cogito

KARL RAIMUND POPPER

hayat problem çözmektir

Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine

Çeviren: Ali Nalbant

YKY

KARL R. POPPER

HAYAT PROBLEM ÇÖZMEKTİR

Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine

ÇEVİREN:
ALİ NALBANT

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2156
Cogito - 136

Hayat Problem Çözmektir - Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine / Karl R. Popper
Özgün adı: Alles Leben ist Problemlösen.
Über Erkenntnis, Geschichte und Politik
Çeviren: Ali Nalbant

Kitap Editörü: Şebnem Sunar
Düzelti: Fahri Güllüoğlu

Kapak Tasarım: Nahide Dikel

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

1. Baskı: İstanbul, Şubat 2005
2. Baskı: İstanbul, Nisan 2006
ISBN 975-08-0905-X

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2004
© 1994 Karl R. Popper
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
www. teleweb.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ • 7

I. DOĞA HAKKINDAKİ BİLGİNİN SORUNLARI

1. Gelişim Kuramı ve Mantık Bakımından Bilim Öğretisi • 15
2. Bilimsel İndirgeme ve Bilimin Özündeki Tamamlanmamışlık • 39
3. Bir Realistin Ruh-Beden Sorunu Hakkındaki Düşünceleri • 76
4. Bilgikuramı ve Barış Sorunu • 91
5. Evrimci Bilgikuramının Bilgikuramsal Konumu • 102
6. Kepler: Güneş Sistemi Metafiziği ve Deneysel Eleştirisi • 116

II. TARİH VE POLİTİKA ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

7. Özgürlük Konusunda • 125
8. Tarihyazımı ve Tarihin Anlamı Üzerine • 139
9. Demokrasi Kuramı Üzerine • 163
10. Demokratik Devlet Kuramı ve Uygulaması Üzerine Düşünceler • 170
11. Özgürlük ve Entelektüel Sorumluluk • 190
12. Hayat Problem Çözmektir • 203
13. Tarihin Yorumunda Kinizme Karşı • 211
14. "Barış için Savaş Açmak" • 225
15. Komünizmin Çöküşü Üzerine Düşünceler: Geleceği Biçimlendirmek İçin Geçmişi Anlama Denemesi • 235
16. Barışın Gerekliliği Hakkında • 252

Kavram Dizini • 259

Önsöz

Elinizdeki makale ve konuşmalar derlemesi, yine Münih Piper Yayınevi'nce yayımlanmış olan kitabım *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*'nın devamı olarak görülebilir. Her iki kitapta da özellikle doğa bilimlerine odaklanan yazıların yanı sıra tarih veya politikaya odaklananlar da bulunmaktadır. Bu kitabın başlığı olan *Hayat Problem Çözmektir*, aynı zamanda 12. bölümün de başlığıdır – ki bu bölüm, önceki derlemenin girişine koyduğum, kısa ama özünde çok önemli olduğundan "önsöz mahiyetinde bir özet" de denilebilecek kısmı derinden etkilemiştir.

Şimdiki derlemenin önsözüne de, önsözlerin genelde sahip olduğundan daha fazla önem kazandırmaya çalıştım.

Bölümlerin seçimi, asistanım Bayan Melitta Mew ve Piper Yayınevi'nden Dr. Klaus Stadler'in ortak çalışmalarının sonucudur. Her ikisine de sonsuz teşekkür borçluyum.

I

Elinizdeki kitabın ilk kısmı, "Doğa Hakkındaki Bilginin Sorunları" adını taşıyor. Burada öncelikle söz konusu olan, biyoloji ve yaşam biçimlerinin kavranamayacak büyüklükteki zenginliğidir.

Ne tarafından olursa olsun, biyolojinin çok sayıdaki dallarından birinin derinliklerine indikçe, her düzeydeki biyolojik

yapıların biçimsel zenginliği bütün kavranılmazlığıyla, yapıların uyum içindeki birlikteliği ise bütün mükemmelliğiyle kendini ortaya koyar.

Birinci kısmın son bölümü, tanrının yarattığı fiziksel dünyadaki uyumu arayan ve gezegenlerin hareketlerini son derece soyut, ama son derece uyumlu bir şekilde açıklayan üç Kepler yasasını bulan o yüce insana, Johannes Kepler'e ithaf edilmiştir. (Başkalarıyla da) birlikte doğa bilimimizi yaratmış olan bilim dünyasının üç devi –aynı çağda yaşamış Galile ve Kepler ile takipçileri Newton– arasında en büyük olanı belki de Kepler'dir. Kesinlikle en çekici, en açık ve en alçakgönüllü kişiliğe sahip olan odur. Her üçü de tutkulu ve yorulmak bilmez birer araştırmacıydı; her üçü de ağır işler yaptı, sık sık uzun süreli düş kırıklıkları yaşatan işler, ama dünyayı yeni bir ışıkta gören kâşifin o büyük mutluluğuyla bol bol ödüllendirildiler. Dünyayı kendisinden önceki herhangi bir insandan daha farklı, daha güzel, daha uyumlu *(harmonisch)* ve daha iyi gören bu insanlar, bu zorlu çalışmaların şansa bağlı olduğunun da farkındaydılar, neredeyse hak edilmemiş bir şans, çünkü kolaylıkla çok farklı şeyler de olabilirdi.

Bu üç devden sadece Kepler bütün bunları yaşamakla kalmamış, aynı zamanda azim ve açıklıkla yazıya dökmüştür. Diğer hiçbirinin anlayamadığı şekilde, önderi olan Kopernik'e en cesur fikirlerini miras bırakanın aslında, Thales'ten Aristoteles, Aristarchus ve Batlamyus'a kadar, eski zamanların Yunan düşünürleri olduğunun da farkındaydı.

O büyük alçakgönüllülüğü, en büyük zorluklarla aşılabilecek hatalarının –diğer ikisinden daha fazla– farkına varmasını ve hatalarından ders çıkarmasını sağladı. Bilim dünyasının üç devi de, her biri kendine özgü bir şekilde, bir batıl inanca derinlemesine kapılmıştı. ("Batıl inanç" sözcüğü büyük bir dikkatle kullanmamız gereken bir sözcük: ne kadar az şey bildiğimizi ve kendimiz bilmeden batıl inancın çok farklı biçimlerine ne kadar büyük kesinlikle kapıldığımızı bilerek.) Galile, doğadaki hareketlerin daireselliği inancına derinden kapılmıştı – ki Kepler bu inancı, ancak uzun savaşlardan sonra, kendi içinde ve astronomide yenmeyi başarmıştır. Newton ise apaçık bir şe-

kilde batıl inançlarca yönlendirilen ilkeler doğrultusunda yıl yıl düzelttiği büyük bir geleneksel (aslında İncil'e dayalı) insanlık tarihi kitabı yazmıştır. Kepler ise sadece bir astronom değil, aynı zamanda bir astrologdur ve bu nedenle de Galile ve başka birçokları tarafından reddedilmiştir.

Ancak –Kepler'in batıl inancı olan– astrolojinin dogmatik biçimlerine, yine kendisi karşı çıkmıştır: O, özeleştiri yapabilen bir astrologdu. Yıldızlarda yazılı olan kaderin aşılmaz olmadığını, tersine ahlaksal irademiz tarafından aşılabileceğini öğretiyordu. Astrolojiyi eleştirenlere verilmiş önemli bir tavizdir bu. Belki de bu üç dev arasında batıl inançlarında en az dogmatik olanı Kepler'di.

II

Bu kitabın ikinci kısmının adı "Tarih ve Politika Üzerine Düşünceler"dir. Fırsat buldukça yazılan çalışmalardan oluşuyor. Öneriler veya hazır reçeteler sunmuyor, hele ki şaşmaz hazır reçeteler kesinlikle sunmuyor, ancak sorumluluk duygusuna dayalı bir yaklaşım sergiliyor.

Tabii ki ben demokrasiden yanayım, ama çoğu savunucusu gibi değil. Winston Churchill der ki: "Demokrasi, diğerleri hariç bütün yönetim biçimlerinin en kötüsüdür." Elimizde çoğunluk kararlarından daha iyi bir şey yoktur. Bir çoğunluk hükümeti *sorumluluk sahibidir*, bir koalisyon hükümeti daha az, bir azınlık hükümeti daha da az.

"Halkın hâkimiyeti" anlamında bir "demokrasi" neredeyse hiçbir zaman olmamıştır, eğer olduysa bile bu, sorumsuz bir keyfiyet hükümdarlığı olmuştur. Bir hükümet halka karşı sorumlu olabilir ve olmalıdır. Halkın hâkimiyeti bunu başaramayacağından sorumsuzdur.

Demek ki ben, *demokratik olarak seçilmiş anayasal bir hükümetten* yanayım: halkın hâkimiyetinden tamamen farklı bir şey. Ve de sorumluluk sahibi bir hükümetten yanayım: öncelikle seçmenlerine, ama aynı zamanda, belki de daha fazla, insanlığa karşı ahlaken sorumlu bir hükümetten.

Hiç bu kadar çok sorumsuz insanın elinde bu kadar çok ve bu denli tehlikeli silah bulunmamıştı. İki dünya savaşı sonrası olandan bin kat daha fazla. Bu böyle olduğu ve bunu böyle kabullendikleri için, lider politikacılarımız bize karşı sorumludur. Bu nedenle de hepsine karşı dava açmalıyız.

Lider politikacılarımızın çoğu, tabii ki bunu değiştirmek isterdi. Ama elebaşılarının silahlanma yarışı yüzünden sürekli kötüleşen dünya şartlarını, onlar da öncellerinden devraldılar ve istemeyerek de olsa bu durumu kabullenmiş görünüyorlar. Bir müdahale de çok riskli ve zor gibi görünüyor. Bu nedenle bunun hakkında olabildiğince az konuşuluyor.

Savaşlardan sonra silahsızlanmadan bahsedildi. Batılı demokrasiler gayet geniş çapta silahsızlandı. Ama sadece onlar. Milletler Cemiyeti'nin ve sonraları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'in temel fikri, diğerleri görevlerini tanıyıp öğreninceye kadar, ahlaksal ve askeri güçlerinin üstünlüğünden dolayı, barışı korumanın, öncelikle Batılı demokrasilerin ödevi olduğuydu.

Bu düşünceden sıyrılmakta olduğumuzdan kimse kuşku duyamaz. Seçmenlere bunu açıklamıyoruz, fedakârlıkta bulunmaktan korkuyoruz. Maceraya atılmak istemiyoruz, ödevimiz olan şeye ise "macera" diyoruz.

III

Kendi Avrupa ve Amerika tarihimizi incelemeye çalıştığımda, İngiliz tarihçisi H.A.L. Fisher'in daha önce bazı yerlerde de alıntılamış olduğum özetine benzer bir sonuca ulaşıyorum: "Tarih kitabının sayfalarında ilerleme gerçeği açık ve seçik bir şekilde yazılmıştır. Ancak ilerleme bir doğa yasası değildir. Bir neslin elde ettikleri, bir sonraki tarafından kaybedilebilir."

Fisher'in burada ortaya koyduğu her üç önermeye de katılıyorum. Ancak bahsettiği bu "ilerleme", tarihin bize bildirdiği, ama güvenilir olmayan, kaybolabilen bu "ilerleme" neden ibarettir?

Bu sorunun yanıtı da açık olduğu kadar anlamlıdır: Fisher'in ve hepimizin aklına gelen ilerleme, ahlakbilimsel, ahlaksal bir ilerlemedir. Daha Yeni Ahit'te vaat edilmiş olan dünya barışına yöneliktir: Devletlerde –hem içlerinde hem de dış ilişkilerinde– her türden şiddet eyleminin ortadan kalkmasına yöneliktir. Uygar bir insan toplumuna, hukuk devletine ve barışı ayakta tutmak için bütün hukuk devletlerinin birlik oluşturmasına yönelik bir ilerlemedir.

Kant'a göre bu, ahlaksal ödevimizdir: İyi niyetli bütün insanların yükümlü oldukları ödevdir; tarihin önüne koymamız gereken hedeftir. Nükleer silahların bulunmasından bu yana *zorunlu* bir hedeftir.

(Günümüzde uygar devletler daha güçlü durumda olduklarından) bu hedefin önü açık olmakla kalmayıp ulaşılması da zorunludur. Nükleer silahların varlığından dolayı bu, insanlığın ve uygarlığın devamı için girişimde bulunmaya hazır olan herkes için zorunlu bir hedeftir. Çünkü bunun alternatifi, yok etmedir.

Bu hedef aslında Roma İmparatorluğu'nda Augustinus döneminden ve Yeni Ahit'ten kaynaklanmaktadır: *Et in terra pax hominibus bonae voluntatis* – İyi niyetli bütün insanlar için dünya barışı. (Ama şöyle de çevrilebilir: "İyi niyetli bütün insanların elde etmesi gereken dünya barışı").

Kellogg Paktı'yla sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı vahşetinden ve Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı vahşetinden, bütün iyi niyetli insanlardan oluşan ve yeterli güçteki bir politik hareket ortaya çıkmıştır.

Ancak Fisher diyor ki, "bir neslin elde ettikleri, bir sonraki tarafından kaybedilebilir."

Ve kaybedildi de. Onu yeniden kazanmalıyız. Ödevlerimiz hakkında yeniden düşünmeliyiz. Politikacılarımıza da sorumluluklarının ölümleriyle (veya istifalarıyla) sona ermediğini hatırlatmalıyız.

Kenley, 12 Temmuz 1994
K.R.P.

I.
DOĞA HAKKINDAKİ BİLGİNİN SORUNLARI

1. Gelişim Kuramı ve Mantık Bakımından Bilim Öğretisi*

Bu konuşmamda sizlere sunmak istediğim ana tezim şu şekilde ifade edilebilir:

Hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimler hep *problemlerden* yola çıkar; Yunan filozoflarının dedikleri gibi bir şeylerin *merakımızı* uyandırmasından. Bilimler bu problemlerin çözümü için temelde, sağlıklı bir insan mantığıyla aynı yöntemi kullanırlar: *Deneme ve yanılma* yöntemini. Daha kesin bir ifadeyle bu, *deneme amacıyla* problemimiz için çözümler ortaya atma ve yanlış çözümleri hatalı olduklarından dolayı ortadan kaldırma yöntemidir. Bu yöntem, çok sayıdaki *deneme amaçlı* çözümle çalışmayı varsayar. Birbiri ardına çözümler denenir ve ortadan kaldırılır.

Temelde bu yöntem mantıksal olarak mümkün olan tek yol gibi görünür. Bu, bir problem çözmeye çalışırken daha düşük seviyedeki bir organizmanın, hatta tekhücreli bir amibin bile kullandığı bir yoldur. Bu durumda, rahatsızlık veren bir problemden kurtulmaya çalışan organizmanın yaptığı deneme hareketleri söz konusudur. Daha yüksek seviyedeki organizmalar deneme ve yanılma aracılığıyla belli bir problemin nasıl çözüleceğini *öğrenebilirler.* Onların da deneme hareketleri –ruhsal deneme hareketleri– yaptığını söyleyebiliriz. Öğrenmek, özünde, ta ki problemi çözen biri bulunana kadar, bir deneme hareketinin ardından diğerinin yapılmasından oluşur. Bir hayvanın başarılı bir çözümünü, bir *beklentiyle,* dolayısıyla bir *hipotez* ya da

* 7 Mart 1972'de NDR'de (Kuzey Almanya Radyosu) yapılan radyo konuşması.

kuramla karşılaştırabiliriz; çünkü hayvanın bu davranışı bize, (bilinçsizce ya da içgüdüsel olarak da olsa) benzer bir durumda aynı deneme eylemlerinin bu problemi yine çözeceğini beklediğini göstermektedir.

Hayvan ve hatta bitki davranışlarının, organizmaların kurallara veya yasalara uymaya programlanmış olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Çevrelerinde kurallara veya yasalara uygunluk *beklerler,* bu beklentilerin çoğunun ise genetik olarak koşullanmış, yani doğuştan olduğunu tahmin ediyorum.

Problem, bir hayvan için, bir beklenti boşa çıktığında meydana gelir. Bunun sonucunda, boşa çıkan beklentinin yerine yenisini koyma amacıyla yapılan deneme hareketleri ortaya çıkar.

Bir organizma, beklentileri çok sık boşa çıkarsa, yıkılır. Problemi çözemediğinden yok olur.

Şimdiye kadar deneme ve yanılma ile öğrenme hakkında söylediklerimi, üç aşamalı bir şemada özetlemek istiyorum. Şema şu üç aşamadan oluşmaktadır:

1. *Problem;*
2. *Çözüm denemeleri;*
3. *Ortadan kaldırma;*

Şemamızın ilk aşaması *problemdir.* Problem, herhangi bir rahatsızlık, ya doğuştan gelen beklentilerde, ya da deneme ve yanılma ile keşfedilmiş veya öğrenilmiş olan beklentilerde bir rahatsızlık ortaya çıktığında meydana gelir.

Şemamızın ikinci aşaması *çözüm denemeleri,* yani *problemi çözme* girişimleri aşamasıdır.

Şemamızın üçüncü aşaması ise başarısız çözüm denemelerinin *ortadan kaldırılmasından* veya yok edilmesinden oluşur.

Bu üç aşamalı şemanın özünde yatan, çoğulcu olmasıdır: İlk aşama, yani problem, tekil olarak karşımıza çıkabilir, ama ikinci aşamada, yani benim çoğul olarak adlandırdığım "çözüm denemeleri" çıkamaz. Hayvan deneylerinde bile deneme hareketlerinden bahsediyoruz, "deneme hareketleri" ise çoğuldur. Tek bir hareketi bir deneme hareketi diye adlandırmak fazla anlamlı olmazdı.

İkinci aşamadaki çözüm denemeleri öyleyse deneme eylemleridir, dolayısıyla çok sayıdadırlar ve şemamızın üçüncü aşamasında *ortadan kaldırma sürecinden* geçerler.

Üçüncü aşama olan *ortadan kaldırma negatiftir:* Ortadan kaldırma, aslında *yanılgıların* ortadan kaldırılması demektir. Başarısız veya hatalı bir çözüm denemesi ortadan kaldırıldığında, problem çözülmeden ortada kalır ve yeni çözüm denemelerine yol açar.

Peki bir çözüm denemesi sonuçta başarılı olduğunda neler olur? İki şey olur: Birincisi, başarılı çözüm denemesi *öğrenilir;* hayvanlarda genellikle şöyle olur: Benzer bir problem tekrar ortaya çıktığında eski deneme hareketleri, başarısız olanlar da dahil olmak üzere daha önceki sıralamayla kısaca değinilerek yinelenir; böylece başarılı çözüm denemesine kadar bütün denemeler sıradan geçirilir.

Öğrenme, başarısız olan veya ortadan kaldırılan çözüm denemelerinin yavaş yavaş birer değinme düzeyine inerek, sonuçta başarılı çözüm denemesinin neredeyse tek başına ortada kalmasından oluşur. Özünde çözüm denemelerinin çoğulculuğuna dayanan ortadan kaldırma süreci budur.

Organizmanın bu şekilde yeni bir *beklenti* öğrenmiş olduğunu da söyleyebiliriz. Davranışını şu şekilde de tanımlayabiliriz: Problemin deneme hareketleriyle, özellikle de artık ortadan kaldırılamayan sonuncu deneme hareketi aracılığıyla çözülmesini beklemektedir.

Organizmanın bu beklentisinin oluşmasına, bilim kuramı seviyesinde karşılık gelen, yakında göreceğimiz üzere hipotezlerin veya kuramların oluşumudur. Ancak bilimsel kuramların oluşumunu tartışmaya geçmeden önce, *üç aşamalı şemanın* biyolojideki diğer bir uygulamasına dikkati çekmek istiyorum.

Üç aşamalı şemam,

1. *Problem;*
2. *Çözüm denemeleri;*
3. *Ortadan kaldırma,*

aynı zamanda Darwinci gelişim kuramının şeması olarak da düşünülebilir. Sadece tek bir organizmanın gelişimine değil, *türlerin oluşumuna* da uygulanabilir. Çevre koşullarının veya organizmanın iç yapısının değiştirilmesi, üç aşamalı şemamıza uygun olarak, bir *problem* oluşturmaktadır. Bu, *tür* için bir *uyum sağlama problemidir;* yani tür ancak, eğer problemi genetik yapısındaki

bir değişiklikle çözerse hayatta kalabilir. Darwinciliğin anlayışına göre bu nasıl olur? Genetik düzeneğimiz, genetik yapıda sürekli değişiklikler ya da mutasyonlar meydana gelecek şekilde kurulmuştur. Darwincilik bu mutasyonların, üç aşamalı şemamızın 2. maddesi anlamında, *çözüm denemeleri* işlevi gördüklerini varsayar. Çoğu mutasyon ölümcüldür: Mutasyonu taşıyan organizma için ölümün habercisidir. Ancak böylelikle şemamızın 3. maddesi uyarınca *ortadan kaldırılmaktadır.* Demek ki üç aşamalı şemamızın ikinci aşaması olan *çözüm denemelerinin* özünde yatan çoğulculuğuna tekrar dikkati çekmek gerekmektedir. *Çok fazla sayıda* mutasyon olmasaydı, çözüm denemeleri olarak söz konusu bile olamazlardı. Genetik düzeneğimizin çalışabilmesi için yeterince büyük bir *mutasyon yeteneğinin* vazgeçilmez olduğunu kabullenmek durumundayız.

Artık asıl konuma, bilim öğretisine ya da bilim mantığına geçebilirim.

Buradaki ilk tezim, bilimin biyolojik bir olgu olduğudur. Bilim, bilim öncesi bilgiden ortaya çıkmıştır, sağduyunun bilgi kazanma şeklinin son derece dikkate değer bir şekilde geliştirilmesidir. İnsanın bilgi kazanma şekli de yine hayvanlarınkinin geliştirilmesi olarak anlaşılabilir.

İkinci tezim ise üç aşamalı şemamızın *bilime de* uygulanabileceğidir.

Yunan filozoflarının da gördüğü gibi bilimlerin *problemden,* aslında son derece gündelik, sıradan da olabilecek bir şeylere olan *meraktan* yola çıktıklarını, ancak çok gündelik bir şey de olabilecek olan bu şeyin, bilimsel düşünenler için bir merak konusu, bir problem olduğunu daha en başta belirtmiştim. Benim tezime göre her bilimsel gelişme, çıkış noktasının bir *problem* ya da *problematik bir durum* olması, yani bilgi bütünümüzün belirli bir durumunda ortaya çıkan bir problem olması açısından değerlendirilmelidir.

Bu nokta büyük önem taşımaktadır. Bilimin çıkış noktasının duyusal algılarımız ya da duyusal gözlemlerimiz olduğunu eskimiş bilim kuramları öğretirlerdi, hâlâ da öğretiyorlar. İlk bakışta bu gayet akılcı ve ikna edici görünmektedir, oysa kökten yanlıştır. Bu, kolaylıkla şu tezle gösterilebilir: *Problem*

yoksa gözlem de olmaz. Size, "lütfen gözlemleyin" çağrısında bulunduğumda, dilin genel kullanımına uygun olarak hemen sorarsınız: "Evet, ama neyi? *Ne* gözlemleyeyim?" Diğer bir deyişle, benden size gözleminiz aracılığıyla çözülebilecek bir *problem* vermemi rica edersiniz. Ben ise size bir *problem* değil de, sadece bir *nesne* gösterirsem, bu biraz daha iyi bir şeydir, ancak kesinlikle tatmin edici değildir. Örneğin size, "Lütfen saatinizi gözlemleyin" desem, yine de gerçekten neyi gözlemlemenizi istediğimi bilemeyeceksiniz. Ama size çok sıradan bir *problem* sunarsam iş tamamen değişir. Belki bu problem sizin ilginizi çekmeyecek ama en azından, algılarınız ya da gözleminiz aracılığıyla neyi saptamanız gerektiğini bileceksiniz. (Örnek olarak, ayın büyümekte mi küçülmekte mi olduğunu, veya şu anda okuduğunuz kitabın hangi şehirde basılmış olduğunu bir problem olarak alabilirsiniz.)

Bilimde problemlerden değil de, duyusal algılardan ya da gözlemlerden yola çıktığımız şeklindeki yanlış fikre, eski bilim kuramı nasıl ulaşmıştır?

Bu noktada eski bilim kuramı sağduyuya dayalı bilgikuramına bağlıydı. Bu, bize dış dünya hakkındaki bilgimizin doğrudan duyusal izlenimlerimize bağlı olduğunu anlatır.

Genel olarak sağduyunun büyük bir hayranıyım; hatta eğer biraz olsun eleştirel olabilirsek, sağduyunun, olası bütün sorunsal durumlarda en değerli ve güvenilir yol gösterici olduğunu da iddia ediyorum. Ama *daima güvenilir değildir;* bilim kuramı veya bilgikuramıyla ilgili soruları ele alırken ona gerçekten eleştirel yaklaşabilmek, çok büyük bir önem taşır.

Öyleyse duyu organlarımızın bizi çevremiz hakkında bilgilendirdikleri ve bu amaçla onlardan kesinlikle vazgeçemeyeceğimiz, pek tabii ki doğrudur. Ancak buradan, bilgimizin duyu algılarımızla başladığı sonucunu çıkarmamız mümkün değildir. Tersine, gelişim kuramı açısından bakıldığında duyularımız, belirli biyolojik *problemleri* çözme amacıyla oluşmuş gereçlerdir. Örneğin hayvanların ve insanların *gözleri,* görünüşe göre, konumlarını değiştirebilen ve hareket edebilen canlıları, kendilerini yaralayabilecek sert cisimlerle olabilecek tehlikeli çarpışmalardan önce zamanında uyarmak için gelişmişlerdir.

Gelişme kuramı açısından bakıldığında, tıpkı mikroskoplarımız ve dürbünlerimiz gibi, duyu organlarımız da problemlerin ve çözüm denemelerinin sonucudur. Bu da göstermektedir ki, problem, biyolojik açıdan bakıldığında, gözlemden ve duyu algılarından *önce* gelmektedir: Gözlemler veya duyusal algılar, *çözüm denemelerinde* önemli yardımcı araçlardır ve *ortadan kaldırmada* başrolü oynarlar. Demek ki, üç aşamalı şemam aşağıdaki şekilde bilimsel mantığa ya da yöntembilime uygulanabilir:

1. Çıkış noktası her zaman için bir *problemdir* veya problematik bir durumdur.

2. Bunu *çözüm denemeleri* izler. Bunlar her zaman kuramlardan oluşur ve bu kuramlar da *birer deneme* olduklarından, çoğunlukla hatalıdırlar: Bunlar her zaman için birer hipotez veya tahmindirler ve öyle de kalırlar.

3. Bilimde de yanılgılarımızın *ortadan kaldırılmasıyla*, yanlış kuramlarımızın *ortadan kaldırılmasıyla* öğreniriz.

Üç aşamalı şemamız,

1. *Problem;*
2. *Çözüm denemeleri;*
3. *Ortadan kaldırma,*

öyleyse bilimin tanımına da uygulanabilir. Böylelikle de merkezi sorunumuza ulaşıyoruz:

İnsan ürünü olan bilimde, özgün olan nedir? Bir amiple Newton veya Einstein gibi büyük bir bilim adamı arasındaki belirleyici fark nedir?

Bu sorunun cevabı: Bilimde özgün olan, *eleştirel yöntemin* bilinçli bir şekilde uygulanmasında yatmaktadır; şemamızın 3. aşamasında, yanılgılarımızın ortadan kaldırılmasında, bilinçli olarak eleştirel çalışırız.

Bilginin bilimsel biçiminin sıradışı bir hızla gelişmesini, bu sıradışı bilimsel ilerlemeyi, yalnızca eleştirel yöntem açıklamaktadır.

Her bilim öncesi bilgi, ister hayvana özgü olsun ister insana, *dogmatiktir.* Bilim, dogmatik olmayan yöntemin, yani eleştirel yöntemin bulunmasıyla başlar.

Ancak eleştirel yöntemin icadı, betimleyici bir insan *dilini*, eleştirel *tanıtlar* geliştirebilecek bir dili varsayar. Hatta eleştirel

yöntem, bir yazının bulunmasını da varsayabilir. Çünkü eleştirel yöntemin özünde, çözüm denemelerimizin, kuramlarımızın ve hipotezlerimizin, bir dil aracılığıyla formüle edilerek, objektif olarak *ortaya konulması* yatmaktadır, öyle ki, bunlar *bilinçli olarak eleştirel bir incelemenin* nesnesi haline getirilebilsin.

Sadece öznel veya özel olarak düşünülmüş veya doğru olduğu varsayılmış bir düşünceyle, içgüdüsel bir psikolojik oluşumla, *aynı* düşüncenin, dil aracılığıyla (hatta belki de yazılı olarak) formüle edilmiş ve böylece toplu tartışmaya sunulabilecek hale gelmiş şekli arasında ne kadar büyük bir fark olduğunu kavramak çok önemlidir.

Dışavurulmamış düşüncem olan "bugün yağmur yağacak"tan, aynı içerikli, ancak dışavurulmuş bir önerme olan "bugün yağmur yağacak"a doğru atılan adımın, inanılmaz büyüklükte, neredeyse bir uçurumun üzerinden atılmış bir adım olduğu tezini savunuyorum. Bu adım, yani bir düşüncenin dışa vurulması, ilk bakışta hiç de o kadar büyük bir adım değilmiş gibi görünüyor. Ancak, önceden benim kişiliğimin, beklentilerimin ve belki de korkularımın bir parçası olan bir şeyin, dil aracılığıyla formüle edilmesi, artık nesnel olarak ortada durduğu ve böylelikle genel eleştirel tartışmaya konu olabileceği anlamına gelmektedir. Ama kendim için de devasa bir fark vardır. Dışavurulmuş önerme, örneğin dışavurulmuş bir öngörü, dil aracılığıyla formüle edilerek benim şahsımdan sıyrılır. Böylelikle benim keyfiyetimden, ümitlerimden ve korkularımdan bağımsız hale gelir. Yani *nesnelleşir*: Hem başkaları, hem benim tarafımdan *deneme amaçlı olarak* olumlanabilir, ya da yine *deneme amaçlı olarak* değillenebilir; destekleyen ve karşı çıkan nedenler tartılarak tartışılabilir; dahası öngörüyü destekleyen ve ona karşı çıkan taraflar oluşabilir.

İşte burada *"bilgi"* kelimesinin iki anlamı *–öznel ve nesnel anlamda bilgi–* arasındaki önemli bir ayrıma geliyoruz. Genellikle bilgi, öznel veya ruhsal bir durum olarak görülür. Edimsel "biliyorum" ifadesinden yola çıkılarak bilgi, inancın belli bir şekli, yani inancın *yeter nedenlere* dayanan şekli olarak tanımlanır. "Bilgi" sözcüğünün öznel yorumu, eski bilim kuramını fazlasıyla derinden etkilemiştir, ancak bilim, öznel beklentilerden

veya öznel kanılardan değil, nesnel, dil aracılığıyla formüle edilmiş önermelerden, hipotezlerden ve problemlerden oluştuğundan, bu yorum, bir bilim kuramı için kesinlikle kullanışlı değildir.

Bilim insan tininin bir ürünüdür, ancak bu ürün en az bir katedral kadar nesneldir. Bir önermenin, dil aracılığıyla ifade edilmiş bir düşünce olduğunu söylersek, bu doğru olur, ancak önermenin nesnelliğini yeterince somut bir şekilde ortaya koymaz. Bu, "düşünce" kelimesinin ikircikliliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle filozoflar Bernhard Bolzano ve ondan sonra Gottlob Frege'nin vurguladığı gibi, *öznel düşünme süreci*, bir düşüncenin *nesnel içeriğinden* veya *mantıksal* ya da *bildirisel kapsamından* ayrı tutulmalıdır. "Muhammet'in düşünceleri Buda'nınkilerden çok farklıdır" dediğim zaman, iki kişinin düşünce süreçlerinden değil, iki öğreti ya da kuramın mantıksal kapsamından bahsederim.

Düşünce süreçleri nedensel ilişkiler içinde bulunabilirler. "Spinoza'nın öğretisi Descartes'ın öğretisinden *etkilenmişti*" dediğimde, iki kişi arasındaki nedensel ilişkiyi tanımlayarak, Spinoza'nın düşünce süreçleri üzerine bir saptamada bulunurum.

Ancak, "Yine de Spinoza'nın öğretisi, bazı önemli noktalarda Descartes'ın öğretisiyle çelişki içindeydi" dediğimde, düşünce süreçlerinden değil, her iki öğretinin nesnel mantıksal kapsamından bahsederim. İnsan dilinin nesnellik niteliğini vurguladığımda, asıl hedeflediğim, her şeyden önce önermelerin mantıksal kapsamıdır. Daha önce, sadece dışavurulmuş bir düşünce eleştiri nesnesi olabilir dediğimde söylemek istediğim, psikolojik düşünme sürecinin değil, yalnızca önermenin mantıksal kapsamının eleştirel tartışma konusu olabileceğidir.

Sizlere üç aşamalı şemamı:

1. *Problem;*
2. *Çözüm denemeleri;*
3. *Ortadan kaldırma*

ve bu yeni bilgi edinme şemasının amipten Einstein'a kadar uygulanabileceği iddiamı bir kez daha hatırlatmak istiyorum.

Fark nerede yatmaktadır? Bu soru bilim kuramı için belirleyicidir.

Belirleyici fark 3. aşamada, çözüm denemelerinin *ortadan kaldırılmasında* yatmaktadır.

Bilginin bilim öncesi gelişiminde *ortadan kalkma*, bizim başımıza gelen bir şeydir: Bizim çözüm önerilerimizi ortadan kaldıran çevremizdeki dünyadır; ortadan kaldırmaya aktif değil, pasif olarak katılırız. Biz ortadan kaldırmaya *uğrarız*, ve eğer ortadan kaldırma, çözüm denemelerimizi fazla sık yok ederse, veya önceden başarılı olmuş bir çözüm denemesini yok ederse, böylelikle sadece çözüm denemesini değil, çözüm denemelerinin icracısı olan bizleri de yok eder. Darwinci ayıklanma kuramı bunu açıkça ortaya koyar.

Bilimsel yöntemin ve bilimsel yaklaşımın getirdiği büyük yenilik, bilimde ortadan kaldırmaya aktif olarak ilgi gösteriyor ve katılıyor olmamızdır. Çözüm denemeleri nesnelleştirilerek çözüm denemelerimizle özdeşleşmemiz engellenir. Üç aşamalı şemanın az çok bilincinde olsak da, hiç olmasak da, bilimsel yaklaşımın getirdiği yenilik, kendi çözüm denemelerimizi aktif olarak ortadan kaldırmayı denememizde yatar. Çözüm denemelerimizi eleştiriye açarak, elimizde mevcut olan ve üretebileceğimiz bütün araçları bu eleştirinin hizmetine sunarız. Örneğin, çevremizdeki dünyanın bir çözüm denemesini, bir kuramı çürütmesini beklemek yerine, çevremizi bu çözüm denemesine *olabildiğince uygun olmayan* bir hale getirmeye çalışırız. Bu şekilde kuramlarımızı deneye tabi tutarız, üstelik en zor deneye tabi tutmaya çalışırız. Kuramımızı ortadan kaldırmak için elimizden geleni yaparız, çünkü *yanlış* olan kuramları kendimiz bulmak isteriz.

Öyleyse bir amiple Einstein arasındaki fark nerede yatar sorusu, aşağıdaki şekilde yanıtlanabilir:

Amip yanlışlamadan *(Falsifikation)* kaçınır: Beklentileri kendisinin bir parçasıdır, ve beklentilerin veya hipotezlerin bilim öncesi icracıları, hipotezlerinin çürütülmesi sonucu genellikle yok edilirler. Buna karşın Einstein, hipotezini nesnelleştirmiştir. Hipotez onun dışındaki bir şeydir; bilim adamı, kendisi yıkıma uğramadan, hipotezini eleştirileriyle yok edebilir. Bilimde, kendimiz yerine hipotezlerimizi öldürürüz.

Böylece kendi hipotezime, geleneksel bilim kuramının savunucuları tarafından paradoks diye reddedilen kuramıma ge-

liyoruz. Başlıca tezim şöyledir: Bilimsel yaklaşımı ve bilimsel yöntemi bilim öncesi yaklaşımdan ayıran, *yanlışlama denemeleri* yöntemidir. Her çözüm denemesi, her kuram, elimizden geldiğince sıkı bir denetlemeden geçer. Ancak bu sıkı denetleme, her zaman için, denetlenenin *zayıflıklarını* bulma denemesidir. Kuramları denetlememiz de aynı şekilde onların zayıflıklarını ortaya çıkarma denemesidir. Öyleyse bir kuramın denetlenmesi, o kuramı çürütme ya da *yanlışlama* denemesidir.

Bu tabii ki, kendi kuramını yanlışlamayı başaran araştırmacının, buna hep sevineceği anlamına gelmez. Kuram zaten kendisi tarafından bir *çözüm denemesi* olarak ortaya atılmıştır, bu da demektir ki, kuram çetin sınavlara dayanabilecektir. Ümit vaat eden bir çözüm denemesini yanlışlayan çoğu bilim adamı, kişisel olarak ağır bir düş kırıklığına uğrayacaktır.

Kuramı yanlışlama hedefi, genellikle bilim adamının kişisel bir hedefi olmayacaktır, hatta hakiki bir bilim adamı genellikle, büyük umutlar bağladığı bir kuramı, yanlışlama denemelerine karşı savunmaya çalışacaktır.

Bilim kuramı açısından bu gayet memnuniyetle karşılanabilir; yoksa *hakiki* yanlışlamaları *sahte* yanlışlamalardan nasıl ayırabilirdik? Bilimde de ciddi bir sınavdan geçirilen her kuramı destekleyen ve ona karşı çıkan tarafların oluşmasına gereksinimimiz vardır. Çünkü mantıksal bir bilimsel *tartışmaya* gereksinimimiz vardır, ve tartışma her zaman kesin bir sonuca bağlanamayabilir.

Bilimi olduğu yere getiren asıl yeni yaklaşım, kesinlikle *eleştirel* yaklaşımdır. Buna ise her şeyden önce kuramlarının nesnel, topluma açık bir şekilde dil aracılığıyla formüle edilmesiyle ulaşılır. Sonra bu, genellikle tarafların belirginleşmesi ve eleştirel tartışmanın başlamasına yol açar. Albert Einstein ve Niels Bohr arasındaki tartışmanın gösterdiği gibi, bu tartışmalar genellikle uzun yıllar boyunca belirsizliğini korur. Ne olursa olsun, her bilimsel tartışmanın bir sonuca ulaşacağının garantisi yoktur. Bilimsel ilerlemenin garantisi yoktur.

Öyleyse asıl tezim, bilimi ve bilimsel yöntemi, bilim öncesinden ve bilim öncesi yaklaşımdan ayıran yeniliğin, çözüm

denemelerine karşı bilinçli bir eleştirel yaklaşım olduğudur. Yani ortadan kaldırmaya aktif katılım, aktif ortadan kaldırma denemeleri, eleştirme, yani yanlışlama denemeleridir.

Gördüğümüz üzere, kuramı yanlışlamadan kurtarmaya yönelik ters yöndeki denemelerin de yöntembilimsel bir işlevi vardır. Ancak böylesi dogmatik bir yaklaşımın asıl olarak bilim *öncesi* düşünceye özgü olduğu, oysa eleştirel yaklaşımın, bilinçli yanlışlama denemesinin *bilimi* doğurduğu ve *bilimsel yönteme* hâkim olduğu tezini savunuyorum.

Bilimsel tarafların oluşmasının hiç şüphesiz sahip olduğu yöntembilimsel işleve rağmen, yanlışlama denemelerinin ve bazen başarıya ulaşan yanlışlamanın büyük öneminin, kanımca her araştırmacı farkında olmalıdır. Çünkü bilimsel yöntem, Verulamlı Bacon'un veya Sir James Jeans'in öğrettiği gibi *toplamsal (kümülatif)* değil, tersine özünde *devrimcidir*. Bilimsel ilerleme asıl olarak, kuramların başka kuramlarca aşılması ve yerinden edilmesi sayesinde olur. Bu yeni kuramlar, eski kuramların çözmüş oldukları bütün problemleri, en az onlar kadar iyi çözebilecek durumda olmalıdır. Bu şekilde, Einstein kuramı gezegenlerin hareketi problemini, aslında bütün makromekanik problemini, en az Newton kuramı kadar, *hatta belki daha da iyi* çözer. Ancak devrimci kuram, yeni varsayımlardan yola çıkarak, ürettiği sonuçlarla, doğrudan bir çelişki içinde durduğu eski kuramın çok daha ötesine gider. Bu çelişki, eski ve yeni kuram arasında karar verilmesini sağlayacak deneylerin kurgulanmasını sağlar. Deneylerin iki kuramdan en az birini yanlışlayabilmesi gerekir: Deneyler sınavı geçen kuramın üstünlüğünü kanıtlayabilir, ama doğruluğunu kanıtlayamaz; sınavı geçen kuram da kısa zamanda yine çürütülebilir.

Bir araştırmacı bu durumu kavradığında, kendi yarattığı en sevgili kuramına karşı bile eleştirel yaklaşacaktır. Bunu eleştirmenlerine bırakmaktansa, kuramını kendisi denetlemeyi ve belki de yanlışlamayı tercih edecektir.

Gurur duyduğum bir örnek, eski arkadaşım, beyin fizyoloğu ve Nobel ödülü sahibi Sir John Eccles'tir. John Eccles ile ilk olarak, bir dizi ders verdiğim Otago Üniversitesi'nde (Dunedin, Yeni Zelanda) karşılaştım. Yıllardır deneysel olarak, si-

nir uyarısının sinapslar üzerinden bir sinir hücresinden diğerine nasıl aktarıldığı sorunuyla, yani "sinaptik aktarım" problemiyle uğraşıyordu. Özellikle Cambridge'de etkili olan Sir Henry Dale okulu, kimyasal bir "aktarıcı madde" moleküllerinin, (sinir hücrelerini ayıran) sinapsları aşarak, uyarıyı bir hücreden diğerine aktardıklarını varsayıyordu. Eccles'in deneyleri ise aktarımda geçen zamanın son derece kısa –Eccles'in fikrince aktarıcı madde için fazla kısa– olduğunu kanıtladığından, hem sinir uyarılarının aktarımı, hem de kasılmaların aktarımı için salt elektriksel bir aktarım kuramını, bütün ayrıntılarıyla geliştirdi.

Burada sözü Eccles'in kendisine bıraksam daha iyi olacak*: "1945'e kadar bilimsel araştırma hakkında şu alışılagelmiş fikirlere sahiptim: Birincisi, hipotezlerin, deneysel verilerin dikkatli ve yöntemsel olarak toplanmasından doğdukları. Bu, Bacon ve Mill'e dayanan, bilimin tümevarımcı yorumudur. Çoğu bilim adamı ve filozof hâlâ bilimsel yöntemin bu olduğuna inanıyor. İkincisi, bir bilim adamının başarısının, geliştirdiği hipotezlerin güvenilirliğine dayanarak yargılandığı. Kuşkusuz bu hipotezler yeni veriler yığılarak genişletilmeliydi, ancak kuramsal gelişmelere sağlam ve güvenli birer temel işlevi göreceklerdi – en azından böyle umuluyordu. Bilim adamları, deneysel verileri hakkında konuşmayı, hipotezlerini ise sadece çalışma iskeleti olarak görmeyi tercih eder. Son olarak –ki en önemli nokta burası– yeni verilerle çürütülen ve sonunda tamamen boşverilen bir hipotezi savunmak, bir bilim adamı için son derece üzüntü vericidir ve bir başarısızlık işaretidir.

Benim sorunum buydu. Uzun süre bir hipotezi savunmuştum, ta ki belki de yadsınması gerektiğini anlayana kadar, bu ise beni müthiş bunaltıyordu. Sinapslar hakkında kafam karışıktı ve o zamanlar sinir hücreleri arasındaki sinaptik aktarımın çoğunlukla elektriksel olduğunu sanıyordum. Sonradan katılan yavaş bir kimyasal bileşenin olduğunu da kabul ediyordum, ama sinapslar üzerinden hızlı aktarımın elektriksel yollardan olduğuna inanıyordum. İşte o zaman Popper'dan kendi hipotezlerimin yanlışlığının anlaşılmasının, bilimsel olarak gurur

* Bkz. Eccles, *Wahrheit und Wirklichkeit*, 1975, s. 143 v.d.

kırıcı bir şey olmadığını öğrendim. Bu, uzun zamandır duyduğum en güzel haberdi. Hatta Popper beni, elektriksel olarak koşullanmış, uyarıcı ve engelleyici sinaptik aktarım hakkındaki hipotezlerimi, aşırı keskin ve katı bir şekilde, insanı kendilerini çürütmeye teşvik edecek şekilde formüle etmeye ikna etti. Birkaç yıl sonra, 1951'de motonöronların hücre içi aktarımını gerçekleştirmeye başladığımızda, çoğunlukla arkadaşlarımın ve benim katkılarımla, onları çürütmeyi başardık. Popper'cı öğreti sayesinde neredeyse 20 yıldır beslediğim o sevgili düşüncemin ölümünü sevinçle kabullenebildim ve diğer taraftan Dale ve Loewi'nin sevgili düşüncesi olan 'kimyasal aktarım öyküsü'ne olabildiğince çok şey katabildim. Sonunda Popper'ın bilimsel yöntemler hakkındaki öğretisinin o büyük, kurtarıcı etkisine tanık oldum...

Burada ilginç bir olaylar silsilesi ortaya çıktı. Sinaptik aktarımın elektriksel olduğu hipotezini yadsımayı çok çabuk kabullendiğimi anladım. Çalışmalarıma konu olan birçok sinaps türü, kesinlikle kimyasal türdendir, ancak bugün birçok elektriksel aktarım bilinmektedir, benim sinapslar üzerine olan kitabım da (1964) elektriksel aktarım hakkında iki kısım içermektedir, hem engelleyici hem de uyarıcı!"

Beyin araştırmalarında çığır açan kuramların sahibi olan gerek Eccles'in gerek Dale'in haksız olması, çok ilginçtir; çünkü ikisi de kuramlarının bütün sinapslar için geçerli olduğuna inanıyordu. Dale'in kuramı, o zamanlar her ikisinin de ilgilendiği sinapslar için geçerliydi, ancak Eccles'in kuramından daha fazla genelgeçer değildi. Dale'in yandaşları ise bunu hiç fark etmemiş görünüyorlar; Eccles'e karşı zaferlerinden o kadar emindiler ki, her iki tarafın da aynı (sözde) günahı işlediğini, yani "önce bütün anlamlı verileri toplamadan (ki bu asla gerçekleştirilemez) aceleyle genelleme yaptığını" kavrayamıyorlardı.

Başka bir yerde, Nobel ödüllü biyografisinde Eccles şunları yazıyor:

"Şimdi bu sevgili kuramların yanlışlanmasına seviniyorum bile, çünkü bu yanlışlama bilimsel bir başarıdır."

Bu son nokta aşırı derecede önemlidir: Bir yanlışlamadan her zaman bir yığın şey öğreniriz. Sadece bir kuramın yanlış *ol-*

duğunu değil, *neden* yanlış olduğunu da öğreniriz. Ve hepsinden önce, *yeni ve daha sıkı kavranmış bir problem* elde ederiz; bildiğimiz üzere yeni bir problem, yeni bir bilimsel gelişmenin asıl çıkış noktasıdır.

Neden üç aşamalı şemamı bu kadar sık belirttiğimi belki de merak ediyorsunuzdur. Kısmen bunu, öncekine çok benzeyen, ama dört aşamalı bir şemaya, sizi hazırlamak için yaptım; bilime ve bilimsel gelişmenin dinamiğine özgü olan bir şema. Dört aşamalı şemayı, üç aşamalı şemamızdan –yani problem, çözüm denemeleri, ortadan kaldırma– ilk aşamayı "eski problem" olarak betimleyip, dördüncü aşama olarak da "yeni problemleri" katarak çıkarsayabiliriz. Dahası "çözüm denemeleri"ni "deneme amaçlı kuramlar"la, "ortadan kaldırma"yı da "eleştirel tartışma aracılığıyla ortadan kaldırma denemeleri" ile değiştirirsek, bilim kuramına özgü dört aşamalı şemaya ulaşırız.

Öyleyse şöyle bir görüntü karşımıza çıkıyor:

1. *Eski problem;*
2. *Deneme amaçlı kuram oluşumları;*
3. *Deneysel sınama da dahil olmak üzere eleştirel tartışma aracılığıyla ortadan kaldırma denemeleri;*
4. *Kuramlarımızın eleştirel tartışmasından çıkan yeni problemler.*

Dört aşamalı şemam bilim kuramına ilişkin uzun bir dizi gözlemde bulunmama izin veriyor.

Problem hakkında. Bilim öncesinin ve bilimin öncelikli problemleri, doğası gereği kılgısaldır, ancak kısa zamanda dört aşamalı döngü aracılığıyla, en azından kısmen, kuramsal problemlerle yer değiştirir. Demek ki, yeni problemlerin çoğu *kuramların eleştirisinden* ortaya çıkmaktadır: Bunlar kuram-içidir. Bu Hesiodos'un kozmogonisindeki problemler için olduğu kadar, hatta daha da fazla, Sokrates öncesi Yunan filozofları için de geçerlidir; modern doğa bilimlerinin çoğu problemi için de geçerlidir: Problemlerin kendileri kuramların, ve eleştirel tartışmanın kuramlarda açığa çıkardığı zorlukların ürünüdür. Bu kuramsal problemler, özünde, *açıklama* bekleyen, açıklayıcı kuramlar bekleyen sorulardır: Kuramların sundukları deneme amaçlı yanıtlar, zaten *açıklama denemeleridir.*

Bir şeyi öngörme problemleri de kılgısal problemler arasında sayılabilir. Ama arı bilimin entelektüel bakış açısından izlendiğinde, bu öngörüler 3. aşamaya, yani *eleştirel* tartışmaya, *sınamaya* aittir. Açıklama denemesi olarak karşımıza çıkan kuramlarımızı, gerçekte ve uygulamada, doğruluk iddiaları açısından değerlendirme fırsatı tanıdıklarından entelektüel olarak ilgi çekicidir.

Dahası dört aşamalı şemamızdan, bilimde bir eski problemler *döngüsünden* yola çıkarak yeni problemlere ulaştığımızı, bunların da yeni bir *döngünün* çıkış noktası işlevi gördüğünü çıkarsayabiliyoruz. Şemamızın döngüsel ya da periyodik karakterinden dolayı, dört aşamanın *herhangi birinden* başlayabiliriz. Şemamızın 2. aşamasındaki *kuramlarla* başlayabiliriz. Yani, bilim adamının *eski bir kuramdan* yola çıkarak, bunu eleştirel bir tartışma ve ortadan kaldırma sürecinden geçirdiğini ve bunun sonucunda, *yeni kuramlar* aracılığıyla çözmeye çalıştığı problemlere ulaştığını söyleyebiliriz. Şemanın döngüsel karakterinden dolayı bu gayet sağlam bir yorumdur.

Tatmin edici kuramlar ortaya atılmasını, bilimin *hedefi* olarak betimleyebilmemiz de bunu desteklemektedir. Diğer taraftan, hangi şartlar altında bir kuramın *tatmin edici* olarak betimlenebileceği sorusu, bizi doğrudan *çıkış noktası olarak probleme* geri götürür. Çünkü bir kuramdan ilk talebimiz açıkça, problemi oluşturan güçlükleri açıklayarak, bir açıklama gerektiren problemleri *çözmesi*dir.

Sonuçta, çıkış noktamız olarak o ana kadarki kuramların ortadan kaldırılmasını ya da tasfiyesini de seçebiliriz. Çünkü bilimin, hep bir kuramın yıkılışını çıkış noktası olarak aldığını da rahatlıkla söyleyebiliriz; bu yıkılış, bu ortadan kaldırma, daha sonra, ortadan kaldırılmış kuramın yerine daha iyi bir kuram koyma problemini doğurur.

Ben şahsen çıkış noktası olarak *problemi* tercih ediyorum, ancak *şemanın döngüsel karakterinin,* aşamaların her birini yeni bir gelişmenin çıkış noktası olarak görmemizi mümkün kıldığının da bilincindeyim.

Bu yeni dört aşamalı şemanın özünde, dinamik karakteri yatmaktadır: Aşamaların her biri, deyiş yerindeyse, bir sonraki aşa-

maya geçmek yolunda içsel, mantıksal bir motivasyon taşımaktadır. Bu bilim mantığında ortaya çıktığı şekliyle bilim, özünde *büyümede* olduğu kavranan bir olgudur; özünde *dinamiktir*, kesinlikle *bitmiş* bir şey değildir: Nihai hedefine ulaştığı bir nokta yoktur.

Problemi çıkış noktası olarak tercih etmemin bir de şu nedeni vardır. *Eski bir problemle*, ardılı olan *yeni problemler* arasındaki *mesafe*, bence bilimsel ilerlemeyi, örneğin eski kuramlarla, eskilerin yerine geçen yeni nesil kuramlar arasındaki mesafeden çok daha çarpıcı bir şekilde karakterize etmektedir.

Örnek olarak Newton'un ve Einstein'ın çekim kuramını alalım. İki kuram arasındaki mesafe büyüktür; ancak Newton'un kuramını Einstein'ın diline, tansör hesabının formalizmine tercüme etmek mümkündür; örneğin Profesör Peter Havas'ın yaptığı gibi, bunu gerçekleştirirsek, iki kuram arasındaki farkın sadece çekimin sonlu yayılma hızında, yani sonlu ışık hızı c'de yattığını buluruz. Demek ki, Einstein kuramını, *sonlu* yayılma hızı c'nin yerine *sonsuz* bir hız koyarak formüle ettiğinde, Einstein kuramının Newton'unkiyle bütünleştiğini, Havas göstermeyi başarmıştır.

Ancak buradan, kuramın getirdiği bütün ilerlemenin, çekimin sonlu yayılma hızında yattığı sonucunu çıkarmak çok yanıltıcı olur.

Newton kuramının eleştirmenlerinin, örneğin Ernst Mach'ın ortaya çıkardığı *problemleri*, Einstein kuramının eleştirmenlerinin, öncelikle de Einstein'ın kendisinin ortaya çıkardığı *problemlerle* karşılaştırdığımızda, gelişmenin dinamik karakterini ve ilerlemeyi daha belirgin görebildiğimizi iddia ediyorum.

Öyleyse eski ve yeni problemleri karşılaştırdığımızda o büyük mesafeyi, o büyük ilerlemeyi görürüz. Aslında eski problemlerden geriye sadece bir tanesi kaldı, Mach ilkesi denileni. Bu, ağır kütlelerin *ataletini*, evrendeki uzak kütlelerin bir etkisi olarak anlamamız gerektiği talebidir. Kuramı bu talebi tam olarak yerine getirmediği için Einstein büyük düş kırıklığına uğramıştır. Gerçi onun çekim kuramı, ataleti çekimin bir sonucu olarak gösteriyordu; ama Einstein'ın çekim kuramında kütleleri ortadan kaldırırsak kuram, özel görecelik kuramıyla bütünleşir, atalet ise üretici kütleler olmaksızın bile varlığını sürdürür.

Einstein bu noktada kuramının en duyarlı eksiklerinden birini görüyordu. Mach ilkesini çekim kuramının içine yerleştirme problemi yarım yüzyıldır bu alandaki bütün araştırmacıları meşgul etmiştir.

Bu nedenlerden dolayı dört aşamalı şemamıza *problemle* başlamamız bana daha iyi görünüyor. Her ne olursa olsun, bilim *öncesi* gelişmelere karşı dinamik bilimsel gelişimin getirdiği yeniliğin nerede yattığını bu şema göstermektedir: dilin, yazının ve eleştirel tartışmanın icadı dolayısıyla ortadan kaldırma sürecine aktif katılımımızda. Asıl tezim, eleştirel tartışmanın icadıyla bilimin yaratıldığıdır.

Bu tezimin önemli bir sonucu şu soruya dayanıyor: Deneysel bilimin kuramları diğer kuramlardan nasıl ayrılmaktadır? Kendi açısından bu problem *deneysel* bilimin bir problemi değil, bilim *kuramının* bir problemidir. Bilim mantığına ya da bilim felsefesine ait bir problemdir. Bu problemin, asıl tezimden çıkarsanabilecek olan yanıtı şöyledir:

Deneysel bilimin kuramları diğer kuramlardan, olası deneyimler karşısında başarısızlığa uğrayabilecek olmalarıyla ayrılmaktadır; yani gerçekten öylesi deneyimler yapabilirsek, kuramı yanlışlayabilecek deneyimler mümkündür ve betimlenebilir.

Deneysel bilimin kuramlarını diğer kuramlardan ayıracak sınırı çizme sorununu "sınırlama problemi", önerdiğim çözümü de "sınırlama ölçütü" olarak adlandırmıştım.

Öyleyse sınırlama probleminin çözümü için önerim, aşağıdaki sınırlama ölçütüdür: Bir kuram, ancak ve ancak eğer olası deneyimlerle çelişiyorsa, yani ilke olarak deneyim aracılığıyla yanlışlanabilirse deneysel bilim kapsamındadır.

Bu sınırlama ölçütünü "yanlışlanabilirlik ölçütü" olarak adlandırmıştım.

Yanlışlanabilirlik ölçütü, birçok kuram vasıtasıyla gösterilebilir. Örneğin aşının çiçek hastalığına karşı koruduğu kuramını yanlışlamak mümkündür: Doğru bir şekilde aşı olan birisi yine de çiçek hastalığına yakalanırsa, kuram yanlışlanmış demektir.

Bu örnek, yanlışlanabilirlik ölçütünün kendisinin de problemli olduğunu göstermek için de kullanılabilir. Aşılanan mil-

yonlarca insandan *bir tanesi* çiçeğe yakalansa bile, kuramımızın yanlışlanmış olduğunu asla düşünemeyiz. Aşılamada ya da aşı maddesinde bir sorun olduğunu düşünürüz. Aslında böylesi bir çıkış yolu prensipte her zaman mümkündür: Bir yanlışlamayla karşılaştığımızda şu ya da bu şekilde hep bir bahane bulabiliriz; bir yardımcı hipotez öne sürerek yanlışlamayı reddedebiliriz. Kuramlarımıza bütün olası yanlışlamalara karşı (Profesör Hans Albert'in ifadesiyle) *"bağışıklık kazandırabiliriz."*

Demek ki, yanlışlanabilirlik ölçütünün uygulanması her zaman kolay değildir. Buna rağmen yanlışlanabilirlik ölçütü bir değer taşımaktadır. Her ne kadar uygulaması her zaman kolay olmasa da, çiçeğe karşı aşılama kuramına uygulanabilir: Eğer aşılandığı halde çiçeğe yakalanan insanların yüzdesi, aşılanmadan çiçeğe yakalananların yüzdesiyle aşağı yukarı aynıysa (hatta belki daha da büyükse), bütün bilim adamları aşıyla koruma kuramından vazgeçecektir.

Bu durumu, bence yanlışlanamayacak bir kuramın durumuyla karşılaştıralım; örneğin Freud'un psikanaliz kuramıyla. İlke olarak bu kuram herhalde, ancak eğer insanların kuramla çelişen bir davranışını betimleyebilseydik sınanabilirdi. Bu tür yanlışlanabilir davranış kuramları bulunmaktadır; örneğin uzun bir yaşam boyunca dürüst olduğunu her zaman göstermiş bir insanın, maddi durumu güvence altındaysa, birdenbire yaşlılık günlerinde hırsız olamayacağı gibi.

Bu kuram kesinlikle yanlışlanabilir, bazı bazı gerçekten onu yanlışlayan vakaların da gerçekleştiğini tahmin ediyorum. Öyleyse bu kuram önümüzdeki şekilde formüle edildiğinde basitçe *yanlıştır.*

Ancak bu kuramın tersine, psikanalizi çürütebilecek bir insan davranışı akla gelmemektedir. Bir adam kendi hayatını tehlikeye atarak başkasının hayatını kurtarırsa, veya tersine eski bir dostunun hayatını tehdit ederse – ne kadar acayip insan davranışları aklımıza getirirsek getirelim, psikanalizle çelişki içinde bulunmayacaktır. İlke olarak psikanaliz en acayip insan davranışlarını bile açıklayabilir. Demek ki, deneysel olarak yanlışlanabilir değildir, denetlenebilir değildir.

Bununla Freud'un birçok şeyi doğru görmediğini söylemek istemiyorum. İddia ettiğim, kuramının deneysel-bilimsel bir karakterinin olmadığıdır: Çünkü sınanamamaktadır.

Aşılama örneğinde olduğu türden kuramlar, hepsinden önce de fiziksel, kimyasal ve biyolojik kuramlar ise bunun tam karşıtıdır.

Mükemmel bir yaklaşım sergilediği halde Newton'un mekaniğinin yanlış olduğunu varsaymak için, Einstein'ın çekim kuramından bu yana nedenlerimiz var. Ancak herhalde hem Newton'un, hem Einstein'ın kuramı yanlışlanabilir, tabii bağışıklık stratejisini izleyerek yanlışlamadan bir bahaneyle kurtulmak her zaman mümkündür. Freud'un psikanalizi düşünülebilecek hiçbir insan davranışıyla çelişki içinde bulunmazken, ruh çağırma seansında "masa oynatırken" masanın davranışı Newton'un kuramıyla çelişki içindedir. Masanın üstündeki çay dolu bardak birden dans etmeye başlasa, dönse dolaşsa, işte bu Newton'un kuramının bir yanlışlaması olurdu; üstelik o kadar dönüp dolaşmaya rağmen çay da dökülmezse. Öyleyse mekanik, fiziksel cisimlerin düşünülebilecek sonsuz sayıda hareket biçimiyle çelişki içindedir – düşünülebilecek hiçbir insan davranışıyla çelişkide bulunmayan psikanalizin tam tersine.

Newton mekaniği Einstein'ınkine çok iyi bir yaklaşma olanağı sunduğu için, Newton mekaniğinin yediği neredeyse her darbeden Einstein'ın çekim kuramı da etkilenirdi. Ancak bunun da ötesinde Einstein, gözlemlendiklerinde *kendi* kuramını çürütecek ama Newton'unkini etkilemeyecek olan vakaları kasten araştırmıştır.

Örneğin Einstein, Sirius uydularının ve diğer beyaz cücelerin tayfında, kendisi tarafından hesaplanmış kırmızı kaymasının bulunamaması durumunda, kuramını çürütülmüş sayacağından bırakacağını yazmıştı.

Dahası, Einstein'ın kendi çekim kuramına karşı son derece eleştirel yaklaşmış olması da ilginçtir. Sınama deneylerinin hiçbiri (ki hepsini kendisi önermişti) kuramı için uygunsuz sonuçlanmadıysa da, kuramsal nedenlerden dolayı bunları tam olarak tatmin edici bulmamıştı. Bütün doğa bilimi kuramları gibi kendi kuramının da *geçici bir çözüm denemesi* niteliğinde, yani

hipotetik nitelikte olduğunu kesin olarak biliyordu. Ancak iddia ettiği şey daha çok ayrıntılarda yatıyordu. Kendi kuramının neden kusurlu ve kendi araştırma programı açısından yetersiz olarak görülmesi gerektiğinin *nedenlerini* sunmuştu; tatmin edici bir kuramın yerine getirmesi gereken bir dizi koşulu da belirtmişti.

Ancak başlangıçtaki kendi çekim kuramından beklediği, aranan kurama Newton'un çekim kuramından *daha iyi bir yaklaşım* sergilemesi ve dolayısıyla *doğruluğa daha çok yaklaşmasıydı.*

Doğruluğa yaklaşma fikri bence bilim kuramının en önemli fikirlerinden biridir. Bu, rekabet halindeki kuramların eleştirel bir şekilde tartışılmasının, gördüğümüz üzere bilim kuramı için çok önemli olmasıyla bağlantılıdır. Ancak eleştirel bir tartışma belirli değerlerce düzenlenir. Düzenleyici bir ilkeye, ya da Kant'ın terminolojisinde düzenleyici bir fikre gereksinim duyar.

Rekabet halindeki kuramların eleştirel tartışmasını yönlendiren düzenleyici fikirlerden üçü büyük önem taşımaktadır: Birincisi, *doğruluk* fikri; ikincisi, bir kuramın mantıksal ve deneysel *kapsamı* fikri; üçüncüsü de bir kuramın *doğruluk kapsamı* ve *doğruluğa yaklaşması* fikri.

Doğruluk fikrinin eleştirel tartışmaya hâkim olduğu, *yanlış* kuramı ortadan kaldırma ümidiyle kuramı eleştirel olarak tartışmamızdan anlaşılabilir. Bu da, *doğru* kuramları arama fikrinin bizleri yönlendirdiğini gösterir.

İkinci düzenleyici fikir olan, bir kuramın *kapsamı* fikri, bizi [illegible]ildirimsel kapsamı büyük olan kuramları aramaya iter. Totolojiler veya 12 kere 12 144 eder gibi bariz aritmetik önermeler kapsamsızdır: Hiçbir deneysel-bilimsel problem çözmezler. Zor problemler ancak mantıksal ve deneysel kapsamı büyük olan kuramlar tarafından çözülebilir.

Bir kuramın *cesareti* olarak da tanımlanabilecek olan şey, onun kapsamının büyüklüğüdür: Bir kuramla ne kadar çok şey iddia ediyorsak, kuramın *yanlış* çıkma riski de o kadar büyüktür. Yani aslında doğruluğu ararız, ama sadece cesur, riskli doğruluklarla ilgileniriz. Büyük bir mantıksal kapsamı olan cesur kuramlara örnek olarak, yine Newton'un veya Einstein'ın çe-

im kuramı ya da atomun kuvantum kuramı ya da kalıtım roblemini kısmen çözen şifrelenmiş genetik bilgikuramı göste-ilebilir.

Böylesi cesur kuramların, dediğim gibi, kapsamı büyüktür; ıstelik hem mantıksal, hem de deneysel kapsamı büyüktür.

Bu iki kapsam kavramı aşağıdaki gibi açıklanabilir: Bir ku-amın mantıksal kapsamı onun *sonuç kütlesidir*, yani ilgili dan *antıksal olarak çıkarsanabilecek* önermeler kümesi veya sınıfıdır. onuç kümesi ne kadar büyük olursa mantıksal kapsamı da o adar büyük olur.

Bir kuramın *deneysel kapsamı* fikri belki daha da ilginçtir. Bu ikri anlamak için, *deneysel* bir doğa yasasının veya *deneysel* bir uramın, bazı gözlemlenebilir süreçleri *yasakladığından yola çıka-ız*. ("Bütün kargalar karadır" kuramı, ak kargaların varlığını asaklamaktadır; ak bir karganın gözlemlenmesi ise kuramı çü-ütür.) Aynı şekilde Freud'un psikanalizinin gözlemlenebilir *hiç-ir* süreci yasaklamadığını görmüştük. Bu kuramın mantıksal apsamı kesinlikle büyüktür, ancak deneysel kapsamı sıfırdır.

Öyleyse bir kuramın deneysel kapsamı, o kuram tarafın-an yasaklanan deneysel önermeler kümesi veya sınıfı olarak elirlenebilir; yani kuramla çelişki içinde bulunan deneysel nermeler kümesi ya da sınıfı olarak.

Çok basit bir örnekle göstermemiz gerekirse: *Ak karga yok-ur* kuramı, "Bu ak bir kargadır" önermesiyle çelişki içindedir. ani ak kargaların varlığını *yasaklamaktadır. Bütün kargalar kara-ır* kuramı çok daha geniş bir deneysel kapsama sahiptir. Sade-e ak kargaları değil, mavi, yeşil ve kırmızı kargaları da yasak-ar: Yasaklanmış önermeler sınıfı çok daha büyüktür.

Bir kuramla çelişki içinde bulunan deneysel bir önerme ya la bir gözlem önermesi, ilgili kuramın bir *yanlışlama olasılığı*, ya la kuramın bir *potansiyel yanlışlayıcısı* olarak tanımlanabilir: Bir anlışlama olasılığı gerçekten gözlemlendiği zaman, kuram *de-eysel olarak yanlışlanmış* demektir.

"Bu ak bir kargadır" önermesi öyleyse hem kapsamı zayıf lan ak kargalar yoktur kuramının, hem de kapsamı daha geniş lan bütün kargalar karadır kuramının bir yanlışlama olasılığı a da potansiyel yanlışlayıcısıdır.

"10 Şubat 1972'de Hamburg Zooloji Bahçesi'ne yeşil bir karga teslim edildi" önermesi, bütün kargalar karadır kuramının olduğu kadar, bütün kargalar kırmızı veya mavidir kuramının da bir yanlışlama olasılığı ya da potansiyel yanlışlayıcısıdır. Böylesi bir önerme, böylesi bir potansiyel yanlışlayıcı, gözlemler temelinde doğru olarak kabullenilirse, yanlışlayıcısı olduğu bütün diğer kuramların da yanlışlanmış olarak görülmesi gerekir. İlginç olan, potansiyel yanlışlayıcılarının kümesi ne kadar büyükse, kuramın da o kadar çok şey ifade ettiğidir. Daha çok şey ifade eder ve daha çok problemi açıklayabilir: *Açıklama potansiyeli* veya *potansiyel açıklama gücü* daha büyüktür.

Bu açıdan bakarak tekrar Newton'un ve Einstein'ın çekim kuramını karşılaştırabiliriz. O zaman Einstein'ın kuramının deneysel kapsamının ve potansiyel açıklama gücünün Newton'unkinden çok daha büyük olduğu bulunur. Çünkü çok daha fazla şey iddia etmektedir. Newton'un kuramının tanımladığı bütün hareket biçimlerini, özellikle de gezegen yörüngelerini tanımlamakla kalmamakta, çekimin ışık üzerindeki etkisini de betimlemektedir – ki bu problem alanı hakkında Newton'un, ne çekim kuramında, ne de optiğinde söyleyecek bir şeyi vardır. Einstein kuramı daha risklidir: Newton'un kuramına dokunmayan gözlemler aracılığıyla ilke olarak yanlışlanabilir. Bu nedenle Einstein kuramının deneysel kapsamı, potansiyel yanlışlayıcılar kümesi, Newton'un kuramının deneysel kapsamına göre özünde daha büyüktür. Son olarak Einstein'ın kuramının potansiyel açıklama gücü çok daha büyüktür: Örneğin eğer Sirius uydularının tayfında Einstein'ın öngördüğü kırmızı kaymasını gözlemler aracılığıyla kesinleşmiş kabul edersek, bu optik efektler Einstein'ın kuramı tarafından *açıklanmıştır* da.

Ancak konu için anlamlı gözlemler henüz yapılmadıysa da, Einstein'ın kuramının Newton'un kuramından *potansiyel olarak* üstün olduğunu söyleyebiliriz: Einstein'ın kuramı daha büyük deneysel kapsama ve daha büyük açıklama potansiyeline sahiptir. Demek ki, kuramsal olarak daha ilginçtir. Ancak Einstein'ın kuramı aynı zamanda Newton'unkine göre daha çok *tehdit altındadır*. Potansiyel yanlışlayıcılarının kümesi daha büyük olduğundan yanlışlamalara daha fazla maruz kalabilecek durumdadır.

Bu nedenle, zaten çok sıkı sınanabilen Newton'un kuramından çok daha sıkı sınanabilir. Bu sınavlara dayanabildiği, bu sınavlardan geçebildiği takdirde bile hâlâ doğru olduğunu söyleyemeyiz, çünkü sonraki sınavlarda yanlışlanabilir; ama sadece deneysel kapsamının değil, doğruluk kapsamının da Newton'un kuramından daha büyük olduğunu söyleyebiliriz: Yani, ondan türetilebilecek *doğru* önermelerin kümesi, Newton'un kuramından türetilebileceklerden daha büyüktür. Dahası, deneysel sınavların sonuçlarından da tam olarak yararlanan eleştirel tartışmanın ışığında, Einstein'ın kuramının *doğruluğa daha iyi bir yaklaşım* olarak göründüğünü de söyleyebiliriz.

Doğruluğa yaklaşma fikri –tıpkı düzenleyici ilke olarak doğruluk fikri gibi– *realist bir dünya görüşü* varsayar. Gerçekliğin bilimsel kuramlarımızın betimlediği gibi olduğunu *varsaymaz;* ancak bir gerçeklik olduğunu ve kendi yarattığımız fikirler olmaları nedeniyle her zaman için birer idealleştirme olan kuramlarımız aracılığıyla, dört aşamalı deneme yanılma yöntemini uyguladığımız takdirde, bu gerçekliğin daha uygun bir betimine giderek daha da yaklaşabileceğimizi varsayar. Ancak bu yöntem yeterli değildir. Şansımızın da olması gerekir, çünkü dünyamızda hazır bulduğumuz ve insan dilinin, insan bilincinin ve insan biliminin gelişmesini mümkün kılan koşullar, eğer evren uzaktan da olsa bilimin betimlediği şekline benziyorsa evrende son derece enderdir. Çünkü bilime göre dünya neredeyse tamamen maddeden boştur ve aslen yalnızca kaotik ışımayla doludur. Boş *olmadığı* az sayıdaki yerlerde ise *kaotik* maddeyle doludur ve genellikle moleküllerin oluşumu için aşırı sıcak, tanıdığımız türden canlıların gelişmesi içinse fazla soğuktur. Evrenin *(Kosmos)* başka yerlerinde hayat olsa da olmasa da, kozmolojik açıdan hayat son derece ender ve sıradışı bir olgudur. Hayatın gelişiminde eleştirel ve bilimsel yöntemin gelişmesi yine son derece ender olduğundan, olasılık hesabı açısından neredeyse sonsuz ölçüde olasılıkdışıdır. Demek ki, hayat ve bilim oluştuğunda piyango bize çıkmış.

Realist dünya görüşü ile birlikte *doğruluğa* yaklaşma fikri, hep *idealleştirici* bilimin doğru anlaşılması için bana vazgeçilmez gibi görünüyor. Üstelik realist dünya görüşü bana insancıl

olan tek görüş gibi geliyor: Bizim gibi yaşayan, acı çeken ve ölen başka insanların da var olduğunu sadece o açıklıyor.

Bilim insan fikirlerinin üretim sistemidir: Buraya kadar idealizm haklıdır. Ancak bu fikirler olasılıklar karşısında başarısızlığa uğrayabilir. Bu yüzden sonuç olarak realizm haklıdır.

Belki de bir an için, realizm hakkındaki bu açıklamalarım ve realizm tartışması üzerine bu göndermelerim ile konumu aştığım izlenimi uyandırıyorum. Ancak bu doğru değil. Tam tersine realizm tartışması kuvantum mekaniğinde son derece günceldir. Bu yüzden günümüz bilim kuramının en çağdaş ve açık problemlerinden biridir.

Fark edilmiş olacağı üzere, bu probleme tarafsız yaklaşmıyorum. Burada kesinlikle taraf tutuyorum, *realizmin tarafını.* Ama kuvantum mekaniğinde çok etkili bir idealist okul da vardır. Gerçekten de idealizmin düşünülebilecek bütün tonları mevcuttur, hatta tanınmış bir kuvantum mekanikçisi kuvantum mekaniğinden *tekbenci* sonuçlar bile çıkarmıştır; bu tekbenci sonuçların, kuvantum mekaniğinden mutlak bir gereklilikle çıktığını iddia etmektedir.

Buna sadece şu yanıtı verebilirim: Eğer bu gerçekten böyleyse, ne kadar hayranlık uyandırırsa uyandırsın ve doğruluğa yaklaşım olarak ne kadar mükemmel olursa olsun, kuvantum mekaniğinde bir yanlışlık var demektir. Kuvantum mekaniği görülmemiş katılıkta sınavlardan geçmiştir. Ancak bunlardan geçerek doğruluğa yakınlığına, ancak bizler realistsek karar verebiliriz.

Bilim kuramında realizm ve nesnelcilik savaşı herhalde daha uzun zaman sürecek. Burada açık ve güncel bir problemle karşı karşıyayız. Fark edilmiş olabileceği üzere, aynı zamanda, bu problem aracılığıyla bilim kuramı bir ölçüde kendi ötesine geçmeye zorlanmaktadır. Umarım bu bağlamda bu temel probleme ilişkin konumumu yeterince netleştirmişimdir.

2. *Bilimsel İndirgeme ve Bilimin Özündeki Tamamlanmamışlık**

I

Burada çıkış noktamı oluşturan tez şudur: "İndirgeme" denilen olgu bağlamında biyologlar için aslen üç soru bulunmaktadır.

1) Biyolojiyi fiziğe ya da fizik ve kimyaya indirgeyebilir miyiz? Yoksa bir gün onu tamamen fiziğe (ya da fizik ve kimyaya) indirgeme durumunda olacağımızı umabilir miyiz?

2) Genellikle hayvanlara atfettiğimiz öznel bilinç deneyimlerini biyolojiye ve daha da ötesi, eğer soru (1) evet ile yanıtlanıyorsa, fizik ve kimyaya indirgeyebilir miyiz (ya da indirgemeyi umabilir miyiz)?

3) Özbilinci ve insan tininin yaratıcılığını hayvansal deneyime, ve böylelikle eğer soru (1) ve (2) evet ile yanıtlanıyorsa fizik ve kimyaya indirgeyebilir, ya da indirgemeyi umabilir miyiz?

Bu üç sorunun yanıtının, kısmen "indirgeme" sözcüğünün yorumuna bağlı olduğu ortadadır. Ancak başka bir yerde[1] ortaya koyduğum nedenlerden dolayı, anlam çözümleme yöntemine ve ciddi sorunları tanımlarla çözmek isteme denemesine karşıyım. Bunun yerine önerim şudur:

Öncelikle çeşitli bilimlerdeki başarılı ve başarısız bazı indirgeme örneklerini, özellikle de kimyanın fiziğe indirgenmesini tartışacağım; sonra bu indirgemelerden geriye nelerin kaldığı sorusuna eğileceğim.

* Bu metnin oluşumu hakkında bilgi için bkz. bölüm sonundaki notlar.

Bu tartışma boyunca üç tezi savunacağım: *Birincisi,* bilim adamlarının birer indirgemeci olması gerektiği. Şu anlamda ki, bilimde hiçbir şey başarılı bir indirgeme kadar büyük bir başarı ifade etmemektedir [tıpkı örneğin Newton'un, Kepler ve Galile'nin yasalarını, kendi çekim kuramı aracılığıyla ve bu yasaları düzelterek indirgemesi –ya da daha iyi bir deyişle açıklaması[2]– gibi (incelemelerime bakınız[3])]. Başarılı bir indirgeme belki de düşünülebilecek en başarılı bilimsel açıklama biçimidir, çünkü Meyerson'un[4] özellikle vurguladığı şeyi yerine getirmektedir: tanınmayanın tanınanla özdeşleştirilmesi. Bir indirgemenin tersine, yeni bir kuram yardımıyla açıklamak ise tanınanı –tanınan problemi– bir tanınmayanla, yeni bir tahminle açıklar.[5]

İkincisi, felsefi olarak ne kadar bütüncülüğe [*Holismus*] yatkın olsalar da, bilim adamlarının *yöntem* olarak indirgemeciliği memnuniyetle karşılamaları gerektiği tezini savunacağım: Bilim adamları, ya safdil ya da az çok eleştirel birer indirgemeci olmalıdırlar, ancak iddia edeceğim üzere, az çok kötümser birer eleştirel indirgemeci olmalıdırlar, çünkü bilimde biraz olsun önem taşıyan indirgemelerden hiçbiri tam olarak başarılı olamamıştır. En başarılı indirgeme denemeleri bile çözümlenmemiş biraz artık bırakmaktadır.

Üçüncüsü, felsefi *indirgemecilik* lehine hiçbir iyi argüman yok gibi görünürken, felsefi indirgemecilikle yakın akraba gibi görünen özcülük [*Essentialismus*] aleyhinde iyi argümanlar bulunduğu tezini savunacağım. Yine de yöntemsel nedenlerden dolayı, indirgeme denemelerini bir kenara bırakmamamız gerektiğini önereceğim. Bunun nedeni, başarısız veya tamamlanmamış indirgeme denemelerinden bile aşırı derecede çok şey öğrenebilmemiz, ve bu şekilde açıklanmamış olarak kalacak problemlerin, bilimin en kıymetli tinsel hazineleri arasında bulunmasıdır. Sık sık bilimsel başarısızlıklar (başka bir deyişle: bilimin büyük, açık problemleri) olarak görülen şeylerin, daha açıklanmamış, büyük vurgulanmasının çok yararlı olabileceğini söylemek istiyorum.

II

Newton'un indirgemesi dışında, bildiğim az sayıdaki neredeyse tam olarak başarılı olmuş indirgemelerden biri, rasyonel kesirlerin düzenli doğal sayı çiftlerine (yani bunlar arasındaki ilişkilere veya oranlara) indirgenmesidir. Her ne kadar bu indirgemenin bile geride biraz *artık* bıraktığı söylenebilirse de, bu Yunanlıların bir kazanımıdır. (Düzenli çiftin, düzensiz çiftlerden oluşan bir düzensiz çifte Wiener ve Kuratowski[6] tarafından başarıyla indirgenmesiyle bu *artık*, ancak 20. yüzyılda tekrar ele alınmıştır. Ayrıca sadece çiftler yerine eşdeğer çiftlerin *kümelerine* bir indirgemenin söz konusu olduğu da atlanmamalıdır). Bu, Pythagoras'ın aritmetikleştirmeye dayanan kozmolojik araştırma programını da desteklemiştir, ancak bu program 2, 3 veya 5'in karekökleri[7] gibi irrasyonel sayıların varlığının kanıtlanmasıyla yıkılmıştır. Sonra Platon bu kozmolojik araştırma programını aritmetikleştirme değil, geometrikleştirmeye dayalı bir şekilde değiştirmiş, ve bu program da Eukleides'den Einstein'a kadar başarıyla yürütülmüştür. Aynı şekilde Newton ve Leibniz tarafından sonsuzküçükler hesabının bulunması (ve kendi sezgisel yöntemlerini dışarıda tutmayı başaramayan paradoks sonuçları dışarıda tutma problemi) ile birlikte, yeni bir aritmetikleştirme –doğal sayılara yeni bir indirgeme– gerekli hale gelmiştir. Yine de 19. yüzyılın ve 20. yüzyıl başlarının son derece heyecan verici başarılarına rağmen, inanıyorum ki bugün, bu indirgemenin tam olarak başarılı olmadığını söyleyebiliriz.

Tek bir çözümlenmemiş artığı belirtmek gerekirse: Bir doğal sayılar dizisine ya da modern kümeler öğretisi anlamında bir kümeye indirgemek ile, doğal sayılardan oluşan eşdeğer, düzenli çiftlere indirgemek aynı şey değildir (hatta benzer bir şey bile değildir). Bir küme fikri (Cantor'un yaptığı gibi) safdil ve salt sezgisel olarak kullanıldığı sürece, bu belki de belirgin değildi. Ancak (Bolzano, Cantor ve Russell'ın tartıştıkları) sonsuz kümeler paradoksları ve kümeler öğretisini belitleştirme gerekliliği, dikkatli bir ifadeyle, yapılan indirgemenin basit bir aritmetikleştirme –doğal sayılara bir indirgeme– olmadığı-

nı, tersine belitsel küme öğretisine bir indirgeme olduğunu göstermiştir, ki bunun da aşırı karmaşık ve bir ölçüde riskli bir girişim olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu örneği özetlemek gerekirse, aritmetikleştirme programı, yani geometri ve irrasyonel sayıların doğal sayılara indirgenmesi programı, kısmen başarısızlığa uğramıştır. Ancak bu başarısızlığın beraberinde getirdiği beklenmedik problemlerin sayısı ve beklenmedik bilginin ağırlığı şaşkınlık vericidir. İddia edeceğim ki, bu genellenebilir: İndirgemeciler olarak başarısız olduğumuz yerde bile, başarısızlığa giden yolda kazandığımız ilginç ve beklenmedik sonuçların sayısı her şeyden büyük değer taşıyabilir.

III

İrrasyonel sayıları doğal sayılara indirgeme denemesinin başarısızlığını kısaca inceleyerek, indirgeme denemelerinin, bilimsel ve matematiksel açıklama, basitleştirme ve anlama eylemlerinin bir parçası olduğuna işaret ettim.

Artık fizikteki indirgeme denemelerinin başarı ve başarısızlıklarını, özellikle de makrofiziği mikrofiziğe ve kimyayı hem mikrofiziğe hem de makrofiziğe indirgemenin kısmi başarılarını daha ayrıntılı bir şekilde tartışmak istiyorum.

IV

Başka bir yerde[8], şeyleri, daha öte açıklamaya ne gerek duyan, ne de imkânı olan bir şeye, özellikle bir "öz" veya "töz"e *(ousìa)* dayanarak açıklama veya indirgeme denemesini, "nihai açıklama" olarak tanımlamıştım.

Bunun çarpıcı bir örneği, bütün cansız cisimler fiziğini, *genleşmiş bir töz* –aslen tek bir özelliği, uzamsal genleşmesi olan bir töz (madde)– fikrine indirgemeye yönelik Descartesçı girişimdir.

Bütün fiziği maddenin görünürdeki tek asli özelliğine in-

dirgeme yolundaki bu deneme, fiziksel evrenin çok anlaşılır bir resmini çizebildiği ölçüde, sıradışı bir başarı kazanmıştır. Descartes'ın fiziksel evreni *(Universum)*, bir mekanizmadaki dişliler gibi birbirine bağlı (Descartes'ın verdiği adla) "girdaplar"dan oluşan hareketli bir saat mekanizmasıydı. Bu mekanizmada her "cisim" ya da her "madde parçası" ona komşu olan parçayı iter ve kendisi de diğer taraftaki komşularınca itilir. Bu fiziksel dünyada yalnızca madde vardı ve bütün uzayı dolduruyordu. Boş bir uzay da olmadığına, tersine sadece maddenin uzamsal genleşmesi olduğuna göre, uzayın kendisi de maddeye indirgenmişti. Bunun yanı sıra sadece tek bir salt fiziksel neden olma türü vardı: *Her neden olma bir itme* veya yakın bir etkiden ibaretti.

Çekim kuramıyla yeni bir tür neden olmayı, *çekim gücünü* ya da uzak etkiyi ekleme gereğini duymasına rağmen, bu dünya görüşü Newton tarafından bile tatmin edici bulunmuştu.

Descartes'ın indirgeme programını yıkıma sürükleyen, Newton'un kuramının neredeyse inanılmaz açıklama ve öngörme başarısıydı. Başka bir yerde[9] tahminde bulunduğum üzere, çekim kuvvetini bir kozmik parçacık bombardımanının "içtepi"siyle (püskürtme basıncı ile birleşik bir kalkan etkisi) açıklayarak Newton, Descartes'ın indirgeme programını kendisi uygulamak istiyordu (bu deney genellikle Le Sage ile bağlantılandırılır). Ancak Newton'un bu kurama karşı yıkıcı güçteki itirazın da farkına vardığını tahmin ediyordum. İtiraf edilmeli ki bu kuram, çekim gücünü ve uzak etkiyi itme ve yakın etkiye indirgeyecekti; ancak bütün hareketli cisimlerin, hareketlerine karşı bir fren etkisi gösterecek (yağmurun bir arabanın ön camına arka camına göre daha şiddetli çarpması akla gelsin) ve Newton'un atalet yasasını kullanmasını geçersiz kılacak direngen bir madde içinde hareket ettikleri anlamına da gelecekti.

Newton, uzak etki olarak çekim gücünün maddenin asli bir özelliği olabileceği yönündeki kendi görüşüne göre saçma olan anlayışı reddetmiş olsa da, çekim gücünü nihai olarak itmeye indirgeme denemesi, sezgisel çekiciliğine rağmen böylelikle yıkılmaktadır.

V

Çok şey vaat etmiş bir bilimsel indirgeme ve başarısızlığı için, ama aynı zamanda bir indirgeme denemesinden ve başarısızlığının keşfinden ne kadar çok şey öğrenilebileceğini göstermek için verdiğimiz ilk (ve çok basit) örnek burada sona eriyor.

(Tahmin ediyorum ki, bu başarısızlık Newton'un uzayı tanrının bilinci [*sensorium*] olarak tanımlamasının doğrudan nedenidir. Uzay, içindeki bütün cisimlerin dağılımının, deyiş yerindeyse "bilincindeydi", bir anlamda tanrı gibi her şeyi biliyordu. Aynı zamanda tanrı gibi her yerdeydi, çünkü bu bilgiyi sonsuz hızla, ilgili her yere istediği her an aktarabiliyordu. Tanrısal varlığın en az iki karakteristik özelliğine sahip olan uzay, bu anlamda kendisi de tanrısal varlığın bir parçasıydı. Kanımca bu, Newton'un özcü bir nihai açıklama verme yolundaki başka bir denemesiydi.)

Descartes'ın indirgemesi, yöntembilimsel nedenlerden dolayı indirgemeler yapmayı denemek zorunda olduğumuz yolundaki düşüncemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ama indirgemeciler olarak bizlerin, hiçbir zaman programımıza aşırı derecede güvenmememiz, tersine indirgeme denemelerimizin mükemmel başarı sağlayacağı konusunda gayet kötümser olmamız gerektiğini söylememin nedenini de belki göstermektedir.

VI

Descartes'ın fiziksel dünyadaki her şeyi genleşme ve itmeye indirgeme denemesinin (ki, eğer tarihsel tahminimde haklıysam bu Newton'un da denemesiydi), Newton'un çekim kuramının başarısıyla karşılaştığı an başarısızlığa uğradığı, sanırım netleşmiştir. Bu başarı öyle güçlüydü ki, Roger Cotes ile başlayarak Newtoncular, Newton'un kendi karşıt görüşlerine rağmen, Newton kuramının kendisini bir nihai açıklama, ve böylelikle *çekim kuvvetini* maddenin asli bir özelliği olarak görmeye başladılar. Ancak Newton (atomlarının) *genleşme(si)nin* ve

ataletin, kütlenin asli özellikleri olmaması için bir neden göremiyordu (açıklamalarımı karşılaştırın[10]). Öyleyse daha sonraları Einstein'ın vurguladığı atıl ile ağır kütle arasındaki ayrımın, ve bunların oransallığının (ya da eşitliğinin) ortaya attığı problemin, Newton'un tam olarak bilincinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu problem Newton ile Eötvös'ün çağı arasında, hatta Einstein'a kadar süren dönemde, özcü düşüncenin karanlıkçılığının sonucu olarak neredeyse tamamen gözden kaybolmuştur.

Einstein'ın Özel Görecelik Kuramı, atıl ve ağır kütlenin özcü düşüncedeki özdeşliğini yıkmıştır, ve bu nedenle Einstein, az çok *eklenti (ad hoc)* olarak bu özdeşliği denklik ilkesiyle açıklamaya çalışmıştır. Ama Einstein'ın çekim denklemlerinin kendiliğinden, çekimde bulunan cisimlerin uzay-zamansal bir yerölçümsel çizgi üzerinde hareket ettikleri ilkesiyle –ki bu ilke önceden ayrı olarak kabul edilmişti– sonuçlandığı (ilkönce Cornelius Lanczos tarafından) keşfedildiğinde, atalet ilkesi gerçekten de çekim denklemlerine, ve dolayısıyla atıl kütle de ağır kütleye indirgenmişti. (Sanırım Einstein, her ne kadar bu sonucun öneminden derinlemesine etkilenmiş olsa da, Mach'ın merkezi problemini –ataletin açıklanmasını– ünlü ama kesinlikle bariz olmayan "Mach ilkesi"nden daha tatmin edici bir şekilde çözdüğünü tam olarak kabul etmiyordu. Mach ilkesi, her bir cismin ataletinin, evrendeki bütün diğer cisimlerin bileşik etkisinden kaynaklandığını öne sürer. Bu ilkenin –en azından bazı yorumlarının– Genel Görecelik Kuramı'yla bağdaşmaması Einstein'ı düş kırıklığına uğratmıştı. Genel Görecelik Kuramı, içinde hiçbir cisim bulunmayan bir uzayda Özel Görecelik Kuramı'na dönüşür, ki bu kuramda, Mach'ın düşüncelerinin aksine atalet yasası hâlâ geçerlidir.)

Kanımca buradaki başarılı indirgeme son derece tatmin edici bir örnektir: genellenmiş bir atalet ilkesinin genellenmiş bir çekim ilkesine indirgenmesi. Ancak nadiren bu açıdan incelenmiştir; her ne kadar Einstein, salt matematiksel bir bakış açısından şık görünen ama özel bir önem arz etmeyen bu sonucun önemini büyük ölçüde kavramış olsa da, o bile bu açıdan bakmamıştır. Çünkü bir belitler sistemi içindeki bir belitin bağımlılığı ya da bağımsızlığı sadece biçimsel olarak ilgi çekicidir.

Yerölçümsel bir çizgi üzerinde hareket yasasının, ayrı bir belit olarak mı kabul edilmesi gerektiği, yoksa çekim kuramının geri kalanından mı çıkarsanabileceği neden önem taşısaydı ki? Bunun yanıtı, bu çıkarsama aracılığıyla atıl ve ağır kütlenin özdeşliğinin *açıklanmasında* ve birincinin ikinciye indirgenmesinde yatmaktadır.

Bu anlamda, Newton'un büyük uzak etki probleminin, (özcülüğün kendine özgü dilinde ifade edilirse) Einstein'ın karşılıklı çekim etkisinin hızının sonluluğundan ziyade, atıl maddenin ağır maddeye indirgenmesi aracılığıyla çözüldüğü söylenebilir.

VII

Newton ve Newtoncular tabii ki manyetik ve elektriksel güçlerin varlığından haberdardılar. Üstelik en az 20. yüzyılın başlarına kadar elektromanyetik kuramını Newton mekaniğine veya bunun değiştirilmiş bir şekline indirgeme denemeleri yapıldı.

Bu gelişmedeki asıl problem, ilk bakışta *(prima facie)* merkezi olmayan güçlerin (Oersted güçlerinin), Newton kuramının değiştirilmiş bir şekline bile uyar görünen tek güçler olan merkezi güçlere indirgenmesiydi. Bu gelişmede öne çıkan isimler Ampère ve Weber'di.

Önceleri Maxwell de, Faraday'ın elektromanyetik güç alanını (ya da güç çizgilerini) bir Newtoncu mekanizmaya veya bir ışık esiri modeline indirgeme denemelerine başlamıştır. Ama (elektromanyetik alanın taşıyıcısı olarak ışık esirini görmekten olmasa da) deneyden vazgeçmiştir. Helmholtz da Newton'un ve kısmen Descartes'ın indirgeme programına yakınlık duyuyordu, kaldı ki öğrencisi Heinrich Hertz'e bu problem üzerinde çalışmasını önerirken, bunu mekaniğin araştırma programını kurtarmak umuduyla yapmış gibi görünmektedir. Ama Helmholtz, Hertz'in Maxwell denklemlerini onaylamasını bir karşı kanıt olarak kabul etmişti. Hertz ve J.J. Thomson'dan sonra tam tersi yöndeki bir araştırma programı çekicilik kazanmıştır: mekaniğin elektromanyetik kurama indirgenmesi programı.

VIII

Elektromanyetik madde modeli, yani hem mekaniğin hem de kimyanın, bir elektromanyetik atomculuk kuramına indirgenmesi, en geç 1912'den, Rutherford'un atomun gezegenler modelini bulduğu yıldan, yaklaşık 1932'ye kadar çarpıcı bir şekilde başarılı olmuştur.

Gerçekten de kuvantum mekaniği (ya da eskiden adlandırıldığı şekliyle "yeni kuvantum kuramı") en azından 1935'e kadar, o zamanlar mekaniğin, yeni *elektromanyetik madde kuramına* indirgenmesinin nihai hali olarak görülen şey için bulunmuş başka bir isimden ibaretti.

Önde gelen fizikçilerin, kuvantum mekaniğinden az bir süre önce bu indirgemeye ne kadar önem verdiklerini kafalarda canlandırmak için Einstein'ın şu sözlerini aktarmak istiyorum[11]: "Bugünkü anlayışımıza göre ... temel parçacıklar ... [yani elektron ve protonlar] elektromanyetik alanın yoğunlaşmasından *başka bir şey olmadıklarından*, bugünkü dünya görüşümüz iki ... gerçek tanır, yani çekim esiri ve elektromanyetik alan veya –başka bir deyişle– uzay ve madde."

Benim vurguladığım "başka bir şey olmadıklarından"a dikkati çekerim, çünkü bu büyük çaplı bir indirgemeye özgüdür. Gerçekten de Einstein yaşamının sonuna doğru, 1920'deki anlayışı (özellikle de çekirdek güçlerinin keşfinden sonra) aşıldıktan –hatta yıkıldıktan– sonra bile, çekim alanlarını ve elektromanyetik alanları, bütünleşik bir alanlar kuramında birleştirmeyi denemiştir.

Ana hatlarıyla buna özdeş bir indirgemeci anlayış, aynı yıllarda (1932) neredeyse bütün önde gelen fizikçiler tarafından kabul görmüştü: İngiltere'de Eddington ve Dirac tarafından, Kıta Avrupası'ndaysa Einstein dışında Bohr, de Broglie, Schrödinger, Heisenberg, Born ve Pauli tarafından. Bu yaklaşımın özellikle çarpıcı bir betimini, o zamanlar California Teknoloji Enstitüsü'ndeki Robert A. Millikan[12] vermiştir:

"Gerçekten de doğa bilimlerinin tarihinde asla, 1914 civarında doruk noktasına ulaşan keşifler dizisinde olduğu kadar güzel bir basitleştirme ortaya çıkmamıştır. Bu keşifler so-

nuç olarak, maddi dünyanın yalnızca iki temel olgudan, yani tam olarak aynı yükteki, ama farklı büyüklükte kütleye sahip (bugün genellikle 'proton' olarak adlandırılan pozitif elektron, bugün genellikle 'elektron' olarak adlandırılan negatif olandan 1850 kat daha ağırdır) pozitif ve negatif elektronlardan oluştuğu yolundaki kuramın fiilen evrensel olarak kabul edilmesini sağlamıştır."

Bu indirgemeci pasaj tam da doğru zamanda yazılmıştır: Aynı yıl Chadwick[13] nötronu bulduğunu yayımlamış, Anderson[14] ise pozitronu bulan ilk kişi olmuştur. En büyük fizikçilerden bazıları, örneğin Eddington[15], Yukawa'nın (daha sonradan verilen adıyla) mezonların varlığı tezinden sonra bile, kuvantum mekaniğinin ortaya çıkışıyla elektromanyetik madde kuramının son günlerini yaşadığı ve bütün maddenin elektron ve protonlardan oluştuğu fikrindeydi.

IX

Gerçekten de mekanik ve kimyanın elektromanyetik kuramına indirgenmesi neredeyse mükemmel görünüyordu. Descartes ve Newton'a uzayı dolduran maddenin özü olarak ve Descartesçı itme olarak görünmüş olan şey, (Leibniz'in çok zaman önce talep ettiği üzere) *itici güçlere* – negatif elektronlar tarafından negatif elektronlara uygulanan güçlere indirgenmişti. Maddenin elektriksel nötrlüğü aynı sayıda pozitif ve negatif elektronun varlığıyla; maddenin iyonlaşması ise atomun dış elektron kabuğunun elektron kaybı (veya elektron fazlalığı) ile açıklandı.

Kimya ise Bohr'un elementlerin periyodik sisteminin kuvantum kuramıyla –Pauli'nin hariçte tutma ilkesinin dâhiyane bir şekilde uygulanmasıyla mükemmelleştirilmiş bu kuramla– en azından görünüşte fiziğe indirgendi, kimyasal bileşim ve ortak değerlikli kimyasal bağların doğası kuramı ise Heitler ve London[16] tarafından, yine Pauli ilkesinden yararlanan (eşkutuplu) birleşme değeri kuramına indirgendi.

Maddenin indirgenemeyen bir tözden ziyade karmaşık bir

yapı olduğu netlik kazandığı halde, fizik evreninde daha önce hiç böylesi bir bütünlük veya bu ölçüde bir indirgeme görülmemişti.

O günden bugüne bir daha da buna ulaşılamadı.

Tabii ki hâlâ Descartes'ın itmesinin elektromanyetik güçlere indirgenmesine inanıyoruz; Bohr'un elementlerin periyodik sistemi kuramı da, izotopların devreye sokulmasının sonucu olarak dikkate değer değişiklikler geçirmiş olmasına rağmen, geçerliliğini korumaktadır. Ama evrenin, sabit yapıtaşı olarak iki parçacıklı bir elektromanyetik evrene, bu kadar güzel bir şekilde indirgenmesinin bütün diğer öğeleri bu arada yok olmuştur. Bu yokoluş süreci boyunca bir dolu yeni olguyla karşı karşıya kaldık: Ana tezlerimden biri budur. Ancak indirgemenin basitliği yok olmuştur.

Nötron ve pozitronların keşfiyle başlayan bu süreç, yeni temel parçacıkların bulunmasıyla devam etti. Ancak asıl zorluk parçacık kuramında değildir: Asıl yıkım yeni türden güçlerin, özellikle elektromanyetik güçlere ve çekim kuvvetlerine indirgenemeyen aşırı kısa erimli çekirdek güçlerinin keşfiyle gerçekleşti. Çekim kuvvetleri, genel görecelik tarafından açıklanarak uzaklaştırıldığından ve çekim kuvvetleri ile elektromanyetik kuvvetlerin ikiciliğini, bütünsel bir alanlar kuramıyla ortadan kaldırma umudu var olduğundan, o günlerde fizikçileri fazlaca rahatsız etmiyordu. Şimdi ise fizikte birbirinden çok farklı ama hâlâ indirgenemeyen türden en az dört güçle karşı karşıyayız: çekim, zayıf etkileşim, elektromanyetik güçler ve çekirdek güçleri.

X

Böylelikle Descartes ve Newton tarafından, bir zamanlar her şeyin üzerine indirgeneceği temel olarak görülen Descartesçı mekanik, başarıyla elektromanyetizmaya indirgenmiştir ve hâlâ da indirgenmektedir. Ama takdir edildiği gibi son derece çarpıcı olan, kimyanın kuvantum fiziğine indirgenmesinde durum nedir?

The Nature of the Chemical Bond kitabının yazarı Pauling'in[17], kimyasal bağların doğasında neyin yattığını "tanımlayamadığı" (hatta kesin olarak betimleyemediği) yolundaki anlamlı ifadesine rağmen, bir tanıt olarak, kimyasal bağları (hem ortak değerlikli bağları veya elektron çifti bağlarını hem de ortak değerlikli olmayan iyon bağlarını) kuvantum kuramına tamamen tatmin edici bir şekilde indirgeyebildiğimizi varsayalım. Dahası, yine bir tanıt olarak, tamamen tatmin edici bir çekirdek güçleri kuramına ve elementlerin ve izotoplarının periyodik sistemi kuramına, özellikle de ağır atom çekirdeklerinin dayanıklılığı ve dayanıksızlığının bir kuramına sahip olduğumuzu varsayalım. Böylelikle kimyayı tamamen tatmin edici bir şekilde kuvantum mekaniğine indirgeyebilir miyiz?

Sanmıyorum. Bütünüyle yeni bir fikrin buna eklenmesi gerekir, fiziksel kuramlarla doğrudan bir ilgisi olmayan bir fikrin: Evrim fikrinin, evrenimizin tarihi, kozmogoni fikrinin.

Bunun açıklaması, elementlerin periyodik tablosunun ve Bohr'un (yeniden formüle edilmiş) periyodik sistem kuramının, ağır atom çekirdeklerini daha hafif olanların birer bileşkesi – nihai olarak da hidrojen çekirdeklerinin (protonların) ve nötronların (ki bunlar da proton ve elektronların birer bileşkesi olarak görüle*bilirdi*) birer bileşkesi olarak açıklamasında yatmaktadır. Bu kuram ise ağır elementlerin bir tarihi olduğunu – çekirdeklerinin özelliklerinin nadir bir sürecin sonucu olduğunu varsaymaktadır, ki bu süreçte, evrende çok seyrek rastlanan koşullar altında birçok hidrojen çekirdeği, daha ağır çekirdekler oluşturacak şekilde erimeye zorlanmaktadır.

Bunun gerçekten geçmişte olduğunu, günümüzde de olmaya devam ettiğini gösteren bir yığın kanıtımız var; ağır elementlerin evrimsel birer tarihinin olması ve ağır hidrojenin helyuma dönüşmesini sağlayan füzyon süreci gibi. Güneşimizin ve de hidrojen bombasının enerjisinin asıl kaynağı da bu füzyondur. Buna göre helyum ve bütün daha ağır elementler kozmolojik evrimin birer ürünüdür. Bunların tarihi, özellikle de ağır elementlerin tarihi, bugünkü kozmolojik görüşlere göre çok tuhaftır. Günümüzde ağır elementler süpernova patlamalarının birer sonucu olarak görülmektedir. Hel-

yum en son bazı tahminlere göre bütün maddenin (kütlesine göre hesaplandığında) yüzde 25'ini, hidrojen ise bütün maddenin (kütlesine göre hesaplandığında) üçte ikisi veya dörtte üçünü oluşturduğuna göre, bütün ağır elementler son derece ender bulunuyor gibi görünmektedir (toplam kütlenin yüzde bir veya ikisini oluşturmaktadırlar). Böylelikle dünya ve tahminen güneş sistemimizin diğer gezegenleri, asıl olarak, çok ender bulunan (ve kanımca çok değerli) malzemelerden oluşmaktadır.

Günümüzde evrenin kökeni hakkındaki en yaygın kuram[18] –sıcak *Big Bang* kuramı–, helyumun büyük bir kısmının *Big Bang*'in kendisinin ürünü olduğunu, genleşen evrenin varoluşunun ilk dakikaları içinde üretilmiş olduğunu iddia eder. Bu spekülasyonun (ki aslında Gamow'a dayanır) bilimsel durumunun ne kadar güvenilmez olduğunu ayrıca vurgulamaya gerek yok. Kimyayı kuvantum mekaniğine indirgeme denememizde, bu tür kuramlara dayanmamız gerektiğinden, bu indirgemenin tastamam başarıya ulaştığı kesinlikle iddia edilemez.

Gerçekte kimyayı (en azından bir kısmını), fiziksel bir kuramdan çok kozmolojiye indirgedik: Modern klasik görececi kozmoloji, uygulamalı bir fiziksel kuram olarak başlamıştı; ama Bondi'nin vurguladığı gibi, o zamanlar artık geçmiş gibi görünüyor, biz de bazı fikirlerimizin, (örneğin Dirac ve Jordan ile birlikte oluşmuş olan fikirlerimizin), neredeyse fiziksel kuramı kozmogoniye indirgeme denemesi olarak bile betimlenebileceği gerçeğini kabullenmeliyiz. Kaldı ki her ikisi de, kozmoloji de kozmogoni de, fiziğin son derece büyüleyici parçaları olsalar da, ve bu arada gitgide daha iyi sınanabilir hale gelseler de, halen fiziksel bilimin kıyısında bulunuyorlar, üstelik kimyanın fiziğe indirgenmesine temel oluşturmak için asla yeterince olgunlaşmış değiller. Kimyanın fiziğe sözde indirgenmesini eksik ve biraz sorunlu olarak görmemin nedenlerinden biri budur; ama tabii ki bu yeni problemlerin hepsini memnuniyetle karşılıyorum.

XI

Ancak kimyanın fiziğe indirgenmesi, ikinci bir artık daha bırakmaktadır. Bugünkü anlayışımıza göre yalnızca hidrojen –özellikle de çekirdeği– bütün diğer çekirdeklerin yapı maddesidir. Pozitif çekirdeklerin en kısa mesafelere kadar birbirlerini elektriksel olarak kuvvetle iterken, daha da kısa mesafelerde (ki ancak itme kuvvetlerinin devasa süratlerde aşılması yoluyla ulaşılabilirler) çekirdek kuvvetleri nedeniyle birbirlerini çektiklerini varsayıyoruz.

Bu da demektir ki, hidrojen çekirdeklerinin evrenimizdeki varoluşunu belirleyen ezici çoğunluğu oluşturan sayıdaki şartlar altında etkisiz olan bağıl özellikleri hidrojen çekirdeğine atfediyoruz. Bu ise, çekirdek güçlerinin sadece son derece ender koşullar altında, aşırı yüksek sıcaklıklar ya da aşırı yüksek basınç altında etkili olan gizilgüçler olduğu anlamına gelir. Bu da demektir ki, periyodik sistemin evrimi kuramı, *takdir-i ilahi* veya *öncel düzen*[19] gibi bir şey tarafından karakterize edilen bir özsel özellikler kuramına yaklaşmaktadır. Herhalde bizimki gibi bir güneş sistemi, günümüz kuramlarına göre bu özelliklerin veya diğer bir deyişle gizilgüçlerin önceden varlığına bağlıdır.

Dahası ağır elementlerin kökeninin süpernova patlamalarında yattığı kuramı, *ikinci bir tür takdir-i ilahi veya öncel düzene* yol açar. Çünkü bu kuram, (görünüşe göre bütün kuvvetlerin en zayıfı olan ve çekirdek kuvvetleri ve elektromanyetik kuvvetlerle şimdiye kadar bir bağlantı içinde olmayan) çekim kuvvetlerinin, büyük hidrojen yığınlarında, çekirdekler arasındaki devasa elektriksel itme kuvvetlerini aşarak, bu çekirdek kuvvetleri sayesinde bunları erime noktasına getirecek kadar güçlü hale gelebilecekleri iddiasının ötesine geçmektedir. Bu durumda öncel düzen, çekirdek kuvvetlerinin ve çekimin içsel gizilgüçleri arasında bulunmaktadır. Her öncel düzen felsefesinin zorunlu olarak yanlış olduğunu iddia etmek istemiyorum. Yine de bir öncel düzenin tatmin edici bir indirgeme olarak söz konusu olamayacağına inanıyorum: Daha çok, bundan medet ummanın, birini ötekine indirgemesi gereken yöntemin başarısız olduğunun bir itirafı olduğunu düşünüyorum.

Öyleyse indirgemeyi gerçekçi olmayan bir şekilde destekleyen varsayımlarda bulunsak bile, kimyanın fiziğe indirgenmesi kesinlikle tamamlanmış değildir, Dahası bu indirgeme, hidrojen atomunda bulunan gizilgüçlerin veya düşük olasılık taşıyan göreli eğilimlerin hayata geçirilmesini mümkün kılmak için bir kozmik evrim kuramı, bir kozmogoni ve üstelik iki tür öncel düzen gerektirmektedir. Bence burada apaçık bir şekilde *beklenmedik durum* ve *beklenmedik*[20] *özellikler* kavramlarıyla karşı karşıya olduğumuzu kabul etmeliyiz. Bunu yaptığımızda, bu gayet ilginç indirgemenin bize bayağı garip bir evren imajı miras bıraktığını görürüz – en azından indirgemeci için garip; bu bölümde beni ilgilendiren de bu noktaydı.

XII

Şimdiye kadar söylenenleri özetlemek gerekirse: İndirgeme problemini örnekler yardımıyla belirginleştirmeyi ve böylelikle doğa bilimlerinin tarihindeki en çarpıcı indirgemelerden bazılarının, tam olarak başarıya ulaşmış olmaktan çok uzak olduğunu, üstelik geride büyük bir artık bıraktıklarını göstermeye çalıştım. Gerçi Newton'un kuramının, Kepler ve Galile'nin kuramlarının başarılı bir indirgemesi olduğu iddia edilebilirdi (ama 1 numaralı nota bakınız). Ama fizikten gerçekte olduğundan daha fazla anladığımızı ve Genel Göreceliği, kuvantum kuramını ve dört tür kuvveti daha sağlam bir yaklaşımla istisnai vakalar olarak (belki bu, Mendel Sachs'ın bütünsel alan kuramında üstü kapalı olarak iddia edilmektedir) türetebilen bütünsel bir alan kuramımız bulunduğunu varsaysak bile, yine de kimyanın artık bırakmadan fiziğe indirgenmiş olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü kimyanın sözümona indirgendiği fizik, evrimi, kozmolojiyi ve kozmogoniyi olduğu kadar beklenmedik özelliklerin varlığını da varsayan bir fiziktir.

Diğer taraftan, özellikle kimyayı fiziğe indirgeme yolundaki tamamen başarılı olmayan indirgeme denemelerimizden inanılmaz büyüklükte bilgi edindik. Yeni problemler yeni hipotetik kuramlara, bunların bazıları ise, örneğin çekirdek eri-

mesi (füzyon) gibi, sadece kuramı onaylayan deneylere değil, aynı zamanda yeni teknolojilere de yol açtı. Bu türden denemelerin genellikle başarısız olduğu söylenebilecek olsa da, indirgeme denemelerimiz yöntembilimsel açıdan fevkalade başarılıydı.

XIII

Anlattığım bu öykü ve bundan çıkardığım dersler, bir biyoloğu kesinlikle şaşırtmayacaktır. Biyolojide de indirgemecilik (fizikselcilik veya maddecilik biçiminde) tamamen başarılı olmasa da, sıradışı başarılar elde etmişti. Ama başarılı olmadığı yerlerde bile yeni problemlere ve yeni çözümlere götürmüştür.

Belki de görüşümü şu şekilde formüle edebilirim: Bir felsefe olarak indirgemecilik başarısız olmuştur. Ama yöntembilimsel açıdan indirgeme denemelerinin her biri, bir şaşırtıcı başarıdan diğerine götürmüştür; kaldı ki bilim için başarısızlıklar bile son derece verimli olmuştur.

Bu bilimsel başarıları kazanmış olanlardan bazılarının, indirgemeciliğin felsefe olarak başarısızlığını öylece kabullenememeleri belki anlaşılabilir. Belki kimyayı tamamen kuvantum fiziğine indirgeme denemesinin başarı ve başarısızlığının burada yaptığım çözümlemesi sizleri düşünmeye sevk ederek bu problemle yeniden ilgilenmenizi sağlayabilir.

XIV

Şimdiye kadar sunduğum noktaların özü, Jacques Monod'nun *Rastlantı ve Zorunluluk*[21] adlı kitabının önsözündeki kısa bir notunun açımlaması olarak görülebilir: "Her ne kadar kuvantum kuramı bütün kimyanın temelinde yatsa da, kimyadaki her şey kuvantum kuramı yardımıyla öngörülemez veya açıklanamaz (ya da kuvantum kuramına indirgenemez)."

Aynı kitapta Monod, yaşamın kökenine dair son derece şaşırtıcı bir hipotez (tabii bir iddia değil) ortaya atıyor, ki burada ulaştığımız bakış açısından bunu inceleyebiliriz. Monod'nun

hipotezine göre yaşam, rastlantısal olayların son derece olasılıkdışı bir kombinasyonuyla cansız maddeden ortaya çıkmıştır ve bu, sadece düşük olasılıkta bir olay değil, aslında sıfır olasılıkta bir olay – yani *benzersiz* bir olaydır.

(Monod'nun Eccles'le bir tartışmasında kısaca vurguladığı gibi) bu hipotez deneysel olarak sınanabilir. Belli başlı iyi tanımlanmış şartlar altında yaşam üretmeyi başarabilirsek, yaşamın kökeninin benzersizliği üzerine bu hipotez de çürütülmüş olur. Böylelikle bu hipotez, ilk bakışta öyle görünmese de, bilimsel olarak sınanabilen bir hipotez olur.

Peki Monod'nun hipotezi neden akla yakın olsun ki? Öncelikle genetik kodun (neredeyse) benzersizliği bir olgu olarak durmaktadır, ancak Monod'nun da belirttiği üzere bu doğal seçimin bir ürünü olabilir. Yaşamın ve genetik kodun kökenini kafa karıştıran bir bilmeceye çeviren, genetik kod dönüştürülmediği, yani yapısı genetik kodla belirlenmiş proteinlerin senteziyle sonuçlanmadığı sürece, biyolojik bir işlevi olmamasıdır. Ama Monod'nun da belirttiği üzere, hücrenin (en azından tanıdığımız tek hücre olan ilkel-olmayan hücrenin) kodu dönüştürmesine yarayan mekanizma, *"kendileri de DNA'da kodlanmış olan* en az elli makromoleküler bileşen"den[22] oluşur. Kendileri de DNA'da kodlanmış olduğundan bu bileşenler (en azından bugün için!) kendi varlıklarını varsaymaktadır. Böylelikle kod, dönüştürülmesinin bazı ürünleri de dönüştürme işleminde kullanıldığı sürece dönüştürülebilir. Burada bariz şekilde kafa karıştırıcı bir döngü söz konusudur: öyle görünüyor ki, her genetik kod modeli veya genetik kod türeme kuramı geliştirme denemesi için geçerli olan bir kısırdöngü.

Öyleyse yaşamın kökeninin (aynı şekilde evrenin kökeninin de) bilim için aşılmaz bir engel haline gelmesi ve biyolojiyi kimya ve fiziğe indirgeme yolundaki bütün denemelerde bir artık olarak geriye kalması olasılığıyla karşı karşıya kalmışız gibi görünebilir. Çünkü Monod'nun yaşamın kökeni hipotezi –yine indirgeme denemeleriyle– çürütülebilse bile, eğer doğruysa, başarılı bir indirgemenin değillenmesiyle sonuçlanacaktır. Yöntemsel nedenlerden dolayı bir indirgemeci olan Monod bu hipoteziyle, kimyanın fiziğe indirgenmesini inceleyen önce-

ki tartışmamız sonucunda bizim de, inanıyorum ki, kabul etmeye zorlandığımız pozisyona gelmektedir: nihai bir başarıyı ümit etmese bile indirgeme denemelerini sürdüren eleştirel bir indirgemecinin pozisyonuna. Asıl ümidimiz –yeni çözümlere ve yeni keşiflere ulaşmamızı sağlayabilecek yeni problemler keşfetme ve eski problemler hakkında daha fazla şey öğrenme ümidimiz– Monod'nun kitabının başka bir yerinde vurguladığı üzere, indirgemeci yöntemlerin yerine "bütüncü" yöntemlerin konmasında değil, indirgeme denemelerinin bu şekilde sürdürülmesinde yatmaktadır.

Burada bütüncülüğü ayrıntılarıyla tartışmak istemiyorum, ama yine de birkaç söz söylemek yerinde olacaktır. Bu yöntemler bütüncü düşüncelerden esinlenmişlerse de, (embriyolardaki hücre nakillerinde olduğu gibi) bütüncü deneysel yöntemlerin uygulanmasından yola çıkarak rahatlıkla bunların yöntembilimsel anlamda indirgemeci olduğu iddia edilebilir. Diğer taraftan bütüncü kuramlar organizmalar ve gen popülasyonlarının betimlenmesi bir yana, atom ve moleküllerin betimlenmesinde de apaçık bir şekilde gereklidir. Bütüncü olsun olmasın, verimli olması mümkün olan tahminlerin çeşitliliği sınır tanımamaktadır[23]. Ana tezim açısından sadece biyolojideki deneysel yöntemlerin yapısı soru işareti taşımaktadır: hepsinin az çok indirgemeci bir yapı taşıyıp taşımadığı sorusu. Dahası David Miller bana, belirlenimci ve belirlenmezci kuramlar açısından da benzeri bir durumun doğduğunu hatırlatmıştır. Her ne kadar metafiziksel *belirlenmezciler* olmamız gerektiğine inanıyorsam da, yöntembilimsel olarak yine de belirlenimci ya da nedensel yasalar aramamız gerekir – çözülecek problemlerin kendilerinin olasıcı (*probabilist*) bir karakter taşıdığı yerler dışında.

XV

Monod'nun yaşamın kökeninin benzersizliği hipotezi, cansız maddeden belli deneysel koşullar altında yaşam üretmeyi başararak çürütülseydi bile, bunun yine de tam bir indirgemeyle sonuçlanmayabileceğine işaret etmek istiyorum. Bir indirgemenin

mümkün olduğunu *a priori* olarak dışlamak istemiyorum; ama ne yaptığımızı bilmeden ve moleküler biyoloji ve genetik kod hakkında en ufak fikrimiz bile yokken, uzun bir süre boyunca yaşamdan yaşam ürettik. Örneğin kodun dönüşümünde yatan kısır döngüyü kırmayı başardığımız gibi, ne yaptığımız hakkında tam bir fizikokimyasal anlayışa sahip olmadan cansız maddeden yaşam üretmeyi başarmamız kesinlikle mümkündür.

Moleküler biyolojinin yaptığı hiç beklenmedik atılımın, yaşamın kökeni problemini önceden olduğundan daha da büyük bir probleme dönüştürdüğünü herhalde söyleyebiliriz: Kendimize yeni ve daha derin problemler yarattık.

XVI

Göstermeye çalıştığım üzere, kimyayı fiziğe indirgeme denemesi, fiziğe bir evrim kuramının sokulmasını, yani evrenimizin tarihine geri dönmemizi gerektirmektedir. Biyolojide ise evrim fikri daha da vazgeçilmez görünmektedir. Bir erek veya bir teleoloji veya (Monod'nun ifadesiyle) bir teleonomi fikri, ya da buna çok benzeyen problem çözme fikri de en az o kadar vazgeçilmezdir – ki bu fikir biyolojik olmayan bilimlerin kapsama alanlarına tamamen yabancıdır (her ne kadar bu bilimlerde Maksimum ve Minimumların ve de değişimler hesabının oynadığı rol uzaktan da olsa bir benzerlik taşır gibi görüldüyse de).

Teleolojiyi teleolojik olmayan veya sıradan nedensel kavramlarla açıklamanın mümkün olduğunu göstermek, tabii ki Darwin'in büyük bir hizmetidir. Elimizdeki en iyi açıklama Darwinciliktir. Şu anda ciddi anlamda rekabet edebilecek hipotezler bulunmamaktadır[24].

XVII

Problemler ve bu problemlerin çözümleri yaşamla birlikte ortaya çıkmış gibi görünüyor. Her ne kadar doğal seçim gibi bir şey yaşamın kökeninden de önce işbaşında bulunmuşsa da –örneğin daha az stabil olan elementler radyoaktif olarak yok

edilerek stabil elementlerin seçilmesi gibi– atom çekirdekleri için yaşamlarını sürdürmenin kelimenin herhangi bir anlamıyla bir "problem" olduğu söylenemez. Kristaller ve mikroorganizmalar ile bunların moleküler parçaları (organsılar) arasındaki yakın benzerlik de burada aynı şekilde yıkılmaktadır. Kristaller bir büyüme, üreme ya da yaşamını sürdürme kaygısı taşımamaktadır. Yaşam ise yaşamını sürdürme problemi ile başından itibaren karşı karşıyadır: Hatta eğer istersek, yaşamı problem çözmenin ta kendisi olarak, canlı organizmaları ise evrendeki tek problem çözen kompleksler olarak tanımlayabiliriz. (Bilgisayarlar problem çözmenin *araçlarıdır* ama bu anlamda problem çözücü değildirler.)

Bununla her canlıya çözülen problemlerin *bilincini* de yüklemek zorunda olduğumuzu söylemek istemiyorum: İnsan seviyesinde bile bilincine varmadan sürekli problem çözmekle –örneğin dengemizi koruma problemi gibi– meşgulüz.

XVIII

Hayvanların bilinç sahibi olduğu ve hatta zaman zaman bir problemin bilincine bile varabildikleri kesinlikle şüphe götürmez. Ama hayvanlar âleminde bilincin ortaya çıkmasının, en az yaşamın kökeni kadar büyük bir sır olması da mümkündür.

Bundan daha fazla bahsetmek istemiyorum, ancak panpsikizm ya da hilozoizm, yani maddenin genel olarak (düşük ölçüde de olsa) bilinçle donatılmış olduğu tezi, bana en ufak ölçüde bile işe yarar görünmüyor. Biraz olsun ciddiye alınsa bile bu, başka bir takdir-i ilahi veya öncel düzen kuramından başka bir şey değildir. (Tabii ki bu, en baştaki yapısıyla Leibniz'in öncel düzen kuramının bir parçasıydı.) Çünkü cansız maddede bilincin hiçbir işlevi yoktur; ve eğer (Leibniz, Diderot, Buffon, Haeckel ve daha birçoklarıyla birlikte) biz de cansız parçacıklara (Monadlar, atomlar, partiküller) bilinç yüklüyorsak, bunu, hayvanlarda o denli önemli işlevleri olan bilinç biçimlerinin, hayvanlardaki varlığını açıklarken işimize yarayacağı yolundaki boş umuttan dolayı yapıyoruz.

Çünkü hayvanlarda bilincin bir işlevi olduğu ve sanki bedensel bir organ gibi görülebileceği kuşku götürmez. Bu varsayım ne kadar zor olursa olsun: onun evrimin ve doğal seçimin bir ürünü olduğunu varsaymalıyız.

Her ne kadar böylelikle bir indirgeme programı biçimlenmiş olabilirse de, bunun kendisi henüz bir indirgeme değildir. İndirgemeci için durum öyle ya da böyle ümitsiz görünmektedir; ki bu da, indirgemecilerin neden ya panpsikizm hipotezini benimsediklerini, ya da –daha yakın geçmişte– bilincin varlığını (örneğin diş ağrısının bilincinin) toptan yadsıdıklarını açıklamaktadır.

Bu davranışçı felsefe her ne kadar bugün moda olsa da, bilincin var olmadığı kuramı, kanımca maddenin varolmayışına ilişkin kuramdan daha fazla ciddiye alınamaz. Her iki kuram da, beden ve ruh arasındaki ilişki sorununu "çözer". Her iki durumda da çözüm kökten bir basitleştirmede yatmaktadır: ya ruhun ya da bedenin yadsınmasında. Ancak fikrimce bu çözüm fazlaca basittir[25]. Bu ikinci "asli sorun"dan ve panpsikizmden Bölüm XXI'de psiko-fiziksel koşutçuluğu eleştirirken daha fazla bahsedeceğim.

XIX

Bu sununun başında belirtilen üç asli indirgeme sorunundan ikisine kısaca değindim. Şimdi üçüncü soruna, insan bilincinin ve insan tininin yaratıcılığının indirgenmesi sorununa geliyorum.

Sir John Eccles'in sıkça vurguladığı üzere, bu üçüncü sorun "ruh ve beyin arasındaki bağlantı" problemidir; Jacques Monod ise insanın merkezi sinir sisteminin bu problemini "ikinci cephe" olarak adlandırırken, bunun güçlüklerini "ilk cephe" ile, yaşamın kökeni problemiyle karşılaştırılabilecek seviyede görmektedir.

Özellikle biyolojinin yabancısı olanlar için bu ikinci cephede dolaşmanın tehlikeleri yok değildir; ancak yine de bu alandaki kısmi indirgeme denemelerinin, ikinci sorundakine göre

bana daha çok gelecek vaat eder gibi göründüğünü söylemek istiyorum. İlk sorun alanında olduğu gibi burada da, indirgemeci yöntemlerle, ikinci sorun alanında olduğundan daha fazla yeni problem keşfedilebilecek ve hatta çözülebilecekmiş gibi görünüyor. Burasıyla karşılaştırıldığında ikinci alan bana fazlasıyla steril geliyor. Bu üç bölgenin herhangi birinde tam olarak başarılı bir indirgemenin son derece olasılıkdışı, hatta imkânsız göründüğünü vurgulamama belki de gerek yoktur.

Böylelikle bu sununun başında belirtilen asli indirgeme problemlerini tartışma, ya da en azından belirtme sözümü tutmuş olduğum söylenebilir. Ancak hiçbir bilimin tamamlanmış olmadığı ve tamamlanamayacağı tezime geçmeden önce, üçüncü problemden –beden-ruh probleminden veya ruh-beden probleminden– biraz daha bahsetmek istiyorum.

XX

Hayvanlarda bilincin beklenmedik şekilde ortaya çıkışı probleminin (Soru 2), bilinci anlama ve belki fizyolojiye indirgeme probleminin büyük olasılıkla çözülemeyeceğine inanıyorum; insana özgü özbilincin beklenmedik şekilde ortaya çıkması problemi (Soru 3), yani ruh-beden problemi için de benzer şekilde düşünüyorum. Yine de insanın Kendiliği problemine biraz olsun ışık tutabileceğimize inanıyorum.

Her ne kadar kendimi bir çoğulcu olarak tanımlamayı tercih etsem de birçok bakımdan Descartesçı anlamda bir ikiciyim[26]; bununla birlikte tabii ki Descartes'ın iki "tözü"ne de inanmıyorum. Gördüğümüz üzere madde, asli özelliği genleşme olan bir "töz" değildir, tersine "genleşmeleri" hakkında (kısmen) bir açıklama sahibi olduğumuz, bileşimleri üzerine birçok şey bildiğimiz karmaşık yapılardan oluşur: Parçacıklar arasındaki elektriksel itmeden dolayı "uzayda yer işgal eder" (veya "genleşir").

İlk tezim, görünüşteki o indirgenemez birliğine karşın insan özbilincinin, son derece karmaşık olduğu ve belki de kısmen açıklanabileceğidir.

Mayıs 1969'da Emory Üniversitesi'nde verdiğim bir dizi derste (birkaç yıl önce London School of Economics'teki derslerimde olduğu gibi), yüksek insan bilincinin, veya bir Kendi'nin bilincinin hayvanlarda eksik olduğu görüşünü savunmuştum. Dahası Descartes'ın, insan ruhunun kozalaksı bezde bulunduğu tahmininin, genellikle gösterildiği kadar saçma olması gerekmediğini, ve Sperry'nin bölünmüş beyin yarıküreleriyle elde ettiği sonuçlara[27] göre yerinin beynin sol yarıküresindeki konuşma merkezinde aranabileceği görüşünü savunmuştum. Eccles'in bana kısa süre önce bildirdiğine göre[28] bu tahmin, Sperry'nin (o zamanlar bilmediğim) daha sonraki deneyleri ile belli ölçüde desteklenmiştir: Buna göre sağ beyin çok zeki bir hayvanınki gibi görülebilirken, sadece sol beyin tamamıyla insana özgü ve kendinin bilincinde gibi görünmektedir.

Ben tahminimi insana özgü bir dilin geliştirilmesine verdiğim role dayandırmıştım.

Bütün hayvan dilleri –hatta bütün hayvan davranışları– Karl Bühler'in vurguladığı gibi, bir ifadesel (veya semptomatik) ve bir iletimsel (veya belirtkesel) işleve sahiptir. Diğer taraftan insan dilinin kendine özgü olan ve onu, kelimenin daha önemli olan dar anlamında bir "dil" yapan birkaç işlevi daha vardır. Bühler insan dilinin temelinde yatan *betimleyici* işlevine dikkati çekmiştir, bense daha sonra[29] başka işlevlerinin de olduğunu (örneğin kuralcı, önerici vs.) ama bunların en önemlisinin ve en çok insana özgü olanının *tanıtlayıcı* işlevi olduğunu vurgulamıştım. (Profesör Alf Ross[30] ise örneğin emir, rica, söz verme gibi daha birçok işlevin eklenebileceğini ifade etmektedir.)

Bu işlevlerin herhangi birinin başka herhangi birine, özellikle de iki üst işlevin (betim ve tanıt) iki alt işleve (ifade ve iletim) indirgenebileceğine inanmıyorum (hiçbir zaman da inanmadım). Dahası bu iki alt işlev her zaman ve bütün durumlarda bulunduğundan olsa gerek, birçok filozof yanılgıyla bunların insan diline özgü özellikler olduğunu düşünmüştür.

Benim tezim, insan dilinin üst işlevleriyle yeni bir dünyanın oluştuğu yönündedir: insan tininin ürünleri dünyası. Bu dünyayı "Dünya 3" olarak adlandırdım (Sir John Eccles'in bir önerisine uyarak: aslında ben onu "üçüncü dünya" olarak ad-

landırmıştım). Fiziksel maddelerin, güç alanlarının vs. dünyasını "Dünya 1"; bilinçli ve belki de bilinçaltı deneyimler dünyasını "Dünya 2"; öyküler anlatmak, efsaneler yaratmak, kuramlar, kuramsal sorunlar, hatalar ve tanıtlar gibi özellikle konuşulan (yazılan veya basılan) dil dünyasını ise "Dünya 3" olarak adlandırıyorum. (Sanat ürünlerinin ve sosyal kurumların dünyaları "Dünya 3"e katılabileceği gibi "Dünya 4" veya "Dünya 5" olarak da adlandırılabilir: Bu tamamen keyfe kalmış bir şeydir.)

Bu alanların (sınırlı) *özerkliğini* vurgulamak amacıyla "Dünya 1", "Dünya 2", "Dünya 3" kavramlarını ortaya atıyorum. Çoğu maddeci, fizikselci veya indirgemeci bu dünyalardan sadece Dünya 1'in gerçekten var olduğunu ve bu nedenle özerk olduğunu iddia etmektedir. Dünya 2'nin yerine davranışı, Dünya 3'ün yerine ise özellikle sözlü davranışı koymaktadırlar. (Bu ise, yukarıda da işaret ettiğim üzere, ruh-beden sorununun o fazlaca kolay çözümlerinden biridir, yani bütün evrendeki en göz alıcı ve şaşırtıcı şeyler arasında gördüğüm insan tininin ve insan özbilincinin varlığını yadsımaktır; bir diğer aynı ölçüde basit yol ise Berkeley ve Mach'ın maddetanımazlığıdır (immateryalizm): sadece duyuların var olduğu ve maddenin duyulardan oluşan bir "kurgu" olduğu tezi.

XXI

Beden (ya da beyin) ile ruh arasındaki ilişki açısından aslen dört pozisyon ayrımsanabilir:

1) Cisimsel durumlardan oluşan Dünya 1'in varlığının yadsınması; yani Berkeley ve Mach'ın *(Die Analyse der Empfindungen;* Duyumların Çözümlenmesi*)* savunduğu türden bir maddetanımazlık.

2) Ruhsal durumlar veya olaylar dünyası olan Dünya 2'nin varlığının yadsınması, ki bu anlayış bazı maddeciler, fizikselciler ve felsefi davranışçılar tarafından, yani beyin ve ruhun "özdeşliğini" savunan filozoflar tarafından desteklenmiştir.

3) Ruhsal durumlarla beyin durumları arasında genelgeçer bir koşutluğun bulunduğu iddiası. "Psikofiziksel koşutçuluk"

denilen bu pozisyon öncelikle Geulincx, Spinoza, Malebranche ve Leibniz tarafından Descartesçı anlayışın bazı güçlüklerini gidermek üzere Descartesçılığa sokulmuştur. (Gölgegörüngücülüğe benzer şekilde bilinçten her türlü biyolojik işlevi soyutlar.)

4) Ruhsal durumların ve bedensel durumların birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebildiği iddiası. Genel anlayışa göre Descartes'ın bu görüşü (3) tarafından aşılmıştır.

Benim kendi görüşüm, ruh-beyin koşutçuluğunun *bir ölçüye kadar* neredeyse var olması *gerektiği* yönündedir. İnsanın birdenbire kendisine yaklaşan bir nesne gördüğünde göz kırpması gibi bazı refleksler, görünüşe göre az çok koşutçu bir yapı taşımaktadır: (Elbette ki merkezi sinir sisteminin katılımıyla oluşan) kas tepkisi, görsel izlenim tekrarlandığında düzenli olarak tekrarlanır. Eğer dikkatimizi ona yönlendirirsek, bu tepkimizin bilincine de varabiliriz, aynı şey başka refleksler için de (tabii hepsi için değil) geçerlidir.

Ama yine de *tam* bir psikofiziksel koşutçuluk tezinin –Pozisyon (3)–, salt reflekslerin söz konusu olduğu durumlar için bile, hatalı olduğuna inanıyorum. *Bu anlamda psikofiziksel etkileşimciliğin bir biçimini savunmak istiyorum.* (Daha Descartes'ın da gördüğü gibi) bu, *bedensel Dünya 1'in nedensel olarak kapalı olmadığı*, tersine (çok geç ortaya çıkmış olan) ruhsal durumlar ve olaylardan oluşan Dünya 2'ye açık olduğu *tezini* kapsar – ki bu tez fizikçi için fazla çekici bir tez olmamakla beraber, inanıyorum ki, (özerk kısımları da dahil olmak üzere) Dünya 3'ün Dünya 1 *üzerinden* Dünya 2'yi etkilediği gerçeği tarafından desteklenen bir tezdir.

Dünya 2'de bir şey olduğunda, her zaman için, Dünya 1'de (beyinde) bununla bağlantılı bir şeyin olduğu görüşünü kabul etmeye kesinlikle hazırım. Ancak tam ve kapsamlı bir koşutçuluktan bahsedebilmek için, "aynı" ruhsal durumun veya "aynı" ruhsal olayın hep buna tam olarak karşılık gelen fizyolojik durumla birlikte geliştiğini ve *tam tersini* iddia edebilecek durumda olmalıyız.

Belirttiğim gibi, bu iddiada bir doğruluk payı bulunduğunu ve örneğin belli başlı beyin bölgelerinin elektriksel olarak uyarılmasının düzenli olarak belli başlı özgün hareket veya du-

yumlar meydana getirdiğini kabul etmeye hazırım. Ama bu iddianın, bütün ruhsal durumlar için genel bir kural olarak anlaşıldığında, artık bir içeriği bulunup bulunmadığını, öyle değilse de boş olup olmadığını merak ediyorum. Çünkü Dünya 2 ile beyin süreçleri veya Dünya 2 yapıları ile beyin süreçleri arasında gerçi bir koşutluk bulunabilir, ama son derece karmaşık, benzersiz ve çözümlenemeyen bir Dünya 2 süreci ile bir beyin süreci arasındaki bir koşutluktan kesinlikle söz edemeyiz. Kaldı ki yaşamımızda benzersiz olan birçok Dünya 2 olayı vardır. Yaratıcı yenilikler problemini bir kerelik olsun dikkate almasak bile, bir ezgiyi iki kez dinleyip aynı ezgi olduğunu anlamak, aynı Dünya 2 olayının basit bir tekrarı değildir, çünkü bir ezgiyi ikinci kez dinlemek, ezgiyi *tanıma* edimiyle ilintilidir, oysa ilk seferde bu eksiktir. Tekrarlanan Dünya 1 nesnesidir (bu örnekte ezgi), Dünya 2 olayı değil. Ancak çağrışım psikolojisi gibi, Dünya 2 olaylarını sözde atomsal elementlerin bileşkesi gibi gören bir Dünya 2 kuramını kabul etmeye kendimizi zorlayabilseydik, Dünya 2 deneyiminin tekrarlanan kısmı – aynı ezginin *duyulması* – ile tekrarlanmayan kısmı – aynı ezginin söz konusu olduğunu *tanımak* – (ki burada tanıma deneyimi başka bağlamlarda yinelenebilir) – arasında kesin bir ayrım yapabilirdik. Ama bu tür atomcu veya analitik bir psikolojinin fazla işimize yaramayacağı da ortadadır.

Dünya 2 son derece karmaşıktır. Sadece duyusal algılar (yani Dünya 1 nesnelerinin algısı) gibi alanlara dikkat ettiğimiz sürece, belki de Dünya 2'yi atomsal veya moleküler yöntemlerle, örneğin Gestalt yöntemleriyle (ki bu yöntemler Egon Brunswik'in ve Richard Gregory'nin biyolojik ve işlevsel yöntemleriyle karşılaştırıldığında, kanımca toptan verimsizdir) çözümleyebileceğimizi sanıyor olabiliriz. Bir Dünya 3 nesnesini, örneğin bir problem veya kuramı icat etme ve anlama yolundaki benzersiz deneylerimizi anımsarsak, böylesi yöntemlerin uygulanması tamamen yetersiz kalmaktadır.

Düşünce ve anlamamızın dilsel ifade denemeleriyle karşılıklı etki içinde bulunması; önceleri bir problem ya da kuramı kabaca duyumsamamız, ifade etmeye çalışınca bunun biraz netleşmesi, yazıya döktüğümüzde daha da netleşmesi, ve onu

çözme denemelerimizde eleştirel olarak ele almamız; eski bir problemin dönüşebilmesine rağmen bir anlamda hep o aynı eski problem kalması; bir düşünce akışının bir taraftan kendi içinde bağlantılı, diğer taraftansa açıkça bölümlenmiş olması: Bütün bunlar bence, Gestalt psikolojisinin ilginç moleküler yöntemleri de dahil olmak üzere, analitik ve atomcu yöntemlerin uygulama alanının dışında kalmaktadır. Bütün bu denemelerde benzersiz Dünya 2 olaylarının benzersiz öyküsü işe karışmakta, bunun sonucunda da (kesin) koşut olan fizyolojik süreçlerden bahsetmek bütün içeriğini kaybetmektedir.

Bunun da ötesinde, belli bir beyin bölgesinin hasar görmesi durumunda başka bir bölgenin, genellikle Dünya 2'yi çok az zedeleyerek, ya da belki hiç zedelemeden işlevini üstlendiğini varsaymak için nedenlerimiz de var – bu da koşutçuluğa karşı başka bir tanıttır, ki bu tanıt, karmaşık Dünya 2 deneyimleri hakkında mecburiyetten dolayı kabaca oluşturulmuş bazı kanılardan ziyade Dünya 1'deki deneylere dayanır.

Bütün bunlar tabii kulağa indirgemecilik karşıtıymış gibi geliyor; gerçekten de kendimiz de içinde olmak üzere bu dünyaya bakan bir filozof olarak ben de nihai bir indirgemenin mümkün olduğuna inanmıyorum. Ancak bir yöntembilimci olarak bu beni kesinlikle indirgemecilik karşıtı bir araştırma programına yönlendirmiyor. Sadece indirgeme denemelerimizin gelişmesiyle bilgimizin ve çözülmemiş problemler evrenimizin genişleyeceği öngörüsünde bulunmaya itiyor.

XXII

İnsana özgü özbilinç problemine geri dönelim; savunduğum görüş, özbilincin Dünya 2 ile Dünya 1 ve 3 arasındaki karşılıklı etkiden (isterseniz *feedback* de diyebilirsiniz) doğduğu şeklindeydi. Burada Dünya 3'ün oynadığı rol hakkındaki tanıtlarım şunlardır:

İnsan özbilinci, başka şeylerin yanında bir dizi son derece soyut *kurama* dayanır. Hayvanların ve hatta bitkilerin, kuşkusuz, bir zaman bilinci ve zaman beklentileri vardır. Ancak (Ben-

jamin Lee Whorf'a fazla yakınlaşmak istemeden) kendini, bir geçmişi, şimdisi ve geleceği olan; kişisel bir tarihi olan ve (bedeninin kimliğiyle bağlantılı olan) bu tarihin içindeki kişisel kimliğinin bilincinde olan birisi olarak görmek için, neredeyse apaçık bir zaman *kuramına* gerek vardır. Bu, uyuduğumuz sürece bilincin sürekliliğini kaybetsek de, bizim –bedenimizin– özünde aynı kaldığımızı savunan *kuramdır*; ve bu kuram temelinde, geçmiş olayları (sadece beklentilerimizde ve tepkilerimizde bunlar tarafından etkilenmek yerine, ki ben burada belleğin hayvanlardaki ilkel biçimini görüyorum) bilinçli bir şekilde yeniden canlandırabilmekteyiz.

Kuşkusuz bazı hayvanların bir kişiliği vardır; gurur ve statü hırsına benzer duygulara sahiptirler ve bir isme tepki vermeyi öğrenebilirler. Buna karşılık insan özbilinci dilde ve (apaçık veya örtük olarak) formüle edilmiş kuramlarda temellenmiştir. Bir çocuk, ismini ve sonradan "ego" veya "ben" gibi bir kelimeyi kendisi için kullanmayı ve bedeninin ve kendisinin sürekliliğinin bilincinde olarak bunun kullanımını öğrenir; bütün bunları bilincin daima kesintisiz olmadığı bilgisiyle birleştirir. İnsan ruhunun veya insan benliğinin o büyük karmaşıklığı ve bağımsız olmayışı, özellikle insanların kim olduklarını unuttukları durumlar bulunduğunu anımsarsak iyice belirginleşir; bu insanlar geçmiş tarihlerinin bir kısmını veya bütününü unutmuş olsalar da, benliklerinin en azından bir kısmını korurlar veya belki de yeniden kazanırlar. Belli bir anlamda bellekleri kaybolmaz, çünkü *nasıl* yüründüğünü, yemek yendiğini ve hatta konuşulduğunu *anımsarlar*. Ama örneğin Bristollü olduklarını veya adlarının ne olduğunu ve hangi adreste oturduklarını *anımsamazlar*. Evlerini de bulamıyorlarsa (hayvanlar genelde bulurlar), özbilinçleri hayvan belleğinin normal düzeyinin de ötesinde etkilenmiş demektir. Ama konuşma yetilerini kaybetmedilerse, hayvan bilincinin ötesinde bir insan bilinci artakalmış demektir.

Büyük bir psikanaliz dostu sayılmam, ama –Descartes'ın kuramını düşünen bir töze dayandırmasının tersine– bulguları insan benliğinin karmaşıklığını destekler görünüyor. Burada beni ilgilendiren, insan özbilincinin, en azından kendi bedeni-

nin (son derece kuramsal olan) zamansal ve tarihsel sürekliliğinin bir bilincini de kapsadığı saptamasıdır; kendi bilinçli belleği ve kendisine ait olan benzersiz bir beden arasındaki bağlantının bir bilinci; ve kendi bilincinin uyku tarafından normal ve düzenli olarak kesintiye uğradığının bilinci (ki bu da bir zaman kuramını ve zamanın düzenliliği kuramını varsayar). Dahası uzaysal ve toplumsal olarak belli bir yer ve insan çevresine ait olma bilincini de içerir. Kuşkusuz bunların çoğu sezgisel bir altyapıya sahiptir ve hayvanlara da özgüdür. Benim savım ise, dışavurulmamış insan bilinci düzeyine de yükseltilse, insan dilinin veya Dünya 2 ile 3 arasındaki karşılıklı etkinin önemli bir rol oynadığıdır.

İnsan benliğinin bütünlüğünün belleğe dayandığı ve belleğin başarımlarının sadece hayvanlara değil bitkilere de (ve hatta bir anlamda mıknatıslar gibi organik olmayan yapılara da) atfedilebileceği ortadadır. Bu nedenle, insan benliğinin bütünlüğünü açıklamak için sadece belleğe dayanmanın yeterli olmadığını görmek son derece önemlidir. Gerekli olan sadece (geçmiş olayların) "sıradan" belleği değil, bir bedene sahip olma bilincini, cisimler hakkındaki Dünya 3 kuramları (yani fizik) ile bağlayan kuramların bir belleğidir; Dünya 3 kuramlarının "kavranması" niteliğini taşıyan bir bellek. Gerektiğinde apaçık Dünya 3 kuramlarından destek almamızı mümkün kılan içgüdülerle birlikte bu içgüdülere sahip olduğumuz ve gerektiğinde bu kuramları vurgulamak için bunlardan yararlanabileceğimizin bilincini de kapsamaktadır. (Bu tabii ki, hayvan bilinci ile, insan diline bağımlı olan insan özbilinci arasındaki farkı belli ölçüde açıklar.)

XXIII

Bu gerçekler bence, Dünya 2'yi, insan bilinci dünyasını, Dünya 1'e yani aslında beyin fizyolojisine indirgeme yolundaki her denemenin olanaksızlığını kanıtlamaktadır. Çünkü Dünya 3 en azından kısmen diğer iki Dünya'dan bağımsızdır. Eğer Dünya 3'ün bağımsız kısmı Dünya 2 ile karşılıklı etki

içinde bulunabiliyorsa, o zaman bence Dünya 2 Dünya 1'e indirgenemez.

Dünya 3'ün kısmi özerkliği için standart örneklerim aritmetik kökenlidir.

Doğal sayıların sonsuz dizisini bir buluş, insan tininin bir ürünü ve geliştirilmiş insan dilinin bir parçası olarak görmeyi öneriyorum. (İnsanın yalnızca "bir, iki, çok" diye sayabildiği, ya da sadece "beş"e kadar sayabildiği ilkel diller var gibi görünüyor.) Ama bir sonsuz sayma yöntemi icat edilir edilmez, ayrımlar ve problemler özerk olarak ortaya çıkar: Tek ve çift sayılar *icat edilmez*, tersine doğal sayılar dizisi içinde *keşfedilir*, asal sayılar ve bunlara ilişkin çözülmüş çözülmemiş bütün problemler de aynı şekilde.

Bu problemler ve çözdükleri teoremler (Eukleides'in en büyük asal sayının bulunmadığı teoremi gibi), özerk olarak, insanlar tarafından yaratılmış doğal sayılar dizisinin içsel yapısının bir parçası, ve ne düşündüğümüzden ya da düşünmediğimizden bağımsız olarak ortaya çıkar. Ancak bu problemleri *kavrayabilir, anlayabilir* veya *keşfedebiliriz* ve bazılarını da çözebiliriz. Böylelikle, Dünya 2'ye ait olan düşünmemiz, kısmen, Dünya 3'e ait olan özerk problemlere ve teoremlerin nesnel doğruluğuna bağlıdır: Dünya 2 sadece Dünya 3'ü yaratmakla kalmaz, bir tür geri besleme sürecinde kısmen Dünya 3 tarafından yaratılır.

Şimdiki savım şöyledir: Dünya 3 ve özellikle de bağımsız olan kısımları, açıkça cisimsel Dünya 1'e indirgenemez. Ancak Dünya 2 kısmen Dünya 3'e bağımlı olduğundan, o da Dünya 1'e indirgenemez.

Fizikselciler veya benim verdiğim adla felsefi indirgemeciler[31], öyleyse Dünya 2 ve 3'ün varlığını yadsımak zorundadır. Bunun sonucundaysa büyük çapta Dünya 3 teoremlerinden yararlanan tüm insan teknolojisi (özellikle de bilgisayarların varlığı) anlaşılmaz hale gelir; dolayısıyla havaalanı veya gökdelen inşacılarının meydana getirdiği türden, Dünya 1'deki devasa değişimlerin, temel aldıkları Dünya 3 kuramlarının ve Dünya 2 planlarının icadı bir kenara bırakılarak, sonuçta cisimsel Dünya 1'in ta kendisi tarafından oluşturulduğunu kabul etmeye zor-

lanırız. Bunlar birer takdiri ilahidir; bir öncel düzenin parçası olduklarından sonuçta bu değişikliklerin olacağı daha hidrojen çekirdeklerinde yazılıdır.

Bu sonuçlar bana saçma görünüyor; felsefi davranışçılık veya fizikselcilik (veya ruh ve bedenin özdeşliği felsefesi) ise bu saçmalığa indirgenmiş görünüyor. Bu da, bana öyle geliyor ki, sağduyudan aşırı ölçüde sapmaktadır.

XXIV

İnanıyorum ki, felsefi indirgemecilik bir yanılgıdır. Her şeyi özlükler ve tözler aracılığıyla nihai bir açıklamaya, yani ne daha fazla açıklama gerektiren ne de daha fazla açıklama getirme yetisi olan bir açıklamaya indirgeme dileğinden türemektedir. Nihai bir açıklama kuramından vazgeçer vazgeçmez hep daha fazla "Neden?" diye sorabildiğimizi fark ederiz. Neden-soruları hiçbir zaman son bir yanıta götürmez. Akıllı çocuklar bunu bilir görünürler, her ne kadar sonunda, ilke olarak sonsuz bir dizi soruyu yanıtlamak için yeterli zamana gerçekten asla sahip olamayacak yetişkinlere teslim olsalar da.

XXV

Dünya 1, 2 ve 3 kısmen özerk olsa bile, yine de aynı evrene aittir: Bunlar birbiriyle etkileşim içinde bulunmaktadır. Ancak evrenin bilgisinin, kendisi de evrenin bir parçası olduğu ölçüde (ki bu gerçekten de doğrudur), zorunlu olarak tamamlanamayacağı kolayca gösterilebilir.

İçinde çalıştığı odanın tam bir krokisini çizen bir adam düşünelim. Bu çizimine, şimdi çizdiği krokiyi de dahil etmesini isteyelim. Her kroki içinde sonsuz sayıda daha küçük ve daha da küçük krokiyi kapsayan bu ödevi yerine getiremeyeceği ortadadır: Krokiye eklediği her çizgiyle, çizilmesi gereken ama

daha çizilmemiş yeni bir nesne daha yaratmaktadır. Kendi kendisinin de krokisini kapsayan bir kroki tamamlanamaz.

Krokinin öyküsü, Dünya 3'ün bilgi nesnelerini kapsayan bir dünyanın tamamlanmamışlığını ve açıklığını göstermektedir. Dahası bu, evrenimizin belirlenmez olduğunun bir tanıtı olarak kullanılabilir. Çünkü gerçekten krokiye çizilen bu çeşitli "son" çizgilerden her biri, kabul edilmelidir ki, çizilecek krokilerden oluşan sonsuz dizide kendisine bağımlı olan başka bir çizgiyi belirlerken, çizgilerin belirlenmişliği, ancak bütün insan bilgisinin yanılabilirliğini bir kenara bırakırsak geçerlidir (ki bu yanılabilirlik Dünya 3'ün problemlerinde, kuramlarında ve yanılgılarında ciddi bir rol oynar). Bunu dikkate aldığımızda, krokiye eklenen bu "son" çizgilerin her biri, çizen için bir *problem* oluşturur, son çizgiyi *tam* olarak yansıtan başka bir çizgi çizme problemi. Bütün insan bilgisine özgü olan yanılabilirlik nedeniyle bu problem, çizen tarafından asla mutlak bir kesinlikle çözülemez; üstelik çizenin çizdiği çizgiler küçüldükçe, ilke olarak öngörülemez ve belirlenemez olan ve ayrıca sürekli artan bu göreli yanılgı payı daha da büyüyecektir. Bu şekilde kroki örneği, nesnel insan bilgisine özgü olan yanılabilirliğin, insan bilgisini kendisinin bir parçası olarak kapsayan bir evrenin açıklığını ve tanınamazlığını göstermesi bir yana, evrenimizin özündeki belirlenmezliğe de katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Bu örnek neden açıklayıcı bilimin asla tamamlanamayacağını kavramamıza yardım edebilir; çünkü onu tamamlayabilmek için kendisinin de bir açıklamasını yapmamız gerekir.

Daha da güçlü bir sonuca, Gödel'in formelleştirilmiş bir aritmetik sistemini tamamlayabilmenin imkânsız olduğunu gösteren ünlü önermesinde varılmıştır (ancak Gödel'in önermesini ve diğer metamatematiksel tamamlanmamışlık önermelerini bu bağlamda öne sürerek, görece zayıf bir teze karşı fazlaca ağır silahlar kullandığımı kabul etmem gerek). Bütün fiziksel bilimler aritmetiği kullandığından (ve bir indirgemeci için sadece fiziksel sembollerle formüle edilmiş bir bilim, gerçek olabileceğinden), Gödel'in tamamlanmamışlık önermesiyle bütün fiziksel bilimler tamamlanmamış hale gelir; ki bu da indir-

gemecileri bütün bilimlerin tamamlanmamış olduğuna ikna etmelidir. Bütün bilimlerin fiziksel olarak formüle edilmiş bilimlere indirgenebileceğine inanmayan ve dolayısıyla da indirgemeci olmayanlar için bilim zaten tamamlanmamıştır.

Sadece felsefi indirgemecilik değil, indirgeme yönteminin tam bir indirgemeye ulaşabileceği varsayımı da yanlış gibi görünüyor. Öyle görünüyor ki, beklenmedik şekilde ortaya çıkan bir evrim dünyasında, bulunabildiği takdirde çözümleri yeni ve daha derin problemler yaratan bir problemler dünyasında yaşıyoruz. Öyleyse kendi kendini geliştiren bir yenilikler evreninde yaşıyoruz – bir kural olarak, kendinden önceki durumların hiçbirine tam olarak indirgenemeyecek bir yenilik.

Bütün bunlara rağmen indirgeme denemeleri yöntemi son derece verimlidir, sadece kısmi başarılarından, kısmen başarılı olmuş indirgemeler bazında bir yığın şey öğrendiğimizden dolayı değil, kısmi başarısızlıklarımızdan, kısmi başarısızlıklarımızı gün ışığına çıkaran yeni problemlerden de ders aldığımız için. Çözülmemiş problemler en az çözümleri kadar ilginçtir, neredeyse her çözüm, kendince yine çözülmemiş problemlerden oluşan yeni bir dünyanın kapılarını açmayacak olsa bile çözülmemiş problemler yine de ilginç olurdu.

Eklentiler

Birkaç küçük düzeltme ve bu notları işaret eden bir iki söz dışında konuşmayı asıl halinde bıraktım. Ancak kongrede veya konferansta tartışılmadan önce, aşağıdaki dört eksiklikten ilk ikisine işaret ederek orada ben kendim eleştirdim:

1) Bu konuşmada termodinamiği mekaniğe indirgeme denemelerinden bahsedilmiyor. Oysa bu çok önemli bir indirgeme örneğidir, ve tezim açısından da son derece ilginçtir, çünkü indirgeme denemelerinin sonuçlarının önemine rağmen, artık bırakmayan, tam bir indirgemeye ulaşılamamıştır.

2) İkinci ve daha önemli bir eksiklik, konuşma metninde zaten apaçık olduğunu düşündüğüm bir noktayla ilgilidir (bundan kısaca Bölüm XIV'de bahsetmiştim; dipnot 20'nin

metnine bakınız). Konu şudur: Bir indirgeme denemesinde bile bulunmadan önce, indirgemek istediğimiz şey hakkında olabildiğince çok ve kesin bilgiye gereksinim duyarız. Öyleyse indirgemeyi denemeden önce (yani "bütünlükler" düzeyinde), indirgenecek olanın düzeyinde bulunmamız gerekir. Bunu daha önce de başka bir yerde belirtmiştim.[32]

3) (Kongrede belirtilmemiş olan) üçüncü bir eksiklik, bir kuramı var olan bir kuramla açıklayan *indirgeme* ile *yeni bir kuram aracılığıyla açıklama* arasındaki (ve konuşmanın başında belirttiğim: Dipnot 2'nin metnine bakınız) ayrımla bağlantılıdır. Kavramlar hakkında tartışmak istemiyorsam da, şu anda yeni bir kuram aracılığıyla açıklamayı bir "indirgeme" olarak tanımlama eğiliminde değilim. Ama eğer bu terminoloji kabullenilirse, ışığın yayılışının dalga kuramının, Maxwell'in elektromanyetizm kuramıyla açıklanmasının, tamamen başarılı olmuş bir indirgeme (belki de tamamen başarılı olmuş bir indirgemenin tek örneği) olduğu iddia edilebilir. Yine de bunu, bir kuramın bir diğerine, ya da fiziğin bir kısmının bir diğerine indirgemesi olarak betimlemek yerine, fiziğin iki alanını başarıyla birleştiren kökten yeni bir kuram olarak betimlemek önerilebilir.

4) Biyoloji için indirgemecilik karşıtı bir araştırma programı olarak adlandırılabilecek bir şeyleri destekliyor gibi görünmek istemiyorum, ancak aşağıdakiler bence durumun mantıklı bir değerlendirmesi gibi görünüyor:

Newton'un mekaniğe dayalı fizik programı, elektriği ve manyetizmayı kendi geçerlilik alanlarıyla kısıtlama denemesinde, ya da daha doğrusu Faraday'ın merkezi olmayan güçleri ortaya atmasıyla başarısızlığa uğramıştır. (Maxwell'in mekanik bir esir modeli inşa ederek, bu merkezi olmayan güçleri, Newton kuramına indirgeme denemesi, bu deneme onu alan denklemlerini bulmaya ittiği ölçüde, son derece verimli olmuştur, ancak yine de başarısızdı ve bir kenara bırakılması gerekiyordu.)

Newton ve Maxwell kuramlarının denkleştirilemez olduğunu bilmek, Einstein'ı Özel Görecelik Kuramı'na sürüklemiştir. Bu durumda fizikçiler bir indirgemeden ziyade kökten yeni bir kuramı kabullenmek zorundaydılar. Hem mekanik hem de

elektromanyetik kuramı (Lorentz ve Einstein'a dayanarak) bütünsel bir şekilde, maddenin mikroyapısına dair yeni ve çoğunlukla istatistiksel problemlere uygulandığında, fizik de benzeri bir kaderi paylaştı. Bu da kuvantum mekaniğiyle sonuçlandı. Biyolojik problemlerin dahil edilmesinin fiziğin daha da genişlemesine ve gözden geçirilmesine neden olacağı olasılığını dışlayamayız.

(5) 1978'de eklenmiştir: Bu konuşmada incelenen problemlerin çoğu, Popper/Eccles'in *The Self and Its Brain*, 1977 (Benlik ve Beyni) adlı kitabında tek tek tartışılmıştır.

Notlar

İlk olarak İngiliz dilinde *Studies in the Philosophy of Biology*, Ed.: F.J. Ayala ve T. Dobzhansky, Londra, MacMillan, 1974, s. 259-283'te yayımlanmıştır. 1972'de Profesör Francisco Ayala ve Profesör Theodosius Dobzhansky'nin düzenlediği, biyolog ve filozoflara yönelik bir konferansta yapılan bu konuşmanın, daha önceki bir versiyonuna ilişkin eleştirel notları nedeniyle David Miller ve Jeremy Shearmur'a büyük teşekkür borçluyum.

1 Karş. *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı kitabım, Cilt II, Böl. II, Kıs. II, çev. Harun Rızatepe, İstanbul, Remzi Kitabevi 1994.

2 (Düzeltmede eklendi:) Belki ihmalkârlıktan, belki de terminolojik açıkgözlüklere karşı isteksizlik duyduğumdan, genel anlamda bir açıklama ile, yerleşmiş veya "daha köklü" bir kuram aracılığıyla açıklama anlamında indirgeme arasındaki, güçlük çıkarmadan mümkün olan ayrımı konuşma metninde dikkate almadım. Bir yandan bir bilinenin yeni (bilinmeyen) bir kuram aracılığıyla açıklanması ile, diğer yandan eski (bilinen) bir kurama indirgeme arasındaki ayrım, herhalde daha büyük ilgi çekerdi. Bu noktada bu ayrıma işaret ederek, ve dipnotlar ve metnin sonundaki eklentileri ekleyerek, olası yanlış anlamaları engelleyebildiğimi umuyorum.

3 Karş. *Objektive Erkenntnis* adlı kitabım, (1973) Hoffmann ve Campe, Hamburg, 8. Baskı, 1992, Böl. 5.

4 Meyerson, È. (1908), *Identité et Réalité*. F. Alcan, Paris. çev: Meyerson, È. (1930), *Identity and Reality*. Allen and Unwin, London.

5 Karş. *Vermutungen und Widerlegungen* adlı kitabım. 1994, J.C.B. Mohr (Paul Si-

ebeck), Tübingen. (Bu kitabın ilk 10 Bölümü bu yıl I. Kısım olarak yayımlanacak, II. Kısım görünüşe göre yakında izleyecek).

6 Wiener, N. (1914), "A simplification of the logic of relations", *Proceedings of the Cambridge Philosophical Society*, 17, s. 387-390; ve Kuratowski, C. (1920), "Sur la notion de l'ordre dans la théorie des ensembles", *Fundamenta Mathematica*, 2, s. 154-166.

7 Karş. *Açık Toplum ve Düşmanları*, Cilt I, Böl. 6. Not 9, çev: Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi 1994 ve *Vermutungen und Widerlegungen*, Böl. 2.

8 Karş. *Vermutungen und Widerlegungen*, Böl. 3.

9 *Vermutungen und Widerlegungen*, Böl. 3, Not 21.

10 *Vermutungen und Widerlegungen*, Böl. 3.

11 *Äther und Relativitätstheorie* (1920), Springer, Berlin, s. 14; İngilizce çevirisi: *Sidelights on Relativity* (1922), Methuen, London; ve Popper, K.R. (1967), "Quantum mechanics without the observer", *Quantum Theory and Reality*, Cilt II, (Ed.: Mario Bunge), Springer, Berlin, Heidelberg, New York, s. 7-44.

12 Millikan, R.A. (1932), *Time, Matter and Values*, University of North Carolina Press, Chapell Hill, s. 46.

13 Chadwick, J. (1932), "Possible existence of neutron", *Nature*, 129, s. 132.

14 Anderson, C.D. (1933), "Cosmic ray bursts", *Physical Review*, 43, s. 368-69, a.g.y. (1933), "The positive electron", *Physical Review*, 43, s. 491-494

15 Eddington, A. (1936), *Relativity Theory of Protons and Electrons*. Cambridge University Press.

16 Heitler, W. ve London, F. (1927), "Wechselwirkung neutraler Atome und homöopolare Bindung nach der Quantenmechanik", *Zeitschrift für Physik*, 44, s. 455-472.

17 Pauling, L. (1959) (Tartışmaya katkı) *The Origin of Life on the Earth* (Birinci Dünya Üzerinde Yaşamın Kökeni Kongresi Notları, Moskova, 19-24 Ağustos 1957, Ed.: A.I. Oparin ve diğerleri). Ed.: F. Clark ve R.L.M. Synge. Pergamon Press, Londra, s. 119.

18 (Konferanstan sonra eklendi:) Şimdi bu kuram J.C. Pecker, A.P. Roberts ve J.P. Vigier'in önerdiği yeni kızıl kayması kuramının tehdidinde olabilir: "Non-velocity redshifts and photon-photon interactions", *Nature* 237 (1972), s. 227-229.

19 Açıklamamızın, hidrojen atomunun ortadaki fiziksel özelliklerine ilişkin olmadığını vurgulamak için burada "öncel düzen" terimini kullandım. Şimdiye değin daha çok, hidrojen atomu çekirdeğinin bilinmeyen ve tahmin edilmeyen bir özelliği olduğu varsayıldı ve açıklamada temel alındı.

20 Burada bütün görünüşe göre öngörülemez olan bir evrim aşamasını ima etmek için "beklenmedik" terimini kullanıyorum. ["beklenmedik" olarak çevrilen te-

rim "emergent"tir. İngilizcedeki *emerge*-ortaya çıkmak ve *emergency*-acil sözcükleriyle benzerliğe dikkat ediniz; ç.n.]

21 Monod, J., *Rastlantı ve Zorunluluk*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Ankara, Dost Yayınları 1997, s. 12. [Buradaki alıntıyı özgün metnin Almanca çevirisinden Türkçeye aktarmayı yeğledik; y.n.]

22 A.g.e., s. 128. [Buradaki alıntı da doğrudan Almancasından aktarılmıştır; y.n.]

23 Elinizdeki metnin eklentilerinin 2. maddesinde bu şimdi özellikle vurgulanmaktadır.

24 Karş. *Objektive Erkenntnis*, Böl. 7.

25 Karş. *Objektive Erkenntnis*, Böl. 8.

26 *Vermutungen und Widerlegungen*, Böl. 3.

27 Sperry, R.W. (1964), "The great cerebral commissure", *Scientific American*, 210, s. 42-52; ve Eccles, J.C. (1970), *Facing Reality*. Springer, Berlin, Heidelberg, New York, s. 73-79.

28 Eccles, J.C. (1972), *Unconscious Actions emanating from the human cerebral cortex* (yayımlanmadı).

29 *Vermutungen und Widerlegungen*, Böl. 3.

30 Ross, A. (1972), "The rise and the fall of the doctrine of performatives", *Contemporary Philosophy in Scandinavia* (Ed.: R.E. Olsen ve A.M. Paul), Johns Hopkins Press, Baltimore, s. 197-212.

31 *Objektive Erkenntnis*, Böl. 8.

32 Karş. *Objektive Erkenntnis*, Böl. 7.

3. *Bir Realistin Ruh-Beden Sorunu Hakkındaki Düşünceleri**

Anımsayabildiğim kadarıyla bugün buradaki dersim, Almanya'da şimdiye kadar verdiğim üçüncü ders. Mannheim'da ise ilk dersim. Öyleyse fazla sık gelmiyorum, bu da demek ki, konumu dikkatle seçmem gerekiyordu.

I

İlk olarak bugün ilk kitabım hakkında, bilgikuramının iki temel sorununun çözümü hakkında konuşmayı düşündüm. Bunlardan birincisi deneysel bilimle, metafizik gibi son derece anlamlı ve önemli diğer branşlar arasındaki sınırların çizilmesi sorunu; ikincisi ise tümevarım sorunudur. Ancak benim bu problemlere sunduğum çözümler *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* kitabım aracılığıyla bilinmektedir; her ne kadar elimde henüz yayımlanmamış yeni bilgiler varsa da, ilerlemiş yaşıma rağmen başlangıçtaki konularımın ötesine geçememişim izlenimi uyandırmaktan korktum.

Daha sonra bir sosyal felsefe sorunu hakkında konuşmayı düşündüm. Ama bu konuda da tercüme edilmiş üç ciltlik bir eserim mevcut. Hepsinden de önce bu dalda arkadaşım Profesör Hans Albert parlak eseri *Traktat über die kritische Vernunft'ta* (Eleştirel Us Üzerine İnceleme) mükemmel şeyler söylemiştir.

Ancak ruh ve beden arasındaki etkileşim problemini seçmek için başka nedenlerim de vardı. Bu problem belki de hiçbir

* 8 Mayıs 1972'de Mannheim'da verilen ders.

zaman çözülemeyecek olan büyük bilinmezler içermektedir. Zaten bu, felsefenin en zor ve derin problemi, yeniçağ metafiziğinin merkezi problemidir. Bütün insanlar için önemi son derece büyüktür. Modern varoluşçu felsefenin *insanlık durumu* olarak betimlediği şeyin temelidir, çünkü en azından bütünüyle bilinci yerinde olduğu sürece insan ruhsal bir varlıktır; fizik yasalarına tabi olan bir bedene sıkı sıkıya bağlı olan bir tinsel varlık, bir ben, bir ruhtur. Bu söylediğimiz neredeyse ifade etmeye değmeyecek kadar *fazlasıyla* bariz bir şeydir, varoluşçular ise bu bariz saptamanın –hatta bu devasa barizlikteki saptamanın diyesim geliyor– ardında yatan problemleri, bunları açıklamak için akılcı bir şeyler söyleme denemesinde bile bulunmadan kabullenmişlerdir.

Ancak ruh ve beden ilişkileri problemi ciddi bir problemdir. Politik açıdan olduğu gibi her açıdan temel bir sorun olan insanın özgürlüğü problemini kapsamaktadır; ayrıca insanın fiziksel dünyadaki, fiziksel kozmostaki, daha sonra "Dünya 1" diye tanımlayacağım bir dünyadaki yeri problemini de kapsar. İnsan bilinci süreçleri dünyasını "Dünya 2", insan tininin nesnel yaratımları dünyasını ise "Dünya 3" olarak adlandıracağım. Ayrıntıları daha sonra.

Bu konuyu seçmemin ve kendimi daha başlıkta bir realist olarak adlandırmamın bir nedenini yeri gelmişken kısaca belirtmek istiyorum. Çalışmalarımı sadece kulaktan dolma tanıyan Almanya'daki çoğu filozof ve sosyolog beni, ilk kitabım Viyana Okulu'nun bir yazı dizisinde çıktığından dolayı bir "pozitivist" olarak tanımlamaktadır, oysa bu kitap Viyana Okulu'nun pozitivizmini katı bir şekilde eleştirmiştir. Bu bağlamda bir "pozitivist" bütün felsefi spekülasyonların karşıtı, özellikle de *realizmin* karşıtı gibi bir şeydir. Beni bu konuyu seçmeye iten nedenlerden biri, daha başlığında pozitivist *olmadığı* belli olan bir konu seçmeyi istememdi.

"Metafizik" sözcüğü hakkında son bir söz daha. Hegel, Marx, Engels ve Lenin bu sözcüğü, *gelişme düşmanı* olan, dünyayı dinamik görmek yerine *statik* gören bir felsefeyi betimlemek için kullanırlar. *Değişim problemi* ve dünyanın halen sürmekte olan gelişmesi problemi, Sokrates öncesi metafiziğin en

eski problemlerinden biri olduğu için, sözcüğün bu şekilde kullanılması her zaman için son derece tartışmalı olmuştur. Ne olursa olsun, ben statik bir dünyaya değil, tersine sürekli değişen bir dünyaya inanıyorum; zaten bildiğim kadarıyla uzun zamandan beri statik anlamda bir metafizikçi de kalmadı. Yani kendimi, gelişim kuramını kabul eden ve, izninizle belirtmek isterim ki, bilgimizin büyümesine ilişkin dinamik problemi bilim kuramına sokmuş olan bir metafiziksel realist olarak tanımlıyorum.

Bu girişin son noktası olarak, kendimi basitçe ve herkesçe anlaşılır şekilde ifade etmeye büyük değer verdiğimi belirtmek isterim. Ancak ne yazık ki bu, incelemelerimin çok rahatça anlaşılacağı anlamına gelmiyor: Burada en zor olan Dünya 1 ile Dünya 2'yi ve özellikle de Dünya 3'ü birbirinden ayırmaktır. Bu zorlukla işe başlıyorum. Bundan sonra gelenler görece kolay olacaktır.

Fiziksel süreçler dünyasına "Dünya 1", psişik süreçler dünyasına ise "Dünya 2" diyorum. Buraya kadar kolay sayılır. Zorluk "Dünya 3" dediğim şeyle birlikte başlıyor.

İnsan tininin ürünlerinin dünyasını en geniş anlamıyla "Dünya 3" olarak adlandırıyorum; dar anlamda ise yanlış kuramlar da dahil olmak üzere bütün kuramların dünyasını; ayrıca çeşitli kuramların doğruluğu ve yanlışlığı soruları da dahil olmak üzere bilimsel problemler dünyasını. Geniş anlamıyla Dünya 3'e şiirler ve sanat yapıtları da dahildir, Mozart'ın operaları ve konçertoları gibi. Ama eğer istenirse sanat yapıtlarının dünyasını Dünya 4 olarak da betimleyebiliriz. Bu sadece terminolojik bir sorundur.

Önemli olan, bilimsel kuramların Dünya 3'ünü, psikolojik Dünya 2'den net olarak ayırmaktır. Bu ayrım en kesin hatlarıyla Bernhard Bolzano ve daha sonra Gottlob Frege tarafından sağlanmıştır; ancak ben, açıklayacağım üzere, ikisinin de ötesine geçiyorum.

Bolzano "kendinde önermeler" dünyasından bahsediyordu. Bununla, bir önermeyi düşündüğümüz zaman oluşan psikolojik düşünce süreçlerinden farklı olarak mantıksal anlamda önermeleri kastediyordu. Frege de bir önermenin *kapsamı*ndan bahsederken yine mantıksal anlamda önermeyi kastediyordu.

Basit bir örnek alalım. İki matematikçi 3 kere 4, 13 eder gibi yanlış bir sonuca ulaşıyor. Burada Dünya 2'deki iki düşünce süreci söz konusudur, ki bunlar birbirinden çok farklı olabilecek iki süreçtir. Ama "3 kere 4, 13 eder" sadece *bir* kendinde önermedir (ki yanlıştır) ve ayrıca tek *bir* (mantıksal olarak yanlış) *kapsamdır.* Bu kendinde önerme, Dünya 2'ye değil Dünya 3'e aittir. Bunun "3 kere 4, 12 eder" önermesiyle mantıksal olarak çeliştiğini söyleyebiliriz. Bu 3 kere 4, 13 eder önermesinin, nesnel olarak yanlış olduğundan ve çok sayıda büyük matematikçi ona inansa bile yanlış kalacağından, Dünya 3'e ait olduğunu söyleyebiliriz.

Öyleyse öznel *düşünce süreçlerinin* bulunduğu Dünya 2 ile nesnel önermelerin veya nesnel *düşünce içeriklerinin* bulunduğu Dünya 3'ü birbirinden ayırabiliriz.

Bolzano ve Frege'nin düşünceleri asıl olarak böyledir. Ben onların ötesine geçerek sadece kendinde doğru önermeleri değil, kendinde yanlış önermeleri ve hatta *problemler* ile *tanıtlamaları* da Dünya 3'e katıyorum.

Burada Dünya 3 hakkında her şeyden önce şunu söylemek istiyorum: Birincisi, gerçeklik özellikleri taşır; ikincisi ise en azından kısmen özerktir; yani Dünya 2'den en azından kısmen bağımsız olan içsel yapılara sahiptir.

Öncelikle gerçeklik özelliklerinden bahsedelim. Bütün gerçekliğin paradigması, Dünya 1'in fiziksel dünyasındaki *şeylerdir* – taşlar, ağaçlar, hayvanlar. Buna ek olarak, Dünya 1'deki *şeyleri* doğrudan veya dolaylı olarak *etkileyebilecek* şeylere de "gerçek" demeyi öneriyorum.

Şimdi de Dünya 3'e ait bilimsel kuramların doğrudan veya dolaylı olarak Dünya 1'deki şeyleri etkileyebileceğini iddia ediyorum.

En basit örnekler bir gökdelen inşasında bulunabilir. Bir gökdelen fiziksel bir şeydir, Dünya 1'e aittir. Ancak bir plana göre yapılır, plan ise kuramların ve birçok problemin etkisindedir.

Bir gökdelenin inşasında rol oynayan plan, kuram ve problemlerin öncelikle çeşitli insanların, örneğin mimarların bilincini: yani öncelikle Dünya 2'yi, ve ancak bundan sonra inşaat işçilerinin fiziksel hareketlerinin dünyasını ve böylelikle de fizik-

sel kepçe, taş ve tuğlaları etkilediğini kabul ediyorum. En sık karşılaşılan durum budur: Dünya 3 Dünya 1'i genellikle psişik Dünya 2'den geçerek dolaylı olarak etkiler. Hatta belki de bu sadece çoğunlukla değil, daima böyledir, yani Dünya 3 Dünya 1'i asla doğrudan değil, *yalnızca* Dünya 2'den geçerek etkiler. En azından örneğimiz *her 3 Dünya*'nın da, yani sadece Dünya 1'in değil, hem Dünya 2'nin hem de Dünya 3'ün *gerçekliğini, gerçek olduğunu* göstermektedir.

Maalesef zaman zaman olduğu üzere bir gökdelen ya da bir köprü yıkıldığında, bu bazen bir Dünya 2 düşünce hatasına –yani yanlış bir öznel inanca–, ama bazen de yanlış bir nesnel *kurama*, yani Dünya 3'teki bir hataya dayandırılabilir.

Tabii ki, Dünya 3'ün gerçekliğini yadsıyan filozoflar vardır; onlar gerçi düşüncelerimizin, yani Dünya 2'nin var olduğunu, ama kendinde içeriklerin olmadığını söylerler. Onlar bunları sadece psişik şeylerin soyutlamaları, kuruntular olarak görürler.

Benim burada savunmak istediğim görüş, gerçi Dünya 3'ün genetik olarak Dünya 2'nin bir ürünü olduğu, ama kısmen özerk bir içsel yapısının bulunduğudur.

En iyi örnekler matematikten çıkar. 1, 2, 3, 4... ve saire şeklindeki doğal sayılar dizisi, kanımca, dilimizin bir ürünüdür. Sadece "1, 2 ve çok"u tanıyan ilkel diller, sadece 5'e kadar sayılabilen diller vardır.

Sonsuz doğal sayılar dizisi (tıpkı insan dilinin bütünü gibi) insanın büyük bir buluşudur. Ancak *asal sayıları* kimse bulmadı: Onlar sayı dizisi içinde *keşfedildiler.*

Bu önemli noktayı biraz daha ayrıntılı olarak açıklamam gerek.

Büyük Alman matematikçi Kronecker, matematik hakkında şunları söyler: Doğal sayıları tanrı yaratmıştır; gerisi ise insan yapısıdır. Bunun tersine ben diyorum ki: Doğal sayılar insan yapısıdır, insan dilinin, saymanın ve daha da saymanın icadının bir yan ürünüdür. Toplama da bir insan icadıdır, çarpma da.

Ama toplama ve çarpma *yasaları* (örneğin birleşim yasaları gibi) insan icadı değildir. İnsan icatlarının istenmeden, kasıtsızca

ortaya çıkan sonuçlarıdır ve *keşfedilmişlerdir. Asal sayıların*, yani bölünemeyen sayıların (kendilerinin 1'le çarpımı dışında bir çarpımın sonucu olmayan sayıların) varlığı da bir keşiftir, üstelik de gayet geç kalmış bir keşif. Asal sayılar doğal sayılar dizisinde keşfedilmiştir, üstelik herhangi birileri tarafından değil, bu sayıları ve onların garipliklerini inceleyen insanlar; yani gerçek matematikçiler tarafından.

Gerçi tarihsel açıdan bakıldığında bunların doğal sayılarla birlikte icat edildiği söylenebilir; ancak kuşkusuz pek çok yüzyıl geçtikten sonra keşfedilmeden önce insan bilincinin Dünya 2'sinde bulunmuyorlardı. Bunların Dünya 3'te hemen doğal sayılarla birlikte var olduklarını söyleyebiliriz; yani keşfedilmeden *önce* Dünya 3'ün *özerk* bir kısmında vardılar. Keşfedildikten *sonra* ise hem Dünya 2'de (ama sadece küçük bir insan topluluğu olan matematikçiler için) hem de Dünya 3'te vardılar.

Tıpkı Everest Dağı'nın varlığının, Hint yüzölçümü memurlarını kendisini keşfe yönlendiren nedenlerden biri olması gibi, Dünya 3'te asal sayıların varlığının, bu sayıların keşfine yol açan Dünya 2'deki düşünce süreçlerinin nedenlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz, hatta söylemeliyiz. Bu da Dünya 3'ün özerk kısmının Dünya 2'yi nedensel olarak etkileyebileceğini göstermektedir. Ancak böylelikle Dünya 3'ün özerk kısmı Dünya 1'i de etkilemektedir. Asal sayıların var olduğunu meslektaşlarına bildiren ilk matematikçi, bu bildirimde bulunmak için kuşkusuz dilini kullanıyordu. Ancak tıpkı bedenlerimiz gibi dillerimiz de Dünya 1'e aittir.

Daha sonraki matematikçiler asal sayıları ve özelliklerini daha yakından incelemeye başladılar ve bu incelemeler de halen sonuçlanmış değildir: Sayı kuramında hâlâ birçok *çözülmemiş problem* bulunmaktadır. Bu problemler de aynı şekilde keşfedilirler; Dünya 3'ün özerk kısmına aittirler.

Eski matematikçiler, örneğin sayı dizisinde daha büyük sayılara doğru ilerlediğimizde asal sayıların genelde sürekli azalan sıklıkta ortaya çıktığını veya sürekli azalan yoğunlukta bulunduklarını bulmuşlardır. Asal sayılar dizisi 2, 3, 5, 7 sayılarıyla başlar; 2 ve 3 aralarında hiçbir doğal sayı bulunmayacak

kadar yakın bulunan tek asal sayı çiftidir. Ancak 5 ve 7, 11 ve 13, 17 ve 19, 29 ve 31 gibi sadece *bir* çift sayıyla birbirinden ayrılacak kadar yakın bulunan çok sayıda asal sayı çifti vardır. Bunlara ikiz asal sayılar denebilir.

Şimdi Dünya 3'te asal sayılar hakkında bulunmuş olan bazı problemlere değinmek istiyorum.

İlk problem: Sürekli olarak ilerleyip asal sayılar giderek daha da seyrek hale gelince, çok büyük sayılara ulaştığımızda belki de tamamen ortadan kalkabilirler mi? Diğer bir deyişle, kendisinden sonra yalnızca bölünebilir sayıların geldiği en büyük bir *asal sayı* var mıdır, yok mudur?

Bu soru belki daha Eukleides'den bile *önce* sorulmuştur; ama Eukleides tarafından çözülmüştür. Eukleides, *en büyük asal sayının olmadığını* kanıtlayan bir tanıt bulmuştur. Yani tıpkı doğal sayılar dizisinin bir sonu olmadığı gibi, asal sayılar dizisinin de sonu olmadığını göstermiştir. Doğal sayılar dizisi için kanıt çok kolaydır: Bunun bir sonu olduğunu ve a sayısının en büyük doğal sayı olduğunu varsayalım. Daha sonra $a+1$ sayısını oluşturarak varsayımımızın yanlış olduğunu gösterebiliriz. Öyleyse burada söz konusu olan, en büyük bir doğal sayının olduğu varsayımının *saçmaya indirgenmesidir (reductio ad absurdum)*. Eukleides, *en büyük asal sayının* bulunduğu varsayımı için bundan çok daha karmaşık bir *reductio ad absurdum* bulmuştur. Eukleides'in bu harika kanıtı öyleyse şöyle bir teoremden oluşmaktadır: Asal sayılar dizisi sonsuzdur. Bu teorem Dünya 3'e aittir. Eukleides'in düşünce işçiliği Dünya 2'ye ait olmakla birlikte, nedensel olarak Dünya 3'teki *en büyük asal sayının olmadığı* gerçeğine bağlıdır.

Eukleides bu kanıtını, ünlü kitabı *Stoikheia*'da (Elemanlar) yazıya dökmüştür. Böylelikle Dünya 3'teki bu teorem papirüse yazılmış ve Eukleides kişisinin Dünya 2'si aracılığıyla Dünya 1'i değiştirmiştir. Sayı kuramı hakkında basılmış her kitapta Eukleides'in bu güzel kanıtı bulunmaktadır. Ama kitaplar makinelerle basılır. Bu makineler ve fiziksel nesne olarak kitap da doğal olarak Dünya 1'e aittir. Öyleyse yine Dünya 3'ün özerk kısmından çıkıp Dünya 2 üzerinden nedensel olarak Dünya 1'i etkileyen bir *nedensel* etkiyle karşı karşıyayız.

Bildiğim kadarıyla *henüz çözülmemiş* olan bir diğer benzer problem de ikiz asal sayılar olan en büyük bir çift asal sayının bulunup bulunmadığı problemidir. Bildiğim kadarıyla en büyük ikiz asal sayıların olmadığından hiçbir matematikçi kuşkulanmamaktadır. Ama yine bildiğim kadarıyla bu varsayımın bir kanıtı yoktur. Bu, Dünya 3'ün çözülmemiş bir problemidir; ve bu problem, çözmek için uğraşan bütün matematikçileri nedensel olarak etkilemektedir.

Kitapların Dünya 1'e ait olduğunu söylemiştim. Ancak *içerikleri* tabii ki Dünya 3'e aittir: Eukleides'in *Stoikheia*'sının iki farklı baskısı da birbirinden farklı olmaları açısından Dünya 1'e aittir; ama *aynı içeriğe* sahip olmaları açısından da Dünya 3'e aittir.

Kitaplar, kütüphaneler ve konuşma metnim öyleyse Dünya 1 ve Dünya 3'e aittir. Dinleyicilerim arasında Almanca –belki de biraz Viyana Almancasına çalan Almanca demeliydim– anlamayan varsa, konuşmamın sadece Dünya 1'e ait olan tarafını, akustik yanını duyacaktır. Ama hem Almanca anlayıp hem de tanıtlarımı izlemeye çalışan biri için konuşmamın sadece Dünya 3'e ait olan kısmı önemlidir.

Konuşmamın içeriğini izleme denemeniz Dünya 2'ye aittir. Bu denemeyi yaparken Dünya 3'e ait olan bir nesneye yoğunlaşıyorsunuz. Öyleyse Dünya 2'niz nedensel olarak Dünya 3'ten etkilenmektedir.

O halde aynı anda Dünya 1 ve 3'e ait olan nesneler ve Dünya 2 ve 3'e ait olan nesneler vardır. Asıl tezim, *sadece Dünya 3'e* ait olan nesnelerin de var olduğudur; örneğin bir matematikçinin bugün üzerinde çalıştığı ve yarın keşfedeceği ama *henüz keşfedilmemiş bir kanıt* gibi. Yarın bu kanıt aynı anda Dünya 2 ve 3'e ait olacaktır, yazıya döküldüğündeyse aynı zamanda Dünya 1'e. (Ama daha bugünden Dünya 2'yi etkilemektedir.)

Kanıtın daha yazıya dökülmeden önce Dünya 1'e ait olduğunu bilmiyoruz ancak tahmin edebiliriz; çünkü Dünya 2'deki düşünce süreçleri tahminen beyindeki süreçlerle, yani Dünya 1'deki bedensel süreçlerle bağlantılıdır.

II

Böylelikle de ruh-beden problemine geliyorum.

Ruh-beden problemi, Dünya 2'deki düşünce süreçlerinin, Dünya 1'deki beyin süreçleriyle bağlantılı olup olmadığı, bağlantılıysa nasıl bağlantılı olduğu sorusudur.

Başlıca çözüm denemeleri şunlardır:

1) *Psikofiziksel etkileşim:* Dünya 2 ve Dünya 1 karşılıklı etkileşim içindedir, öyle ki, bir kitap okurken ya da bir konuşmayı dinlerken, okuyucu veya dinleyicinin düşünceler Dünya 2'sini *etkileyen* beyin süreçleri oluşur; ve de tam tersine, bir matematikçi bir kanıtı izlerken, Dünya 2'si beynini ve dolayısıyla da Dünya 1'ini *etkiler.* Bu psikofiziksel etkileşim tezidir.

2) *Psikofiziksel koşutçuluk:* Dünya 2'deki her düşünce süreci Dünya 1'deki bir beyin sürecine koşut olarak akar.

3) *Arı fizikselcilik, davranış felsefesi veya felsefi davranışçılık*: Bu, yalnızca tek bir dünyanın, yani Dünya 1'in var olduğu tezidir. Bunun içinde, insan ve hayvanların hareketleri veya insan ve hayvanların davranışları bulunmaktadır. Benim Dünya 2 dediğim şey basitçe yoktur, Dünya 3 dediğim şeyse zaten yoktur.

4) *Arı psişizm veya tinselcilik*: Bu ise sadece Dünya 2'nin var olduğu, Dünya 1'inse sadece benim kurgum olduğu tezidir.

Öyleyse asıl olarak dört çözüm denememiz var: 1. Psikofiziksel etkileşim; 2. Psikofiziksel koşutçuluk; 3. Arı fizikselcilik, davranış felsefesi veya felsefi davranışçılık; 4. Arı psişizm.

Bu çözüm denemelerinin birincisi ve en eskisinin, ciddiye alınmayı hak eden tek tez olduğunu iddia ediyorum.

Kısaca 3. ve 4. çözüm denemesini ele alalım. Her ikisinin de, bir problemi bir tür devekuşu felsefesiyle çözmeye çalışan tipik denemelerden olduğunu iddia ediyorum. Ruh ve beden arasındaki ilişki problemi, ruhun veya bedenin varlığı yadsındığında zaten ortadan kalkar.

Her iki çözüm denemesinin mantıksal yapısının da böyle bir devekuşu felsefesi olduğunu tek tek gösterebilirim. Her ne kadar arı fizikselciliğin veya davranışçılığın günümüzde özellikle de İngiliz, Amerikan ve Avustralyalı filozoflar arasında

birçok yandaşı bulunsa da, ayrıntılı bir eleştiriyle zamanımı harcayacak kadar bunu ciddiye alamam.

Hepsinden önce Dünya 3'ün varlığını ele alan tartışmam, bence Dünya 2'nin Dünya 3 ve Dünya 1 arasında aracı olarak gizlendiğinin tanıtlarını içermektedir.

Benzer şeyler arı psişizm hakkında da söylenebilir. Maddenin son derece karmaşık ve kısmen de açıklanmış bir *yapısı* olduğundan dolayı, maddesel bir *tözün* olmadığını gerçi bugün biliyoruz. (Töz, felsefede açıklamanın temelinde yatan, ancak kendisi ne bir açıklamayı gerektiren, ne de açıklanabilecek olan, özsel özelliklerin çözümlenmemiş bir taşıyıcısıdır.) Öyleyse her ne kadar madde bir töz olmasa da, *maddesel şeyler* gerçek veya var olan olarak gördüğümüz şeylerin en iyi örneğidir.

3. ve 4. çözüm denemesinden bu kadar bahsetmek yeterli. 2. çözüm denemesi olan psikofiziksel koşutçulukta ise durum farklıdır.

Psikofiziksel koşutçuluk ruh ve bedenin varlığını tanır ve belki Dünya 3'ün varlığını bile kabul edebilir. Ruh-beden problemi açısından koşutçuluğun ana teması, dünyayı nedensel olarak soyutlanmış şekilde, ya da daha net olarak, iki koşut, nedensel olarak soyutlanmış sistemden oluşur şekilde görmeyi sağlamasıdır.

Bu, her şeyden önce *her fizikçi için* önemlidir, çünkü fiziksel süreçlerin ruhsal süreçlere bağlı olabileceği düşüncesi, fizikçi için çok iticidir. Dahası böylesi bir nedensel etkime modeli oluşturmak, yani bütün ayrıntılarıyla etkimeyi kafada canlandırabilmek gayet güçtür.

Psikofiziksel etkileşimin yadsınmasına yol açan asıl neden bu olmuştur.

Şimdi de karşı nedenlere gelelim. Beyin süreçleri olmadan psişik süreçlerin olmayacağını kabul ediyorum. Ama bir koşutluktan bahsedebilmek için, beynin, koşut psişik süreçler ortaya çıkarmaksızın, içinde hiçbir fiziksel sürecin oluşmadığı bir kısmının bulunduğunu söyleyebilmemiz gerekir.

Üstelik beynin bu bölümünün *bütün* özgün süreçleriyle, Dünya 2'nin *bütün* özgün süreçleri arasında, belirgin bir düzenleme olduğunu da söylememiz gerekirdi.

Ama böylesi birebir belirgin bir düzenleme yok gibi görünüyor. Beynin bazı kısımlarını koparsanız bile, kalan kısımlar koparılan kısımların işlevlerini üstlenirler. Bu *işlevin üstlenilmesi* olanağı, *çoğu canlı varlığa* (ve yaşam biçimlerinin çoğuna) *özgü* gibi görünüyor. Kaldı ki her ne kadar Dünya 1'de beyin süreçleri olmaksızın, Dünya 2'de düşünce süreçlerinin olmayacağını kabul etmeye hazır olsam da, her şey gerçek bir koşutluğun bulunmadığına işaret eder gibi görünüyor. Bu daha çok, Dünya 3'teki bir düşünce-*içeriğinin*, Dünya 1'deki, diyelim ki bir kitap ya da konuşma şeklinde cisimleşmesi arasındaki ilişkiye benziyor. Dünya 3 anlamında buradaki konuşmam, daha hızlı veya daha yavaş, yüksek veya alçak sesle konuşsam da aynı kalacaktır. Tamamen başka bir dile de çevrilebilir. Bir kitap da çeşitli baskılarında çok farklı basılabilir. Tabii ki bütün farklı baskıların ve çevirilerin bir ortak paydası olacaktır; ancak *birebir belirgin düzenleme* yoktur, bu nedenle gerçek bir koşutluk da yoktur.

Şimdiyse en önemli tanıtıma geliyorum. Lütfen fiziksel çevremizi, Dünya 1'i, Dünya 3'ün kuramları tarafından, örneğin atom kuramı ya da Hertz dalgaları, yani ay roketlerinin kontrolü için o denli önemli olan telsiz yayımı tarafından ne kadar çok değiştirildiğini görecek şekilde inceleyiniz. Dünya 1'i, ve hepsinden de önce Dünya 1'deki *değişimleri* bu şekilde incelersek, fiziksel dünyanın, Dünya 2 ve 3'ten nedensel olarak soyutlanmış olmadığı bence net olarak görülür.

Ama Dünya 1'in nedensel soyutlanmışlığını kurtarma denemesi, mantıksal olarak bakıldığında, ilk ve en eski çözüm denemesinin, psikofiziksel etkileşimin yerine koşutçuluğu (veya arı fizikselciliği) koyma yolundaki ana temadır.

Bu deneme bence gerçekçi değildir. Kaldı ki her ne kadar, eski bir fizik öğrencisi ve fizik öğretmeni olarak, fiziğin nedensel olarak soyutlanmamışlığını kabullenmenin neden o kadar zor olduğunu çok iyi görüyorsam da, bu ideoloji bence gerçekler tarafından çürütülmüştür.

Fiziksel dünyanın nedensel soyutlanmışlığı ideolojisi, bütün fiziğin mekanikten ibaret olduğu dönemden kaynaklanmaktadır. Bu ideoloji, bir elektromanyetik kuramını kabullenme gerekliliği tarafından çürütülmüştür.

Elektromanyetik güçlerin ve çekim güçlerinin bağlantısı ya da fiziğin bu iki dalının çekirdek güçleriyle bağlantısı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bu bağlantılar için elimizde mekanik "model"lerimiz yok; ama bu farklı alanların etkileşim içinde bulunduğu gerçeği –örneğin çekim basıncının güneşte çekirdek güçlerinin eylemine yol açtığı, bunlarınsa hidrojen çekirdeklerini helyum çekirdeklerine dönüştürdüğü– kuşku götürmez. Yine de çeşitli güçler –çekim, elektrodinamik, çekirdek güçleri– görünüşe göre birbirlerine indirgenememektedir. Her ne kadar soyutlanmışlık ideolojisi bütüncül bir kuram bulma yolunda çok sayıda denemeyle sonuçlanmış olsa da, bu alanların hiçbiri soyutlanmış değildir. Einstein 1919'dan 1955'e kadar bunun üzerinde çalışmıştır. Bu şartlar altında fiziğin soyutlanmışlığına dogmatik olarak sarılmak bana yanlış gibi görünmektedir.

Özet olarak: Dünya 3'e ait olan kuramlarımızın, Dünya 2 üzerinden dolaşarak Dünya 1'i etkilediği gerçeği, Dünya 1'in nedensel olarak soyutlanmışlığı tezini yalanlamaktadır. Ama böylelikle psikofiziksel etkileşim öğretisine *karşı* bütün gerekçeler yıkılmaktadır.

III

Bundan sonraki konum şudur: Dünya 3'ün varlığı ve Dünya 3 nesnelerini *düşünce süreçleri aracılığıyla, yani Dünya 2'de* algılayabildiğimiz gerçeği, hayvan ruhunun tersine, insan özbilincinin, benselliğinin ve insan ruhunun açıklanmasında temel bir rol oynar.

Maddenin bir töz olmadığını, tersine en azından kısmen bir *açıklama* sunan olağanüstü karmaşık bir yapıya sahip olduğunu önceden belirtmiştim. Benzer şekilde insan ruhu, insan benliği de bir töz değil, olağanüstü karmaşık bir yapıdır.

Öncelikle insan ruhu salt bilinçlilikten ibaret değildir, Dünya 3 kuramlarında temellenen bir bilgi tarafından sürekli izlenmektedir.

Hayvanların da geçmişte yaşanan deneyimlerle bağlantılı olan beklentileri vardır. Şu öyküyü kesin bilirsiniz: Bir fare öbürüne demiş ki: "Beyaz önlüklü adamı öyle bir eğittim ki, ne zaman şu kolu çeksem bana hep yiyecek bir şeyler getiriyor." Bu öykü bence gerçeğe, hiç inanmadığım koşullu refleks kuramından çok daha yakındır. Gerçi Pavlov'un köpeğinin refleksleri vardır, ama o koşullanmış değildir, sadece *keşifler* yapmaktadır. Bunu ne yazık ki burada daha fazla inceleyemeyeceğim. Yine de hayvanlar içgüdüsel olarak bir bilgiye ve bir zaman bilincine sahiptir. Ancak bilinçli bir zaman kuramları, geçmiş, bugün ve gelecek bilgileri olmadığını tahmin edebiliriz. Bir ben bilinci içinse, en azından kaba hatlarıyla yeniden canlandırabileceğim bir *özgeçmişim* olduğunu bilmem zaruridir. Bir insanın kimliğini unutabildiği hastalık durumları bulunduğunu biliyoruz. Buradan da kendi kimliğimizi bilmenin kendiliğinden doğal bir şey olmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Bir özbilinç veya bir benlik geliştirme koşullarının doğuştan geldiğinden kuşku duymuyorum; ancak bir benliğimiz olduğunu öğrenmek için *diğer insanlarla sosyal ilişkilere*, hepsinden önce de *bir dil öğrenmeye* ve *dil aracılığıyla formüle edilmiş kuramlara* gereksinim duyarız.

Hayvanların da bir karakteri, bir kişiliği olabilir. Bu, kısmen kalıtsal, belki kısmen de öğrenilmiştir. Ancak bir hayvanın kimliğinin bilincinde olduğunu sanmıyorum. Başka şeylerin yanında, uykuya dalmadan önce ve uyandıktan sonra aynı kişi olmamız kuramı: yani fiziksel bedenlerin gen-özdeşliği kuramı ile hepimizin birer bedeni olduğu kuramı; dahası bilincimizin sık sık uyku tarafından kesintiye uğratılmasına rağmen bedenimizin aynı kalması kuramı ile geçmiş günlerde sahip olduğumuz düşünceleri ve uyanıklık durumlarımızı anımsayabilmemiz kuramı da kimlik çatısı altında değerlendirilmelidir. Hayvanların da bir belleğe sahip olması anlamında bu salt bellekten çok daha fazla bir şeydir. Tam olarak gelişmiş bir özbilinç veya ben bilinci için, başkalarını ve kendimizi bir isimle betimleyebildiğimiz bir dilin vazgeçilmez olduğunu tahmin ediyorum. Çocukların kendilerinden "ben" sözcüğüyle bahsetmeden önce isimlerini söylemeyi öğrenmeleri rastlantı değildir.

Öyleyse kuramların Dünya 3'üyle, insan bilincinin süreçlerinin Dünya 2'si arasında olağanüstü önemde bir etkileşim vardır; benim tezim ise insana özgü özbilincin *sadece* bu etkileşim aracılığıyla ortaya çıkabileceğidir.

IV

Burada kısaca taslağını çıkardığım kuram benim bilgikuramımla ve bilim kuramımla yakından bağlantılıdır.

Bilgikuramımın temel fikri, *problemlerin* ve *hipotezler oluşturarak* ve *kuramlar* ya da *tahminler* aracılığıyla bunların *çözüm denemelerinin*, bütün gözlemlerimizden önce geldiğidir. Kuramlar hem mantıksal hem de tarihsel olarak deneyimimizin ortaya çıkmasında yol göstericidir – hem kişisel tarihimizde, hem de insanlık tarihinde yol göstericidir.

İnsan-öncesi düzeyde kuramlara denk gelen, içgüdüler ve beklentilerdir. Belki büyücülük veya sihir ve ayinlerin hayvanlar âleminde de yakın öncülleri vardır. Biz insanların eklediği ise dilsel biçim, yani *anlatıdır.*

İnsan dilinde yeni olan, betimleyip tanıtlayabilmesidir. İçsel durumun ifadeleri ile uyarılar ve tehditler gibi sinyallere hayvanlarda da rastlanmaktadır.

Meseleyi şöyle görüyorum: *İnsana özgü olan dilin* icadı, olanları *bildirme*, anlatma olanağıyla bağlantılıdır. Bu da bazen bildirilerin dileklerle süslenmesine yol açar. Öyküler anlatılmaya başlanır, ve bunlar bazen birbiriyle çelişebileceğinden, doğruluk sorunu ortaya çıkar – bir anlatının veya bildirinin, örneğin bir av hakkındaki bir bildirinin, doğruluğu veya yanlışlığı problemi. Bildirinin doğru mu, yoksa dileklerle süslenmiş bir uydurmaca mı (yani avcı palavrası) olduğu problemiyle birlikte hayati önemdeki doğruluk problemi başlar. Aynı zamanda masal anlatma ve öykü anlatma olanağı da doğar. Bu masallar ve öyküler veya mitler, aynı zamanda ilkel kuramsal açıklamalardır: Yunanlılarda bilimin başlangıcı Homeros ve Hesiodos'a dayanır; sanatın başlangıcı ise av ve hayvanların betimlendiği tarihöncesi mağara resimleri ve sihirli öykülerdir; Mısır veya

Asur sanatı çoğunlukla öykülerin çiziminden ya da tarihi anlatan çizimlerden oluşur. Böylelikle bir Dünya 3 ortaya çıkar.

Özet olarak, insan bilgimizin kuramsal niteliğini vurgulayarak, bilgikuramından Dünya 3 kuramına doğru yol aldığımı, ayrıca insanlığımızın, Dünya 3'ün varlığında yattığına ve ancak nesnel Dünya 3 ve mitler oluşturma fikri, ama aynı zamanda nesnel doğruluk fikri bağlamında açıklanabileceğine inandığımı söyleyebilirim.

ÖZET

Konuşmamda şunları anlatmaya çalıştım:

1) Ruh-beden sorununu çözmeye *çalışmadım*; yani beynin ve bilincin birbirini nasıl etkilediklerini bilmiyorum.

2) Ancak problemi alışılmıştan *farklı* olarak, *yeni* bir şekilde sundum.

3) Kısmen özerk olan, ancak etkileşim içinde bulunan üç dünyanın varlığını vurguluyorum: fiziksel Dünya 1, bilinç süreçlerinin Dünya 2'si ve Dünya 3, insan tininin ürünleri dünyası.

4) Özellikle fizikselciliğe ya da davranışçılığa karşı, sadece Dünya 2, Dünya 3'ün Dünya 1 üzerindeki etkisini açıklayabileceğinden, Dünya 2'nin var olduğunu göstermeye çalıştım.

5) Fiziksel Dünya 1'in psişik Dünya 2'ye karşı açık olduğunu göstermeye çalıştım. Bu tezi fizikçiler hiç istemeyerek kabullenirler. Ancak ben yine de doğru göründüğünü göstermeye çalıştım.

6) Özellikle de şunu göstermeye çalıştım: Dünya 2, Dünya 3 ile o kadar yakından bağlantı ya da etkileşim içindedir ki, insan özbilinci ya da ben bilinci, Dünya 3'ün varlığı olmaksızın anlaşılamaz. Ben bilinci Dünya 3'te yatmaktadır.

7) Öyleyse genetik olarak insan Dünya 2'si Dünya 3'ün bir ürünü olduğu kadar Dünya 3 de Dünya 2'nin bir ürünüdür. Başka bir deyişle: Biz kendi ürünlerimizin bir ürünüyüz, yani hepimizin katılımıyla oluşan uygarlığımızın ürünüyüz.

4. *Bilgikuramı ve Barış Sorunu**

I

Burada hiç beklemediğim kadar çok sayıda genç insanı karşımda bulmaktan ne kadar mutluluk duyduğumu ifade edebilir miyim? Sizlerle birlikte uzun ve macera dolu bir yolculuğa çıkmayı planlıyorum, ama önce size kendimi tanıtayım.

83 yaşımda ben, bugün, tanıdığım en mutlu insanım. Yaşamı tarifsiz bir ölçüde harika buluyorum. Aynı zamanda iğrençtir de, çünkü en yakın akraba ve arkadaş çevremde korkunç derecede üzücü ölüm biçimlerine tanık oldum. Yakın akrabalarımdan on altısı Hitler'in kurbanı oldu, ya Auschwitz'te ya da intihar ederek. Bütün bunlara rağmen ve her ne kadar bazen çaresiz kaldıysam ve bugün de büyük dertlerim varsa da, "son gülen iyi güler" sözü benim için de geçerli; sonuçta mutluyum.

Kendimden bahsederek fazla zaman kaybetmek istemiyorum. Hissettiklerim, Goethe'nin *Faust*'unda, *"Cennet"*in girişinin ilk sekiz mısraında yazılıdır. Dünyayı onun anlattığı gibi görüyorum:

Güneş, eski tarzda,
kardeş kürelerin uyumlu ahengiyle ses veriyor
ve yazgı yolunu
gürleyen bir hızla tamamlıyor.
Kimse bilgisini anlayamasa da,
onu izlemek meleklere güç veriyor.

* Ağustos 1985'te Zürih'te yapılan konuşma.

Kavranılmaz yükseklikteki yapıtlar,
yazıldığı günkü gibi görkemli!*

Bütün bunları anlatıyorum, çünkü günümüzde entelektüeller arasında yaygınlaşan dünyamızın kötülüğü ideolojisini bir budalalık ve sahte bir din olarak görüyorum. İnsanlar korkunç ölçüde telkine gereksinim duyuyorlar, işte insanların bu tehlikeli telkin gereksinimi bugün ele alacağım başlıca konulardan biri. Bu konu çok geniş. Onu olabildiğince kolay sunmak için sıkı çalıştım, ama severek çalıştım. Korkarım tam başarılı olamadım, bu yüzden aktif katılımınızı rica ediyorum.

Bir şey daha rica ediyorum: Benim size *hiçbir* telkinde bulunmama izin vermeyin! Lütfen hiçbir sözüme inanmayın! Biliyorum, çok şey istiyorum, çünkü sadece doğruyu söylemek istiyorum, elbette bildiğim kadarıyla. Ancak sizi uyarıyorum: *Hiçbir şey* bilmiyorum; ya da *neredeyse hiçbir şey*. Hiçbirimiz hiçbir şey, ya da neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Öyle *tahmin ediyorum* ki bu, yaşamımızın temel gerçeklerinden biridir. Hiçbir şey bilmiyoruz, sadece tahmin edebiliriz. En sağlam bilgimiz, 2500 yılda yaratmış olduğumuz büyük doğa bilimsel bilgimiz. Ama zaten doğa bilimleri de sadece tahminlerden, hipotezlerden oluşur.

Yunancada, Latincede, İngilizcede ve Almancada [Türkçede de, ç.n.] şu ikisi arasında kesin bir fark vardır:

1. *Bilgi # Tahmin*
Biliyorum # Tahmin ediyorum
Aradaki fark basitçe şudur:
2. *Bilmek, kesin doğruluğu* ima eder

* Goethe, Johann Wolfgang von Faust, çev. Celal Öner, İstanbul, Oda Yayınları 2001, s. 12.

Yorumu

1-2) Eski gezegenlerin uyumu [Pythagoras'ın öğretisine göre gezegenlerin hareketiyle oluşan, insanların duyamadığı kozmik, uyumlu tını; ç.n.]

3) Newton mu? Hayır, Batlamyus.

4) Güneşin *batışı* (Mozart, *Dies Irae* veya *Don Giovanni*).

6) [Metnin aslında "anlayamasa da"dan sonra noktalı virgül var. Ama sanırım iki nokta üst üste olmalıydı: "anlayamasa da" ifadesi "kavranılmaz"a göndermede bulunuyor.

7-8) İnsanlar da bunların arasındadır. Onlar da gürleyen bir hızla gelişebilirler.

Yani: *Bilmek, kesinliği, kuşkusuzluğu* ima eder.

Bu yüzden bu dillerde ciddi olarak şöyle önermeler kurulamaz:

"Bugünün cuma olduğunu *biliyorum* ama tam emin değilim."

Bunun cevabı şöyle olurdu:

"Tam emin değilsen, demek ki *bilmiyorsun*, yalnızca tahmin ediyorsun."

Öyleyse ilk tezim:

3. *Doğa bilimsel bilgi olarak adlandırılan bilgi değildir*, çünkü sadece tahminlerden ve hipotezlerden oluşmaktadır – her ne kadar bazı hipotezler, dâhiyane sınavlarda açılan yaylım ateşinden sağ salim çıktılarsa da. Kısaca:

4. Bilmiyoruz, tahmin ediyoruz. *Doğa bilimsel bilgi*, bilgi olmasa da, bu alanda elimizdekilerin en iyisi odur. Ben buna tahmin bilgisi diyorum – kesin bilgi isteyen ve onsuz olamayacaklarına inanan insanları, az çok teselli edebilmek için.

İşte bunlar tehlikeli ölçüde *telkine gereksinim duyan* insanlardır, *kesinlik, güvenlik, otorite, bir önder* olmaksızın yaşamaya cesareti olmayan insanlar. Belki de denilebilir ki: Çocukluk çağında takılıp kalmış insanlar.

Başkalarınınsa arkadaşlara, tanıdıklara gereksinimi olabilir; ya da belki sıradışı şeyler yaptığından dolayı kendine örnek alacağı üstün insanlara. Hasta bakarken sık sık bir otorite –tıbbi bir otorite– olsaydı diye iç geçirirsiniz. Ama böyle bir şey yoktur; çünkü bilgi –kesin bilgi– boş bir laftır.

Bilim doğruluk arayışıdır. Ama doğruluk *kesin* doğruluk değildir.

(5) *Doğruluk # Kesin doğruluk.*

Doğruluk # Kuşkusuzluk.

Doğruluğun ne olduğunu herkes bilir. Önermenin, bahsettiği gerçeklikle örtüşmesidir:

(6) Doğruluk = Gerçeklikle örtüşme

veya belki de

Doğruluk = Söylenen olgunun gerçekteki olguyla örtüşmesi.

Ama tanımlar önemli değildir. Kelimeler konusunda kılı kırk yarmak da ayrı bir beladır.

(7) Çoğunlukla doğruyu söyleyebilir, doğruya ulaşabiliriz. Ama kesinliğe asla ulaşamayız. Çünkü –tahmin bilgisi anlamında– biliyoruz ki, Einstein olduğunu veya Goethe'nin yeniden doğmuş hali olduğunu düşünen insanlar var. Öyleyse, şimdi Zürih'te bir konuşma yaptığımı söylediğimde tahminen doğruyu söylüyorum. Ama bu insanlarla tanıştıktan sonra, korkunç bir yanılgıya düşmüş olmadığımdan asla kesin olarak emin olamam.

Yine de yalnızca mutlak kesinlik tam bilgi anlamına gelebilir. Belki de banal gündelik bilgi dışında, asla tahminlerin ötesine geçemiyoruz – en azından doğa bilimlerinde. (Belki matematikte veya biçimsel mantıkta durum farklıdır, ama bugün bundan bahsetmek istemiyorum.)

Bilim doğruluk arayışıdır, kesinlik arayışı *değil*. Peki bilim nasıl çalışır?

(8) Bütün organizmalar gibi, bilim adamı da deneme yanılma yöntemiyle çalışır. Deneme, bir *problem çözmedir*. Yanılma, daha doğrusu yanılgının düzeltilmesi ise bitkiler ve hayvanlar âleminin evriminde genelde organizmanın yok olması demektir; bilimde ise hipotez veya kuramın yok olması.

Bu süreç öyleyse, *Darwinci ayıklanmadır*. Soru: Hayvanlar âleminde bilgi dediğimiz tahmine ya da hipoteze karşılık gelen nedir? Yanıt: *Beklenti*. Daha net olarak: Organizmanın çevresindeki bir değişikliğe (ya da hiçbir şeyin değişmemesine) hazırlanma durumu. Çiçekler açtığında, bu anlamda bahar havasını *beklerler*: Havanın ısınacağı hipotezine veya kuramına sarılmışlardır. Bazen kuram yanlıştır, çiçekler de donar.

(9) Bu anlamda bitkiler ve hayvanlarda sonsuz sayıda doğuştan gelen bilgi vardır. Bir bebek de doğumdan sonra bakılıp emzirilmeyi bekler; bundan kısa süre sonra da gülümsenmeyi bekler. Bunları sadece beklemekle kalmaz, aynı zamanda bunlara gerek de duyar. Doğuştan olan gereksinimler doğuştan olan kuramlardır.

(10) Bütün organizmalar, sürekli olarak son derece aktiftir. Aktif olarak çevrelerini araştırır, daha iyi yaşam koşulları, daha iyi bir dünya ararlar. Aktif olarak da yaşam koşullarını iyileştirirler.

(11) Yaşam, yaşam için çevreyi iyileştirir. Milyonlarca yıldır bunu yapmıştır, bizlerse şanslı mirasçılarız.

Bu süreç, deneme ve yanılmanın ortadan kaldırılmasıyla işlediği için, dünyamızda birçok hata da bulunmaktadır.

(12) Yaşamla birlikte problemler ortaya çıkar; problemlerse sadece değerler olduğu zaman vardır: örneğin yaşam koşullarının değerlendirilmesi gibi.

Böylelikle bilgikuramı ve bilim kuramı hakkında söyleyeceklerimin sonuna geliyorum.

(13) Bilim problemlerle başlar. Bu problemleri zekice ve yaratıcı kuramlarla çözmeye *çalışır*. Çoğu kuram zaten yanlıştır ve/veya denetlenemez. Değerli olan denetlenebilir kuramlarda yanılgılar aranır. Yanılgıları bulmaya ve yok etmeye çalışırız. İşte bilim böyledir: Hatalarını düzeltmek için sıkı bir denetimden geçirdiği çılgın, bazen de sorumsuz fikirlerden oluşur.

Soru: Amiplerde ya da benzeri alt organizmalarda da durum buna çok benzer. Peki amiple Einstein arasındaki fark nedir? Yanıt: Amip bir hata *yaptığı* zaman yok edilir. Eğer bilinci varsa hatalardan kaçacaktır. Einstein ise hataları *arar*. Bunu yapabilir, çünkü kuramı kendisinin bir parçası değildir, inceleyebileceği ve bilinçli olarak eleştirebileceği bir nesnedir. Bunu da insana *özgü* olan dile, özellikle de kardeşi olan yazıya borçludur. Einstein bir yerlerde şöyle der: "Kurşunkalemim benden daha akıllı." Dile getirdiğimiz, daha da iyisi, yazıya döktüğümüz şey, eleştirebileceğimiz ve hatalarını inceleyebileceğimiz bir nesne olmuştur. Böylelikle dil aracılığıyla formüle edilmiş kuram, organizmalara yerleştirilmiş olan hayvansal veya bitkisel beklentilere çok benzer, ama yine de bunlardan çok farklı bir şey haline gelir.

(14) Doğa biliminin yöntemi, bilinçli olarak hataları aramak ve bilinçli eleştiri aracılığıyla hataları düzeltmektir. Bu eleştiri –ideal olarak– kişisel olmamalı ve sadece önümüzdeki kuram veya hipotezlere yönelik olmalıdır.

Burada bilgikuramına dair düşüncelerimi noktalıyor ve hayvan ve insana özgü dil kuramına dönüyorum. Bu, konuşmamın ikinci kısmıdır. Üçüncü kısım telkin gereksinimine, dördüncü kısımsa barış sorununa yöneliktir.

II

Büyük psikolog Karl Bühler'e borçlu olduğum bir şemayla başlayacağım. Bühler dilin üç işlevini ayırır. İlk ikisi birçok hayvanda ve bütün insanlarda bulunur; üçüncüsü ise yalnızca insanda.

En alttaki işlev, mimik oyunlarından, kuyruk hareketlerinden, çığlıklardan oluşabilen ifade işlevidir. Bu ifade hareketleri organizmanın içsel durumunun belirtisi olarak değerlendirilebilir.

(Ek olarak belirteyim: Maddeciler ve davranışçılar bunu sevmezler. İçsel bir durumu kabullenmek istemediklerinden davranışla, İngilizcesiyle *"behaviour"*la kendimizi sınırlamamızı önerirler. Bunun bir hata olduğunu ise çok çabuk gösterebiliriz. Bir termometre *"behaviour"*u aracılığıyla sadece dışındaki sıcaklığı değil, bundan önce kendi içsel durumunu da gösterir: Genlikleri artarak salınan moleküller, metal bir çubuğun uzamasına neden olur. Davranışçı ideoloji haklı olsaydı, bu içsel durumları hesaba katamaz ve ısınma aracılığıyla çubuğun uzamasının açıklanmasında kullanamazdık.)

Hayvan, kendi durumunu, buna tepki verecek başka bir hayvan oralarda olmasa da, mimik oyunları ve kuyruk oyunlarıyla ifade edebilir. Ama başka bir hayvan ifade hareketine tepki verirse, bu bildirim olur. Bühler'e göre ikinci işlev olan bildirim işlevi, bir sinyal işlevi olabilir ve eğer karşılıklı olarak ortaya çıkarsa, hayvanlar arasında iletişim oluşmuş demektir. Tabii ki bunlar insanlar da olabilir – örneğin insan dilini öğrenmeden önce çocuklar; veya insana özgü ortak bir dili olmayan ama mimikler, imler, sezgilerle iletişim kurmak isteyen insanlar.

Bühler'in üçüncü işlevi, betimleme işlevi, olguları tasvir eden veya Bühler'in dediği gibi betimleyen önermelerden oluşan insana özgü dilin ayrıcalığıdır.

Bühler'in bir tezine göre daha üstte olan işleve hep daha alttaki eşlik eder. Bir kuş bir uyarı çığlığı attığında bu çığlık, sadece sosyal iletişime yaramamakta, aynı zamanda bir içsel durumun da ifadesi olmaktadır. Dilin işlevlerinde ne kadar yükseklere çıkarsak, dil de o kadar karmaşıklaşır.

Çok az sayıda dil kuramcısının, Bühler kadar ileri gittiğini kısaca belirtmek isterim. Çoğu, ifadeden, bazılarıysa sosyal iletişimden (ki uyarı çığlığı örneğinin gösterdiği gibi bunun da tabii çok pratik işlevleri olabilir) bahseder. Komutlar veya talepler de bu kapsamdadır. Ama insan dilinin olguları betimleyebilmesinin ve böyle bir betimleyici önermenin doğru veya yanlış olabilmesinin, insan dili ve yarattığı harikalar için can alıcı olduğunu çok azı görmüştür. Ancak bu devasa adım aracılığıyla söylenenin nesnelleştirilmesi mümkündür, ki nesnel eleştiri başlayabilsin. Eleştiri, ancak ve ancak önermelerin veya kuramların doğruluğu veya yanlışlığı söz konusu olduğunda akılcı eleştiridir.

Böylelikle Bühler'in dil kuramının önemli bir parçasının kısa tanıtımını bitirmiş oluyorum.

Bühler'in belirlediği dilin işlevlerine ben de birkaç tane ekledim, öncelikle de *eleştirel işlevi*, yani önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında eleştirel tartışmayı. Bunun devasa önemini de Einstein'ın bir amipten nasıl ayrıldığından bahsederken vurgulamıştım.

İnsanın dil kullanımında, mantıksal nedenlerden dolayı, *eleştirel aşamadan* önce bir *dogmatik* aşamanın gelmesi gerektiğini de yeterince sık vurgulamıştım: Bir dogma ancak, bir tür arka plan olarak yerleştikten sonra eleştirmeye başlanabilir, ve ancak daha sonra, eleştirel tartışmanın arka planı olan dogma eleştiri kapsamına alınabilir. Öncelikle sağlam bir çerçeveye gerek duyulur. Daha sonra bu çerçevelerin bazılarıyla hesaplaşılıp, çerçevelerin eleştirel tartışmasında ilerlenebilir.

III

Şimdi üçüncü kısma geçiyorum.

14. tezimle başlayacağım:

(14) İnsan dilleri de dahil olmak üzere hayvan dilleri, doğuştan gelen birçok gereksinimi varsayar; örneğin aktif olarak kendini ifade etme gereksinimi, diğerleriyle iletişimde bulunma gereksinimi, bu işlerde de deneme ve yanılma aracılığıyla

öğrenme gereksinimi gibi. Böylesi doğuştan gelen gereksinimler ve deneme ve yanılma aracılığıyla aktif öğrenme (yavru kedilerin koşuşturması iyi bir örnektir) olmaksızın yüksek hayvanlar için hayatta kalmak mümkün olmazdı.

(15) Hem hayvanların ve insanların doğuştan gelen bilgisi, hem de aktif öğrenme aracılığıyla kazanılan bilgi, *beklentilerden* oluşur. Yerine gelmemiş beklentiler, güçlükler, problemler olarak algılanır ve denemelere, yani yeniden aktif öğrenmeye – araştırmaya iter.

(16) Hem hayvan dilinin hem de insan dilinin aktif olarak öğrenilmesi, yüksek bir derecede telkine açıklık gerektirir. Taklit yeteneği yeterli *değildir.* Söz konusu olan, meseleye daha fazla yaklaşsa da, taklitle birlikte özdeşleyimden de fazla bir şeydir. Söz konusu olan, iletişimde bulunulan türdeşlerin, dilekleri ve değerlendirmeleriyle örtüşme yolunda, doğuştan gelen ve derin bir gereksinimdir. Ancak bu şekilde sardalyelerin kitlesel hareketlerini, arıların kovanı terk etmesini ya da sivrisinek sürülerini açıklayabiliriz. Kaldı ki bazı hayvanların telkine ne kadar açık olduğunu da (tahmin bilgisi anlamında) biliyoruz. Bir tavuk bir tebeşir çizgisiyle hipnotize edilebilir.

(17) İnsan dilleri, bir dil öğrenme, konuşma, tasvir etme, bildirme yolunda doğuştan gelen gereksinimlere dayalıdır. Bunların hepsi, büyük ölçüde doğuştan gelen, özellikle dile bağlı bir telkin gereksinimine dayanır.

(18) Bu ise çevremizi keşfetmek, onun hakkında bir şeyler öğrenmek, yani *bilmek* yolundaki güçlü gereksinime yakından bağlıdır. İnsan topluluklarında mitler, büyücü doktorlar ve rahipler bu yüzden çıkar. Böylelikle de, bütün bunları daha da güçlendirebilecek bir iç çatışmaya varılır: gerçekte hiçbir şey bilmediğimiz ya da çok az şey bildiğimiz yolunda itiraf edilmemiş bir duygu. Güvenlik gereksinimi –ya da yoldaşlar, yardımcılar tarafından güvenceye alınma gereksinimi– güçlü olduğundan, *ortak bir dogma* sahibi olma ve karşılıklı olarak bu dogmanın doğruluğunu birbirine telkin etme gereksinimi de güçlü olacaktır. Bu, telkine duyulan bir gereksinimdir, bir telkin gereksinimidir*. Güvensizlikten korkulur, bu yüzden dogma, fanatik inanca dönüşür.

* Bu ifadeyi Profesör E. K. Herz'e borçluyum.

Birinci Dünya Savaşı'nın başındaki savaş psikozu, savaş fanatizmi böylelikle ortaya çıkmıştır.

Ama savaş ve barış konusuna geçmeden önce sanat hakkında – özellikle modern sanat hakkında birkaç söz söylemek istiyorum.

En büyük sanatın dinsel sanat olduğunu hepimiz biliyoruz – katedraller, Sixtine Şapeli, Matthäuspassion, Mozart'ın, Beethoven'ın, Schubert'in Messeleri.

Bugün dinsel sanatın durumu nedir?

Bugün sahte bir dinin yerleştiğini kabullenirsek, birçok şeyin açıklanacağına inanıyorum; dünyamızın, en azından sosyal dünyamızın bir cehennem olduğu dini.

Her şey olabilirim, ama din karşıtı asla. Benim dinim dünyanın mükemmelliklerinin öğretisidir; özgürlüğün ve harika insanların yaratıcı güçlerinin öğretisi. Korkunun, acının, destek olabileceğimiz ümitsizlerin öğretisi. İnsanlık tarihinde meydana gelmiş ve hâlâ tekrar tekrar meydana gelen iyilik ve kötülüklerin öğretisi. Ve de insanların, özellikle de en zor yaşamı sürmüş olan kadın ve çocukların, yaşam sürelerini uzatabildiğimiz yolundaki sevinçli haberin öğretisi. Başka bir şey de bilmiyorum. Her ne kadar bilimsel doğruluk *arayışı* benim dinimin bir parçası ise de, büyük bilimsel *hipotezler* bir din değildir. Olamazlar da.

Ancak modern sanat, modern dinle –bu deli saçması boşinançla– açıklanmaktadır: kötü dünya inancı ve bizim İsviçre, Almanya, İngiltere ve Kuzey Amerika'da sözümona yaşadığımız kötü toplum düzeni inancıyla. Her yanda genç insanların beyinleri yıkanıyor –ve entelektüel nedenlerle ve modern sanat vasıtasıyla– cehennemde yaşadıkları kanıtlanıyor. Peki bunun sonucu nedir? Çocukların gerçekten liderlere ve önderlere, dogmalara ve sağlam bir düzene gereksinimi vardır. Ama daha sonra, yetişen genç insanlar, kendilerini liderlerden, dogmalardan, "bilici"lerin ideolojilerinden kurtarabilirler ve kurtarmalıdırlar. Bu çok da kolaydır. Kafanıza hiçbir şey sokulmasına izin vermeyin – tabii benim tarafımdan da. Her tarih kitabından kendi bilgilerinizi edinebilir, köleliği kaldırmış olan çağımızın, tarihsel bilgimiz dahilinde olan bütün çağların en iyisi olup

olmadığını öğrenebilirsiniz. Tabii ki birçok hata yaptık ve hâlâ da yapıyoruz; örneğin iğrenç ideolojilerimizle.

Bundan çok daha kötü bir dünyada yaşayan Ruslar, çocuklarına ve gençlerine ülkelerinin cennet olduğunu telkin ediyorlar. Gerçekten de, bu işe yarıyor. Ruslar bizden daha memnunlar. Telkin gereksinimi büyük bir güçtür. Ama uğruna savaşıldığı zaman doğruluk da.

IV

Buraya kadar ideolojiler ve dogmalara olan tehlikeli düşkünlüğümüzün, bilgikuramsal, biyolojik ve dil kuramına ilişkin kökenlerini göstermeye çalıştım. Bu düşkünlüğün kökenlerinden biri çok basittir, korkaklık. Ama, ben de korkağım, ne fazla cesaretim varmış gibi yapmak, ne de birilerini kahramanca eylemlere itmek istiyorum. Ancak o büyük problemin, dünya üzerinde ebedi barışı yaratmanın, çözülemez olmadığına dikkati çekmek istiyorum.

Kant'ın kitabı *Zum ewigen Frieden* (Ebedi Barış Hakkında) bu konuyu ele alır. Güzel, üzücü ve insanı harika bir şekilde şevke getiren bir kitaptır.

Barışın başlıca engelinin atom bombası *olmadığı* bence çok açık.

Büyük atom fizikçisi Niels Bohr ile son olarak konuştuğumda –sanırım 1952 yılındaydı–, bana atom bombasının kesinlikle barışı koruyacağını söylemişti. Ben o kadar iyimser değildim, hâlâ da değilim. Ama yine de, şimdiye kadar haklı çıktı.

Barışa giden tek bir zorlu yol görüyorum. Bu, uzun bir yol. Belki bu yolda daha bir adım bile atmadan çok önce nükleer savaş çıkacak. Bu, büyük çoğunlukla iyi niyetli olan entelektüellerin, öncelikle daha mütevazı olmasını ve büyük önder rolleri oynamayı denememelerini öngören yoldur. Yeni ideolojilere, yeni dinler kurmaya gerek yok. Onun yerine: "Daha fazla entelektüel tevazu."*

* Tırnak içindeki ifade, Viyana'da 1968 yılında Ernst Bloch'a bir televizyon tartışmasında getirdiğim eleştirinin özetidir. Sunucusu Wolfgang Kraus'tu.

Entelektüeller hiçbir şey bilmiyor. Mütevazı olmamaları, küstahlıkları, herhalde dünya üzerinde barışın en büyük engelidir. En büyük umut, ukala olmakla beraber, bunu görmeyecek kadar aptal olmamalarıdır.

Hatalar yapmaya devam edeceğiz. Ama şu hipotezin belki de gerçek olabileceği umudu var: İdeoloji olmazsa savaş da olmaz. İdeolojilere karşı savaş, her durumda girişilmeye değer bir savaştır.

Hiçbir sözüme inanmamanızı ve bütün iyi ruhlar adına, kapanışı bir fanfarla yapmak istemediğimin bilincinde olmanızı rica ederek sözlerimi noktalamak istiyorum.

Sizlere sadece ideolojilerde saklı bulunan büyük tehlikeleri göstermek, ve evrimsel biyolojimizde, bilgimizin yapısında ve dilimizde gizlenmiş gibi görünen bilgi, inanç ve karşılıklı telkin gereksinimine dikkatinizi çekmek istedim.

5. *Evrimci Bilgikuramının Bilgikuramsal Konumu**

A priori – A posteriori

Öncelikle *aprioricilikten* bahsetmek istiyorum. İlk olarak, hangi terminolojiyi kullanacağıma başkalarının karar vermesini kesinlikle istemiyorum. Önemli olan, terminolojinin açık olmasıdır. "Genetik *a priori*" terminolojisi de, en azından bana göre, gayet açıktır. Bu, *a posterioriden önce*, algıdan *önce* bir şeylerin mevcut olduğu anlamına gelir. Ayrıca, burada Kantçılıkla çok belirgin bir ilişki bulunduğundan dolayı *"a priori"* sözcüğünü kullanmaya devam etmek gereklidir. Her ne kadar Kant hep *"a priori* olarak geçerli" olandan bahsetmişse de, en azından sıklıkla "genetik olarak *a priori*" demek istediği kavranırsa, kanımca Kant çok daha anlaşılır hale gelecektir.

İkinci olarak, Kant'ın *a priorisi* hakkındaki fikrimin, Konrad Lorenz'in yıllar önce geliştirdiği fikirden tamamen farklı olduğunu belirtmek istiyorum. Konrad Lorenz'le sık sık bunun hakkında konuştum; ancak şu anki fikrinin ne olduğunu bilmiyorum. Ama o zamanlar, Kantçılık hakkında yazıp yorumlarını yayımlarken fikri şöyleydi: Bizden öncekilerin, atalarımızın atalarının, şeyleri algı yoluyla öğrendiğini, bunların nasıl olduysa algıdan genlere geçtiğini ve böylelikle de bizler için *a priori*, yani genetik olarak *a priori* hale geldiğini savunmuştur. Benim fikrim bundan tamamen ayrıdır. Daha doğrusu kavramları

* Nisan 1986'da Viyana'daki bir sempozyum sırasında yapılan spontane bir tartışmanın metni. İlk olarak *Die Evolutionäre Erkenntnistheorie*, yay. haz. Rupert Riedl ve Franz M. Wuketits, Berlin/Hamburg (P. Parey), 1987'de basılmıştır.

kullanışım değil, bütünüyle kuramım farklıdır. Kuramlar ise kavramlardan yüz kat daha önemlidir. (Kuramlar doğru ya da yanlış olabilir. Kavramlarsa en iyi durumda uygun, en kötü durumdaysa yanıltıcı olabilir. Kuramlarla karşılaştırıldığında kavramlar önemli değildir.)

Ben bildiğimiz her şeyin, genetik olarak a priori olduğunu iddia ediyorum. Yalnızca *a priori* olarak kendimizin icat ettiği şeylerin *ayıklanması a posterioridir.*

Algıya benzer şeyleri olan ve bu algıları kullanabilen bütün diğer organizmalar gibi, bunlardan bir şey öğrenebilmek için, algıdan da *önce* –yani genetik *a priori* olarak– duyu algılarımızı düzenleme ve yorumlama yeteneğine sahip olmalıyız. Ancak bu, eğer Kant'ın uzay ve zaman kuramını akılda tutarsak çok daha belirgin olarak, Kantçı *a priori* bilgiye denktir.

Konrad Lorenz gibi, Kantçı doğuştan apriori bilginin aslında algı bilgisi olduğunu, ilk atalarımız tarafından bize kalıt bırakıldığı için bizde doğuştan olduğunu söylemek, Kant'ın, algı bilgisinin apriori bilgi olmaksızın mümkün olmadığı yolundaki son derece önemli temel görüşünü bilmezden gelmek anlamına gelir. Gerçekten de, Kantçı apriori bilgiyi algı bilgisi aracılığıyla açıklamayı *denememiz* bile uygun kaçmaz. Bütün algı bilgisinin apriori bilgiyi varsaydığını göstermek, Kant'ın en önemli başarısıdır.

Apriori bilginin varlığının, aposteriori bilginin varlığı için gerekli bir varsayım olduğunu ilk düşünen Kant olmuştur. Ama algı bilgisini mümkün kılmak için apriori bir bilginin "gerekliliği"nden mantıksal bir kip anlamında "gerekliliği" çıkarsamak da yersizdir. Tam da burada Kant'tan ayrılıyorum: Algı bilgimiz hipotetik olduğundan, apriori bilgimiz de hipotetik olabilir. Kaldı ki bu gerçekten de böyledir. Önemli bir örnekle bunu açıklamak gerekirse: Algılarımızı yorumlamak için, *en azından andıracak kadar* Eukleidesçi olan bir geometriye gerek duyarız; *en azından* yakın çevremiz için. Ama dünyanın ve ayın ötesine geçen uzayın da Eukleidesçi olup olmadığı başka bir sorudur: İşte burada hipoteze, varsayımsal bilgiye geliyoruz. Bütün *apriori* bilginin "hipotetik değil, tersine zorunlu (apodiktik)" anlamında "gerekli" olduğu yolundaki Kant'ın görüşü, bence anlaşılır olmakla birlikte yine de temelsiz, hatta hatalıdır.

Bu ve daha birçok nedenle, Kant'ın varsayımının katı bir şekilde tersine, *apriori* bilgimizin, örneğin geometride, hipotetik (ya da varsayımsal) bir karakteri olduğunu varsayıyorum. Bunun *apriori olarak geçerli; apriori olarak gerekli, zorunlu değil,* sadece genetik olarak *a priori* olduğunu varsayıyorum.

Ancak bu düzeltme yapıldıktan sonra bile, Kant'ın *a prioriciliği* çok büyük önem taşımayı sürdürür. Çok net ve belirgin olarak söylemek istiyorum ki, ben radikal bir *a prioriciyim* (genetik *a priori* anlamında), her ne kadar benim *a prioriciliğim* hipotetik, varsayımsal bir *a prioricilik* olsa da, Kant'inkinden çok daha radikaldir.

Locke'dan bu yana gelmiş geçmiş bütün bilgikuramcıların tamamen zıddına, ben şu tezi ortaya atıyorum: Bütün bilgimiz, içeriği uyarınca *a priori*, yani genetik olarak *a prioridir*. Çünkü bütün bilgimiz hipotetiktir, varsayımsaldır: Bu *bizim* hipotezimizdir. *A posteriori* olansa *sadece* hipotezlerin bertaraf edilmesidir: hipotezlerin gerçeklikle çarpışmasıdır. Bilgimizdeki deneyim öğesi sadece ve sadece burada yatmaktadır. Bu da, deneyimden öğrenebilmek için yeterlidir: Deneyci olmak için yeterlidir.

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse: *Sadece* deneme ve yanılma aracılığıyla öğreniyoruz. Denemelerimiz ise *daima* bizim hipotezlerimizdir. Dış dünyadan değil, bizden kaynaklanırlar. Dış dünyadan *sadece* bazı denemelerimizin bir yanılgı olduğunu öğreniriz.

İlk hayvansılardan, ilk hücrelerden başlayarak uyum, canlıların kendi icadı olagelmiştir. Canlılar uyum sağlar ve uyumlarını da kendileri iyileştirir. Kesinlikle bu kuramım da büyük güçlüklere yol açacaktır. Bu güçlükler, kuramım güç olduğu için değil, çok az şey bildiğimizden dolayı mevcuttur. Yaşamın oluşumu ve uyumun ilk oluşumu hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Bundan daha sonra bahsedeceğim.

Darwincilik

Darwinciliği çok alçakgönüllü bir şekilde yeniden formüle ettim; Darwinci ayıklama aracılığıyla uyumu açıklayan kuramını. Darwin'in kuramı şunları söyler:

Daha iyi uyum sağlayan bireylerin, evlatlarının olma şansı daha büyüktür.

Tarihsel olarak üzerinde çok şey söyleyebileceğim bu kuram, Darwin'in kendisinde de bu biçimde mevcuttur, ve bence "seleksiyon"dan veya "doğal seçim"den veya "doğal ayıklanma"dan veya "varoluş savaşı"ndan ve bütün benzeri şeylerden bahsetmektense bu biçimde, çok daha iyi ve çok daha net formüle edilmiştir.

Varoluş savaşı, doğal seçim, bunların hepsi birer eğretilemedir, kuram değildir; çünkü bunların hiçbiri zaten yoktur. Var olan, geride evlatlar bırakan bireylerdir, işte Darwin'in daha iyi uyum sağlayan bireylerin, geride evlatlar bırakma şansının daha büyük olduğu kuramı da burada yatar. Ama bu formülde Darwinciliğin sınırlarını da çok net olarak görebiliriz. Çünkü Darwincilik, uyum sağlamış, "biraz olsun" uyum sağlamış bireylerin bulunduğunu varsaymak zorundadır. Bu ise aynı zamanda hakkında hâlâ çok az şey bildiğimiz yaşamın oluşumu problemine dayanır.

Uyum ve Darwincilik: Bir Düşünce Deneyi

Bir düşünce deneyi: Bir deney tüpünde, bir *test-tube* içinde (*test-tube* ile de *test-tube*'ü kastediyorum, koca bir mekanizmayı değil) yaşam üretebildiğimizi varsayıyorum. Bunun o kadar olağanüstü derecede imkânsız olduğunu da düşünmüyorum, çünkü olayların aşağı yukarı birbirine nasıl bağlı olduğunu biliyoruz. Bilmiyorsak bile belki yüz, belki bin yıl içinde bileceğiz.

Diyelim bir deney tüpünde yaşam ürettik, üstelik bir veya birkaç gen biçiminde bir yaşam; elimizde kendini ikiye katlayan gayet basit bir gen bulunduğunu varsayıyorum. Bu, canlı olmayan hammaddelerden, yaşamın yapay olarak üretilmesi hakkında bir düşünce deneyidir. Bunun son derece olasılıkdışı ve güç olduğunu biliyorum, Monod da bu olasılıkdışılığı yaklaşık olarak hesaplamıştır. Ama diyelim ki, bunu yapabiliyoruz. O zaman bu ürettiğimiz yaşamın, yaşamını sürdürebilmesi inanılmaz derecede olasılıkdışıdır. *Çünkü bu ürettiğimiz yaşamın, bir*

deney tüpüne uyum sağladığını varsaymak için elimizde hiçbir neden yoktur.

Bir deney tüpü, yaşam için çok yoksul bir ortam olduğundan, yaşamı yaşatmak için bir mekanizma geliştirmeye başlamak zorunda kalacağız. Öyleyse *çevreyi yaşama uyum sağlamaya* zorlayacağız. (Aslında uyum karşılıklılık üzerine kuruludur.) Çevreyi yaşama uydurmak için, en azından yaşamı besleyecek bir süpermarket koymamız gerek. Yaşamın atık sularını uzaklaştıracak bir kanalizasyon sistemine de gerek var. Çocukları ortalıktan kaldırmak için okullar kurmamız da gerek – zaten okulların asıl amacı budur. Doğum kontrolünü de düzenlememiz gerekecek, yoksa deney tüpünde ürettiğimiz bu yaşam kendi evlatları yüzünden boğulabilir.

Şimdi, düşünce deneyimin amacı iki türlüdür. Öncelikle yaşamın sadece ortaya çıkmasının, henüz hiçbir sorunu çözmediğine dikkati çekmek istiyorum. Oluşan bu yaşam neden çevresine uyum sağlar? Tahminimce yaşam, uyum sağlayabileceği bir çevre bulana kadar milyonlarca defa oluşmak zorunda kaldı. Bilmediğimiz herhangi bir kimyasal ortamda oluşmuş olması, hiç de yaşamını sürdürebileceği bir çevrede ortaya çıktığı anlamına gelmez.

Yaşam ile, ona uyum sağlayabilmesi olası bir çevrenin rastlaşmasının olasılıkdışılığı, herhalde yaşamın ortaya çıkışının olasılıkdışılığı kadar büyüktür. Bildiğim kadarıyla bu noktaya henüz değinen olmamıştır. Bunu burada, bilgi (Erkenntnis)* problemi bağlamında sunuyorum.

Çünkü yaşamın çevresine uyum sağlaması bir tür bilgidir. Bu asgari bilgi olmaksızın yaşam kendini sürdüremez. Bu bilgi, çok *genel* yaşam koşullarının bir bilgisidir. Ya bu bahsettiğim koşullar, yani çevre yaşama uyum sağlamalı, ya da yaşam çevreye. Bu tabii ki karşılıklılığa dayanır.

Bu çevre biraz olsun dengeli olmadığında, yani uyum koşulları uzun zaman boyunca sabit olmadığında, yaşamın bir çevre faciasında yok olacağından gayet emin olabiliriz. Bir çevre faciasından kastım, çevrenin, yaşamın uyum sağladığı yönleriyle değişmesidir. Çevrenin uyum sağladığı koşulları değiştiğinde, yaşam yıkıma uğrar: Bir facia meydana gelmiştir ve

* Buradaki anlamıyla bilgi, bilme ediminin özüne ve olanaklı oluşuna ilişkindir (y.n.).

bütün her şey baştan başlamak zorundadır. O zaman çevre koşulları biraz olsun sabit olmadığında, yaşamı yaşatacak kadar iyi olmadıklarını varsayabiliriz: Öykü baştan başlamalıdır.

Öyleyse bir uyumun olabilmesi için – ya da bir *bilginin* olması için, çevrenin belli bir sabitliğe sahip olması gerekir: Yaşam en baştan, yani *a priori* olarak, düşünce deneyimizde kendi ürettiğimiz yaşam ve gereksinimleri hakkında, yaşamın kendini sürdürebilmesi için bilmemiz gerektiği kadarını çevre hakkında bilmelidir: Uyum bir tür *a priori* bilginin bir biçimidir.

Bunların hepsini düşünce deneyinin kendisi adına değil, benim, başkalarının verdiği adla "Evrimci Bilgikuramı"mda *a priori* bilginin oynadığı rol adına söyledim. Bilgikuramıma bu ismi kendimin vermediğimi, başka insanların bilgikuramımı evrimci olarak nitelediğini daha önce de belirtmiştim. Ama yine de diğer evrimci bilgikuramlarından tamamen farklıdır.

Öyleyse yaşamın bir öncelemeyi (*Antizipation*), yaşamın sürüp giden çevresel koşullarının öncelemesini daha en baştan içinde barındırması gerektiğinden yola çıkıyorum. Yaşamın bu çevre koşullarına sadece *bir anlığına* uyum sağlaması yetmez, *uzun zaman boyunca* bu çevre koşullarına uyum sağlamalıdır. Bu da tahminen çevre koşullarının gayet sabit olması gerektiği anlamına gelir. Yaşam daha en baştan çevrenin bütün olası değişikliklerini öncelemiş de olabilirdi, ama bu herhalde fazlasıyla olasılıkdışıdır.

Öyleyse şu sonuca ulaşmaktayız: Yaşam daha en baştan çevrenin geleceğini, yani çevrenin gelecekteki bütün o koşullarını herhangi bir anlamda önceleyebilmelidir. Bu belki sadece birkaç saat, belki de milyonlarca yıldır. Çevrenin gelecekteki koşullarına uyumlu olmalıdır; *bu anlamda da genel bilgi anlık bilgiden*, özel bilgiden, *daha önce vardır*. Yaşamın daha en baştan genel bilgiyle, alışıldığı üzere doğa yasalarının bilgisi dediğimiz bilgiyle donatılmış olması gereklidir. Tabii ki bilinçli bilgi anlamında bilgi değildir bu. Bilinç tamamen farklı bir şeydir. İşte böylelikle ilk varlığa bir bilgi yükleme noktasına ulaşıyorum, ki bu apaçık *insanbiçimci bir fikirdir*.

Şimdi bu insanbiçimciliği ele alacağım.

Benzerlik, Bilgi (Wissen) ve Uyum Sağlama*

Sanırım, bütün insanbiçimciliği biyolojiden silmeye çalışmak anlamsızdır, burada da diğer yerlerde olduğu gibi evrimci düşünceyle, yani *benzerlik düşüncesiyle* ilerlememiz gereklidir.

Kendi burnumla bir köpeğin burnunu benzer tuttuğum zaman bu, evrim kuramının ilk adımıdır. Köpeğin bir burnunun olması hiç de aşikâr değildir, bu bizim bir kuramımızdır, ki bu kuramı kesinlikle bir ilk insan ortaya atmıştır. Kendi burnuyla köpeğin burnunu benzer tutmuştur; ve köpeğin bir kuyruğu varken, bazı maymunların da kuyruğu varken, kendisinin bir kuyruğu olmadığını da fark etmiştir. Böyle benzerliklerle düşünme, evrimci düşünmenin bir *varsayımıdır.* Kaldı ki eğer evrimci düşünürsek bu benzerlikleri –kollarımızla kuşların kanatlarının, bacaklarımızla kuşların bacaklarının, burnumuzla köpeğin burnunun benzerliğini– kabullenmek zorunda kalırız. Bunlar evrim kuramının hipotezleridir: Burnumuz ve köpeğin burnu evrimsel olarak benzerdir.

Bu benzerlik düşüncesi bilgimizi, bilginin edinilmesini ve hatta bütün bilgiyi kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Her nasılsa, köpekler ve maymunlar bizim insan bilgimize karşılık gelen bir şeylere sahiptir. Ayrıca bu, dogmatik davranışçılığın tek kelimeyle budalaca olmasının nedenlerinden de biridir. Sadece davranıştan bahsettiğinde bile, hemen kendi davranışımızla hayvanların davranışı arasında bir benzerlikten yararlandığını, bu benzerlik olmadan çalışamayacağını ve bu yüzden benzerlik hakkındaki bu hipotezlerin biraz daha genişletilmesinin haklı olacağını ise görmez.

Şimdi, bilgikuramındaki temel tezim, bilginin yüksek bir genellik derecesinin olduğu, yani *önceleyici* olduğu, çevreyi uzun bir zaman için önceledığidir: Örneğin *benzer* olarak çiçeklerde de gördüğümüz, gün ve gecenin değişiminin bilgisi gibi. (Çiçekler kapanır vs.) Yani çiçekler, genel düzenlilikler hakkında "bilgi" sahibidir. Bu onların bir aklı olduğu anlamına gelmez, sadece buna uygun olarak uyum sağladıklarını gösterir. Bunun dokuların genleşip büzüşmesiyle olduğu ise aşikârdır. Ama yine de dokular buna uyum sağlayacak şekilde yapılmıştır: Bu düzenliliği varsayarlar.

* Almancada *Erkenntnis*'ten farklı olarak *Wissen*, kuşkudan sıyrılmış ve temellendirilmiş olan bilgiye işaret eder (y.n.).

Bilgikuramındaki iddiam, bütün diğer bilgikuramcılarının ötesine geçer, ister evrimci, ister Kantçı, isterse evrimcilik karşıtı olsunlar: Genel uyumlar anlık uyumlardan önce gelir. İlk olarak onlar vardır. Onlar *a prioridir*.

Beklenti

Bir örnek vermeden önce bir ifadeyi daha tanımlamak istiyorum: Bilginin bu biçimleri, ya da uyumu, özellikle de hayvanlarda *beklenti* olarak betimlenebilir.

Köpek efendisini saat beş buçukta bekler. Huzursuzlanır, görülür ki, saat beş buçukta efendisinin eve gelmesine hazırlanmaktadır. Bunlar da bilgi biçimleridir, ve bilginin bu biçimleri çoğunlukla *beklentilerdir*. Benzer olarak çiçek de akşamları havanın soğumasını *bekler:* Buna hazırlanır.

Şunu da ekleyeyim: Kör olmayan bizlerin, gözlerimizle algılamadan önce gözleri vardır. Gözlerin birer beklenti olduğunu, yani bilginin –yani uyumun– gözlere yüklenmiş bir biçimi olduğunu en iyi Meksika aksolotlunda* görürüz. Çünkü mağaralarda büyüyen Meksika aksolotlunda gözler tamamıyla geri kalmıştır. Meksika aksolotlu genetik olarak kördür. Bizim gözlerimizin evrimine neden olan o beklenti, onda gerçekleşmemiş, gözler artık bir rol oynamaz olmuştur.

Öyleyse gözler, en azından zaman zaman içinde ışık bulunan bir dünyada yaşayacağımız ve onların bu ışığı kullanabilecekleri beklentisidir. Bu beklenti, gözlerle birlikte bizde doğuştandır. Evrimci bakış açısından göz, bütün görme duyusundan önce gelir. Aynı şekilde göz, tıpkı başka biçimde görme duyusunun da olduğu gibi, bir tür biyolojik bilgidir; çünkü o bir önceleme, bir beklentidir.

Bildiğim kadarıyla bütün bilgikuramcılar (sonsuz saygı duyduğum Konrad Lorenz de dahil olmak üzere) az çok, bilgimin, algımın bir sonucu olduğundan yola çıkar. Yaptığım düzeltmeden sonra ben olayları tamamen farklı görüyorum. Algı-

* Mexico City yakınlarındaki göllerde yaşayan ve o bölgede besin olarak değerlendirilen bir tür semender (y.n.).

lar bilginin görece önemsiz patikalarıdır, en önemli olan, algının bize mümkün kıldığı üzere, anlık çevrenin kontrolü değildir. Bilgi, temelden bilgi, bütün yönlere uzattığımız bir duyarga gibidir. Temelden olan ise, eğer şimdi buradaysam, Viyana'da olduğumu, Avusturya'da olduğumu ve bu tür şeyleri bilmemdir. Bu tür bilgi benim için anlık algıdan daha önemlidir, çünkü bunun yorumunun temelinde yatar.

Öyleyse diyelim ki, benim evrimci bilgikuramı anlayışımdan yola çıkıyoruz; çok genel bilgiden yola çıkarak, bazı çok özel şeylere, örneğin orada yukarıda tanıdığım birilerini görmeme geliyoruz. Bu salondaki arkadaşlarımı tanımadığım yüzler yığınının arasından seçebilirim, ki bu anlık algının bir işlevidir: benim için ve bu anda. Ama bu işlev benim için de şu an, şimdi yaptığım ve şimdi söylediğim şeye beni yönlendiren genel yönelimimden daha az önemlidir. Bu bilgide, bu algı bilgisinde, her zaman için yanılabiliriz, ve yanılıyoruz da.

Algı bilgimiz sadece içimizde anatomik ve fizyolojik olarak yerleşik olan şeyler tarafından, beynimizin her şeyi süzme ve, diyelim ki, bütünleştirme biçimi tarafından yönlendirilmez.

Buna dair küçük bir öykü:

Yıllar yıllar önce, herhalde 65 yıl kadar olmuştur, Dachstein'daydım ve Karls buz kütlesinde bir yarıktan geçmek isterken sis bastırdı. Yoğun sis arasında yarığı ararken sis ve buzun içinde ona benzer bir şey gördüm. Tabii uzun zamandır aradığım yarığı bulduğumu sandım. Ama yakınlaştığımda buz kütlesinin içinde bir kaya bloğunun olduğunu gördüm, kaya bloğu buzu çökertmiş ve bir çukur oluşturmuştu. Yanılarak bunun aradığım yarık olduğunu sanmıştım.

Bunu anlatmamın nedeni, algılarımızın kısmen o anlık beklentilerimizin ve çıkarlarımızın hâkimiyetinde olduğunu göstermektir. Demek ki burada da görüldüğü gibi sürekli olarak aktifiz. Gestalt algısında ve benzeri şeylerde bahsedildiği gibi algılamam. Algım bir tür fotoğrafmış gibi de algılamam. Aktif olarak arar, ararken de bazı şeyleri bazı şekilde, bazen tamamen izlediğim hedef ve dileklere göre yorumlarım. Ama alışıldığı üzere bu dilekler uzun sürelidir. Bir saatten fazla bu yarığı aradıktan sonra sonunda buldum, ama beklediğimden çok

farklı görünüyordu. Öyleyse yaşamda ve algılamada hedeflerimiz, dileklerimiz, tercihlerimiz büyük bir rol oynamaktadır. Bunlar yorumlarımızı belirler, yorumlarımızı ise sınamaya, doğrulamaya veya yanlışlamaya çalışırız.

Bir de şunları söylemek istiyorum. Burada gerçeklik probleminden bahsedildi. Ben bu gerçeklik problemini çok farklı görüyorum. Hepimiz için gerçeklik sorunsaldır. Düş görmediğimizden ve gerçek bir dünyada yaşadığımızdan emin olmak için hepimiz kesintisiz sinyaller göndeririz. Hepimiz yarasalar gibiyiz: Her ne kadar tam olarak yarasaların tekniğine sahip değilsek de, yine de benzer bir tekniğimiz var. Örneğin, sinyallerimi çeşitli şekillerde göndermek ve sonra da geri yansıyan anlık sinyalleri bütünleştirerek –*aktif* olarak bütünleştirerek– düş görmediğim ve bu gerçekliğin son yıllarda alışmış olduğumdan gayet farklı olarak bu ilginç izlenimi bıraktığı dersini çıkarmak için, tekniğin bir parçası olarak sürekli yer değiştiririm.

İddia ediyorum ki, canlılar *aktiftir*, çünkü böcekler gibi sürekli dokunurlar, her yana dokunurlar. Elimizdeki bütün araçlarla etrafımızdaki şeyleri duyumsarız. Kör olmadığımız sürece gözlerimiz büyük önem taşır; eğer körsek ama ağır işitmiyorsak kulaklarımız görevi devralır, ama ne olursa olsun parmaklarımızla dokunarak yolumuzu bulmaya çalışırız.

Burada bir parabol sunmak istiyorum. (Söz konusu olan zaman zaman kullandığım bir paraboldür). Dinleyicilerimin bunu bir tür şaka olarak gördüklerini ürpererek fark ettim ama ben gayet ciddiyim: Halimiz, siyah bir kilerde, belki de orada olmayan siyah bir şapkayı arayan siyah bir adamınki gibidir. Halimiz budur: Çok ciddiyim. Hep bilmeyen konumundayız, sürekli de ellerimizle, ayaklarımızla, veya kulaklarımız ya da gözlerimizle, çevremizdeki gerçeklikten sürekli emin olmak için aktif olarak kullandığımız duyu organı olarak her ne varsa onunla yolumuzu bulmaya çalışırız.

Benim bilme ya da bilgikuramım öyleyse burada tamamen devrimci davranarak öncüllerimin şimdiye kadar söyledikleri her şeyi tersine çevirmektedir. *Bizler aktifiz, sürekli bir şeyler deneriz, sürekli deneme ve yanılma yöntemiyle çalışırız.*

Elimizdeki tek yöntem de budur. İlk hayvanların ve bitkilerin de kullanmış olduğu tek yöntemin bu olduğunu varsayabiliriz. Bir veya birkaç çalışmasında Konrad Lorenz'in çok güzel anlattığı gibi bir oraya bir buraya salınırlar: İlk hayvanlar deneme hareketleri yaparak herhangi bir şeyi herhangi bir şekilde en iyi hale getirmeye çalışırlar. Bu deneme hareketlerinde söz konusu olan herhalde duygusal ölçüp tartmadır. Belki de ruhsal bir şey değil de, kendi oluşturdukları mekanizma için en iyi olanın ne olduğudur. Arayıp bulurlar; çünkü en ilkel hayvanlar bile daha iyi bir çevre, daha iyi bir dünya arayışındaydılar. Üstelik bu daha iyi bir dünya arayışında aktiftirler. Söylediğim gibi her nasılsa bu arayışa uyum sağlamış olmalıdırlar: Belli bir genel bilgi sahibi olmalıdırlar. Buna mutasyonlar ve yeni uyumlar da eklenir. İşte bu da deneydir: Deneme ve yanılma.

"Hayır" diyen deneydir. Başarısız olan denemeler –yani yanılmalar– ortadan kaldırılır. Bu ortadan kaldırma da herhangi bir şekilde yeni denemelere götürür. Burada mutasyonlar ve (kalıtımı değiştirmek için) DNA'yı değiştiren diğer araçlar başrolü oynar.

Genetik olarak koşullu olan sonuçlara benzer olan sonuçlar, geleneksel olarak da koşullu olabilir. Lorenz, yabankazlarında genetik olan bir şeyin, örneğin düşmanın tanınmasının, kargalarda geleneksel olduğunu iddia etmiştir. Özellikle bunu çok güzel karşılaştırmıştır.

Özet olarak: Biyolojik olarak hayvan ve insan bilgisi, genellikle bilinçsiz beklentilerden (veya potansiyel beklentilerden) oluşur.

Tümevarımın Çürütülmesi

Demek ki yaşam, işlevsel olarak benzer olan, ama genetik olarak benzer olmayan çok çeşitli araçlarla tedbirler alabilir. Bu bakış açısından, örneğin, tümevarımın olmadığını iddia ediyorum. Korkarım bana burada kimse katılmayacak. Yine de bu iddiam bana çok bariz gibi görünüyor! Tümevarım fikri, "Nasıl biliyoruz?" sorusunun yanıtıdır – "Bilgimize nasıl ulaşıyoruz?" sorusunun.

Geleneksel yanıt: "Eh işte, gözlerimi açarım, etrafıma bakarım, o zaman bilirim"dir. Bilgimizin meşruiyetini savunma fikri bütün bilgikuramcılarında, örneğin Rudolf Carnap'ta da bulunabilir, ki şunları yazmıştır:

"How do you know?" – (Yani: "Bilgine nasıl ulaşıyorsun?")

"Which are the perceptions which led you to your opinion?" – (Yani: "Görüşlerinin temelinde hangi algılar yatıyor?")

İkinci soru Carnap'a göre birincisinin farklı bir şekilde sorulmasıdır.

Tabii ki algılarımın olduğu ve bu algılarımın bilgimin kaynağı olduğu varsayılır.

Bense bilgimizin yüzde 99'unun, hatta yüzde 99,9'unun biyolojik olarak doğuştan geldiğini iddia ediyorum; geri kalanınsa önceden gelen herhangi bir bilginin bir değişkesi, devrimci bir yıkımı olduğunu iddia ediyorum, ki bu önceden gelen bilgi de yine kendisinden önce gelen herhangi bir şeyin devrimci bir yıkımıdır. Ama sonuç olarak bütün bilgimiz doğuştan gelen bilgiye ve bunun değişkelerine dayanır.

Doğuştan gelen bilgi, ama *kesin olmayan* bilgi. Kesin bilgi yoktur. Düş görüp görmediğimi sürekli denemeler yapmadan bilemem. Her tür olası rasgele örneklemelerle gerçekliğe karşı sürekli güven tazelemeliyiz. Var olan her şey tahmin bilgisidir.

Çok sevdiğim ve hayran olduğum Kant'ın burada bütün diğer filozoflarla, ya da neredeyse bütün diğer filozoflarla birlikte haksız olması beni üzüyor. Hepimiz birer hayvanız. Biz insanlar hayvanız, hayvanlarsa kesin bir bilgi sahibi olamazlar. Antik Yunanlılar bile bunu biliyordu. Demişlerdir ki: "Tanrılar kesin bilgiye – *epistéme*'ye, insanlarsa sadece fikre – *doxa*'ya sahiptir." İlk olarak Aristoteles bu sağlıklı ve doğru görüşü yıkmıştır. Aristoteles bizim de kesin bilgi, yani *epistéme* sahibi olduğumuzu söyler: kanıtlanabilir bilgi. Kanıtlanabilir bilgi edinmek için de, tümevarımı icat etmiştir. Ama bunu yaparken hiç huzur bulamadığı için kabahati Sokrates'e yüklemiştir.

Ama bu çerçevede bundan daha fazla bahsedemeyeceğim.

Kant, tümevarımın ondan önce gelen bir şeye, genel bir şeye gereksinimi olduğunu söylemekte haklıydı. – Sadece bu genel şey, her ne kadar *a priori* olup bütün deneysel şeylerden ön-

ce de gelse (ki burada haklıydı), *kesin değildi.* Kesin bilgi yoktur. "Bilgi" sözcüğü, en azından İngilizce ve Almancada bir yanılsamanın ifadesidir. "Bilgi" sözcüğünün tam anlambilimsel açılımına göre bilgi, *kesin* bilgidir. "Viyana'da olduğumu *biliyorum,* ama bunu sadece tahmin ediyorum" diyemem. Bu denemez çünkü bu, bilginin tahmine kayması anlamına gelir. "Viyana'da olduğumu biliyorum" derken, Viyana'da olduğumdan *emin* olmalıyım. Ama hiçbir zaman Viyana'da olduğumdan o kadar emin olamam, belki de çok canlı bir düş görüyorumdur. Demek ki, şimdi ve burada hayatımda bir rol oynayan bir olasılık söz konusudur, yani: Belki de düş görüyorum – çok canlı bir düş olmalı bu, ama korkunç yorgun olduğum için, bu o kadar da şaşırtıcı olmaz.

İngilizce ve Almancada "bilgi" sözcüğü (yani *"knowledge, Wissen*) *kesin* bilgi anlamına gelir. Böyle bir şeyse yoktur. En iyi şartlarda elimizdeki, tahmin bilgisidir: Edinebileceğimiz tek şey de budur. En sağlam bilgimiz, diğerlerinden kat kat üstün olan bilgimiz, bilimin bilgisidir; yine de bilimsel bilgi bile sadece tahmin bilgisidir.

Hedefler, Problemler, Değerler

Dostum Riedl'in girişte yaptığı bir açıklamaya eleştirel yaklaşıyorum. Bir şekilde, birazcık da olsa, aklımızdan memnun olmayanların, ekmeğine yağ sürdü. Ayrıca kültürel görecelikten yana konuştu. Bense tamamen farklı bir şey söyleyeceğim.

Düşünen insanlar olarak hepimizin ödevi, doğruluğu bulmaktır. Doğruluk, mutlak ve nesneldir, ama hemen cebimizde de değildir. Sürekli aradığımız ama genelde çok zor bulduğumuz bir şeydir; doğruluğa yaklaşımımızı da sürekli iyileştirmeye çalışırız. Doğruluk mutlak ve nesnel olmasaydı, yanılamazdık da. Ya da yanılgılarımız da doğrularımız da bir olurdu.

Doğruluğu arayışımız hep şu şekilde ilerler: *A priori* olarak kuramlarımızı, genellemelerimizi *icat ederiz.* Gestalt algılarımız da bunların arasındadır. Gestalt algısı bir hipotezdir: Gördüğümüz şeye ait bir yorumumuzdur; bir yorum olarak da Gestalt

algısı bir hipotezdir. Zaten bütün işimiz de tahmin ve hipotezlerledir (ki bu ikisi aynı şeydir). Sürekli kendi yarattığımız tahminlerimiz var elimizde. Bu tahminleri sürekli gerçeklikle karşılaştırmayı ve böylece tahminlerimizi iyileştirerek gerçekliğe daha yakın hale getirmeyi deneriz.

Bilim adamlarının ve bütün entelektüellerin ne kadar az şey bildiğimizi anlamalarını sağlamayı çok isterdim. Örneğin yaşamın kökeni hakkında: Bu alanda neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Belirttiğim çözülmemiş problemler bunlardır. Yaşam oluşsa bile: Neden tam da içinde oluştuğu çevreyle bir şekilde örtüşecek biçimde ortaya çıksın? Fevkalade zor bir problem.

Hiçbir şey bilmiyoruz – bu birincisi.

Bu yüzden çok alçakgönüllü olmalıyız – bu ikincisi.

Bilmediğimiz halde bildiğimizi iddia etmemeliyiz – bu da üçüncüsü.

Halka sevdirmek istediğim yaklaşım kabaca budur. Ama geleceği pek parlak görünmüyor.

6. Kepler: Güneş Sistemi Metafiziği ve Deneysel Eleştirisi*

Dün –Kepler'in ölümünün 356. yıldönümünden 8 gün önce– Kepler'in tarihinin diğer bir önemli dönüm noktasıydı. 7 Kasım 1631 günü Pierre Gassendi, Kepler'in iki yıl önceden bildirmiş olduğu, Merkür gezegeninin güneş kursunun önünden geçişini gözlemlemiş ve onaylamıştır. Kepler ise kendi yeni gezegen kuramının bu ilk deneysel doğrulamasını görememiştir. Bir yıl önce, 59. doğum gününden kısa süre önce ölmüştü.

Öncelikle kesin olarak belirtmeliyim ki, ben bir Kepler uzmanı değilim. Kepler'in coşkulu bir hayranı ve takipçisinden başka bir şey değilim. Beni büyüleyen onun ışıldayan doğruluk aşkı ve özellikle de *Astronomia Nova*'da karşımıza çıkan amansız doğruluk arayışı; ama aynı zamanda bütün yapıtlarına can veren ve *Harmonielehre der Welt*'inde (Dünyanın Uyum Öğretisi), o mükemmel kitabı *Harmonice Mundi*'de olgunluğa ulaşan yaratıcı metafiziğidir.

Öncelikle iki kısa not düşmek istiyorum. İlki Kepler'in Metafiziği ve ona hangi anlamda katıldığım –tabii sadece hipotetik olarak, deneme amacıyla– hakkında; ikincisi ise Kepler'in yöntemine verdiğim onay hakkında, ki metafiziği bunun içinde büyük bir rol oynar.

İlk olarak Kepler'in metafiziği. Bütün hakiki bilim adamları ve doğruluğu arayanlar gibi Kepler de gerçekliği görünüşlerin arkasında arar: Hipotetik gerçeklik, görünüşleri açıklamalıdır.

* 8 Kasım 1986'da Linz'te yapılan bir konuşmanın gözden geçirilmiş hali. İlk olarak *Wege der Vernunft. Festschrift zum siebzigsten Geburtstag von Hans Albert*, yay. haz. Alfred Bohnen ve Alan Musgrave, Tübingen (J.C.B. Mohr /Paul Siebeck), 1991'de yayımlanmıştır.

Bütün doğruyu arayanlar gibi o da hatalar yapar. Ama hatalarından, başka çok az kişinin yaptığı kadar fazla ders çıkarır.

Kepler'in görünüşlerin arkasında bulmayı hedeflediği gerçeklik, Pythagorasçılardan ve kendi müzikselliğinden esinlenmiştir. Dünyanın hoş tınılarla dolu olduğuna, uyum ve rezonans tarafından, ama aynı zamanda disonanslar (uyumsuzluk) ve bunların çözülmesi tarafından da yönlendirilip bir arada tutulduğuna inanır. Bu tanrısal bir senfonidir; tanrısal, göksel güzellikte bir mimaridir. Bu düşünce onu amansız bir doğruluk arayıcısı yapar: Doğruluk, güzel de *olmalıdır*, göksel güzellikte bir gerçekliği açığa çıkarmalıdır. Kepler işte bu gerçekliği keşfetmek istiyordu; aşağı yukarı değil, tam olarak: gerçekte olduğu gibi.

Bu, dairesel yörünge hipotezindeki o kadar küçük bir sapmayı, neden o kadar ciddiye aldığını da açıklar: Tycho Brahe'nin gözlemlerinden hesapladığı sadece 8 dakikalık bir sapma. Sonraki her şey, Kepler'in keşfettiği 8 dakikalık bu sapmaya bağlıdır: Newton'un dinamiği ve onunla birlikte bütün modern fizik. Kepler için bu, onun doğruluk aşkını ve metafiziğini kendisi için dayanılmaz yapan bir disonanstı: Çözülmesi gerekiyordu. Metafiziği bunu gerektiriyordu Bu disonansın çözümü *Harmonice Mundi*'de, Kepler'in en olgun metafiziğinde doruğa ulaşmıştır. Ama son kertede –bir derecenin 1/7'sinden de az olan– bu 8 dakika ile Kepler'in Pythagorasçı metafiziği arasındaki bu gerilimden, sadece Newton'un klasik fiziği değil, dalga mekaniği de doğmuştur. Yunanlılarda metafizik şeklinde MÖ 5. yüzyılda (Leukippos ve Demokritos) başlayan atom kuramının, ancak 19. ve 20. yüzyılda bilim niteliğini kazanması gibi, Kepler'in *Harmonielehre der Welt*'i de ancak Louis de Broglie ve Erwin Schrödinger ile birlikte bilim niteliği kazanmıştır. Schrödinger'in dalga mekaniği, geometrik ışıma optiğinden dalga optiğine geçişi madde kuramına, elementer parçacıklar kuramına aktarma denemesidir. Dalga optiğinin kendisi ise, müzik kuramına, akustik vibrasyon ve dalga kuramına, rezonans ve disonans kuramına odaklanır. Ama bu kuramda Kepler ve uyum öğretisi (*Harmonielehre*) –yani son kertede Pythagoras– hayati bir rol oynar.*

* Kepler'in müzik kuramı için önemli bir kitap olarak bkz. H.F. Cohen, *Quantifying Music*, Dordrecht, Lancaster 1984.

Demek ki Kepler, Schrödinger'in dalga mekaniğinin ön tarihinde de bir rol oynamaktadır. Ama hepsi bu da değil. Schrödinger'in bütün öncülleri arasında o, uyumun –rezonansın– dünyayı bir arada tutan şey olduğuna inanan tek kişidir. Çünkü rezonansın atomları, molekülleri, hatta devasa DNA moleküllerini bir arada tutması, Schrödinger'in dalga mekaniğinin en önemli sonuçlarından biri olarak görülebilir.

Einstein'ın, de Broglie'nin ve öğrencilerinin tahmin ettikleri gibi, gerçekten de boş, içinde madde bulunmayan, de Broglie dalgaları olarak tanımlanabilecek bir şeyler bulunabilirdi. Viyanalı deneysel fizikçi Helmut Rauch'un elde ettiği sonuçlar, en azından nötron dalgaları için bunu onaylıyor gibi görünmektedir, ki bu problem için en önemli şey bunlardır. Newton'un güçlerinden ve Faraday ile Maxwell'in alanlarından beri bildiğimiz şey böylelikle onaylanmaktadır: fiziksel olarak etkin olan ama maddesel olmayan, yani maddesiz fiziksel yapıların; maddeyle çok yakın bir etkileşim içinde bulunan yapıların var olduğu.

Niels Bohr'un, parçacıkların ve dalgaların birbirlerini bütünleyiciliğine ilişkin ünlü kuramının bir karşıtıyım. Bu kurama göre bilinmeyenler (bir "kendinde şey") bazen parçacık olarak bazense dalga olarak ortaya çıkar, ancak bu görünüşler birbirlerini karşılıklı dışlar. (Başka örneklerin yanında, Bohr'un en sevdiği, dağılımı dalga yapısı taşıyan parçacıkları ortaya çıkaran ikiye bölünme deneyi örneğiyle bu kuram çürütülmüştür.) Ben, de Broglie'nin pilot dalgalarının destekçisiyim; yani *hem* parçacıkların *hem* de dalgaların olduğu ve maddesel parçacıkların, maddesel olmayan dalgalar tarafından yönlendirildiği –ki bunların genliği olasılık *eğilimlerini – Propensitäten* (İngilizcede verdiğim adıyla *propensities*) belirler– şeklindeki çok daha basit kuramın.* Bu ise Kepler'de olduğu gibi rezonans –yani uyum ve disonansın– dünyayı yönettiği anlamına gelir. Daha yıllar önce, özellikle de Sir John Eccles ile birlikte *The Self and Its Brain* kitabını planlarken, ruh-beden probleminin, belki de

* Bkz. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka/İbrahim Turan, YKY 1998, *Quantum Theory and Schism in Physics*, Londra 1982 ve *A World of Propensities* Bristol 1990 adlı kitaplarım.

ruhun çok karmaşık ve sürekli değişen, beynin dalga işlevi aracılığıyla tanımlanan bir eğilim sistemi olduğu varsayımıyla çözülebileceği şeklindeki metafiziksel hipotezin peşinden gitmiştim. Bu metafiziksel hipotezi, Platon'un *Phaidon*'unda Simmias'ın ünlü kuramını, yani ruhu bedenin uyumu olarak gören Pythagorasçı kuramı ilerletme denemesi olarak tanımlamak mümkündür.

Dinleyicilerimden bazılarının Kepler'in metafiziksel hipotezlerine böylesi coşkuyla katılmama hayret edecek, hatta belki de kızacaklarını tahmin ediyorum. Çünkü ben –uzun zamandır ve hâlâ– Viyana Okulu'ndan tipik bir pozitivist ve bir metafizik karşıtı olarak damgalanmışım. Amerikalı bir psikolog ve beyin araştırmacısı, benim hakkımda, daha kısa zaman önce överek şunları yazmıştır: "Popper, Mach'ın duyu algısını vurgulamasının ve buradan doğan Viyana Okulu pozitivizminin en etkili mirasçılarından biridir" (*Mind and Brain*'de Karl H. Pribram, yay. haz. Sir John Eccles, 1984). Benim apaçık oportünistçe pozitivizmden metafizikseverliğe doğru taraf değiştirmemi, bazılarının yaşlılığın getirdiği bir bunama olarak tanılama fikrine ulaşmaları hiç de olasılıkdışı değil.

Şu yaşlılıktan bunama doğru olabilir; ama taraf değiştirme doğru değil. Çünkü daha 1933 yılındaki bilim kuramına ilişkin ilk yayınımda, ve o günden beri tekrar tekrar, doğa biliminin tarihsel olarak, bir tür metafiziksel fikirler tortusu olarak ortaya çıktığını, pozitivizme karşı (kendi yayın organı olan *Erkenntnis*'te) vurguladım. Tabii o zaman da bugün olduğu gibi, hepsinden önce Leukippos ve Demokritos'un atom kuramını düşünüyordum. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* adlı kitabımın çıkacağını duyurduğum 1933 yılından kalma o yayınım, sadece iki sayfa kadardı. O yüzden sadece bana en önemli gibi görünen fikirlerden orada bahsedebilmiştim. Bu fikirlerse: ilk olarak Schlick ve Wittgenstein'ın çürütülmesi, ikinci olaraksa doğa bilimsel kuramların, tarihsel olarak bakıldığında, genellikle metafizikten kaynaklandıkları, metafizikten sadece metafiziğin yanlışlanabilir tortuları olmaları aracılığıyla ayrıldıkları tezi idi.

Bütün yöntembilimim şu düşüncelerden ibarettir: Doğa bilimlerinin, *görünüşlerin ardında gizli* olan bir gerçekliği aradığı,

ve hiçbir şey bilmediğimiz yerlerde, tıpkı Kepler'in yaptığı gibi tahmin yürütmemiz gerektiği; Kepler'in yaptığı gibi sınanabilir hipotezlerimizi deneyimle sıkı sıkıya sınamak istiyorsak, bu hipotezlerin artık metafiziksel hipotezler olmadığı, tersine hatalarımızdan öğrenmemizi mümkün kılan bilimsel hipotezlere dönüştükleri: Hatalarını ortadan kaldıran ve böylelikle öğrenen Kepler de böyle yapmıştır. Bu yanılgılar arasında en önemli olanını –eski bir dogma olan, yıldızların dairesel yörüngeleri hipotezini– bu hipotezi Tycho Brahe'nin gözlemleriyle karşılaştırarak keşfetmiştir.

Kepler kendisi de en az on kere, yaptığı şeyin *çürütme* olduğunu söylemiştir: Çok kısa zaman önce icat etmiş olduğu ve geri çevrilen hipotezi hakkında, tekrar tekrar, bu hipotezin Tycho'nun ölçümleri tarafından *çürütülmüş* olduğunu ve bu nedenle de yeni bir hipotez icat etmek ve sınamak zorunda olduğunu söyler.

Böylelikle daire hipotezinin çürütülmesine, yanlışlanmasına ulaşır; yine böylelikle, daha birçok çürütmeden sonra sonuçta barizce çürütme olarak tanımladığı, elips hipotezine ulaşır. Düzlem kuramına henüz tam olarak *Astronomia Nova'da* ya da 10 yıl sonra *Harmonice Mundi'de* değil, ancak *Kurzes Lehrbuch der kopernikanischen Astronomie'de* (Kopernik Astronomisinin Kısa El Kitabı) 1620 yılında yayımlanan *Epitome*'da erişir.

Kepler'in ilk iki Kepler yasasını fazlaca vurgulamadığına sık sık dikkat çekilmiştir. Neden? Gökyüzü mekaniğini açığa çıkarmak istiyordu, doğruyu, görünüşlerin arkasındaki gerçekliği; sadece daha iyi bir betim değildi vermek istediği, nedensel bir açıklama, bir gökyüzü fiziğiydi. Tam olarak, Newton'un ancak 60 yıl sonra gerçekten ulaştığı şeyi istiyordu. Henüz ulaşamadığını da biliyordu.

Peki onu engelleyen neydi? Entegral hesabına sezgisel olarak ulaşmıştı ama diferansiyel hesabına ulaşamamıştı. Cisimlerin birbirini çektiğini, hareket ettirdiğini, güneşten yayılan büyük gücün gezegenlerin devinimini açıklayan neden olduğunu anlıyordu. Ama cisimlerin deviniminin bir nedeniyle devinim durumlarının değişiminin bir nedeni arasındaki ince ayrımı göremiyordu. Görünüşlerin ardındaki, Kepler yasalarının ardın-

daki *nedeni* keşfetme problemine, Kepler'in ve Newton'un yaklaşımı arasındaki fark işte budur. Kepler, bu nedeni uyumda bulmayı umuyordu.

Erhard Oeser, kuvantum mekaniğinin Kepler'in uyum öğretisiyle bağlantısı fikrinin daha Arnold Sommerfeld'de bulunabileceğine dikkatimi çekmiştir. Bu benim için yeni bir şey; ancak Oeser'e teşekkür borçlu olduğum bu bildirim incelemelerimde işleyemeyeceğim kadar geç gelmiştir.

Tezimi kısaca özetleyecek olursam: Sık sık iddia edildiği üzere Kepler, yarı yabani, yarı ilkel ortaçağ metafiziğini "modern bilimsel tümevarım"la birleştiren kişi değildi. Her bilim adamı gibi Kepler de sezgilerini izliyordu; denemenin (hipotez) ve yanılmanın (deneysel çürütme). Üstelik yeni bir şey arayan ve bulan her bilim adamı gibi, hatalarından öğrenmeyi başaran bir metafizikçiydi. Çoğu bilim adamı bunu bugün bile hâlâ kavrayamazken, onun için bütün bunlar apaçıktı.

Sezgi olmazsa olmaz – her ne kadar sezgilerimizin çoğu sonuçta yanlış çıksa da. Sezgilere, fikirlere, mümkünse çekişen fikirlere gereksinimimiz var; dahası, bu fikirleri nasıl eleştirip, iyileştirip, eleştirel olarak sınayabileceğimize dair fikirlere gereksinimimiz var. Kaldı ki bunlar çürütülene kadar (belki daha da uzun bir süre) kuşkulu fikirleri bile hoş görmeliyiz. Çünkü en iyi fikirler bile kuşkuludur.

II.
TARİH VE POLİTİKA ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

*7. Özgürlük Konusunda**

I.

Avusturya, İsviçre ve Fransız Alplerinde tarihöncesi çağlarda gerçekleşmiş olan yerleşimin tarihi hakkında çok az şey biliyoruz. Ama tarım ve hayvancılıkla geçinen insanların, başlangıçta en iyi olasılıkla çetin, çorak ve tehlikeli bir yaşam sürdürebildikleri, Alplerin yabani ve geçit vermez vadilerine nasıl olup da taşındıkları hakkında düşünebiliriz. Herhalde en olası olan, bu insanların daha güçlü komşularının boyunduruğuna girmektense güvensiz yaban hayatını tercih etmelerinden dolayı dağlara çıkmış olmalarıdır. Güvensizliğe, tehlikelere rağmen özgürlüğü seçmişlerdir. Sık sık ve keyifle, özellikle de İsviçre ve Tirol'ün özgürlük geleneğinin, İsviçre'nin tarihöncesi o günlerde yerleşime açılmasına değin uzandığı düşüncesi aklıma gelir.

Ne olursa olsun, İngiltere ve İsviçre'nin, günümüz Avrupa'sının en eski demokrasilerinin, özgürlük aşkı ve özgürlüklerini savunmaya hazır olmaları açısından bu denli benzer olmaları ilginç ve çarpıcıdır. Çünkü birçok başka özellikleriyle, bilhassa politik kökenleri açısından bu iki demokrasi kökten farklıdır. İngiliz demokrasisi oluşumunu, asillerin gurur ve bağımsızlık aşkına, daha sonraki gelişmesini ise Protestan düşünce biçimine, kişisel vicdana ve dinsel hoşgörüye borçludur – Püriten devriminin yol açtığı büyük dinsel ve politik çatışmaların sonuçlarına. İsviçre demokrasisi, bir asiller sınıfının gurur, ba-

* 25 Ağustos 1958'de Alpbach'ta yapılan konuşma. İlk kez *Die Philosophie und die Wissenschaften. Simon Moser Zum 65. Geburtstag*, Meisenheim an Glan (Anton Hain), 1967'de yayınlanmıştır.

ğımsızlık aşkı ve bireyciliğinden değil, tersine dağlı çiftçilerin gurur, bağımsızlık aşkı ve bireyciliğinden ortaya çıkmıştır.

Bu denli farklı tarihsel başlangıçlar ve gelenekler, çok farklı geleneksel kurumların ve çok farklı geleneksel değer sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanırım, bir İsviçrelinin –veya bir Tirollünün– yaşamdan bekleyip umdukları, genel olarak bir İngilizin yaşamdan bekleyip umduklarından tamamen farklıdır. Değer sistemlerinin bu farklılığı, herhalde çoğunlukla eğitim sistemlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır; ama eğitim sistemlerinin farklılığının da, kendi açısından, belirtmiş olduğum bu tarihsel ve toplumsal çatışmaların derinliklerinde yatması da son derece ilginçtir. İngiltere'de eğitim, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar asillerin ve toprak sahiplerinin – ağaların bir ayrıcalığıydı; yani şehirlilerin ve kentsoyluların değil, taşrada yaşayan büyük toprak sahibi ailelerin. Bu aileler kültürün taşıyıcısıydı; (genellikle etkili ve özgün amatörler olan) bağımsız bilginler ve bilim adamları, yüksek meslek sınıflarının üyeleri –politikacılar, ruhbanlar, hâkimler, subaylar– bunların arasından çıkıyordu. Bunun tersine, Kıta Avrupası'nın en önemli kültür taşıyıcıları şehirlilerdi; bunlar büyük çoğunlukla kentsoyluların arasından çıkıyordu. Eğitim ve kültür miras bırakılan bir şey değildi; insanın kendisinin kazandığı bir şeydi. Eğitim ve kültür bir ailenin kendisine miras kalmış toplumsal konumunun bir sembolü değil, toplumsal yükselişin, bilgi aracılığıyla kendini özgürleştirmenin bir aracı ve sembolüydü. Bu da, İngiltere'de yoksulluğa karşı yengiyle sonuçlanan savaş –ki bu savaşta asillerin ve kentsoyluların dinsel vicdana seslenmeleri önemli bir rol oynamıştır–, din savaşlarının başka bir düzlemde devamı olarak gerçekleşirken, İsviçre ve Avusturya'da yoksulluk ve sefalete karşı savaşın, neden bilgi aracılığıyla kendini özgürleştirme fikrinden, Pestalozzi'nin büyük eğitim fikrinden esinlendiğini açıklamaktadır.

Derinlerde yatan bu farklılıklara rağmen iki ülke de, İngiltere de İsviçre de, her ne pahasına olursa olsun savunulacak değerlerin olduğunu bilirler, bu değerlerin başında her şeyden önce kişisel bağımsızlık ve kişisel özgürlük gelir. Kaldı ki her iki ülke de özgürlük için savaşılması gerektiğini, hatta başarı

olasılığı yok denecek kadar az olsa bile onun savunulması gerektiğini öğrenmişlerdir. İngiltere 1940 yılında tek başına özgürlüğü için savaşırken Churchill İngilizlere yengi sözü vermemiştir. "Size kan ve gözyaşından başka bir şey vaat edemem" demiştir. İngiltere'ye savaşı sürdürme cesaretini veren de bu sözler olmuştur.

Aynı şekilde İsviçre'de de İsviçrelilere İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bağımsızlıklarını sağlayan, geleneksel savaşma kararlılığı olmuştur – ilk önce Habsburglulara sonra da Üçüncü Reich'a karşı olduğu gibi kuşkusuz çok güçlü hasımlara karşı da.

II

Korkarım sevgili Alpbach'ımızın bu muhteşem güzelliği, doğanın ve insan elinin, vatan sevgisi ve insanın çalışkanlığının bu mükemmel uyumu beni, giriş sözlerimi biraz duygusal ve romantik şekillendirmeye yönlendirdi, bu nedenle kendimi, bu duygusal ve romantik giriş sözlerini hemen ikinci bir girişle romantizme, özellikle de felsefedeki romantizme karşı tavır alarak düzeltmek zorunda hissediyorum. Bu ikinci girişe kendim hakkında itiraflarla başlamak istiyorum.

Hepsinden önce aşağıda söyleyeceklerimin imanla kabullenilmemesi benim için büyük değer taşıyor. Tam tersine bunların büyük kuşkuyla karşılanmasını diliyorum. Felsefeci arkadaşlarımın çoğu gibi ben de yeni patikalarda gezinen bir önder değilim; felsefede yeni bir yönelimin bildiricisi değilim. Tersine fazlasıyla eski moda bir filozofum, tamamen eskimiş ve aşılmış bir felsefeye inanıyorum. Bu, çoktan geçmiş bir çağın, usçuluk ve Aydınlanma çağının felsefesidir. Usçuluğun ve Aydınlanma'nın son takipçilerinden biri olarak, insanın bilgi aracılığıyla kendini özgürleştirmesine inanıyorum, tıpkı Aydınlanma'nın son büyük filozofu Kant ya da yoksulluğa karşı bilgiyle savaşan Pestalozzi gibi. Açıkça söylemek istiyorum ki, burada savunduğum görüşler daha 150 yıl önce aşılmış ve tamamıyla hatalı olarak görülmüştür. Çünkü Aydınlanma'nın daha 1800'den biraz önce Romantizm tarafından Aydınlandırtma (veya "atık" sözcüğü ima edilerek "ay-

dınlatıkma")* olarak foyası çıkartılmıştır. Ama maalesef ben o kadar geri kalmışım ki, hâlâ bu eskimiş ve aşılmış felsefeye tutunuyorum. Zaten geri kalmışlığım yüzünden de Romantik felsefede, özellikle de Alman İdealizminin üç büyük önderinin, Fichte, Schelling ve Hegel'in felsefesinde, entelektüel ve ahlaksal bir faciadan – Alman ve Avrupa entelektüellerini yutan en büyük entelektüel ve ahlaksal faciadan başka bir şey göremiyorum. Bu facia, bu entelektüel ve ahlaksal zincirleme tepkime, bence daha hâlâ bir atom bulutu gibi büyümekte olan yıkıcı ve aptallaştırıcı bir etki göstermiştir; Konrad Heiden'ın yıllar önce Hitler hakkındaki kitabında "entelektüel ve ahlaksal namussuzluk çağı" olarak adlandırdığı şeyi meydana getirmiştir.

Ama *Zeitgeist*** ve *Zeitgeist*'ın başlattığı, herhalde kimselerin kolaylıkla durduramayacağı, devinim bu yöndedir; hele ki benim gibi, modanın ya da *Zeitgeist*'ın gücünü tanıyan, ama ona ayrıcalık tanımaktan kaçınan biri, Aydınlanma'nın gecikmiş bir takipçisi tarafından hiç durdurulamaz. Çünkü en büyük romantik ve çağdaş otoritelerin tersine ben, *Zeitgeist*'ın ifade etmenin filozofun ödevi olduğuna inanmıyorum. (Tıpkı Nietzsche gibi) filozofun, sonuç olarak, *Zeitgeist*'a kendi düşünsel bağımsızlığını tehlikeye atan ayrıcalıklar tanıyıp tanımadığını kendi kendine sürekli sorgulaması gerektiğine inanıyorum. *Buch der Freunde*'de (Dostlar Kitabı) şunları yazan Hugo von Hofmannsthal'a kesinlikle katılıyorum: "Felsefe bir çağın yargıcıdır; bunun yerine onun ifadesi olduysa, bir terslik var demektir."

III

Kendime yönelik algılarım ile bir usçu ve Aydınlanmacı olduğum yolundaki itiraflarım, usçuluk ve Aydınlanma adı altında ne anladığımı kısaca açıklamazsam fazla anlam ifade etmeyecektir.

Usçuluktan bahsederken aklıma gelen, Descartes'ınki gibi felsefi bir kuram *değildir*, hele ki insanın salt ussal bir varlık ol-

* Burada *Aufklärung* (Aydınlanma) sözcüğüyle yapılan kelime oyunları söz konusu (ç.n.)

** "Zamanın tini" olarak çevrilebilecek bu kavramı Hegel, *Tinin Görüngübilimi*'nde işlemiştir (ç.n.)

duğu şeklindeki aşırı derecede usdışı inanç hiç değildir. Us ya da usçuluk deyince söylemek istediğim, hatalarımızın ve yanılgılarımızın eleştirisi, özellikle başkalarının eleştirisi, ama özeleştiri aracılığıyla da *öğrenebildiğimiz* kanısından başka bir şey değildir. Usçu basitçe, haklı çıkmaktan çok öğrenmeye değer veren; yabancı fikirleri olduğu gibi kabullenmek yerine, kendi fikirlerini başkalarının eleştirisine açarak ve başkalarının fikirlerini eleştirerek öğrenmeye açık olan insandır. Burada vurgu, eleştiri fikrinde veya daha doğrusu *eleştirel tartışma* fikrinde yatmaktadır. Demek ki, gerçek bir usçu, ne kendisinin ne de bir başkasının bilgeliği tekeline aldığına inanır. Sırf eleştirinin bizi hemen yeni fikirlere ulaştırdığına da inanmaz. Ama fikirler alanında sadece eleştirel tartışmanın iyiyi kötüyü ayırt etmemize yardımcı olabileceğine inanır. Bir fikrin kabul veya reddinin, asla salt ussal bir olay olmadığını çok iyi bilir; ama yalnızca eleştirel tartışmanın bize, bir fikri farklı taraflarından görmek ve adilce yargılamak için gerekli olan olgunluğu verebileceğine de inanır.

Eleştirel tartışmanın bu değerlendirmesinin bir de insana özgü tarafı vardır. Tabii ki usçu, insan ilişkilerinin eleştirel tartışmayla bitmediğini bilir. Tam tersine ussal, eleştirel bir tartışmanın yaşamımızdaki ender şeyler arasında bulunduğunu bilir. Yine de verme ve alma yaklaşımının, İngilizcesiyle *give and take*'in, yani eleştirel tartışmanın temelinde yatan yaklaşımın, salt insana özgü olarak en büyük öneme sahip olduğuna inanır. Usçu, usunu başka insanlara borçlu olduğunu bilir. Ussal, mantıksal, eleştirel yaklaşımın yalnızca başkalarının eleştirisinin sonucu olabileceğini ve ancak başkalarının eleştirisi aracılığıyla özeleştiriye ulaşabileceğini bilir.

Herhalde usçu yaklaşım aşağıdaki şekilde de ifade edilebilir; belki ben haksızım, sen de haklısındır, ne olursa olsun tartışmamızdan sonra ikimiz de bazı şeyleri eskiye göre daha net olarak görebilmeyi umabiliriz, ve ne olursa olsun, kimin haklı olduğundan çok doğruluğa daha da yaklaşmanın önemli olduğunu unutmadığımız sürece, ikimiz de birbirimizden öğrenebiliriz. Sadece bu amaçla tartışmada kendimizi olabildiğince iyi savunuyoruz.

Usçuluktan bahsederken demek istediğim kısaca budur. Ama Aydınlanma'dan bahsederken daha fazla bir şey kastediyorum. Her şeyden önce, Kant ve Pestalozzi'yi esinleyen o fikri, bilgi aracılığıyla kendini özgürleştirme fikrini düşünüyorum; her entelektüelin başkalarına, kendilerini ruhsal olarak özgürleştirmelerinde ve eleştirel yaklaşımı anlamalarında yardımcı olma ödevini düşünüyorum; bu ödevi Fichte, Schelling ve Hegel'den bu yana birçok entelektüel unutmuştur. Çünkü ne yazık ki entelektüeller arasında başkalarına gösteriş yapma ve onları, Schopenhauer'in dediği gibi, bilgilendirmekten çok kandırma isteği son derece yaygındır. Birer önder, birer peygamber gibi sahneye çıkarlar; biraz da peygamber gibi – yaşamın, dünyanın ve insanların, tarihin ve varlığın karanlık gizemlerinin bildiricisi gibi sahneye çıkmaları beklendiği için. Çok sık olduğu gibi burada da ne yazık ki sürekli talep arzı üretir. Önderler ve peygamberler hep aranmıştır. Önder ve peygamberlerin bulunması da mucize değildir. Ama H.G. Wells'in bir zamanlar dediği gibi, "yetişkin insanların öndere gereksinimi yoktur"; yetişkinler de önderlere gereksinimleri olmadığını *bilmelidir*. Peygamberlik söz konusu olduğunda ise, bundan her entelektüelin en bariz şekilde uzaklaşmasının bir ödev olduğuna inanıyorum.

IV

Bu iki yaklaşımın, Aydınlanmacının ve kendi kendini peygamber ilan edenin dışsal simgesi nedir? Dildir. Aydınlanmacı olabildiğince basit konuşur. Anlaşılmak ister. Bu açıdan filozoflar arasında herhalde Bertrand Russell hiç geçemediğimiz ustamızdır: Ona katılamasak da hayran kalırız. Her zaman açık, basit ve doğrudan konuşur.

Dilin basitliği biz Aydınlanmacılar için neden bu denli önemlidir? Gerçek Aydınlanmacı, gerçek usçu, asla kandırmak istemediği için. Hatta aslında ikna etmek bile istemez: Yanılabileceğinin her zaman bilincindedir. Ama hepsinden önce, başkalarının özerkliğine, ruhsal bağımsızlığına, önemli konularda onları ikna etmeyecek kadar değer verir. Daha çok çelişkileri ve

daha da iyisi mantıksal ve disiplinli eleştiriyi meydana çıkarmak ister. İkna etmek değil sarsmak ve özgürce fikir oluşturmaya davet etmek ister. Özgürce fikir oluşturmak onun için değerlidir; sadece hepimiz özgürce fikir oluşturarak doğruluğa daha çok yaklaşabileceğimiz için değil, aynı zamanda özgürce fikir oluşturmanın kendisine de saygı duyduğundan dolayı. Oluşturulan fikrin kökten yanlış olduğunu düşünse bile ona saygı duyar.

Aydınlanmacının kandırmak, hatta ikna etmek bile istememesinin nedenlerinden biri şudur: Mantığın ve belki bir de matematiğin dar alanı dışında hiçbir şeyin kanıtlanamayacağını bilir. Tanıtlar sunabilir ve görüşleri eleştirel olarak inceleyebiliriz. Ama matematiğin temel kısımları dışında tanıtlamalarımız asla zorunlu ve eksiksiz değildir. Her zaman nedenleri ölçüp tartmalı, hangi nedenlerin daha fazla ağırlığı olduğuna karar vermeliyiz: bir görüşün lehine ya da aleyhine işleyen nedenlerin. Bu nedenle, fikir oluşturma, son kertede özgürce karar vermenin öğelerini hep kendi içinde barındırır. Kaldı ki bir fikri insana özgü olarak değerli kılan da özgürce karar vermektir.

Özgürce kişisel fikir oluşturmaya verilen büyük değeri Aydınlanma John Locke'dan devralmış ve geliştirmiştir. Bu kuşkusuz İngilizlerin ve Kıta Avrupası'nın din savaşlarının doğrudan bir sonucudur. Bu savaşlar sonuç olarak dinsel hoşgörü fikrini doğurmuştur. Üstelik bu dinsel hoşgörü fikri, sık sık iddia edildiği gibi (örneğin Arnold Toynbee tarafından) asla salt olumsuz bir fikir de değildir. Sadece savaş yorgunluğunun ve terör aracılığıyla dinsel kanılarda uzlaşmaya zorlamanın çıkar yol olmadığını görmenin bir ifadesi de değildir. Tam tersine, dinsel hoşgörü, zor yoluyla varılan uzlaşmanın tamamıyla değersiz olduğu, yalnızca özgürce kabullenilen inancın değerli olabileceği yolundaki pozitif bilgiden doğar. Bu görüş bizi daha da ilerilere götürür. Her içten inanca saygı duymaya ve bireye ve kararlarına saygı duymaya götürür. Immanuel Kant'ın, Aydınlanma'nın son büyük filozofunun sözleriyle, insan kişiliğinin onurunun tanınmasına götürür.

Kişiliğin onuru deyişiyle Kant, her insanı ve kanılarını saygıyla karşılama buyruğunu anlatmak istemiştir. Kant bu kuralı,

İngilizlerin altın kural dedikleri Hillel ilkesiyle, Almancada kulağa biraz banal gelen: "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" ile birleştirmiştir. Kant bu ilkeyi sıkı sıkıya özgürlük fikrine – Schiller'in Marki Posa'sının Philipp'ten beklediği düşünce özgürlüğüne bağlamıştır; Spinoza ise düşünce özgürlüğünü, tiranların elimizden almaya çalıştığı ama asla alamayacağı devredilemez bir özgürlük olarak temellendirmeye çalışmıştır.

Sanırım bu noktada artık Spinoza'ya katılamayacağız. Düşünce özgürlüğünün asla tam olarak bastırılamayacağı belki de doğrudur. Ama en azından kapsamlı olarak bastırılabilir. Çünkü özgür düşünce alışverişi olmaksızın düşünce özgürlüğü olamaz. Düşüncelerimizi sınamak, çürütülemez olup olmadıklarını bulmak için başkalarına gereksinimimiz vardır. Eleştirel tartışma bireyin özgür düşüncesinin temelidir. Bu da düşünce özgürlüğü olmaksızın politik özgürlüğün olamayacağı anlamına gelir. Dahası, politik özgürlüğün, her bireyin usundan özgürce yararlanmasının önkoşulu olduğu anlamına gelir.

Usçuluk ve Aydınlanma'dan ne anladığımı kısaca açıklamaya çalıştım. Aynı zamanda neden anladığım şekliyle usçuluğun, ve aynı şekilde Aydınlanma'nın, düşünce özgürlüğünü, din özgürlüğünü, başkalarının dürüst fikirleri karşısında saygıyı ve son olarak politik özgürlüğü gerektirdiğini kısaca belirtmeye çalıştım. Ama sadece usçuluğun özgürlüğü sevdiğini veya özgürlük istemini temellendirebileceğini iddia etmekten kaçınırım. Tam tersine, vicdan özgürlüğünü destekleyen ve bu istemden aynı şekilde başkalarının fikrine saygı göstermeye ve politik özgürlük isteminin temellendirilmesine ulaşan çok farklı yaklaşımların, özellikle de dinsel yaklaşımların bulunduğuna eminim. Önceden, belki biraz da ironiyle eskimiş usçuluğum nedeniyle sizleri uyardıysam, şimdi bu uyarıyı bütün ciddiyetimle yinelemek istiyorum: Usçu olduğumdan dolayı kimseyi dininden döndürmek istemiyorum. Özgürlüğün adını kötüye kullanarak birilerini usçu yapmayı da istemiyorum. Ama başkalarını karşı çıkmaya çağırıyorum; mümkünse başkalarını, herkes olabildiğince özgürce fikrini oluşturarak *kendi* kararını verebilsin diye, olay-

ları yeni bir ışıkta görmeye teşvik etmek istiyorum. Her usçu Kant ile birlikte şunları söyleyebilmelidir: Felsefe öğretilemez – olsa olsa felsefe yapmak öğretilebilir; yani eleştirel yaklaşım.

V

Bu felsefe yapmanın, bu eleştirel yaklaşımın nereden kaynaklandığını tabii ki kesin olarak bilemiyoruz. Ama göründüğü kadarıyla çok ender bir şeydir, ve bütün diğer değerler bir yana, enderliğinin kazandırdığı değeri hak etmektedir. Bildiğimiz kadarıyla Yunanistan'dan kaynaklanmaktadır ve doğa felsefesinde İyonya Okulu'nun kurucusu olan Miletli Thales tarafından icat edilmiştir.

Gayet ilkel halklarda da okullar vardır. Okulun ödevi her zaman için, okulun kurucusunun öğretisini korumak ve aktarmaktır. Okulun bir üyesi öğretiyi değiştirmeye çalışırsa, kâfir olarak dışlanır ve okul da parçalanır. Demek ki okullar çoğunlukla parçalanarak çoğalır. Ama tabii ki, okulun geleneksel öğretisi bazen yine de dış koşullara, örneğin topluma mal olan yeni kazanılmış bilgilere, uyum sağlamak zorunda kalır. Bu durumlarda okulun resmi öğretisinin değiştirilmesi hep gizli bir biçimde, eski öğretinin yeniden yorumlanması aracılığıyla olur ki, sonradan öğretide değişen bir şeyin olmadığı söylenebilsin: Değiştirilen yeni öğreti, (değiştirildiği kabul edilmediğinden) üstada, okulun kurucusuna atfedilir. Pythagorasçıların okulunda tekrar tekrar duyduğumuz gibi "Üstat kendisi söyledi" denir.

Bu yüzden böylesi bir okulun fikir tarihini yeniden kurgulamak neredeyse olanaksız ya da son derece zordur. Çünkü bütün fikirlerin kurucuya atfedilmesi, bu yöntemin özünde yatar. Bildiğim kadarıyla bu katı şemadan sapan tek okul geleneği, zamanla Yunan felsefesinin geleneği ve, Rönesans'ta felsefenin yeniden doğuşundan sonra, sonuç olarak Avrupa biliminin geleneği haline gelmiş olan Thales'in İyonya Okulu geleneğidir.

Bir an için, *tek bir* saf okul öğretisini tanıyan dogmatik gelenekten kurtularak yerine, eleştirel tartışma, öğretilerin çokluğu, çoğulculuk, doğruluğa yaklaşmaya çalışan çeşitli rakip öğretiler geleneğini koymanın ne anlama geldiğini kafamızda canlandırmaya çalışalım.

Bu gerçekten çığır açan adımı atanın Thales olduğunu, bütün diğer okullar arasında sadece İyonya Okulu'nda öğrencilerin üstadın öğretisini açıkça iyileştirmeye çalışmasından anlıyoruz. Bu, ancak Thales'in öğrencilerine, "Bu benim öğretim. Olayı ben böyle düşünüyorum. Bunu iyileştirmeye çalışın" dediğini kafamızda canlandırdığımızda anlaşılabilir.

Böylelikle Thales yeni bir gelenek yaratmıştır – deyiş yerindeyse iki aşamalı bir gelenek. İlk olarak, hem kendi öğretisi hem de her yeni öğrenci kuşağının bundan sapan öğretisi okul geleneğiyle aktarılmıştır; ikinci olaraksa öğretmenini eleştirme ve ondan daha iyisini yapma geleneği korunmuştur. Öyleyse bu okulda değişim, öğretinin aşılması, bir başarı olarak görülür; böylesi bir değişiklikse onu gerçekleştirenin isminin verilmesiyle korunur. Bu sayede ilk defa gerçek bir fikir tarihi mümkün olur.

Burada betimlediğim iki aşamalı gelenek, modern bilimimizin geleneğidir. Batılı dünyamızın en önemli öğelerinden biridir. Bildiğim kadarıyla sadece bir kez bulunmuştur. İki veya üç yüz yıl sonra kaybedilmiş, ama bin beş yüz yıl sonra Rönesans tarafından yeniden keşfedilmiştir – asıl olarak Galileo Galilei tarafından. Demek ki bu gelenek, gayet güzel yok edilip unutulabilir. Ve de ancak politik özgürlüğün bulunduğu yerde tam olarak serpilebilir.

Her ne kadar burada resmettiğim şekliyle usçuluk, halen Avrupa'da bile ender bir şeyse de ve Avrupa'nın özgün dinlerinden biri olarak asla görülemezse de, ve her ne kadar usçuluğun düşünceleri bugünlerde neredeyse bütün entelektüeller tarafından en büyük küçümsemeyle karşılansa da, yine de Thales'in usçuluk geleneği ve düşüncesi olmaksızın Avrupa uygarlığımız asla var olamazdı. Çünkü hiçbir şey, onun bilim için çabalayan bir uygarlık olduğu gerçeği kadar Avrupa uygarlığımıza özgü değildir. Bu, bir doğa bilimi ortaya çıkarmış olan ve bu bilimin neredeyse hayati bir rol oynadığı tek uygarlıktır. Bu doğa bilimi ise usçuluğun doğrudan bir ürünüdür; antik Yunan felsefesinin usçuluğunun bir ürünüdür.

VI

Şimdiye kadar kendimi sadece bir usçu ve bir Aydınlanmacı olarak tanıttım ve usçuluk ile Aydınlanma'dan bahsederken ne demek istediğimi açıklamaya çalıştım. Usçuluğun ve Aydınlanma'nın politik özgürlüğü şart koştuğunu kısaca belirtmeye de çalıştım. Bununla birlikte özgürlük sevgisini usçulukla ve Aydınlanma'yla özdeşleştirmek, hatta fazla yakın bir ilişkiye sokmak gülünç olur.

Özgürlük istemi, daha hayvanlarda –hatta ev hayvanlarında bile– ve küçük çocuklarda, çok farklı derecelerde de olsa gördüğümüz çok ilkel bir şeydir. Çünkü her bireyin sınırsız özgürlüğü, insanların birlikte yaşaması nedeniyle olanaksızlaşır. Eğer istediğim her şeyi yapmakta özgür olsaydım, başkalarını özgürlüklerinden etmekte de özgür olurdum.

Kant bu sorunu, devletin bireyin özgürlüğünü sadece ve sadece insanların birlikte yaşamasının gerektirdiği ölçüde sınırlaması, ve bu gerekli özgürlük sınırlamasının devletin bütün vatandaşlarını olabildiğince eşit ölçüde etkilemesi talebinde bulunarak çözer. Bu hakiki Kant ilkesi, politik özgürlük probleminin en azından kavramsal olarak çözülebileceğini göstermektedir. Ama elimize bir politik özgürlük ölçütü vermemektedir. Çünkü somut olaylarda, ne belli bir özgürlük kısıtlamasının gerçekten gerekli olup olmadığını, ne de devletin bütün vatandaşlarına eşit ölçüde yayılmış bir yük olup olmadığını belirleyebiliriz. Bu nedenle daha kolay uygulanabilen başka bir ölçüte gerek duymaktayız. Ben bir ölçüt önermiştim: *Çoğunluk bir hükümet değişikliğini arzu ettiği takdirde, devletin politik kurumları vatandaşlarına, kan dökmeksizin hükümet değişikliğini gerçekleştirmeyi mümkün kılıyorsa, o devlet politik olarak özgürdür.* Daha kısa bir ifadeyle: Yöneticilerimizden kan dökmeden kurtulabiliyorsak özgürüz demektir.

Burada elimizde politik özgürlüğü politik kölelikten, ya da dilerseniz, demokrasiyi tiranlıktan ayırmamızı sağlayan bir ölçüt vardır.

Tabii ki, burada söz konusu olan kesinlikle "demokrasi" ve "tiranlık" sözcükleri değildir. Örneğin birileri bazı özgür olma-

yan devletleri "demokrasi" olarak, İngiltere veya İsviçre anayasasını ise tiranlık olarak adlandıracak olsaydı, bu isimlerin doğru mu yanlış mı kullanıldığına dair tartışmaya girmeden derdim ki: "Eğer sizin terminolojinizi kullanacak olursam, kendimi bir demokrasi karşıtı ve tiranlık dostu olarak tanımlarım." Bu şekilde sözcük kavgalarında kendimizi kaybetmekten kaçınabiliriz; sonuçta önemli olan sözcükler değil gerçek değerlerdir.

Az önce vermiş olduğum politik özgürlük ölçütü çok basit, ama tabii çok kaba bir gereçtir. Her şeyden önce de, o kadar önemli olan azınlıkların, örneğin dinsel, dilsel veya etnik azınlıkların korunması gibi önemli bir sorun hakkında hiçbir şey söylememektedir.

VII

Şimdiye kadar söylediğim şeylerle, içinde özgürlüğün ve özgür Batı dünyasının bugünkü durumu hakkında, artık daha güncel soruları ele alabileceğimiz bir çerçeveye benzer bir şey yaratmaya çalıştım. Burada kendimize sormak istediğimiz merkezi soruyu şu şekilde formüle etmek istiyorum:

Özgürlük bize ne getirdi? İyilik mi kötülük mü? Hangisi ağır basar? İyinin ve kötünün bilançosu nasıl görünüyor?

Bu soruyu çok ilginç buluyorum ve cevabımı da olabildiğince keskin ve belirgin bir şekilde, bir tezler dizisi olarak formüle etmek istiyorum.

İlk tezim şudur: Bizim dünyamızın, Batılı demokrasiler dünyasının, gerçi düşünülebilir ve mantıksal olarak mümkün politik dünyaların en iyisi olmadığını, ama tarihsel varlığı hakkında bilgi sahibi olduğumuz politik dünyaların en iyisi olduğunu iddia ediyorum. Yani bu açıdan çılgın bir iyimserim.

Bu iyimser tezimi açıklamak ve temellendirmek için öncelikle söylemek isterim ki, toplumumuzda eskisine oranla daha az insanın açlık çekmesi azımsanacak bir şey değilse de, çağımızı överken aklıma gelen, yüksek konjonktür veya çağımızın yarattığı ekonomi harikası değildir. Aklıma gelen çok farklı bir

şey. Bunu bir karşıtlık aracılığıyla belirginleştirmek için, eski Bradford piskoposunun, 1942 yılında Batılı dünyamızı şeytanın dünyası olarak lanetleyip, Hıristiyan dinlerinin bütün inançlı hizmetkârlarını bu şeytan icadının yıkılmasına çaba göstermeye ve Stalin'in komünizminin zaferine yardım etmeye çağıran bir konuşmasına dikkati çekmek istiyorum. Daha sonra Stalin'in satanizmini komünistler bile itiraf etmişlerdir, hatta kısa ama çok ferahlatıcı bir dönem için Stalin'in satanizminin itirafı, her ne kadar doğrudan parti programının olmasa da, partinin genel çizgisinin önemli bir bileşeni olmuştur. Yine de hâlâ eski Bradford piskoposu gibi düşünen inançlı insanlar, İngiltere'de ise kökten dindar insanlar, hakiki Hıristiyanlar var.

İlk iyimser tezimi daha keskince formüle etmek için, tam da piskoposun Batılı dünyamızı bir şeytan icadı olarak yargıladığı noktadan yola çıkarak, dünyamızı, hakkında tarihsel bilgimiz olan dünyaların en iyisi olarak tanımladığımı söylemek istiyorum.

Çünkü piskoposu ilgilendiren, hepsinden önce salt insanca değerlerdi – Kant'ın insanlık onuru ve insancıl yardımseverlik dediği şeyler. Bunların Batı'da tehlikede, Rusya'da ise güvencede olduğuna inanıyordu. Ama bence, idealizmi yüzünden gerçekleri doğru göremiyordu. Daha önce asla, bizde olduğu kadar az baskının, bu kadar az ezilenin ve aşağılananın bulunduğu bir toplum olmamıştı. Asla başkalarının açlık ve sefaletini hafifletmek için fedakârlıkta bulunmaya hazır olan bu kadar çok insan olmamıştı.

Bu yüzden Batı'da bizlerin Doğu'ya karşı utanmamızı gerektiren bir nedenimiz olmadığına inanıyorum. Ama Batı'da bizlerin kurumlarımızı eleştirmememiz gerektiğini de söylemek istemiyorum. Tam tersine, dünyamız şimdiye kadarki dünyaların en iyisi olsa da, içindeki birçok şey hâlâ kötü gidiyor. Ulaştığımız şeyleri de her an kaybedebiliriz: Bu tehlike büyüktür ve herhalde hep öyle kalacaktır. Böylelikle de *ikinci tezime* geliyorum:

Her ne kadar politik dünyamızı hakkında tarihsel bilgimiz olan bütün dünyaların en iyisi olarak görsem de, yine de bu gerçeği demokrasiye ya da özgürlüğe atfetmekten kaçınmalı-

yız. Özgürlük yaşamın güzelliklerini evimize taşıyan bir nakliyeci değildir. Demokrasi hiçbir şey yaratmaz – ekonomi harikası da. İnsanlara ancak özgür oldukları zaman hallerinin kesinlikle daha iyi olacağını anlatarak özgürlüğü övmek, yanlış ve son derece tehlikelidir. İnsanın hayatta halinin nice olacağı, asıl olarak şans veya lütuf olayıdır, ancak görece daha küçük bir kısmıyla da beceriklilik, çalışkanlık ve diğer erdemlerin ürünüdür. Demokrasi ve özgürlük hakkında söylenebilecek olan, en iyi olasılıkla, kişisel becerilerimizin refahımız üzerindeki etkisini biraz olsun artırdığıdır. Böylelikle de *üçüncü tezime* geliyorum:

Politik özgürlüğü rahat bir yaşam sürdürmeyi umduğumuzdan değil, bizim için başka maddi değerlere indirgenemeyecek, kendince nihai bir değer oluşturduğundan dolayı seçmeliyiz. Bir zamanlar şunları söyleyen Demokritos gibi onu seçmeliyiz: "Tiranlık altında zenginliktense demokrasi altında kuru bir yaşamı tercih ederim" ve "Demokrasinin yoksulluğu, aristokrasi veya bir kişinin hükümdarlığı altındaki zenginliğe yeğdir, çünkü özgürlük kölelikten iyidir."

Dördüncü tezimde bir adım daha ileri gitmek istiyorum. Özgürlük, demokrasi ve ona olan inancımız bizim felaketimiz de olabilir. Özgürlüğe olan inancın her zaman zafere ulaştırdığı yanlıştır. Bunun yenilgiye de sürükleyebileceğine hazırlıklı olmamız gerekir; özgürlüğü seçersek, onunla birlikte yok olmak için de hazırlıklı olmalıyız. Polonya özgürlüğü için bütün diğer ülkeler kadar savaştı. 1938'de Çek halkı da özgürlüğü için savaşmaya hazırdı: Kaderini mühürleyen halkın cesaretsizliği değildi. Zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan genç insanların işi olan 1956'daki Macar Devrimi, zafer kazanarak başarısız oldu.

Özgürlük savaşı başka şekillerde de başarısız olabilir: Fransız veya Rus Devrimi'nde olduğu gibi terörizme dönüşebilir. En dayanılmaz köleliğe götürebilir. Demokrasi, özgürlük bin yıl böyle yaşayacağımızı garantilemez. Hayır, politik özgürlüğü, bize şunu ya da bunu vaat ettiği için seçmiyoruz. İnsanca bir arada yaşamanın, insana yakışan tek yolunu, kendimizden tam olarak sorumlu olabileceğimiz tek yolunu mümkün kıldığı için seçiyoruz. Olanaklarını gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğimiz ise birçok şeye bağlı; her şeyden önce de kendimize.

*8. Tarihyazımı ve Tarihin Anlamı Üzerine**

Toplumun, politikanın ve göreneklerin temel problemlerine tavır almadan tarih yazmak mümkün değildir. Böyle bir tavır her zaman için gayet kişisel bir öğe içerecektir. Bu, bir tarih yapıtının içeriğinin tamamen ya da kısmen kişisel görüşlere bağlı olduğu anlamına gelmez. Tarihçinin yazdıkları, doğru ve nesnel olmalıdır, ahlaksal ve politik şeyler hakkında kendi kişisel görüşlerini belirttiği yerlerde de, görüş, öneri ve kararlarının, tarihsel olgular hakkındaki iddialarıyla aynı nitelikleri taşımadığını netleştirmelidir. Ancak incelenen olguların seçimi, daima büyük ölçüde kişisel kararlara bağlıdır, en azından, konusu bir kere belirlendikten sonra doğa bilimsel bir incelemede olacağından daha büyük bir ölçüde.

Bir açıdan ise bu fark, sadece bir derece farkıdır. Bir doğa bilimi de *sadece* bir "olgular bütünü" değildir. En azından bir olgular koleksiyonudur ve bu yüzden koleksiyoncunun ilgi alanına, bakış açısına bağlıdır. Bilimde bu bakış açısı genellikle bilimsel bir kuramla belirlenir; yani, olguların sonsuz çeşitliliğinden ve olguların yönlerinin sonsuz çeşitliliği içinden, önceden saptanmış bir bilimsel kuramla az çok bağlantılı olduklarından dolayı bizi ilgilendiren olguları ve yönlerini seçeriz. Bir bilim kuramcıları okulu bunun gibi düşüncelerden, bilimin hep daireler çizdiği ve Eddington'ın ifadesiyle hep kendi kuyruğumuzun peşinde koştuğumuz sonucuna varmıştır; çünkü olguların bilgisinden sadece, kendimizin kuramlar biçiminde onla-

* *Geist und Gesicht der Gegenwart. Gesehen durch das Spektrum Alpbach* içinde, yay. haz. O. Molden, Europa Verlag, Zürih 1962. Bu metnin büyük bir kısmı *Açık Toplum ve Düşmanları*, Cilt II'nin son bölümünde yer alan ifadelerden oluşmaktadır.

rın içine kattığımız şeyleri çıkarabiliriz. Bu sav desteksizdir. Her ne kadar sadece önceden saptanmış herhangi bir kuramla bağlantılı olan olguları seçtiğimiz genel olarak doğruysa da, sadece kuramı onaylayan veya onu aynen yineleyen olguları seçtiğimiz yanlıştır.

Bilimin yöntemi daha çok, kuramın çürütülmesine hizmet edecek olguların aranmasında yatar. Bu sürece kuramın sınanması diyoruz – kuramın bir hata içerip içermediğine bakarız. Olguların kuram göz önünde tutularak seçildiğini ve kuramı onayladıklarını kabul ediyorum: Kuram sınamalara, çürütme denemelerine dayanabilirse, o zaman önceden saptanmış bir fikrin boş bir yinelemesinden kesinlikle daha fazla bir şeydir. Çünkü bu sınamalar, öngörülerinin geçersizliği kanıtlanan başarısız denemelerin sonuçları oldukları zaman, ve bu nedenle kuramın lehine konuşan bir tanıklık yaptıkları zaman kuramı onaylarlar. Yani benim görüşüme göre onları çürütme olanağı, yanlışlanabilmeleri, bir kuramın sınanma olanağını ve böylece bilimselliğini belirler. Bir kuramın bütün sınamalarının, bunlar yardımıyla türetilen öngörüleri çürütme denemeleri olduğu gerçeği, bilimsel yöntemin anahtarıdır. Bu bilimsel yöntem anlayışı, bilimsel kuramların sık sık deneylerle çürütüldüğünü ve kuramların çürütülmesinin bilimsel ilerlemenin vasıtası olduğunu gösteren bilim tarihi tarafından da onaylanmıştır. Bu nedenle bilimin daireselliği iddiası ayakta tutulamaz.

Ancak bu iddianın içinde bir doğruluk payı da vardır: Olguların her bilimsel betiminin en üst düzeyde seçici olduğu, daima kuramlara bağlı olduğu doğrudur. Durumu en iyi açıklayan, bilimi bir ışıldakla karşılaştırmaktır (ben bunu "bilincin kova kuramı"nın zıddı olarak, genellikle "bilimin ışıldak kuramı" şeklinde adlandırıyorum). Işıldağın neyi görünür hale getirdiği, konumuna, onu ayarlama biçimimize, şiddetine, rengine ve benzeri şeylere bağlıdır; tabii çoğunlukla aydınlattığı şeylere de bağlıdır. Benzer şekilde bilimsel bir kuram da büyük ölçüde kendi konumumuza, ilgi alanımıza bağlıdır, *bunlar* ise genelde sınamak istediğimiz kuram veya hipoteze, ama betimlenecek olgulara da bağlıdır. Bir kuram ya da hipotezi gayet güzel, bir bakış açısının veya bir görüşün kristalleşmesi olarak be-

timleyebiliriz. Çünkü görüşlerimizi formüle etmeye çalıştığımız zaman, genellikle bir çalışma hipotezi, yani olguları seçme ve düzenlemede bize yardımcı olma işlevini üstlenen geçici bir varsayıma benzer bir şey elde ederiz. Ancak kendisi bu anlamda bir çalışma hipotezi olmayan ve öyle de kalmayan bir kuram veya hipotezin bulunmadığının da bilincinde olmalıyız. Çünkü hiçbir kuram nihai değildir, ama her kuram olguları düzenlememize ve seçmemize yardımcı olur. Her betimin bu seçici niteliği, onu belli bir anlamda "göreli" hale getirir; ama yalnızca, kendi konumumuz farklı olsa, bu betimi değil bir başkasını öne süreceğimiz anlamında göreli. Betimin doğruluğuna olan *inancımızı* da etkileyebilir; ancak betimin doğruluğu veya yanlışlığı sorusunu etkilemez. Doğruluk bu anlamda "göreli" *değildir.*

Bütün betimlerimizin seçici niteliğinin gerekçesi, kabaca söylersek, dünyamızdaki olguların olası inceleme yönlerinin sonsuz zenginliği ve çeşitliliğinde yatmaktadır. Bu sonsuz kaynağı betimlemek içinse elimizde yalnızca sonlu sayıda sözcük mevcuttur. Demek ki, istediğimiz zaman istediğimiz kadar betimleyebiliriz, ama betimlerimiz daima eksik kalacak, betimlemeye açık olan olgular içinden yalnızca bir seçki (üstelik de yetersiz bir seçki) olacaktır. Bu nedenle seçkiyi belli bir bakış açısından yapmak, sadece kaçınılmaz değildir, böyle bir şeyi denememek de gerekir. Çünkü eğer başarabilseydik, elde edeceğimiz, daha "nesnel" bir betim değil, tersine birbiriyle bağıntısız bir önermeler yığını olurdu. Belli bir görüş tarzının veya bakış açısının geliştirilmesi kaçınılmazdır; bundan sakınma yolundaki safça deneme ise sadece kendimizi kandırmamıza ve *eleştirel olmadan, bilincinde olmadığımız* bir bakış açısını kullanmamıza yol açar.

Bütün bunlar özellikle, Schopenhauer'in dediği gibi "malzemesinin sonsuzluğu"ndan dolayı *tarihsel betimi* ilgilendirir. Demek ki, diğer bilimlerde olduğu gibi tarihte de belli bir bakış açısından kaçınmamız olanaksızdır; bir bakış açısı olmadan da idare edebileceğimiz varsayımı, kendini kandırmaya ve eleştirel titizlik eksikliğine yol açar. Bu, tabii ki, istediğimiz şeyi yanlışlama veya, doğruluk söz konusu olduğunda kaygısızca ilerleme

hakkımız olduğu anlamına gelmez. Olguların her tarihsel betimi, doğruluk ya da yanlışlıkları hakkında bir karara ulaşmak ne denli zor olursa olsun, ya doğru ya da yanlış olacaktır. Tarihteki durum buraya kadar doğa bilimlerindekiyle, örneğin fiziktekiyle benzerdir. Ama böylesi bir "bakış açısı"nın tarihte oynadığı rolle, bu "bakış açısı"na fizikte düşen rolü karşılaştırırsak büyük bir fark görürüz. Gördüğümüz gibi fizikteki "bakış açısı" genelde, yeni olgular arayışı aracılığıyla sınanması mümkün olan bir fiziksel kuram şeklinde ortaya çıkar. Tarihte ise işler o kadar basit değildir.

Şimdi öncelikle kuramların, fizik gibi bir doğa bilimindeki rolünü daha yakından inceleyelim. Burada kuramların çok çeşitli, birbiriyle bağlantılı görevleri vardır. Bilimi bütünselleştirmemize, ve aynı zamanda olayları açıklayıp öngörmemize yardımcı olurlar.

Açıklama ve öngörü hakkında izninizle kendi yayınlarımdan şunları söyleyeceğim: "Bir olayı 'nedensel olarak açıklamak' demek, onu betimleyen bir önermeyi (ki böyle bir önermeye *tahmin* diyoruz), *yasalardan ve sınır koşullarından* tümdengelimsel olarak çıkarsamak demektir. Örneğin, bir kablonun bir kilogramlık bir kopma direnci olduğunu ama iki kilogram yük yüklendiğini belirlediğimiz zaman, kablonun kopmasını 'nedensel olarak' açıklamış oluruz. Bu açıklamanın iki ayrı bileşeni vardır:

(i) Genel doğa yasaları niteliği taşıyan hipotezler varsayalım. Yani örneğin: 'Bir kablo belli bir asgari büyüklükteki bir yükle her yüklenişinde kopar.' (ii) İncelenen özel olaya ilişkin özgül önermeler (başlangıç koşulları) varsayalım. Örneğin: 'Bu kabloya özgü asgari büyüklük bir kilogramdır', ve 'Bu kabloya asılı yük iki kilogramdır'. (i) genel önermelerinden (ii) sınır koşulları yardımıyla aşağıdaki önermeye (iii) tümdengelimle ulaşılabilir: 'Bu kablo kopacaktır.' Bu (iii) sonucuna (özel veya tekil bir) *tahmin* diyoruz.

Sınır koşulları (veya daha doğrusu, betimledikleri durum) söz konusu olayın 'nedeni' olarak, tahmin (veya daha doğrusu tahminin betimlediği olay) ise 'etki' olarak adlandırılır: Örne-

ğin sadece bir kilogram taşıyabilen bir kabloya iki kilogramlık bir yükün asılmasının, kablonun kopma nedenini oluşturduğunu söyleriz.

Nedensel bir açıklamanın bu çözümlemesinden çeşitli şeyler çıkarabiliriz. Öncelikle asla mutlak anlamda bir neden ve etkiden bahsedemeyeceğimizi; bundan ziyade, bir olay, sadece evrensel bir yasa göz önüne alındığında, kendisinin *etkisi* olarak ortaya çıkan başka bir olayın *nedenidir*. Bu evrensel yasalar ise genel olarak (örneğimizde olduğu gibi) o denli aşikârdır ki, bunları bilinçli olarak kullanmak yerine genellikle olduğu gibi kabulleniriz. İkinci olarak da, belli bir olayın öngörüsü amacıyla bir kuramın kullanılmasının, böylesi bir olayın *açıklanması* amacıyla kullanılmasının sadece başka bir yönü olduğunu görürüz. Bir kuramı, öngörülen olayları gerçekten gözlemlenen olaylarla karşılaştırarak sınadığımız için, çözümlememiz bize kuramları nasıl *sınadığımızı* da gösterir. Artık bir kuramı, öngörü mü, açıklama mı yoksa sınama amacıyla mı kullanacağımız, bizim ilgi alanımıza ve hangi önermeleri verili, hangilerini varsayılmış olarak ele aldığımıza bağlıdır.

İşte (fizik, biyoloji, sosyoloji ve benzeri) kuramsal ya da *genelleyici bilimler* ele alındığında, ağırlıklı olarak evrensel yasalar veya hipotezlerle ilgileniriz. Doğru olup olmadıklarını bilmek isteriz, doğruluklarından da asla doğrudan emin olamayacağımızdan, yanlış hipotezlerin ortadan kaldırılması yöntemini kullanırız. Başlangıç koşulları ve tahminler aracılığıyla betimlenen özgül olaylara, örneğin deneylere olan ilgimiz, bir ölçüde kısıtlıdır. Asıl olarak bunlarla ilgilenmemizin nedeni, bunların belli amaçların araçları olmasıdır: kendiliğinden ilginç olarak görülen ve bilgimizin bütünselleştirilmesinin de bir aracı olan evrensel yasaları sınamamızı sağlayabilen araçlar.

Uygulamalı bilimler alanında ilgimiz başka şeylere yönelir. Bir köprü inşa etmek için fiziği kullanan bir mühendis, her şeyden önce bir tahminle ilgilenir: (başlangıç koşullarında tanımlanmış olan) belli bir tür köprünün, belli bir yükü taşıyıp taşımayacağı. Mühendis için evrensel yasalar bir amacın araçlarıdır ve verili olarak kabul edilirler.

Buna uygun olarak, saf ve uygulamalı genelleştirici bilim-

ler, evrensel hipotezlerin *sınanmasıyla* ve özgül olayların *öngörüsüyle* ilgilidir. Ama başka bir ilgi alanı daha vardır, *özgül veya belli bir olayın açıklanması*. Böyle bir olayı, örneğin bir trafik kazasını açıklamak istediğimizde, genel olarak bir yığın gayet sıradan evrensel yasayı sessizce kabulleniriz (örneğin bir kemiğin belli bir basınç altında kırıldığı ve benzeri) ve ağırlıklı olarak, bu sıradan evrensel yasalarla birlikte, söz konusu olayı açıklayabilecek başlangıç koşulları veya nedenler bizi ilgilendirir. Bu noktada genellikle belli başlangıç koşullarını hipotetik olarak varsayarız. Bu hipotetik olarak varsayılmış başlangıç koşullarının doğru olup olmadığını saptamak için ise, daha başka kanıtlar bulmaya çalışırız; yani bu hipotezleri, onlardan gözlemlenebilir gerçeklerle karşılaştırılabilecek, (genellikle aynı ölçüde sıradan başka evrensel yasalar yardımıyla) yeni öngörüler çıkarsayarak sınarız.

Böyle bir açıklamada kullanılan evrensel yasalar hakkında sadece en ender durumlarda kafa yormak zorunda kalırız. Bunu ise beklenmedik bir kimyasal tepkime gibi, sadece yeni ve garip türden olaylar gözlemlediğimizde yaparız. Böyle bir olay, yeni hipotezler kurulmasına ve sınanmasına yönlendirirse, özellikle genelleştirici bilimin bakış açısından ilgiye değerdir. Ama özgül olaylarla ve bunların açıklamalarıyla ilgiliysek, gereksinimimiz olan çok sayıdaki evrensel yasanın hepsini, genellikle verili olarak kabul ederiz.

İşte özgül olaylara ve bunların açıklamalarına ilgi gösteren bilimlere, genelleştirici bilimlerin karşıtı olarak *tarihsel bilimler* adını verebiliriz.

Bu tarih anlayışı, birçok tarihçinin, neden "tarihsel yasalar" denilen şeylerle değil, belli olaylarla ilgilendiklerini iddia ettiklerini ortaya koyar. Çünkü bizim anlayışımıza göre tarihsel yasalar olamaz. Yasalar veya genellemeler, özgül olaylara ve bunların nedensel açıklamasına yönelik, tarihe özgü olan o ilgiden açıkça farklı bir ilgi alanına aittir. Yasalarla ilgilenen, genelleyici bilimlere (örneğin sosyolojiye) yönelsin. Bu açıklamamız, tarihin neden o denli sıklıkla, geçmiş olayların "gerçekten nasıl olduysa öyle" toplamı olarak tanımlandığını da belirginleştirmektedir. Her ne kadar, ileride bu tanıma karşı bazı itirazlarda

bulunacaksak da, bu tanım, genelleyici bilimlerle ilgilenen bir insanın ilgi alanına karşıt olarak, tarih araştırmacısının özgül olana duyduğu ilgiyi gayet iyi ortaya koymaktadır. Bizim anlayışımız ise, "nesnenin sonsuzluğu" problemiyle neden genelleyici bilimlerden çok tarihte karşılaştığımızı açıklamaktadır. Çünkü kuramlar veya evrensel yasalar, genelleyici bilimlere hem birlik hem de bir "bakış açısı" getirmektedir. Bunlar, her bir genelleyici bilim için problemleri, ilgi odaklarını, dahası araştırma için, mantıksal yapılandırma için ve sunum için kilit noktalarını yaratırlar. Ama tarihte böylesi bütünleştirici kuramlar bulunmaz: Kullandığımız sayısız sıradan evrensel yasa, basitçe verili olarak kabullenilir; bunlar tarihçinin ilgisini uyandıramaz, materyalini düzenlemesine ise hiçbir şekilde yardımcı olamazlar. Örneğin Polonya'nın 1772 yılındaki ilk bölünmesini, Polonya'nın, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın birleşik gücüne karşı asla dayanamayacağı ifadesiyle açıklarken, şunun gibi bazı bariz evrensel yasaları sessizce kabulleniriz: "Aşağı yukarı aynı yönetilen, aynı derecede donatılmış iki ordudan biri, devasa bir asker fazlasına sahipse, diğeri asla kazanamaz." Böyle bir yasayı askeri güce ilişkin bir sosyoloji yasası olarak adlandırabiliriz; ama bu, sosyologlar için ciddi bir problem oluşturmayacak veya dikkatlerini çekmeyecek kadar sıradandır. Sezar'ın Rubikon'u geçme kararını, gururuna veya enerjisine dayandırdığımızda da, psikologların dikkatini asla üzerine çekmeyecek bazı çok sıradan psikolojik genellemelere başvururuz. (Gerçekte çoğu tarihsel açıklama, hakkında başka yerde ayrıntılı bir yazı yazdığım durumun mantığının dışında, çok fazla sıradan sosyolojik veya psikolojik yasayı sessizce kullanmamaktadır; yani, kişisel çıkarlara, hedeflere ve –ilgili kişinin elde edebileceği bilgi gibi– diğer durum faktörlerine benzer başlangıç koşulları bir yana, sıradan genel yasaya bir ilk yaklaşım olarak, ruhen normal insanların, genelde az çok akıllıca ve amaca uygun davrandıklarını sessizce varsayar.)

Öyleyse, tarihsel açıklamanın kullandığı tarihsel yasaların, bir seçme ve bütünleştirme ilkesi, tarih için bir "bakış açısı" sunmadığını görüyoruz. Ama tarihi *bir şeyin* tarihiyle kısıtlar-

sak, böyle bir bakış açısı çok dar bir anlamda ortaya çıkabilir: Bunun örnekleri güç politikasının, ekonomik ilişkilerin, teknoloji veya matematiğin tarihidir. Ama genel olarak başka seçme ilkelerine, yani, *aynı zamanda ilgi odağı da olan bakış açılarına* gerek duyarız. Bunların bazıları, bazı açılardan genel yasalara benzeyen, peşinen verilmiş hükümlerden kaynaklanır, örneğin "büyük adam"ın kişiliğinin veya "ulusal karakter"in veya bazı ahlaksal fikirlerin, ekonomik koşulların ve saire, tarih için anlamlı olduğu hükmü gibi. Birçok "tarih kuramı"nın (belki de bunlara "sözde kuram" demek daha doğru olur) bilimsel kuramlardan belirgin ölçüde farklı olduğunu kavramak gereklidir. Çünkü tarihte (tarihsel jeoloji gibi tarihsel doğa tarihi de dahil olmak üzere) elimizde bulunan olgular son derece sınırlıdır ve istenildiği gibi yinelenemez, yeniden meydana getirilemez. Dahası peşinen belirlenmiş bir bakış açısından toplanmışlardır: Tarih "kaynakları" denilen şeyler, sadece kaydedilecek kadar ilginç olan olguları kaydettiklerinden, çoğunlukla sadece peşinen belirlenmiş bir kurama uyan olguları içerir. Elimizde başka olgular bulunmadığına göre, bu kuramı veya peşinden gelen herhangi bir kuramı sınamak da genellikle artık mümkün değildir. Bilimsel kuramların haksız bir şekilde suçlandığı dairesellikle, bu anlamda, böylesi sınanamayan kuramlar haklı olarak suçlanabilir. Bilimsel kuramların karşıtı olarak böylesi tarih kuramlarına *"tarih anlayışları"* veya *"tarih yorumları"* adını vereceğim.

Tarih anlayışları önemlidir; çünkü bize bir bakış açısı kazandırırlar. Ancak bir bakış açısının her zaman kaçınılmaz olduğunu, ve tarihte sınanabilen ve bu nedenle bilimsel bir nitelik taşıyan bir kurama nadiren rastlandığını görmüştük. Bu yüzden, bir tarih anlayışının doğruluğunun kanıtlanabileceğini veya onaylanabileceğini varsaymamalıyız. Eğer anlayış, kaynak materyallerimizin hepsiyle örtüşse bile bu doğrudur; çünkü onun daireselliğini ve aynı kaynaklarla örtüşen çok sayıda başka (ve belki bununla bağdaşmayan) tarih anlayışının da bulunacağı gerçeğini, dahası nihai deneylerin yapılması için fizikte yaratılabildiği türden yeni verilerin nadiren elde edilebildiğini hep göz önünde bulundurmalıyız. Tarihçiler olgulara kendi-

lerininki kadar iyi uyan başka bir tarih anlayışını genellikle görmezler; ama daha büyük ve daha güvenilir olgusal materyali bulunan fizikte bile, tekrar tekrar yeni nihai deneylerin *gerekli* olduğunu, çünkü eski deneylerin, birbiriyle bağdaşmayan iki rakip kuramla örtüştüğünü (burada Newton'un ve Einstein'ın çekim kuramları arasında karar vermek için gerekli olan, bir güneş tutulması esnasında durağan yıldızların ışığının güneşin kenarında kırılmasına ilişkin incelemeyi düşünüyorum) göz önüne alırsak, herhangi bir dizi tarihsel kaydın, bir gün tek bir şekilde yorumlanabileceği yolundaki safça görüşten vazgeçebiliriz.

Bu, tabii ki, bütün yorumların veya tarih anlayışlarının aynı değeri taşıdığı anlamına gelmez. Birincisi, kabul gören kayıtlarla örtüşmeyen yorumlar her zaman vardır. İkincisi, kayıtlar tarafından yanlışlanmaktan kurtulmak için, az çok anlamlı birkaç yardımcı hipoteze gerek duyan kuramlar vardır. Üçüncüsü, başka bir yorumun birbirine bağlayarak bu anlamda "açıklayabildiği" bir dizi gerçeği, birbirine bağlamayı başaramayan kuramlar vardır. Buna uygun olarak tarihsel yorumlar alanında dikkate değer bir ilerleme mümkündür. Bunun dışında, az çok genel "bakış açıları" ile yukarıda belirtilen özgül veya tekil tarihsel hipotezler arasında, tarihsel olayların açıklamasında hipotetik başlangıç koşulları rolünü oynayan, ama genel yasaların rolünü oynamayan her türlü ara durak mümkündür. Bunlar yeterince sıklıkla gayet iyi sınanabildiklerinden bilimsel kuramlarla karşılaştırılabilirler. Ama bu özgül hipotezlerden bazıları, yorumlar veya tarih anlayışları dediğim o evrensel sözde kuramlarla benzeşir, bu nedenle de bunlarla birlikte "özgül yorumlar" sınıfı altında birleştirilebilir. Çünkü böylesi bir özgül yorum yararına kanıtlar da, yeterince sıklıkla, en az genel bir "bakış açısı" lehindeki kanıtlar kadar daireseldir. Örneğin belli olaylar hakkındaki tek kaynağımızın, sadece kendi özgül yorumuna uyan bilgiyi vermesi, ender görülen bir durum değildir. Olgulara ilişkin özgül yorumlarımızın çoğu, bu yorumların, olguların ilk seçiminde kullanılan yorumla uyum içinde olmasının gerekeceği anlamında dairesel olacaktır. Ama materyalimize, kaynaklarımızın yorumundan radikal bir şekilde sapan bir

yorum verebilirsek, (ki benim Platon'un yazılarına yaptığım yorumda bu kesinlikle söz konusudur), o zaman yorumumuz belki bilimsel bir hipotezle belli bir benzerlik kazanacaktır. Ancak belli bir yorumun uygulamasının kolay olması ve bildiğimiz her şeyi açıklaması gerçeği, onun lehine olduğu çok kuşkulu bir tanıttır; çünkü bir kuramı, ancak ve ancak bir karşı örneği arayabilirsek sınayabiliriz. (Çeşitli "maske çıkarma felsefeleri"nin hayranları, özellikle de psikanaliz, sosyoanaliz ve tarihsel analiz yanlıları, neredeyse her zaman bu durumu görmezden gelir; kuramlarının her yandaki uygulama kolaylığı onları baştan çıkarır.)

Yorumlarımızın uzlaştırılamaz olabileceğini önceden de söylemiştim; ama onları sadece *bakış açılarının* kristalleşmesi olarak kavrayacak olursak bu doğru değildir. Böylelikle örneğin insanlığın sürekli olarak (açık topluma ya da başka bir hedefe doğru) ilerlediği yorumu, daima geri kaydığı ya da gerilediği yorumuyla uzlaştırılamaz. Ama insanlık tarihini bir ilerleme tarihi olarak gören bir tarihçinin bakış açısıyla, onu bir gerileme tarihi olarak gören bir tarihçinin bakış açısı, zorunlu olarak uzlaştırılamaz değildir; yani insanlığın bir özgürlüğe doğru ilerleme tarihi vardır (örneğin köleliğe karşı savaşın tarihi bu kapsamda değerlendirilebilir), diğer yandansa insanlığın gerilemesinin ve baskının (örneğin beyaz ırkla renkli ırklar arasındaki çarpışma gibi olayları bildirebilecek) bir tarihi vardır. Her iki tarih de yazılabilir; bu iki tarihsel anlatının ise birbiriyle çelişmesi gerekmez: Aynı manzaranın iki farklı açıdan görünüşünün birbirini bütünlemesi gibi bunların da birbirini bütünlemesi tamamen olasıdır.

Bu düşünce büyük önem taşımaktadır. Her nesil kendi zorluklarını ve problemlerini ve bu nedenle de kendi ilgi alanlarını, kendi bakış açılarını taşıdığından, buradan, her neslin tarihi kendince görmeye ve önceki nesillerin yorumlarını bütünleyici olarak, tarihi yeniden yorumlamaya hakkı olduğu sonucu çıkmaktadır. Sonuçta tarihle ilgilendiğimiz için, ama aynı zamanda kendi problemlerimiz hakkında bir şeyler öğrenmek istediğimiz için de tarih okuyoruz. Ancak tarihsel problemleri kendi bakış açımızdan ortaya atmaya, uygulanamayacak bir nesnellik

fikrinin etkisi altında tereddüt edersek, tarih bu amaçlardan hiçbirine hizmet edemez. Bilinçli ve eleştirel olarak probleme uyguladığımızda kendi bakış açımızın, kendisinin yorumlamadığını, tersine kendisine geçmişi olduğu gibi ortaya koyma olanağını veren bir nesnellik derecesine ulaştığını saf bir şekilde varsayan bir tarihçinin bakış açısı karşısında ezileceğini sanmamalıyız. (Bu incelemede bulunan, itiraf edildiği üzere, kişisel ifadelerin bile haklı bir nedeni olduğuna inanmamın gerekçesi de budur; bunlar sonuçta tarihsel yöntemle uyum içindedir.) Asıl mesele, insanın kendi bakış açısını tanıması ve eleştirel olmasıdır; yani insan, olguların anlatılmasında, bilinçdışı ve dolayısıyla eleştirel olmayan bir önyargılılıktan olabildiğince kaçınmalıdır. Diğer her açıdan yorum kendini kanıtlamalıdır. Kazanımları verimliliğinde –tarihsel olguları aydınlatma yeteneğinde; ve de ilgi alanlarının güncelliğinde– günün sorunlarını aydınlatma yeteneğinde yatacaktır.

Özetlersem: "Geçmiş"in gerçekte nasıl olduysa öyle bir tarihi olamaz. Sadece tarihsel yorumlar olabilir, bunlarınsa hiçbiri nihai değildir; her neslin de kendi yorumlarını yaratma hakkı vardır. Ama sadece böyle bir hakkı değil, neredeyse böyle bir ödevi vardır; çünkü burada tatmin edilecek acil bir gereksinim bulunmaktadır. Sadece güçlüklerimizin geçmişimizle hangi ilişkide bulunduğunu bilmek istemeyiz, bu bilgiye acilen gereksinimimiz de vardır. Kendi seçtiğimiz başlıca ödevlerin çözümüne doğru ilerleyeceğimiz yolu da görmek isteriz. Bu gereksinim mantıklı ve eleştirel bir biçimde tatmin edilmezse, tarihselci yorumlar doğuracaktır. Bu gereksinimin baskısı altında tarihselci, "Hangi problemleri kendimiz için en acil problemler olarak görmeliyiz, bunlar nasıl ortaya çıkmıştır, bunları nasıl çözebiliriz?" şeklindeki ussal sorunun yerine, "Hangi yolda ilerliyoruz? Çağımız hangi yönelimlerin ve eğilimlerin peşinde? Tarihin bizim oynamamızı istediği rol nedir?" şeklindeki ussal olmayan ve sadece görünüşte olgulara dayanan soruları koyar.

Ama tarihselcinin tarihi kendi biçiminde yorumlama hakkını elinden alma iznim var mı? Herkesin bu hakkı olduğunu daha az önce açıklamadım mı? Bu soruya vereceğim yanıt, tarihselci yorumların özel bir tür yorum olduğudur. Gerekli ve

haklı olan ve birinden birini kabul etmek zorunda olduğumuz yorumlar, söylediğim gibi bir ışıldakla karşılaştırılabilir. Biz bu ışıldağı geçmişimizin üzerinden geçiriyor ve yansısıyla günümüzü aydınlatmayı umuyoruz. Bunun tersine tarihselci bir yorum, kendimize yönelttiğimiz bir ışıldağa benzer. Çevremizi görmemizi güçleştirir, neredeyse olanaksız kılar ve hareketlerimizi felç eder. Bu benzerliği yorumlamak gerekirse: Tarihin olgularını seçenin ve düzenleyenin kendimiz olduğunu tarihselci görmez, tersine, kendi içkin yasalarıyla "tarihin kendisi"nin veya "insanlık tarihi"nin problemlerimizi, geleceğimizi ve hatta bakış açımızı belirlediğine inanır. Tarihsel yorumun bir gereksinime karşılık gelmesi gerektiğini, karşımızda bulunan pratik sorunlara ve kararlara bağlı olduğunu kavramak yerine, tarihselci, tarihsel yorum arayışımızda, insan yazgısının gizemini, özünü, tarihe bakarak keşfetme yolundaki derin sezginin kendisini dışa vurduğuna inanır. Tarihselcilik, insanlığın geçmeye yazgılı olduğu yolu aramaktadır; (John Macmurray*'in sözleriyle) tarihin anahtarını veya tarihin anlamını keşfetmek ister.

Ama böyle bir anahtar var mıdır? *Dünya tarihinin bir anlamı var mıdır?*

Burada "anlam" sözcüğünün anlamıyla uğraşmak istemiyorum; çoğu insanın, "tarihin anlamı"ndan veya "yaşamın anlamı"ndan bahsederken ne demek istediğini yeterince açıklıkla bildiğini varsayıyorum. Ve bu anlamda, tarihin anlamı sorusunun genelde sorulduğu anlamda, cevap olarak şunu söylüyorum: *Dünya tarihinin anlamı yoktur.*

Bu görüşümün gerekçelerine geçmeden önce, anlamının ne olduğunu sorduğumuz türden "tarih" hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Şimdiye kadar bunun daha fazla açıklamaya gereksinimi yokmuş gibi tarihten bahsettim. Bu artık mümkün değil; çünkü açıkça ortaya koymak istiyorum ki, *birçok insanın bahsettiği anlamda bir "tarih" yoktur;* onun bir anlamı olmadığını söylememin bir nedeni de en azından budur.

Peki nasıl oluyor da çoğu insan "tarih" sözcüğünü kullanabiliyor? (Burada, bir kitabın Avrupa tarihine *ilişkin* olduğunu söylediğimiz anlamda "tarih" demek istiyorum – bir Avrupa tarihi *ol-*

duğunu söylediğimiz anlamda değil.) Bunu okulda ve üniversitede öğreniyorlar. Bunun hakkında kitaplar okuyorlar. "Dünya Tarihi" veya "İnsanlık Tarihi" adını taşıyan kitaplarda ele alınanları görüyorlar ve tarihte, az çok belli bir dizi olguyu görmeye alışıyorlar. Sanıyorlar ki, bu olguların akışı insanlık tarihini oluşturur.

Olgular alanının sonsuz ölçüde geniş olduğunu ve bir seçimde bulunmamız gerektiğini görmüştük. İlgi alanımıza göre örneğin dil tarihini veya yemek yasakları tarihini veya (Hans Zinsser'in *Rats, Lice and History** adlı kitabında yaptığı gibi) humma tarihini ele alabiliriz. Bu anlatılardan hiçbiri kesinlikle insanlık tarihi değildir (hepsi birden de değildir). İnsanlık tarihinden bahsedildiğinde akla gelen daha çok, Mısır, Babil, Fars, Makedonya ve Roma ve saire imparatorluklarından günümüze kadar olan tarihtir. Başka bir deyişle, *insanlık tarihi* dediğimizde söylemek istediğimiz ve okulda öğrendiğimiz, *politik güç tarihidir.*

Gerçekten de bir insanlık tarihi yoktur, sadece insan yaşamının bütün olası alanlarıyla ilgili sınırlı sayıda tarih vardır. Bunlardan birisi de politik gücün tarihidir. Bu dünya tarihi mertebesine yükseltilir. Ancak bu, bütün insanlığa ve ahlaka yönelik bir hakarettir. Bu, yolsuzluk, soygun veya suikast tarihini, insanlık tarihi haline getirmekten hiç de daha iyi değildir. Çünkü, *güç politikasının tarihi, ulusal ve uluslararası suçların ve kitlesel katliamların tarihinden başka bir şey değildir* (bunların engellenmesine yönelik bazı denemeler hariç). Okulda bu tarih öğretilir ve en büyük canilerden bazıları da kahraman ilan edilir.

Ama gerçekten insanlığın somut bir tarihi anlamında bir evrensel tarih yok mudur? Böyle bir tarih olamaz. İnsancıl duygulara sahip her insanın ve özellikle de her Hıristiyanın yanıtı bu olmalıdır. Somut bir insanlık tarihi –eğer olsaydı– bütün insanların tarihi olmalıydı. Bütün insanların umutlarının, savaşlarının ve acılarının tarihi olmalıydı. Çünkü hiçbir insan bir diğerinden daha önemli değildir. Bu somut tarih yazılamaz. Soyutlamalar yapmak, gözardı etmek ve seçmek zorundayız. Ama böylelikle de çok sayıda tarihe ulaşıyoruz – insanlık tarihi diye, "dünya tarihi" diye sunulan o uluslararası suçlar ve katliamlar tarihi ise bunlardan sadece biridir.

* Boston 1935.

Ama neden örneğin din tarihi veya şiir sanatı tarihi değil de tam da güç tarihi seçildi? Bunun çok çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden biri, gücün hepimizi, şiirinse sadece çok azımızı etkilemesidir. Bir diğer nedense, insanların güce tapma eğiliminde olmasıdır. Ama güce tapma, putperestliğin ve kölelik ruhunun en alçakça biçimlerinden biridir. Güce tapma korkudan doğar: haklı olarak küçümsediğimiz bir duygudan. Güç politikasının tarih yazarlarının ilgi odağına oturmasının üçüncü bir nedeniyse, güçlülerin genellikle tapınılma arzusunun olması ve bu arzularını gerçekleştirecek araçlara da sahip olmuş olmalarıdır. Birçok tarihçi, kayserlerin, generallerin ve diktatörlerin siparişiyle ve bunların denetimi altında yazmıştır.

Bu görüşün birçok cepheden, Hıristiyanlığın bazı savunucuları tarafından da şiddetli itirazla karşılanacağını biliyorum. Çünkü, Yeni Ahit'te bu öğretiyi destekleyen bir cümle dahi bulunmamakla birlikte, Tanrının tarihte tecelli ettiği, Hıristiyan dogmasının bir parçası olarak görülür. Aynı şey, tarihin anlamlı olduğu ve anlamının Tanrının amacı olduğu görüşü için de geçerlidir. Yani tarihselcilik bu şekilde dinin gerekli bir öğesi olarak gösterilir. Ama ben bu görüşün sadece bir usçu ve insancı olarak değil, bir Hıristiyanın bakış açısından da tam bir putperestlik ve boşinanç olduğunu iddia ediyorum.

Peki bu tanrıcı tarihselciliğin ardında ne yatar? O, Hegel ile birlikte tarihe –politik tarihe– bir gösteri alanı, bir sahne, bir tür Shakespeare oyunu olarak bakar. İzleyicilerse oyunun kahramanlarını ya "büyük tarihsel şahsiyetler" olarak veya uluslar olarak ya da bütün insanlık olarak tanırlar. Sonra da sorarlar: "Bu oyunu kim yazmış?" "Tanrı" dedikleri zaman da inançlı bir yanıt verdiklerini sanırlar. Ama yanılırlar. Bu yanıt tam bir kâfirliktir, çünkü oyunu yazan (çok iyi biliyoruz ki) tanrı değil, generallerin ve diktatörlerin gözetimi altındaki tarihçilerdi.

Tarihin Hıristiyan bakış açısından incelenmesinin, en az, başka bir bakış açısından değerlendirilmesi kadar haklı olduğunu sorgulamıyorum; özgürlük ve eşitlik gibi, Batılı kültürümüzün çok sayıdaki hedef ve idealini, Hıristiyanlığın etkisine borçlu olduğumuz da kesinlikle vurgulanmalıdır. Ama aynı zamanda, özgürlük tarihine bile, tek mantıksal ve tek Hıristiyan

yaklaşım, –yaşamımızın inşasından kendimizin sorumlu olduğu anlamında– onun sorumluluğunu kendimizin taşıdığının, sadece vicdanımızın bizim yargıcımız olabileceği, ama dünyevi başarının yargıcımız olamayacağının itirafında yatmaktadır. Tanrının kendisinin ve yargısının tarihte tecelli buyurduğu öğretisi, davranışlarımızın son yargıcının ve son savunusunun dünyevi başarı olduğu öğretisinden ayırt edilemez. Bu, tarihin bizi yargılayacağı, yani *gelecekte güçlü olanın haklı da olacağı* öğretisiyle aynı kapıya çıkar; bu öğretiye ben "ahlaksal gelecekçilik" diyorum. Genellikle "tarih" dediğimiz şeyde, uluslararası suçlar ve katliamlar tarihinde, tanrının tecelli ettiği iddiası, bir kâfirliktir; geçmişteki güç sahipleri yerine, *gelecekteki* güç sahiplerine ve katliamcılara yargıcımız olarak seslendiğimizde de bu böyle kalacaktır. Gerçekten insan yaşamı alanında olup biten şeyler, bu canice ve aynı zamanda çocukça işten hiç etkilenmez. Tanınmayan, unutulmuş insan bireylerinin yaşamı: kaygıları, sevinçleri, acıları ve ölümleri – bütün çağlar boyunca insan deneyiminin gerçek kapsamı bunlardır.

Tarih bunu anlatabilseydi, onun içinde tanrının parmağını görmenin putperestlik olduğunu kesinlikle söylemezdim. Ama böyle bir tarih yoktur ve olamaz da; tarih adı altında var olan şey ise, yani büyüklerin ve güçlülerin tarihi, olsa olsa (Homeros'un Olimpos'taki acılara ve savaşlara dair küçük düşürücü kavgaların *opera buffa*'sındaki* gibi) güç sahiplerinin oynadığı bayat bir komedi, bir *opera buffa*'dır. En kötü içgüdülerimizden birinin, güce put gibi tapmanın, bize gerçekmiş gibi yansıttığı budur. Kaldı ki insanların icat bile etmediği, tersine tahrif ettiği bu "tarih"te bazı Hıristiyanlar Tanrının parmağını görmek istiyorlar! Tek yaptıkları, kendi acınası küçük tarih yorumlarını tanrının üstüne atmaya çalışmakken, Tanrının iradesinin ne olduğunu anlayıp bildiklerini iddia etmeye cesaret ediyorlar. Dinbilimci Karl Barth, *Credo*'sunda şöyle der: "Tam tersine, 'Tanrı' dediğimizde bildiğimizi sandığımız hiçbir şeyin ona ulaşamadığı veya onu kavrayamadığı, ... ama bildiklerimizin hep kendi icat ettiğimiz ve kendi hazırladığımız idollerimizden biri olduğu itirafıyla yola çıkmalıyız, bu ister 'tin' olsun, ister

* (İta.): komik opera (y.n.).

'doğa', ister 'kader', ister 'fikir'..." (Barth'ın, "yeni Protestanlığın Tanrının tarihte tecellisi öğretisi"ni, "kabul edilemez" ilan etmesi ve "İsa'nın kraliyet vazifesi"ne bir müdahale olarak nitelemesi de bu yaklaşımın çizgisindedir.) Ama Hıristiyan bakış açısından değerlendirildiğinde bu denemelerin temelinde sadece ukalalık yatmamaktadır; bunların temelinde yatan, adlı adınca söylemek gerekirse, Hıristiyan karşıtı bir yaklaşımdır. Çünkü Hıristiyanlık dünyevi başarının belirleyici olmadığını öğretir. İsa, "Pontius Pilatus'un zulmünü çekmiştir". Yine Barth'tan alıntı yapıyorum: "Pontius Pilatus *credo*'ya* nasıl sığar? Buna hemen basit bir yanıt verilebilir: Bu, o güne bağlıdır." Bu şekilde, başarıların insanı, zamanının tarihsel gücünü sembolize eden adam, burada sadece bu olayların olduğu zamanın bir göstergesi olarak teknik bir rol üstlenir. Peki neydi bu olaylar? Olaylar bir insanın acı çekmesinden başka bir şey değildi. Barth, "acı çekme" sözcüğünün, İsa'nın sadece ölümüne değil, bütün yaşamına ilişkin olduğunu vurgulayarak şunları söyler: "İsa acı çekiyor. Bu yüzden fethetmiyor. Zafer kazanmıyor. Bir başarısı yoktur... Çarmıha gerilmekten başka... bir şeye ulaşmıyor. Aynı şeyi, halkıyla ve öğrencileriyle olan ilişkileri için de söyleyebiliriz." Barth'ın yazılarından yaptığım bu alıntılarla, tarihsel başarıya tapmanın sadece benim "usçu" ve "insancı" bakış açımdan, Hıristiyanlığın ruhuyla bağdaştırılamaz görünmediğini göstermek istiyorum. Güçlü Romalı fatihlerin tarihsel eylemleri değil, tersine (Kierkegaard'ın bir ifadesiyle) "bazı balıkçıların dünyaya verdikleridir" Hıristiyanlık için belirleyici olan. Ama yine de tarihin bütün tanrıcı yorumları, kaydedilmiş biçimde önümüzde durduğu şekliyle, yani gücün ve tarihsel başarının tarihi olarak onda, tanrısal iradenin tecellisini görmeye çalışıyorlar.

"Tanrının tarihte tecellisi öğretisi"ne yönelik bu saldırı karşısında büyük olasılıkla, İsa'nın dünya üzerindeki başarısız yaşamını sonuç olarak en büyük yengi olarak ortaya koyanın, yine de başarı olduğu, ölümünden *sonra* kazandığı başarı olduğu, "ilklerin sonuncu, sonuncuların da ilk olacağı" kehanetinin onaylanmasını sağlayanın da yine başarı olduğu; diğer bir de-

* (Lat.): inanç (y.n.)

yişle tanrının iradesini tecelli ettirenin, Hıristiyan kilisesinin tarihsel başarısı olduğu ortaya atılacaktır. Ama bu, çok tehlikeli bir savunma yöntemidir. Kilisenin tarihsel başarısının Hıristiyanlık lehine bir tanıt olarak görülebileceği şeklindeki sessiz varsayım, bir inanç eksikliğini ortaya çıkarmaktadır. İlk Hıristiyanların bu türden dünyevi cesaretlendiricileri yoktu. (Onlar, gücün vicdanı değil, vicdanın gücü yargılaması gerektiğine inanıyorlardı.) Hıristiyan öğretilerinin başarılarının tarihinin, Tanrının iradesini meydana çıkardığını iddia edenler, kendilerine bu başarının gerçekten Hıristiyanlık ruhunun mu bir başarısı olduğunu, ayrıca bu ruhun, kilisenin takibe alındığı dönemde, muzaffer olduğu dönemden daha fazla başarı kazanıp kazanmadığını sormalıdır. Acaba hangi kilise bu ruhu daha saf bir şekilde canlandırıyordu, din şehitlerinin kilisesi mi, yoksa engizisyon kilisesi mi?

Bunu kabul edenlerin ve hatta İsa'nın çağrısının müsamahakârlara yönelik olduğunu üstüne basarak vurgulayanların bile çoğu, bu çağrıyı yine de tarihselciliğin bir çağrısı, tarihsel bir kehanet olarak görmektedir. Bu görüşün önde gelen bir temsilcisi, *The Clue to History** adlı kitabında Hıristiyan öğretisinin özünü tarihsel kehanette bulan, ve bu öğretinin kurucusunun, "insan doğası"nın tarihsel-eytişimsel yasasının da kâşifi olduğunu düşünen John Macmurray'dir. Macmurray bu yasa uyarınca politik tarihin kaçınılmaz olarak "sosyalist dünya devleti"yle sonuçlanacağını iddia eder. "İnsan doğasının temel yasası kırılamaz... Müsamahakârlar dünyanın sahibi olacak". Ama bir umudun yerine bir kesinliği koyan tarihselcilik, ahlaksal bir gelecekçilikle sonuçlanmak zorundadır. "Bu yasa kırıla*maz*". Böylece –psikolojik nedenlerden dolayı– ne yaparsak yapalım aynı sonucun ortaya çıkacağından; faşizmin bile sonuçta o sosyalist dünya devletiyle sonuçlanması gerektiğinden, öyle ki, nihai sonucun bizim ahlaksal kararlarımıza bağlı olmadığından ve kendi sorumluluğumuz hakkında kafa patlatmak için bir neden bulunmadığından emin olabiliriz. "İlklerin sonuncu, sonuncuların da ilk olacağı"ndan bilimsel nedenlerle *emin* olabileceğimiz bize söyleniyorsa, bu, vicdanın yerine tarihsel bir ke-

* Londra 1938.

hanetin konmasından başka bir şey midir? Bu kuram, (kesinlikle yazarının niyetlerinin tersine) şu çağrıya tehlikeli ölçüde yaklaşmıyor mu? "Vakitlice sonunculara, müsamahakârlara katılın; çünkü insan doğasının acımasız bilimsel yasalarına göre en üste çıkmanın en güvenli yolu budur!" Tarihi açan böyle bir anahtar, hepimizin başarıya taptığımızı varsayar; müsamahakârların, muzafferlerin tarafında bulunacaklarından dolayı haklı oldukları anlamına gelir. Marksizmi bir insan doğası psikolojisi ve bir dinsel kehanet diline tercüme eder. Bu, Hıristiyanlığın en büyük kazanımını, içten içe, kurucusunun Hegel'in bir öncüsü, üstelik de itiraf edilmeli ki üstün bir öncüsü olmasında gören bir yorumdur.

Başarıya tapmamamız gerektiğinde, onun bizim yargıcımız olamayacağı ve gözümüzü almasına izin vermememiz gerektiğinde ısrar ediyorsam – özellikle de bu yaklaşımla, kendi hakiki Hıristiyanlık görüşümle örtüştüğümü göstermeye çalışıyorsam, kesinlikle yanlış anlaşılmak istemem. Bu düşüncelerin dünyevi olmayan bir tutumu savunma gibi bir hedefi yoktur. Hıristiyanlığın "bu dünyalı" mı olduğunu bilmiyorum; ama kesin olan bir şey var: Hıristiyanlık bize inancımızı gösterebilmenin tek yolunun, acı çekenlere ve düşkünlere pratik (ve dünyevi) yardım ulaştırmamızdan geçtiğini öğretir. Son derece ihtiyatlı olan ve hatta güç, şan ve zenginlik anlamında dünyevi başarıları küçümseyen bu tavrı, bu dünyada elinden gelenin en iyisini yapma, ve kabullenmekte kararlı olduğu insansal hedefleri, başarı adına değil, tarih bizi haklı çıkaracağından değil, sırf hedefin kendisi adına, başarıyla sonuçlandırma yolunda, kesin bir kararlılıkla destekleme denemesiyle birleştirmek kesinlikle mümkündür.

Kierkegaard'ın Hegel eleştirisinde, bu görüşlerden bazılarını ve özellikle de tarihselciliğin Hıristiyanlıkla bağdaştırılamayacağı tezini destekleyen görüşler buluyoruz. Kierkegaard gerçi içinde yetiştirildiği Hegelci gelenekten kendisini asla kurtaramamıştır; yine de Hegelci tarihselciliğin aslında ne anlama geldiğini daha net olarak kavramış kimse yoktur. "Hegel'den önce de", der Kierkegaard, "varoluşu, tarihi açıklamayı gaye edinmiş filozoflar vardı. Bu denemeler karşısında kayranın her-

halde güleceği tutmuştur. Ama belki de gülüp geçmemiştir, çünkü bu insanlar samimi bir ciddiyet içindeydi.

Ama ya Hegel –ah biraz da Yunanlılar gibi düşüneyim!–: Tanrılar nasıl da kahkahadan kırılmış olmalı! Her şeyin gerekliliğinin sırrına ermiş ve hepsini aynı teraneyle anlatan ne iğrenç bir profesör: ah tanrılar!" Kierkegaard, ateist Schopenhauer'in Hıristiyan savunucusu Hegel'e saldırmasına işaret ederek şöyle devam eder: "Schopenhauer okumak beni anlatamayacağım kadar sevindirdi. Söylediği şeyler tamamıyla doğru, bu Almanlara layık gördüğüm şeyse sadece bir Almanın olabileceği kadar kaba." Ama Kierkegaard'ın kendi sözleri de Schopenhauer'inkilerden çok daha az kaba değildir; çünkü Hegel zırvaları hakkında şunları yazmaktadır: "Bütün sapkınlıklar arasında bu panteist çürümeye yol açan nükteli varlık en tiksindirici olanıdır", derken, "şişinmenin küfü"nden, onun "entelektüel şehvet"inden ve "çürümenin sefil parıltısı"ndan bahsetmektedir.

Gerçekte – entelektüel ve göreneksel eğitimimiz çürümüştür. Parıldayan görüntüye ve nükteli varlığa tapınılması nedeniyle çürümüştür; parıldayan görünüşe ve nükteli varlığa tapmamız nedeniyle; şeylerin söyleniş biçimine duyulan hayranlığın, neyin söylenip neyin yapıldığının yerine geçmesiyle çürümüştür. Üzerinde rollerimizi oynadığımız tarih sahnesinden etrafa yayılan Romantik parıltı fikriyle çürümüştür. Bütün davranışlarımızda vitrini göz önünde bulundurmak üzere eğitilmekteyiz.

Başka bireylerin önemi bağlamında kendi önemini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmenin bir insana nasıl öğretileceği problemi, bu şöhret ve kader ahlakları ile hâlâ dünya tarihinin klasiklerine ve bunların Romantik güç tasavvurlarına olduğu kadar bu klasiklerin Herakleitos'a kadar uzanan Romantik sürü ahlakına dayanan bir ahlakla iyice bulandırılmıştır. Temelde güce tapmaya dayanan bir ahlak sisteminin etkisiyle bulandırılmıştır. Bireyciliğin ve özgeciliğin (altruizm) makul bir karışımı yerine – yani örneğin şunu söyleyen bir görüş yerine: "Gerçekten önemli olan sadece insan bireyleridir, ama buradan kendi kişiliğimin çok önemli olduğunu çıkarsamıyorum" – benciliğin ve ortaklaşacılığın (kolektivizm) Romantik bir karışımı

mevcut gibi kabullenilir. Yani, "kendi"nin, onun duygusal yaşamının ve "kendini ifade"sinin anlamı ve böylelikle de "kişilik" ile grup, kolektif arasındaki gerilim romantikçe abartılır. Artık bu kolektif diğer bireylerin ve diğer insanların yerine geçer ama hiçbir adamakıllı kişisel ilişkiye izin vermez. Bu yaklaşımın sloganı temelde: "Yönet veya boyun eğ"dir; ya kaderiyle çarpışan ve şöhret kazanan büyük bir adam, bir kahraman ol (Herakleitos der ki: "ne kadar yüksekten düşersen, şöhretin o kadar büyük olur"), ya da "kitleler"e katıl, önderlere boyun eğ ve kendini kolektifin yüksek hedefleri için feda et. Kendi ile kolektif arasındaki gerilime yüklenen anlamın bu denli aşırı vurgulanmasında, nevrotik ve histerik bir öğe bulunmaktadır, dahası, kahramanları putlaştırma ahlakı ile yönetme ve boyun eğme ahlakını taşıyanın, bu histeri, uygarlığın yüküne karşı bu tepki, güçlü bir duygusal çekim gücünün gizemi olduğundan kuşku duymuyorum.

Bunların hepsinin temelinde gerçek bir zorluk vardır. Politikacının kendisini kötülükle savaşla kısıtlaması ve mutluluk gibi "pozitif" veya "yüksek" değerler adına savaşmaması gerektiği gayet açık olsa da, öğretmenin durumu kökten farklıdır. Gerçi kendi "yüksek" değerler sıralamasını öğrencilerine *zorla kabul ettirmemesi* gerekir; ama yine de onların bu değerlere karşı *ilgisini* uyandırmayı kesinlikle denemelidir. Öğrencilerinin ruhları için kaygılanmalıdır. (Sokrates arkadaşlarına kendi ruhları için kaygılanmaları gerektiğini söylediğinde, asıl *onun* arkadaşlarının ruhları için kaygılandığı ortadadır.) Demek ki eğitimde bir Romantik ve estetik öğe gibi bir şey herhalde bulunmaktadır; politikaya kesinlikle sızmaması gereken bir öğe. Ama her ne kadar ilke olarak bu doğru olsa da, bizim eğitim sistemimizde uygulanması kesinlikle olanaksızdır. Çünkü bu, öğretmen ve öğrenci arasında, sürdürmekte ya da bitirmekte her iki tarafın da özgür olması gereken bir dostluk ilişkisi bulunmasını varsayar. (Sokrates yol arkadaşlarını seçiyordu, arkadaşları da onu.) Öğrenci sayısı bile bunu bizim okullarımızda olanaksız hale getirmeye yeter. Buna uygun olarak, yüksek değerleri aktarma yolundaki organizasyonel denemelerin hepsi, sadece başarısız değildir, aynı zamanda, üstüne basarak vurgulamalıyım

ki, *zarara* da yol açar – yani ulaşmak istenilen ideallerden daha somut şeylere yönlendirir. Bize emanet edilen insanlara hepsinden önce zarar vermememiz gerektiği ilkesi, tıpta olduğu gibi eğitimde de temel ilke olmalıdır. "Zarar verme" (ve bu yüzden "genç insanlara bizden bağımsız olmak ve kendi seçimlerini yapabilmek için acilen gereksinim duydukları şeyi ver") ilkesi, kulağa ne kadar alçakgönüllü gelse de gerçekleştirilmesi gayet uzak olan, son derece değerli bir hedef olurdu. Bunun yerine "yüksek" hedefler modadır, "kişiliğin tam olarak gelişimi" gibi Romantiklere özgü ve gerçekte saçma olan hedefler.

Daha Platon'da olduğu gibi, bireyciliğin bencilikle, özgeciliğin ise ortaklaşacılıkla (yani bireysel benciliğin yerine grup benciliğinin konmasıyla) hâlâ özdeşleştirilmesine yol açan, böylesi Romantik fikirlerin etkisidir. Ama eğitimin başlıca probleminin, yani kendi kişiliğinin öneminin başka bireylerin önemine göre sağlıklı bir değerlendirmesine ulaşmanın nasıl mümkün olduğu probleminin, daha net bir şekilde ortaya konmasına giden yol bile kapatılır. Kendimizin ötesine geçen bir hedef, kendimizi adayabileceğimiz ve fedakârlıkta bulunabileceğimiz bir hedef seçmemiz gerektiği haklı olarak hissedildiğinden, "tarihsel bir misyon"u olan bir kolektifin bu hedef olması gerektiği sonucu çıkartılır. Yani bize fedakârlıkta bulunmamız gerektiği söylenir, aynı zamanda da böylelikle mükemmel bir alışveriş yaptığımız anlatılır. Fedakârlıkta bulunacağız – ama böylece şan, şöhret kazanacağız; tarih sahnesinde "başrol oyuncusu", kahraman olacağız; küçük bir iş karşılığı büyük bir ücret alacağız. İşte bu, sadece küçük bir azınlığın önemli olduğu ve kimsenin halkla ilgilenmediği bir çağın ikircikli ahlakıdır. Bu, politik veya entelektüel birer takımerkçi (oligarş) olarak tarih kitaplarına geçme şansı olan insanların ahlakıdır. Ama bu asla, adalet ve eşit haklar için savaşanların ahlakı olamaz, çünkü tarihsel şöhreti çok az kişi yakalayabileceğinden, şöhret adil olamaz. Aynı ölçüde, belki daha da değerli olan çok sayıda insan daima unutulacaktır.

Herakleitosçu ahlakbilimin, yüksek ödülleri ancak bizden sonrakilerin bize verebileceği öğretisinin, şimdiden hemen ödülümüzü aramamız gerektiği öğretisine göre biraz daha iyi

olabileceğini de belki itiraf etmeli. Ama gereksinimimiz olan bu değildir. Başarı ve ödülü olduğu gibi yadsıyan bir ahlaka gereksinimimiz vardır. Böylesi bir ahlakı şimdi icat etmemiz de gerekmez. Bu yeni bir şey değildir. En azından ilk başlarda Hıristiyanlığın öğrettiği budur. Günümüzün endüstriyel ve bilimsel işbirliğinde de öğretilen yine budur. Ne mutlu ki, Romantik tarihselci şöhret ahlakı azalıyor gibi görünmektedir. Meçhul asker bunu göstermektedir. Fedakârlığın meçhul olarak yapılmasının eşit değerde, belki daha da değerli olduğunu kavramaya başlıyoruz. Ahlaksal eğitimimiz de bunu izlemelidir. İşimizi yapmayı, şöhret uğruna ya da utançtan kaçınmak uğruna değil bu iş uğruna fedakârlıkta bulunmayı öğrenmeliyiz. (Hepimizin belli bir cesaretlendirmeye, umuda, ödüle ve hatta azara gereksinim duymamız başka bir şeydir.) Bizi işimiz, yaptığımız şeyler haklı çıkarmalıdır, kurgusal bir "tarihin anlamı" değil.

Benim tezim, tarihin anlamının olmadığıdır. Ama bu iddiadan, hiçbir şey yapamayacağımız, politik güç tarihini kabullenmemiz gerektiği veya onu acı bir şaka olarak sineye çekmek zorunda olduğumuz anlamı çıkmaz. Çünkü onu, çözümlerini kendi çağımızda aramak istediğimiz güç politikası problemleri bakımından yorumlayabiliriz. Güç politikası tarihini, açık toplum için, akıl ve hukukun hâkimiyeti için, adalet, özgürlük ve eşitlik için, savaşın yok olması için verdiğimiz kavga açısından yorumlayabiliriz. Her ne kadar tarihin nihai bir amacı olmasa da, ona bu amaçlarımızı yükleyebiliriz; ve *her ne kadar tarihin bir anlamı olmasa da, ona bir anlam verebiliriz.* (Daha Theodor Lessing bile biraz farklı bir anlamda olsa da, "anlamsıza anlam verme olarak tarih"ten bahsetmiştir.)

Burada karşımıza çıkan, doğa ve gelenek problemidir. Ne yapacağımızı ne doğa ne de tarih bize söyleyebilir. Olgular, ister doğanın ister tarihin olguları olsun, bizim adımıza kararlar alamazlar, seçeceğimiz hedefleri belirleyemezler. Doğaya ve tarihe anlam katan biziz. İnsanlar birbirine eşit değildir; ama eşit haklar için savaşmaya karar verebiliriz. Devlet gibi insansal kurumlar da ussal değildir; ama onları daha ussal bir hale getirmek için savaşmaya karar verebiliriz. Dilimiz gibi kendimiz de ussal olmaktan çok duygusalız; ama biraz daha ussal olmaya

çalışabiliriz ve dilimizi (Romantik eğitim kuramcılarımızın söyleyeceği gibi) bir ifade aracı olarak değil, bir ussal anlaşma aracı olarak kullanmaya çalışabiliriz. Tarihin kendisi –burada tabii güç politikası tarihini ve insanlığın gelişiminin var olmayan tarihini kastetmiyorum– ne bir hedefe ne de bir anlama sahiptir; ama ona her ikisini de vermeye karar verebiliriz. Onu açık toplum ve düşmanları arasındaki savaşa dönüştürebilir ve bu şekilde yorumlayabiliriz. Sonuçta aynı şey, "yaşamın anlamı" hakkında da söylenebilir. Yaşamımızın hedefinin ne olacağı ve hedeflerimizi belirlemek bize bağlıdır.

Olgular ve kararlar arasındaki bu ikiciliği temel alıyorum. Böylesi olguların hiçbir anlamı yoktur; yalnızca bizim kararlarımız aracılığıyla bir anlam kazanırlar. Tarihselcilik, bu ikiciliği aşma yolundaki birçok denemeden biridir. O korkudan doğmuştur; çünkü tanıdığımız ahlaksal ölçütler için sorumluluğu kendimizin taşıdığı görüsünden korkar. Ama korkudan doğan böylesi bir deneme bana, hep batıl inanç dediğimiz şeymiş gibi görünüyor. Çünkü ekmediğimiz yerde biçebileceğimizi varsayar; adımlarımızı tarihe uydurduğumuz zaman her şeyin yolunda gideceğine; kendimizin hiçbir temel karar vermemiz gerekmediğine bizi ikna etmek ister ve ayrıca kendi sorumluluğumuzu tarihin, yani güçlerin, bizim ötemizde cereyan eden şeytani oyununun üstüne atmaya çalışır. Davranışlarımızı bu güçlerin gizli hedefleri, bize sadece mistik esinler ve sezgilerle vahyedilebilecek hedefleri temelinde açıklamaya çalışır; böylelikle bizi ve davranışlarımızı, yıldız fallarının ve düşlerin verdiği esinle piyangoda şanslı sayısını seçen insanın ahlaksal düzeyine indirir. Şans oyunları gibi tarihselcilik de, davranışlarımızın ussallığının ve sorumluluğunun uyandırdığı çaresizlik duygumuzdan doğmuştur. O yozlaşmış bir umut ve yozlaşmış bir inançtır, ahlaksal coşkumuzda ve başarıyı küçümsememizde temellenen umut ve inancın yerine, sahte bir bilimden çıkan bir kesinliği koyma denemesidir. Bu sahte bilimin, yıldızlar hakkında mı, "insan doğası" hakkında mı yoksa tarihsel kaderimiz hakkında mı olduğu fark etmez.

İddia ediyorum ki, tarihselcilik sadece ussal olarak desteksiz değildir, vicdana hitap eden her dinle de çelişki içindedir.

Çünkü böylesi bir din, davranışlarımız için ve bu davranışlarımızın tarihin akışı üzerindeki etkisi için sınırsız bir sorumluluk taşıdığımızı vurguladığı ölçüde, tarihe ussalcı yaklaşımla örtüşmek zorundadır. Doğrudur – umuda gereksinimimiz var; umut olmadan davranışlarımızı yönlendirmek ve yaşamak bizim gücümüzü aşar. Ama *bundan daha fazlasına gereksinimimiz yok* ve bize daha fazla şey vaat edilmemelidir. Kesinliğe gereksinimimiz yok. Özellikle de din, düşlerin ve dileklerin gerçekleşmesinin bir telafisi olmamalıdır. Ne piyangoda bir bilete sahip olmaya, ne de bir sigorta şirketinde poliçe sahibi olmaya benzemelidir. Dindeki tarihselcilik bir putperestlik ve batıl inanç öğesidir.

Olgular ve kararların ikiciliğine yapılan bu vurgu, fikirlere, örneğin "ilerleme" fikrine olan yaklaşımımızı da belirler. Tarihin ilerlediğine veya kendimizin ilerlemesi gerektiğine inanırsak, tarihi anlamlı sanan ve bu anlamın onun içinde keşfedileceğine, ona kazandırılmasına gerek olmadığına inanan bir insanla aynı hatayı yapmış oluruz. Çünkü ilerlemek, bir hedefe doğru, insani varlıklar olarak bizler için var olan bir hedefe doğru hareket etmek demektir. "Tarih" bunu yapamaz; sadece biz, insan bireyleri yapabiliriz. Bunu ise, özgürlük ve onunla birlikte ilerlemenin bağlı olduğu demokratik kurumları savunup güçlendirerek yapabiliriz. İlerlemenin bize bağlı olduğu, bizim uyanıklığımıza, çabalarımıza, hedeflerimizi önümüze koyduğumuz kesinliğe ve kararlarımızın gerçekçiliğine bağlı olduğu olgusunu, daha iyi kavradığımızda, bunu da daha iyi yapabileceğiz.

Peygamber gibi poz vereceğimize talihimizin yaratıcıları olmalıyız. Ödevlerimizi yapabildiğimiz kadar iyi yapmayı öğrenmeliyiz, hatalarımızı görmeyi öğrenmeliyiz. Kaldı ki bir kez güç tarihinin bizim yargıcımız olacağı fikrinden kurtulursak, tarihin bizi haklı çıkarıp çıkarmayacağı sorusuna saplanmaktan vazgeçersek, belki o zaman tarihsel güçleri uslandırmayı bir gün başarabiliriz. Belki bu şekilde sonuçta dünya tarihini bile savunabiliriz: Bu savunuya acilen gereksinimi var.

9. *Demokrasi Kuramı Üzerine**

En büyük ilgi alanım doğa ve doğa bilimidir: Evrenbilim. Temmuz 1919'da Marksizmden vazgeçtiğimden bu yana, politikayla ve onun kuramıyla sadece bir vatandaş –ve bir demokrat– olarak ilgileniyordum. Ama sağdan ve soldan 20'li ve 30'lu yılların başında güçlenen totaliter hareketler ve nihayet Almanya'da Hitler'in gücü ele geçirmesi, beni demokrasi problemi hakkında düşünmeye zorladı.

Her ne kadar *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı kitabım, Hitler ve Nazilerden tek kelimeyle bile bahsetmese de, Hitler'e karşı savaşa benim katkım olarak düşünülmüştü: Kitap bir demokrasi kuramı ve düşmanlarının eski ve yeni saldırılarına karşı demokrasinin savunmasıdır; 1945 yılında yayımlanmış ve tekrar tekrar basılmıştır. Ama bence en önemli olan noktası, bana kalırsa nadiren anlaşıldı.

Herkesin bildiği gibi "demokrasi" Almancada "halkın hükümdarlığı" veya "halkın egemenliği" anlamına gelir ve "aristokrasi" (en iyilerin ve seçkinlerin hükümdarlığı) ile "monarşi"nin (bir kişinin hükümdarlığı) karşıtıdır. Ama kelimenin anlamı bize fazla yardımcı olmaz. Çünkü hiçbir yerde halk hâkim değildir: Her yerde hükümetler (ve ne yazık ki bürokrasi, yani zorlukla hesap sorulabilen ya da asla hesap sorulamayan memurlar) hâkimdir. Ayrıca, Büyük Britanya, Danimarka, Norveç ve İsveç birer monarşidir ama aynı zamanda çok iyi birer demokrasi örneğidir (belki sadece İsveç bir istisnadır; orada sorumsuz bir vergi bürokrasisi şimdi diktatörlük gücüne sahiptir); Demokratik Almanya'nın tam tersine, ki bu kendini demokrasi olarak gösterir – ama ne yazık ki haksız yere.

* *DER SPIEGEL*, Sayı 32, 3 Ağustos 1987, s. 54-55.

Peki gerçekten önemli olan nedir?

Aslında sadece iki devlet biçimi vardır: bir hükümetten kan dökmeden bir seçim aracılığıyla kurtulmanın mümkün olduğu ve bunun mümkün olmadığı devletler. Önemli olan budur, bu devlet biçiminin nasıl adlandırıldığı değil. Alışıldığı üzere birinci biçime "demokrasi", ikinci biçime ise "diktatörlük" veya "tiranlık" denir. Ama sözcükler hakkında (Demokratik Almanya gibi) tartışmak yersizdir. Belirleyici olan, kan dökmeden hükümetin düşürülebilmesidir.

Hükümeti düşürmenin değişik yöntemleri vardır. En iyi yöntem, oylama usulüyle yapılanıdır: Seçilmiş bir parlamentoda yeni bir seçim ya da bir oy hükümeti devirebilir. Önemli olan budur. Bu nedenle vurguyu şu sorulara koymak (Platon'dan Marx'a kadar ve daha sonra da hep yapıldığı üzere), yanlıştır: "Kim yönetmeli? Halk (ayak takımı) mı yoksa az sayıdaki en iyiler mi? (İyi) İşçiler mi yoksa (kötü) kapitalistler mi? Çoğunluk mu yoksa azınlık mı? Sağ parti mi, sol parti mi yoksa ortayolcu bir parti mi?" Bu soruların hepsi yanlış sorulmuştur. Çünkü insanlar bir hükümetten kan dökmeden kurtulabildiği sürece, önemli olan, kimin yönettiği değildir. İnsanların kurtulabileceği her hükümetin, kendisinden hoşnut olunduğunu gösterecek şekilde davranmak için fazlasıyla iştahı vardır.Kaldı ki insanların, kendisinden o kadar da kolay kurtulamayacağını bilen bir hükümetin iştahı da kaçar.

Bu basit demokrasi kuramının uygulamada ne denli önemli olduğunu göstermek için, bunu oransal seçim yasası problemine uygulamak istiyorum. Eğer burada, Federal Almanya'nın o kendini çok iyi kanıtlamış anayasasıyla güvence altına alınmış seçim kanununu eleştiriyorsam, bu sadece, bildiğim kadarıyla çok ender sorgulanan bir görüş hakkında bir tartışma açma denemesi olarak görülmelidir. Anayasalar çabucak değiştirilmemelidir; ama onlar hakkında eleştirel olarak tartışmak, sırf onların öneminin bilincini canlı tutmak için bile yararlıdır.

Batı Avrupa kıtasının demokrasilerinde, örneğin Büyük Britanya veya Birleşik Devletler'de geçerli olan ve yerel temsile dayalı olan seçim kanunundan gayet farklı olan bir seçim kanunu geçerlidir. Büyük Britanya'da her seçim bölgesi parla-

mentoya bir temsilci gönderir: en çok oyu almış olanını. Hangi partiye üye olduğu, ya da herhangi bir partiye üye olup olmadığı, resmi olarak dikkate alınmaz. Onun ödevi, alnı ak, vicdanı temiz olarak, bir partiye üye olsun olmasın, kendi seçim bölgesinde yaşayanların çıkarlarını savunmaktır. Tabii ki partiler vardır ve bunlar hükümetin kurulmasında büyük bir rol oynarlar. Ama bir seçim bölgesinin temsilcisi, kendi partisine karşı oy vermenin, hatta ondan kopmanın, seçim bölgesinin (hatta belki de bütün halkın) çıkarına olduğuna inanırsa, bunu yapmakla yükümlüdür. Yüzyılımızın en büyük devlet adamı olan Winston Churchill asla bir takipçi olmamış, iki kez de parti değiştirmiştir. Kıta Avrupası'nda ise durum tamamen farklıdır. Oransal temsil, her partinin parlamentoda –örneğin Alman *Bundestag*'ında–, farklı partilerden milletvekillerinin sayısının, partilerin aldıkları oylarla olabildiğince tam orantılı olacak kadar temsilcisinin bulunması anlamına gelir.

Böylelikle partiler devletin anayasasında tanınır ve temel kamu hukukunda tayin edilir. Her bir milletvekili de resmi olarak kendi partisinin temsilcisi olarak seçilir. Bu nedenle, belli durumlarda kendi partisine karşı oy verme gibi bir yükümlülüğü olamaz: Tam tersine, sadece bu partinin temsilcisi olarak seçildiğinden dolayı, ahlaksal olarak partisine bağlıdır. (Eğer bunu artık vicdanına sığdıramıyorsa, anayasa bunu şart koşmasa bile istifa etmesi ahlaksal bir ödevdir.)

Tabii ki partilere gereksinim olduğunu biliyorum: Partiler olmadan işleyen bir demokratik sistemi henüz kimse bulamadı. Ama siyasi partiler pek de memnuniyet verici şeyler değildir. Diğer taraftan partiler olmayınca da olmaz. Bütün demokrasilerimiz halk hâkimiyetine değil, parti hâkimiyetine dayalıdır. Yani parti liderlerinin hâkimiyetindedir; çünkü bir parti ne kadar büyükse, o kadar az mutabıktır, o kadar az demokratiktir, ona oy verenlerin parti yönetimi ve parti programı üzerindeki etkileri de o kadar azdır. Oransal temsile göre seçilmiş bir meclis veya parlamentonun, halkı ve isteklerini daha iyi yansıttığı inancı yanlıştır. Oransal temsil, halkı ve fikirlerini değil, sadece partilerin (ve propagandanın) seçim günü halk üzerindeki etkisini temsil eder. Seçim günü, hükümet etkinlikleri hakkında

halk mahkemesi günü olmalıdır. Oransal temsil bunun böyle olmasını güçleştirir.

Demek ki, geçerli bir halk hâkimiyeti kuramı yoktur; oransal temsili destekleyen bir kuram yoktur. Öyleyse şunu sormalıyız: Oransal temsil uygulamayı, ilk olarak hükümet oluşumunu, ikinci olarak da bir hükümeti düşürme gibi belirleyici önemdeki bir olasılığı nasıl etkiliyor?

1. Ne kadar çok parti varsa hükümeti kurmak o kadar zorlaşır. Bu, öncelikle deneyimin gösterdiği bir olgudur, ikinci olarak da aklın gösterdiği bir olgudur: Sadece iki parti olsaydı hükümet kurmak kolay olurdu. Ama oransal temsil, küçük partilerin de hükümet oluşumuna ve böylelikle de hükümetin politik kararlarına büyük –hatta belirleyici– bir etkide bulunmasını mümkün kılar.

Herkes bunu kabul edecektir; oransal temsilin parti sayısını artırdığını da herkes bilir. Ama demokrasinin "öz"ünün halkın hâkimiyetinde yattığını varsaydığımız sürece, birer demokrat olarak bu güçlükleri sineye çekmemiz gerekir, çünkü o zaman oransal temsil de işin "öz"üne iner.

2. Yine de oransal temsilin ve bunun sonucu olarak partilerin çokluğunun, örneğin parlamentonun yeniden seçilmesi aracılığıyla, halkın kararıyla hükümetin devrilmesi gibi önemli bir konuda, bazen daha da kötü etkileri olur – ilk olarak, birçok parti olduğunu bildiğimiz ve bu kadar çok partiden birinin mutlak çoğunluğa ulaşacağını asla bekleyemeyeceğimiz için. Bu yüzden bu beklenti doğru çıktığı takdirde, halkın kararı partilerden hiçbirine karşı oluşmamış demektir. Partilerden hiçbiri düşürülmemiş, partilerden hiçbiri yargılanmamıştır.

İkinci olarak seçim gününün hükümet hakkında bir halk mahkemesi günü olması beklenmez. Bazen hükümet bir azınlık hükümetidir ve bu yüzden doğru bulduğu şeyleri yapabilme durumunda değildir, taviz vermeye zorlanmıştır, ya da hükümet partilerinden hiçbirinin tam sorumlu olmadığı bir koalisyon hükümetidir.

Böylece siyasi partilerden hiçbirini ve bunlardan hiçbirinin

liderini hükümetin kararlarından sorumlu tutmamaya alışılır. Bir partinin oylarının yüzde beş veya onunu yitirmesini, hiç kimse, o partinin suçlu bulunması olarak görmez; hele ki seçmenler, yani yönetilenler tarafından: Bu, sadece popülerlikteki anlık bir çalkantıya işaret eder.

Üçüncü olarak: Seçmenlerin çoğunluğu mevcut bir çoğunluk hükümetini düşürmek istese bile, buna kayıtsız şartsız ulaşamayabilir. Çünkü şimdiye kadar (sorumlu tutulabilecek şekilde) mutlak çoğunluğa sahip bir parti, çoğunluğunu kaybederse, oransal temsil altında büyük olasılıkla hâlâ en büyük parti olacaktır. Bu nedenle en küçük partilerin bile vereceği destekle bir koalisyon hükümeti kurabilecektir. Böylece –çoğunluğun kararının tersine ve "halkın iradesi"ni temsil etmekten kilometrelerce uzaktaki küçük bir partinin kararı yüzünden– büyük partinin düşürülmüş lideri hükümet etmeyi sürdürecektir. Tabii ki, böylesine küçük bir parti, yeni bir seçim olmaksızın veya seçmenlerden gelen yeni bir talep olmaksızın bir hükümeti düşürebilir ve muhalefet partileriyle birlikte yeni bir parti oluşturabilir – bu ise oransal temsilin temelinde yatan fikirle çarpıcı bir karşıtlık içindedir: bir partinin etkisinin, seçmenlerinin sayısıyla örtüşmesi fikriyle.

Bu tür şeyler sık sık olmaktadır. Çok sayıda partinin olduğu ve bu yüzden koalisyonların sıradan olduğu yerlerde ise bu, neredeyse gündelik bir şey haline gelmiştir.

Benzer şeylerin oransal temsilin olmadığı bir ülkede de olabileceği son derece doğrudur. Ama böyle ülkelerde –örneğin Büyük Britanya ve Birleşik Devletler'de– asıl olarak birbiriyle rekabet eden iki büyük partinin çarpışması yönünde bir eğilim gelişmiştir.

İki parti sistemini mümkün kılan biçim, bana en iyi demokrasi biçimi gibi görünüyor. Çünkü bu, partilerin sürekli özeleştiri yapmasını sağlar. Büyük partilerden biri seçimlerde gerçek bir tokat yediğinde, bu genellikle parti içinde kökten bir reforma yol açar. Bu, rekabetin ve seçmenlerin partiyi görmezden gelinemeyecek kadar bariz bir şekilde başarısızlıkla yargılamasının bir sonucudur. Böylece partiler, bu sistem aracılığıyla, zaman zaman hatalarından ders çıkarmaya ya da yok olma-

ya zorlanır. Sadece bu konu hakkındaki tartışmaya yeni bir yön vermeyi diliyorum. Demokrasi fikrinden, oransal temsil sisteminin ahlaksal üstünlüğünün mantıksal olarak çıkarsanabileceği ve Kıta Avrupası sistemlerinin, oransal temsil nedeniyle Anglosakson sistemlerinden daha iyi, daha adil veya daha demokratik olduğu düşüncesi safçadır ve ayrıntıya inen bir inceleme karşısında ayakta kalamaz.

Özet olarak: Oransal temsilin, İngiliz veya Amerikan sisteminden daha demokratik olduğu görüşü desteksizdir, çünkü halkın hâkimiyeti gibi, aşılmış bir demokrasi kuramına dayanmak zorundadır (ki bu da devletin egemenliği kuramı denilen şeyden kaynaklanır). Bu kuram ahlaksal olarak hatalı ve hatta desteksizdir. Çoğunluğun hükümeti düşürme yetkisi kuramı tarafından aşılmıştır.

Bu ahlaksal tanıt, seçimlerinde hükümeti mahkemeye çıkarma gücünü seçmenlere vermek için, iki tam sorumlu ve rakip partiden fazlasına gerek olmadığı yolundaki pratik tanıttan herhalde daha önemlidir. Oransal temsil, çoğunluğun seçim kararının ve böylelikle seçim yenilgisinin partiler üzerindeki etkisinin –ki bu, demokrasinin gereksinim duyabileceği iyilikçi bir etkidir– küçümsenmesi tehlikesini yaratır. Açık bir çoğunluk kararı için, olabildiğince iyi ve güçlü bir muhalefet partisinin bulunması önemlidir. Yoksa seçmenler sık sık, "Bundan sonra daha iyi bir şey gelmeyecek" şeklinde düşünmek için haklı gerekçeleri olduğundan, kötü bir hükümeti hükümette tutmak zorunda kalacaklardır.

Benim iki partili bir sistemi savunmam, açık bir toplum düşüncesiyle çelişmemekte midir? Çok sayıda fikir ve kuramlara karşı hoşgörü, yani çoğulculuk, açık toplum ve onun doğruluk arayışına özgü değil midir? Bu çoğulculuk çok sayıda partiyle ifadesini bulmamalı mıdır? Benim yanıtım: Bir politik partinin görevi, hükümeti kurmak ya da muhalefet olarak hükümetin çalışmasını eleştirel olarak gözlemektir. Eleştirel gözlemin bir parçası da, hükümetin farklı fikirlere, ideoloji ve dinlere karşı hoşgörüsünü gözlemektir (tabii bunlar hoşgörüsüz olmadığı sürece: Çünkü hoşgörüsüzlüğü vaaz

eden ideolojiler, hoş görülme haklarını kaybederler). Bazı ideolojiler –başarıyla ya da başarısızca– bir partiye hükmetmeye veya yeni bir parti kurmaya çalışırlar. Böylece bir yanda fikirler, ideolojiler, dinler, öbür yandaysa büyük rakip partiler arasında bir paslaşma olacaktır.

Ama çok sayıda ideolojinin ya da dünya görüşünün, yansımasını çok sayıda partide bulması gerektiği düşüncesi, bence politik olarak yanıltıcıdır. Hatta sadece politik olarak değil, dünya görüşü olarak da. Çünkü parti politikasıyla çok yakın bir bağlantı, bir öğretinin saflığını bozar.

10. *Demokratik Devlet Kuramı ve Uygulaması Üzerine Düşünceler**

I. Yazın, bilim, demokrasi: Bir bağlantı mı?

Atina'da, İsa'nın doğuşundan aşağı yukarı 530 yıl önceden bu yana, daha önce hiç olmamış, en azından Avrupa'nın hiçbir yerinde olmamış bir pazar vardı: serbest bir kitap pazarı, elyazması ve satış için üretilmiş kitapların papirüs tomarları halinde satıldığı serbest bir kitap pazarı. Bu şekilde satışa sunulan ilk kitaplar, Homeros'un iki büyük destanıydı: *İlyada* ve *Odysseia*.

500 yıl sonra yaşamış olan Cicero'nun bir bildirisine göre, Homeros destanlarının yazıya dökülmesini, o zamanlar Atina tiranlığını elinde tutan Peisistratos'a borçluyuz. Peisistratos büyük bir reformcuydu. Başka şeylerin yanında, Atina'daki drama gösterilerini, bizim tiyatro dediğimiz kurumu kuran da odur. Belki de –evet, tahminen– Homeros'un ilk yayımcısı, yazı malzemesini, Mısır'dan papirüsü getirten ve Homeros'un metnini yazdırabileceği eğitimli köleleri satın alan da odur. Atinalılara festivaller ve kültürel olarak önemli birçok şeyi armağan eden zengin bir adamdı. Daha sonraları yayımcı olarak çalışan başka Atinalı girişimciler de oldu. Homeros'un yazılarına Atina'da olan talebin doyumsuzlaşması onları cezbediyordu: Herkes okumayı öğrenmişti, herkes Homeros okuyordu. Şaşılacak kadar kısa bir sürede yapıtları Atina'nın İncil'i ve elifbası oldu. Hemen başka kitaplar da yayımlandı. Kitap pazarı olmadan yayının da olmadığına dikkat edilsin. Bir elyazmasının (veya günümüzde basılı bir kitabın da) bir kütüphanede bulunması,

* 9 Haziran 1987'de Münih'te yapılan konuşma.

onun pazardaki arzını hiçbir şekilde etkilememektedir; bir el-yazmasının ilk yayımı olarak da haklı olarak kitap pazarında ilk arzını alıyoruz. Avrupa'da bir kitap pazarı uzunca bir süre için (tahminim neredeyse 200 yıl kadar) sadece Atina'da vardı. Kanımca Atina örneğini ilk izleyen kentler, Korinthos ve Thebai pazarları olmuştur.

Tabii ki şairler çok daha önceden vardı ve kayıtlar da. Ama ilk olarak Atina'da bir yazın gelişebildi (çünkü bu, yayımlama kurumunu varsayar), tarihçiler, siyaset bilimciler, filozoflar, doğa bilimciler, matematikçiler gibi yazarlar vardı. Bu yazarların çok azı, Thukydides gibi Atina doğumluydu. Ama Atina onlar üzerinde inanılmaz bir çekim gücü oluşturuyordu. Atina'ya gelip kitaplarını orada yayımlayan yabancı yazarlar arasında, doğa araştırmacısı ve filozof Anaksagoras ile kendisinden biraz daha genç olan çağdaşı, ilk büyük tarihçi Herodotos da bulunuyordu. Her ikisi de Atina'ya politik mülteci olarak Küçük Asya'dan gelmişti. Tahminimce Herodotos, çok kapsamlı tarih yapıtını daha kısa bir doğa tarihi yazmış olan Anaksagoras'ın tersine yayımlama planıyla yazmamıştı. Eğer bu doğruysa, daha yeni icat edilmiş olan ve o zamanlar henüz kimsenin anlamının bilincinde olmadığı yayımcılık uygulamasına karşı henüz güvensiz olan tavrı bunu göstermektedir.

II. Avrupa'nın ilk yayımlanan kitabından Gutenberg devrimine

Tahminimce, Atina'nın İsa'dan 5 yüzyıl önce gözler önüne serdiği kültür harikası, büyük ölçüde Atina'daki kitap pazarının icadıyla açıklanabilir; bu icat herhalde Atina demokrasisini de açıklamaktadır.

Tiran Hippias'ın Atina'dan 510 yılında sürülmesi ve demokrasinin kurulmasının, kitap pazarının icadıyla bağlantılı olduğu tahmini tabii ki kanıtlanamaz. Ama birçok şey bunu desteklemektedir. Atina'da çok çabuk yayılan okuma yazma sanatı, Homeros'un ve –herhalde onun etkisiyle– büyük Atinalı trajik dramcıların büyük popülerliği; ressamlar ve heykeltıraşlar,

tartışılan bir sürü yeni fikir; entelektüel sıçrama: Bütün bunlar birer gerçektir. Ama demokrasinin kurulmasının, kitap pazarının icadından çok yakından etkilenmiş olan bütün bu şeylerden bağımsız olduğunu varsaysak da – genç Atina demokrasisinin özgürlük savaşlarında Perslerin dev imparatorluğunun saldırılarına karşı kazandıkları büyük başarılar, kesinlikle bundan bağımsız *değildi*. Bu başarı, ancak, kendi edinimleri olan benzersiz kültür ve eğitim ürünlerinin ve yine kendi edinimleri olan, sanatta ve şiirde daha önce hiç ulaşılmamış bir güzellik ve berraklığa olan hayranlık ve ilgilerinin, Atinalılara kazandırmış olduğu yeni özbilinç ışığında anlaşılabilir.

Ne olursa olsun, Gutenberg'in 15. yüzyıldaki buluşunun ve kitap basımının yol açtığı kitap pazarının büyük yayılışının, benzer bir kültürel devrime, insancılığa yönlendirmesi gariptir. Antik yazının yeniden canlandırılmasıyla bütün sanatlar canlanmıştır. Yeni bir doğa bilimi doğmuştur; İngiltere'de Reformasyon iki devrime yol açmış, kanlı 1648-49 Devrimi ve kansız 1688 Devrimi ile birlikte İngiliz parlamentosunun sürekli demokratik gelişimi başlamıştır. Ne olursa olsun, burada açıkça görülen bir ilişki vardı.

III. Atina demokrasisinin kazanımları ve kötülükleri

Atina harikası, İsa'dan önce 5. ve 4. yüzyılın başındaki kitap pazarının icadını izleyen devasa kültürel, politik ve ekonomik olaylardan oluşmaktadır. Bu büyük olaylar, kelimenin tam anlamıyla benzersiz ve örnek alınacak –Avrupa'nın geleceği için örnek alınacak– bir yazının hızla gelişmesiyle eşzamanlı olarak meydana gelir. Bu büyük olaylar, neredeyse otuzar yıllık iki savaşı da kapsamaktadır. Bu savaşların ilkinde Atina yıkılmış ama zafer kazanmıştır. İkincisinde ise öldürücü bir yenilgiye uğramıştır. En önemli olaylardan bazılarının kısa bir kronolojik listesini veriyorum:

507 Atina'da demokrasi.

493 Themistokles yönetiminde silahlanma ve deniz filosu inşası.

490 Marathon Savaşı.

480 Atina boşaltılır ve Persler tarafından yıkılır. Direniş tamamen deniz filosuna kayar. Salamis Savaşı.

479 Plataia ve Mykale Savaşları. Küçük Asya'da tehdit altındaki İyonyalı Yunanlar ile adalardaki Yunanlar Atina'dan yardım isterler. Bu da Attika-Delia Deniz İttifakı'nı ve Atina İmparatorluğu denilen devleti doğurur. Atina'nın tahkimi ve yeniden inşası.

462'den itibaren: Perikles çağı. Akropolis. Parthenon tapınağı.

431'den itibaren: Peloponessos Savaşı.

429: Veba. Perikles vebadan ölür. Savaş gitgide korkunçlaşarak sürer.

413 Sicilya faciası: Atina filosunun ve ordusunun yok edilmesi.

411 Atina demokrasisinin yıkılması.

404 Sparta'nın Atina'yı yenmesi ve Sparta'ya bağlı terörist ve antidemokratik bir kukla hükümetin kurulması; bu hükümetin yönetimde bulunduğu sekiz ay içinde, savaşın en kötü son on yılında ölenden daha fazla Atina vatandaşı öldürülür.

Neredeyse otuz yıl süren ikinci savaşın tarihi alışıldığı üzere burada biter, ve kolaylıkla bunun Atina demokrasisinin de sonu olduğu izlenimi edinilir. Ama bu izlenim yanlıştır: Bu bir son değildir.

Sekiz aydan sonra bir grup demokrat Atinalı otuz tiranı Pieria Savaşı'nda yener ve Sparta ile Atina demokrasisi arasında barış yapılır. Böylece demokrasi, acımasız bir savaşın ve önde gelen vatandaşların vatana ihanetinin en kötü zamanlarını aşmıştır, düşmanları da bu andan itibaren ve yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca Atina demokrasisine yenilmez gözüyle bakmıştır.

Ama demokratik Atina korkunç hatalar yapmıştı. Sadece taktik ve stratejik hatalar değil – görünüşe göre doğrudan kışkırtma olmaksızın Atina'nın saldırdığı ada şehir Melos'un yok edilmesi gibi insanlık suçları da işlemişti. Bütün erkekler öldürülmüş ve bütün kadınlar ile çocuklar köle olarak satılmıştı. Bu korkunç suçla karşılaştırıldığında Sokrates davasın-

da (bir parti liderinin davacı olduğu politik bir davada) verilen yanlış yargı nedir ki? Kendisi de bir Atinalı komutan olan Thukydides, bunlar hakkında ayrıntılı bilgi vererek bunu ne idiyse öyle göstermektedir: ne yaptığını çok iyi bilen ve, onun fikrince, yaptıkları kötülüğün bedelini ödemesi gerekecek bir çoğunluğun kinik, insanlıkdışı, affedilmez bir kararı. Buna benzer birçok vaka vardı.

Bu kötülüklerin özrü yoktur. Ama ne mutlu ki, Thukydides'in bize bildirdiği başka kararlar da vardı. Midilli Atina'yla olan ittifak anlaşmasını bozmuş, Atina'ya cephe almış ve Atina tarafından da fethedilmişti. Atinalılar generallerine, bütün Midillililerin öldürülmesi emrini bir gemiyle göndermişlerdi. Ama ertesi gün Atinalıları pişmanlık kaplamıştı. Yeni bir halk toplantısı yapılmış, Thukydides'in tarifiyle, Diodotus yumuşaklığı öven bir konuşma yapmış ve oylama sonucu küçük bir farkla çoğunluğu kazanmıştı. Hemen ilkinin peşinden ikinci bir gemi gönderilmişti, gemi mürettebatı öyle bir güçle gece gündüz kesintisiz kürek çekmişti ki, ilk emir tam zamanında geri çekilebilmişti. Midilli'nin yok olmaya o kadar yakın olduğunu yazar Thukydides.

IV. Demokrasi asla halkın hâkimiyeti olmamıştır, olamaz, olmamalıdır

Demokrasinin büyük problemleri olduğu görülüyor. Daha en başından beri vardı, hâlâ da vardır. En önemli ve en ağır problemleri ise ahlaksal olanlardır.

Halen karmaşaya yol açan ve ahlaksal bir problemmiş gibi görünen, ama olmayan problem sadece sözel bir sorundur: Almancaya çevirdiğimizde "demokrasi", "halkın hâkimiyeti" demektir; bu yüzden de birçok kişi bu ismin, bizim bugün Batı'da öyle adlandırdığımız devlet biçimlerinin kuramı için anlamlı olduğuna inanır.

Çeşitli devlet yönetim biçimleri için Yunanlılar çeşitli isimler kullandılar; görünüşe göre, olası hükümet biçimlerinden hangisinin iyi ya da kötü, daha iyi ya da daha kötü olduğu

hakkında konuşmak istediklerinden. Böylece yönetenlerin ahlaksal niteliklerine göre beş anayasa ismi buldular. Platon sonradan bu fikri çok kullanmış ve aşağıdaki sistemi üretmiştir:

1+2 *Monarşi* – tek bir iyi insanın yönetimi ve bunun bozulmuş şekli, *Tiranlık* – tek bir kötü insanın yönetimi.

3+4 *Aristokrasi* – birkaç iyi kişinin yönetimi ve bozulmuş şekli, *Oligarşi* – o kadar iyi olmayan birkaç kişinin yönetimi.

5 *Demokrasi* – halkın, çoğunluğun, kitlenin yönetimi. Burada Platon'a göre sadece *bir* biçim vardır ve o da kötüdür, çünkü çoğunluğun içinde çok fazla kötü de vardır.

Şimdi bu sistemin temelinde yatan soru biçimini bulmak büyük önem taşır. Burada Platon'un gayet safça bir sorudan yola çıktığı görülür:

Devleti *kim* yönetmelidir?

Yönetim gücünü *kim* elinde tutmalıdır?

Bu safça soru, bütün önemli şahsiyetlerin birbirini iyi tanıdığı Atina şehir devleti gibi küçük bir devlette akla takılabilir. Herhalde bilinçdışı olarak bu sorunun günümüzde bile politik tartışmanın temelinde yatması ilgi çekicidir. Marx ve Lenin, Mussolini ve Hitler, çoğu demokratik politikacı bile, bilinçdışı olarak da olsa, bu son derece kişisel soruyla meşgul olmuştur. Genel kurallar koyduklarında ise bunlar genellikle "*Kim* yönetmeli?" sorusunun yanıtıdır. Platon'un yanıtı: "En iyi olan yönetmelidir" şeklindeydi. Bu, bariz bir şekilde ahlaksal bir yanıttır. Marx ve Lenin ise: "Proleterler yönetmelidirler" (şimdi olduğu gibi kapitalistler değil) demiştir; üstelik gerçekten de devleti yönetmelidir: Dikte etmelidirler! Buradaki ahlaksal öğe biraz gizlidir, ama tabii yönetecek, iyi olan proleterlerdir, kötü kapitalistler değil.

Herhalde Hitler'den bahsetmeme gerek yok. Onun yanıtı çok basitti: "Ben". Öncülleri gibi onun da "Kim yönetmeli?" sorusunu temel aldığı açıktır.

Yaklaşık 50 yıl önce Platoncu "Kim yönetmeli?" sorusunu, yanıltıcı olduğundan dolayı yadsımamızı ve ebediyen gömmemizi önermiştim. Bu, gülünç sözde çözümlere yol açan sözde bir problemdir: sözde ahlaksal olarak gerekli çözümlere. Ahlaka gelince, politik rakiplerini kötü (kendi partisini ise iyi) gör-

mek son derece ahlakdışıdır. Nefrete yol açar, bu ise her zaman kötüdür. Üstelik gücün nasıl sınırlandırılabileceği hakkında çalışmak yerine, yönetenlerin gücünü vurgulayan bir zihniyete yol açar.

Çünkü biz aslında, görünüşe göre, yönetim *biçimlerinin* karşılaştırmasıyla ilgileniyorduk, sözde iyi veya kötü insanların, sınıfların, ırkların hatta belki de dinlerin karşılaştırmasıyla değil.

Platon'un "Kim yönetmeli?" sorusunun yerine tamamen başka bir soru koymak istiyorum: Ahlaksal nedenlerden dolayı yadsınması gereken yönetim biçimleri var mıdır? Veya tersine: Hep zarara yol açan, yadsınması gereken veya en azından beceriksiz bir yönetimden kurtulmamızı sağlayan yönetim biçimleri var mıdır?

Bu soruların bilinçdışı olarak gerçekten de bizim demokrasilerimizin temelinde yattığını iddia ediyorum; bunlar Platon'un, halkın mı yönetmesi gerektiği sorusundan tamamen farklıdır. Hatta bizim modern Batılı demokrasilerimizin olduğu kadar, Atina demokrasisinin de temelinde yatmaktadırlar.

Kendimize demokrat diyen bizler, bir diktatörlük veya tiranlığa ahlaksal olarak kötü gözüyle bakarız; sadece katlanması dayanılmaz olarak değil, sorumsuzluklarından dolayı ahlaksal anlamda dayanılmaz olarak bakarız. Bunlara katlandığımız sürece kötü bir şey yaptığımızı duyumsarız. Ama katlanmak zorundayızdır. 20 Temmuz 1944 hainlerinin durumu buydu. İçine kısıldıkları korkunç ahlaksal tuzaktan, Mart 1933 tarihli yetkilendirme yasasının demokratik bir şekilde karara bağlanmasıyla kurtulmaya çalışmışlardı. Bir diktatörlük bizi, sorumluluğunu taşımadığımız, ama genel olarak aynı zamanda da değiştiremeyeceğimiz bir duruma sokar. Bu yüzden, böyle bir durumun doğmasını engellemek için her şeyi yapmak ahlaksal görevimizdir.

Bunu demokratik dediğimiz devlet biçimleriyle yapmaya çalışırız, onların tek ahlaksal dayanağı da budur. Yani demokrasiler halk yönetimleri değildir, öncelikle diktatörlüğe karşı silahlanmış kurumlardır. Diktatörlük benzeri bir yönetime, gücün tek elde toplanmasına izin vermezler, tersine devlet gücü-

nün sınırlanmasına çalışırlar. Belirleyici olan, bir demokrasinin bu anlamda, kendi hak ve ödevlerini kötüye kullandığı veya biz onun politikasını kötü ve hatalı olarak yargıladığımız zaman, bir hükümetten kan dökmeden kurtulma olanağını açık tutmasıdır.

Demek ki söz konusu olan, yönetenin *"Kim?"* olacağı değil, yönetimin *"Nasıl?"* olacağıdır; hepsinden önce de hükümetin çok fazla yönetmemesidir. Yani daha güzel bir deyişle: devlet yönetiminin *"Nasıl?"* olacağıdır.

Bilinçdışı olarak, ama kanıtlanabilir bir şekilde Atina demokrasisinin ardındaki gizli zihniyet de buydu. Bu hâlâ bizim zihniyetimizdir, öyle de olmalıdır. Kim halktan sayılırsa sayılsın, ister askerler, memurlar, işçiler ve çalışanlar (ama aynı zamanda gazeteciler, radyo ve televizyon yorumcuları), rahipler, aydınlar, teröristler, ergenler – bunların hiçbirinin güç kazanmasını, yönetimini istemiyoruz. Onlardan korkmak istemiyoruz, korkmak zorunda kalmayı ise hiç istemiyoruz. Gerektiğinde onların haksız taleplerine karşı kendimizi doğru zamanda savunmak istiyoruz ve savunmalıyız da. Sözel bir yanlış anlamadan veya alışkanlıktan dolayı "demokrasi" dediğimiz ve *bir* tanesi, egemenlik, yasanın yönetimi hariç bütün yönetim biçimlerine karşı, kişisel özgürlüğü korumak isteyen, bizim Batılı yönetim biçimlerimizin hedefi budur.

V. Asıl Nokta: Hükümet kan dökmeden düşürülebilmelidir (örneğin mecliste yapılacak seçimle)

Demek ki, demokratik bir yönetim biçiminde en önemli şeyin, bir hükümeti kan dökmeden *düşürerek* yeni bir hükümetin dizginleri ele geçirmesini mümkün kılmasında yattığı görüşünü savunuyorum. Hükümeti düşürmenin *nasıl* gerçekleştiği –yeni bir seçimle mi yoksa meclis aracılığıyla mı– kararı, ister seçmenlerin, ister vekillerinin, ister devlet veya anayasa mahkemesindeki yargıçların olsun, çoğunluk kararı olduğu sürece, görece önemsiz görünüyor. Birleşik Devletler'in demokratik ka-

rakterini, hiçbir şey, Başkan Nixon'ın istifası, ki aslında bir düşürmeydi, kadar belirgin olarak kanıtlamamıştır.

Bir hükümet değişikliğinde bu olumsuz güç, görevden alma tehdidi, önem taşır. Bir hükümetin veya onun başkanının göreve atanması şeklindeki olumlu güç, görece önemsiz bir karşılıktır. Ne yazık ki genelgeçer görüş bu yönde değildir. Belli bir ölçüde, yeni atamanın yanlış vurgulanması tehlikelidir de: Hükümetin atanması, seçmenler aracılığıyla bir lisans verilmesi, halk adına ve "halkın iradesi"yle bir meşrulaştırma olarak yorumlanabilir. Ama seçtiğimiz hükümetin yarın hangi hataları –hatta hangi suçları– işleyeceğini biz ne bilelim, halk ne bilsin?

Bir hükümeti veya bir politikayı sonradan yargılayabilir ve belki onayımızı vererek onu yeniden seçebiliriz. Önceden belki güvenimizi kazanabilirler; ama bir şey bilmeyiz, bilemeyiz, onları tanımayız; bu yüzden güvenimizi kötüye kullanmayacaklarını varsayamayız.

Thukydides'in bildirdiğine göre Perikles bu düşünceyi en basit biçimde ortaya koymuştur: *"Her ne kadar pek azımız bir politika üretme ve uygulama durumundaysa da, hepimiz o politikayı yargılama durumundayız."*

Bu kısa ifadeyi temel olarak görüyorum ve yinelemek istiyorum. Burada halkın hâkimiyeti düşüncesinin, hatta halkın inisiyatifi düşüncesinin bile reddedildiğine dikkat edilmelidir. Bunların yerine çok farklı olan *halkın yargılaması* düşüncesi konmaktadır. Bir kez daha Perikles'ten alıntı yapıyorum: "Her ne kadar pek azımız bir politika üretme ve uygulama durumundaysa da, hepimiz o politikayı yargılama durumundayız."

Başka hiçbir güçlük olmasa bile halkın neden yönetemeyeceğini Perikles –yoksa Thukydides mi? Tahminen ikisi de aynı fikirdeydi– çok kısaca belirtmiştir. Düşünceler, özellikle de yeni düşünceler, ancak bireylerin işi olabilir, belki başkalarının işbirliğiyle açıklanıp iyileştirilerek. Sonradan –özellikle de bu düşüncelerin yol açtığı sonuçları yaşadıktan sonra– bunların iyi mi kötü mü olduklarını görebiliriz. Böylesi yargılamalar, böylesi "Evet-Hayır-Kararları", büyük bir seçmen kitlesi tarafından da gerçekleştirilebilir.

Bu yüzden, "halk inisiyatifi" gibi bir ifade yanıltıcıdır ve propaganda amaçlıdır. Bu genellikle az sayıdaki insanın inisiyatifidir ve olsa olsa halkın eleştirel yargısına sunulur. Bu nedenle böylesi durumlarda önerilen tedbirlerin, seçmenlerin onları yargılama yetilerini aşıp aşmadığı önemlidir.

Bu konudan ayrılmadan önce, halka ve insanlara halkın hâkimiyeti altında yaşadıklarını – yani doğru olmayan (ve olamayacak) bir şeyi öğrettiğimizde ortaya çıkan bir tehlikeye dikkati çekmek istiyorum. Bunu hemen fark ettiklerinden tatminsizleşirler, üstelik de kendilerine yalan söylendiğini duyumsarlar: Bu geleneksel sözel karmaşa hakkında bir şey bilmezler. Bunun, dünya görüşü ve politik olarak kötü sonuçları olabilir, hatta terörizme kadar sürükleyebilir. Gerçekten de böyle vakalarla karşılaştım.

VI. Özgürlük ve özgürlüğün sınırları: devlet

Gördüğümüz gibi birlikte yönetmesek bile hepimiz belli ölçüde hükümetten sorumluyuz. Ama hep birlikte sorumlu oluşumuz özgürlük gerektirir – birçok özgürlük: İfade özgürlüğü; bilgiye ulaşma özgürlüğü ve bilgi verme özgürlüğü; basın özgürlüğü ve daha birçoğu. Devletin biraz "fazla"lığı, özgürlüğün azalmasına yol açar. Ama özgürlüğün de bir "fazla"sı vardır. Ne yazık ki, devlet yetkisi kötüye kullanılabildiği gibi özgürlük de kötüye kullanılabilir. İfade özgürlüğü ve basın özgürlüğü kötüye kullanılabilir. Örneğin yanlış bilgilendirme ve kışkırtma amacıyla kullanılabilir. Çok benzer şekilde özgürlüğün devlet yetkisiyle sınırlandırılması da kötüye kullanılabilir.

Devlet yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek için özgürlüğe, özgürlüğün kötüye kullanılmasını engellemek için de devlete gereksinimimiz vardır. Bu, açıkça hiçbir zaman soyut bir şekilde, ve ilke olarak asla yasalarla tam olarak çözülemeyecek bir problemdir. Bir yüce divana ve her şeyden de çok, iyi niyete gerek vardır.

Bu problemin asla tam olarak çözülemeyeceğini, daha doğrusu ancak bir diktatörlükte tam olarak çözülebileceğini, çünkü

burada devletin ilke olarak her şeye kadir olduğunu, bunu da ahlaksal nedenlerle reddetmemiz gerektiğini görmeye gereksinimimiz vardır. Kısmi çözümlerle ve uzlaşmalarla yetinmeliyiz; özgürlük aşkımızın, onun kötüye kullanılmasının yarattığı problemleri görmemizi engellemesine izin vermemeliyiz.

VII. Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Wilhelm von Humboldt, John Stuart Mill

Bu problemler, devlet gücünün gerekliliğini temellendirmek ve sınırlarını belirlemek için genel ilkeler arayan bazı eski ve yeni düşünürler tarafından fark edilmiştir.

Thomas Hobbes, devlet olmadan her insanın diğerinin potansiyel can düşmanı olduğunu ("İnsan insanın kurdudur": *"Homo homini lupus"*) ve bu yüzden suçları ve şiddet uygulamalarını dizginleyebilmek için olabildiğince güçlü bir devlete gerek olduğunu kabul etmiştir. Kant ise sorunu daha farklı görmüştür. O da devletin ve özgürlüğün sınırlandırılmasının gerekliliğine inanıyordu, ama bu sınırlamayı en aza indirgemek istiyordu; herkesin özgürlüğünü başkalarınınki ile "tutarlı kılabilen" yasalara göre *"en büyük insan özgürlüğünü* tanıyan bir anayasa"* talep ediyordu. Devletin her vatandaşının, başkalarının özgürlüğünü olabildiğince az sınırlandırmasını ve onların onun özgürlüğünü sınırlandırdığından daha fazla sınırlandırmamasını sağlayacak kadar özgürlüğe sahip olmasını, devletin güvence altına alması için kesinlikle gerekli olandan daha güçlü olmasını istemiyordu. Özgürlüğün kaçınılmaz şekilde sınırlandırılmasını Kant, insanların bir arada yaşamasının zorunlu bir sonucu olan bir yük olarak görüyordu.

Kant'ın fikri bir anekdotla da gösterilebilir. Bir başkasının burnunu kırdığı için bir Amerikalı dava edilmiş. O da kendisini, özgür bir vatandaş olduğunu ve bu yüzden yumruğunu

* Kant'ın metni (*Arı Usun Eleştirisi*, Öğeler Öğretisi, II. Bölüm, II. Altbölüm, I. Kitap, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul, İDEA 1993, s. 184): *"...herkesin özgürlüğünü başkalarınınki ile tutarlı kılabilen..."* (orijinalde aralıklı yazılmış). Ayrıca bkz. *Zum ewigen Frieden* ile Kant'ın diğer yazıları.

hareket ettirmek istediği her yöne hareket ettirme özgürlüğüne sahip olduğunu söyleyerek savunmuş. Bunun üzerine hakim ona şunları söylemiş: "Yumruklarınızı hareket ettirme özgürlüğünüzün bir sınırı vardır. Bunlar bazen değişebilir. Ama vatandaşlarınızın burunları neredeyse daima bu sınırların dışındadır."

Kant'ın daha sonraki bir yapıtında *(Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis;* Bu Kuram Doğru Olabilir Ama Uygulamada İşe Yaramaz – Lafı Üzerine, 1793) çok daha iyi geliştirilmiş bir devlet ve özgürlük kuramı buluyoruz. Kant orada, Hobbes'a karşı yöneltilmiş II. Kısımda, bir "arı us ilkeleri" listesi verir. Bunların ilki, "insan olarak özgürlüktür, ki bu ilkeyi bir ortak yaşamın kurulması için şu şekilde ifade ediyorum: [Belli] bir şekilde ... mutlu olmaya beni kimse* zorlayamaz, bilakis herkes mutluluğunu kendisine iyi görünen yolda arayabilir... Halka rağmen halkın iyiliğini isteme üzerine kurulu bir hükümet... yani *babacı bir hükümet (imperium paternale)* düşünülebilecek en büyük despotluktur...". Her ne kadar bu son ifade (Lenin ve Stalin'den, Mussolini ve Hitler'den sonra) bana abartılı geliyorsa da, Kant'a tamamıyla katılıyorum.** Çünkü söylemek istediği –Hobbes'un tersine– kendi elinde bulunan hayatımızı, etraftaki kurtlara karşı koruyacak kadar iyi kalpli veya bizim iyiliğimizi isteyen, her şeye kadir bir devlet istemediğimiz, tersine asıl görevi haklarımıza saygı göstermek ve onları güvence altına almak olan bir devlet istediğimizdir.

Hobbes'un düşündüğünün tersine bütün insanlar birbirlerine karşı melekler kadar iyi davransalar bile bu ödev belirleyici olurdu. Çünkü o zaman da zayıfların güçlülere karşı hiçbir hakkı olmazdı, sadece sabır gösterdiklerinden dolayı onlara teşekkür borçlu olurlardı. Sadece bir hukuk devletinin varlığı bu problemi çözebilir ve böylece Kant'ın "insanlık onuru" dediği şeyi koruyabilir.

Kant'ın devlet fikrinin gücü ve babacılığı reddinin asıl nedeni burada yatmaktadır. Kant'ın fikirleri daha sonraları Wil-

* Karş. *Daha İyi Bir Dünya Arayışı* adlı kitabım, çev. İlknur Aka, YKY 2001.
** a.g.y.

helm von Humboldt tarafından geliştirilmiştir. Bu önemlidir, çünkü birçok kişi, Kant'tan sonra böyle fikirlerin Almanya'da, özellikle Prusya'da ve politik olarak önemli çevrelerde bir daha asla bir yankı bulmadığına inanır. Humboldt'ün kitabının adı *Ideen, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (Devletin Etkililiğinin Sınırlarını Belirleyici Fikirler) idi. 1851'de yayımlandı ama çok daha önce yazılmıştı.

Humboldt'ün kitabı aracılığıyla Kant'ın fikirleri İngiltere'ye ulaşmıştır. John Stuart Mill'in kitabı *On Liberty* (Özgürlük Üzerine, 1859) Humboldt'ten ve dolayısıyla Kant'tan esinlenmişti, özellikle de Kant'ın babacılığa saldırısından. Bu kitap, kökten liberal İngiliz hareketinin en etkili kitaplarından biri oldu.

Kant, Humboldt ve Mill, devletin gerekliliğini, devleti olabildiğince dar sınırlar içinde tutacak bir şekilde temellendirmeye çabalıyorlardı. Fikirleri şuydu: Devlete gereksinimimiz var, ama ondan olabildiğince az talebimiz var, bütüncü bir devletin tam tersi – babacı, otoriter, bürokratik bir devlet değil; kısaca bir mini devlet istiyoruz.

VIII. Mini devlet mi, babacı devlet mi? Her ikisinin de sınırları. Düzenleyici ilke olarak mini devlet

Bir devlete, bir hukuk devletine gereksinimimiz var, hem Kantçı olarak insan haklarımızı gerçeğe dönüştürmesi anlamında, hem de yine Kantçı olarak özgürlüğümüzü olabildiğince az ve olabildiğince adilce kısıtlayan o düzeni, hukuk düzenini yaratması ve yaptırımla uygulaması anlamında. Bu devlet ise olabildiğince az babacı olmalıdır.

Ama sanırım her devlet, babacı bir veya hatta birkaç özellik taşır; üstelik bunlar gayet ağır basar.

Devlete yüklediğimiz başlıca ödev –hepsinden önce ondan beklediğimiz–, özgürlük ve yaşama hakkımızı tanıması ve gerekli olduğu zaman özgürlüğümüzü ve yaşamımızı (ve bunlarla ilintili her şeyi) hakkımız olarak savunmasıdır. Ama zaten bu ödev bile babacıdır! Hatta Kant'ın "başkalarının iyiliğini iste-

mek" olarak betimlediği şey bile, burada ilk adımda önemli ve yadsınamayacak bir rol oynamaktadır. Temel haklarımızı savunmak zorunda kalırsak, devletten (devlet organlarından) düşmanlık veya umursamazlık değil, başkalarının iyiliğini istemesini bekleriz! Gerçekten de bu durum babacıdır, hem yukarıdan (başkalarının iyiliğini istemesi *gereken* devlet organından) aşağı, hem de aşağıdan (daha güçlü olandan yardım isteyen vatandaştan) yukarı.

Bütün nesnelliğiyle hukukun kendisinin, bu sahte kişisel ilişkilerin üzerinde bulunduğu doğrudur. Ama devlette ve yasalarında gerçekleşen hukuk insan yapımıdır. Yanılabilir. Organları da yanılabilen insanlardır. Bu insanların bazen kötü niyetli oldukları ve Kant'ın fazla insanca bularak aşağıladığı "başkalarının iyiliğini isteme" –üstelik uzun yıllar süren bir hizmet süresi boyunca– yönünde davranış gösterdiklerinde mutlu ve hatta müteşekkir olmamız gerektiği gerçeği, bütün bunlar, bu olaylarda babacı özelliğinin çokyönlü bir rol oynadığını göstermektedir. Ne yazık ki bu böyledir – istemeyerek bu itirafta bulunuyorum. Ama bana öyle görünüyor ki, doğru olan budur, ve bu doğrunun ihmal edilmesi, son yılların tartışmalarında mantıksal safsatalara ve hatta gülünçlüklere yol açtı.

Burada söz konusu olan, refah devletine karşı artık modern olarak görülen saldırıdır. Bu saldırıyı ve onun yeniden canlandırdığı tartışmayı önemli buluyorum. Ama hep olduğu gibi – şimdi moda olan felsefe de, ne yazık ki, bir kez daha fazla ciddiye alınamaz. Fazla ahlaksal ve insancıl olduğunu sandığı refah devleti kuramının, gerçekte insan haklarının en önemlisine – özgürce kendini belirleme hakkına, kendi dileğimizce mutlu veya mutsuz olma hakkına, Kant'ın babacılığa karşı savunmuş olduğu hakka (bkz. yukarıda Bölüm VII) karşı ahlakdışı bir saldırıyı temsil ettiğini göstermeye çalışır.

Babacılığa karşı bu yeni kökten saldırı, genellikle John Stuart Mill'in Kitabı *On Liberty*'ye (1859) dayanır. Orada şöyle yazmaktadır:

"İster birey ister topluluk olarak, kendilerinden birinin hareket özgürlüğüne insanların müdahale etmesine izin veren tek hedef, kendini savunmadır... Uygar toplumun bir üyesine karşı

iradesi dışında şiddet uygulamaya, hukuki olarak izin veren tek amaç, başkalarının zarar görmesini engellemektir. O üyenin kendi iyiliği – fiziksel veya ahlaksal iyiliği – [hareket özgürlüğüne] böyle bir müdahale için yeterli bir neden olamaz. Kendisi için daha iyi olacağı için; (başkalarının görüşünce) öyle davranmak daha bilgece olacağı için; hatta öylesi [hukuksal veya ahlaksal olarak] doğru olacağı için bile, hiç kimse bir şey yapmaya veya yapmamaya hukuksal olarak zorlanamaz."

İngilizce aslında da dil olarak fazla iyi olmayan bu pasaj, herkesin kendi bildiğince mutlu veya mutsuz olma özgürlüğüne sahip olması gerektiği yolundaki Kantçı ilkeyi yineleyerek, her türlü babacı müdahaleyi yasaklar – eğer müdahale üçüncü bir tarafın çıkarlarının tehlikeye atılmasından kaynaklanmıyorsa. Kimse –hiçbir akraba, hiçbir arkadaş ve kesinlikle hiçbir devlet dairesi, kurum (parlamento gibi), hiçbir partili, hiçbir memur– bir yetişkine vasilik etme ve böylece özgürlüğünü elinden alma hakkını kendinde göremez; üçüncü bir taraf tehlikede olmadığı sürece.

İyi, güzel ama, Mill'in bu ilkesine karşı kim bir şey söyleyebilir ki? Peki bundan ne çıkar? Mill ilkesi hareket özgürlüğünün savunusu için ciddi olarak kullanılabilir mi?

Çok tartışılan bir örneği ele alalım: Devletin vatandaşlarına, araba yolculuklarında yolcunun emniyet kemeri takmasını emretme hakkı var mıdır? Görünüşe göre Mill ilkesi uyarınca yoktur; uzmanlar güvenlik nedeniyle zorunlu olduğu, yolcunun emniyet kemeri takmadan arabada yolculuk etmesinin tehlikeli olduğu konusunda olsalar bile yoktur.

Bir dakika! Eğer bu böyleyse, devlet, yolcunun *üçüncü taraf olarak* bu tehlikeli duruma girmesini engellemekle *yükümlü* değil midir? Devlet, yolcu –tabii ki tamamen özgür iradesiyle!– emniyet kemerini takmaya karar vermeden araba kullanmayı sürücüye yasaklamakla *yükümlü* değil midir?

Buna benzer çok tartışılan bir örnek de sigara yasağıdır. Mill ilkesine göre kimsenin kendi çıkarı için sigara içmesi yasaklanamaz. Peki ya başkalarının çıkarı için? Devlet uzmanları, başkasının dumanını solumanın sağlıksız –hatta tehlikeli– olduğunu söylüyorsa, devlet bir üçüncünün bu duruma gire-

bileceği her yerde sigara içmeyi yasaklamakla yükümlü değil midir?

Çeşitli sigorta biçimlerinde, örneğin kaza sigortasında da benzer bir durum vardır. Mill ilkesi uyarınca bu, tehlike altındakileri cezai yaptırımlarla sigorta yaptırmaya zorlayarak yaptırılamaz, ama üçüncü bir kişiye, örneğin işverene, önceden –özgür iradesiyle!– sigorta yaptırmamış birini çalıştırmayı yasaklayarak olabilir.

Çok tartışılan başka bir vaka da uyuşturuculardır. Mill ilkesine göre temyiz kudretine sahip herkesin (14 yaşında? 20 yaşında? 21 yaşında?) uyuşturucu maddelerle kendisini felakete sürüklemek için mutlak bir hakkı olduğu, devletin de bu hakkı elinden alamayacağı apaçık ortadadır. Ama devlet, başkalarının bu kadar korkunç tehlikeli bir duruma yol açmasını engellemekle yükümlü değil midir? Bu nedenle devlet, şimdi olduğu gibi, uyuşturucu maddelerin satışını, üstelik de en sert cezai yaptırımlarla yasaklamakla yükümlü değil midir?

Tartışılan bütün vakaların bu yöntemle ele alınabileceğini ve benzer sonuçlara götüreceğini iddia etmiyorum. Ama öyle gibi görünüyor. (İlk başta zor görünen şoförlerin durumu da kolayca çözülür: Devlet, üçüncü bir şahsa kendisi kullanması için bir araç –ister satarak, ister kiralayarak– sunan herkesi, şoförü korumak için ondan bir koşul olarak, bu üçüncü şahsı, yolculuk başlamadan önce emniyet kemerini takmayı unutması durumunda büyükçe bir meblağ ödemek zorunda bırakan bir belgeyi, üçüncü şahıstan özgür iradesiyle imzalamasını talep etmeye, satıcıyı cezai yaptırımla zorlama yükümlülüğündedir.

(Devletin kendi çıkarı için değil, bizim çıkarımız için) bu yasaklama yöntemini benimseyerek, kimseyi "kendi çıkarı için" bir şeye zorlama hakkı olmadığını sürekli anımsamanın, devlet organlarımıza iyi geleceğini seve seve kabul ediyorum. Ama biraz iyileştirilmiş bir biçimde ve üçüncü tarafları koruma bayrağı altında da olsa, (neredeyse?) bütün babacı içgüdülerini –biraz şimdi olduğu gibi– salıverebilirlerdi.

Refah devleti için vergiler, kendini güvene almak için değil, daima üçüncü tarafları korumak adına talep edilebilir; vergileri

ödemek ama refah hakkından faydalanmamakta sonuçta herkes özgürdür.

(Mill ilkesini aşağı yukarı şu şekilde kabul ediyorum: herkes kendince mutlu veya mutsuz olma hakkına sahiptir, üçüncü tarafları tehlikeye sokmadığı sürece, ama vatandaşlarının bilgilendirilmeden kendilerinin yargılayamayacağı kaçınılmaz tehlikelere atılmamasından devlet sorumludur.) Bu şekliyle Mill ilkesi aslında çok önemli olan refah devletinin eleştirilmesine sadece çok küçük bir katkıda bulunabilir; bizim mini devletten beklediğimiz haklı çıkarımızın Mill ilkesiyle *hiçbir* ilgisi yoktur. Ama mini devletten beklediğimiz çıkarın, refah devletiyle çok ilgisi vardır: Bu, sosyal sigortanın özelleştirilmesi önerisine zemin hazırlar.

Son olarak, devletin başka birçok işlevi gibi memnuniyetle lüzumsuz olduğunu ilan etmek isteyeceğim, ama maalesef lüzumsuz olduğunu ilan edemeyeceğim eski moda bir işlevi daha vardır; halen çok büyük önem taşımaktadır ve hiçbir özel şirkete de devredilemez.

Ülke savunmasından bahsediyorum. Bunun her anlamda köküne kadar babacı bir işlev olduğu apaçık ortadadır; günümüzde taşıdığı anlam da, bütün babacılık karşıtı devlet kuramlarının fazlaca ilginç olmayan felsefeler olarak görünmesine yol açmaktadır. Tersine bu felsefeler, ülke savunması problemini, basitçe ihmal ederek ortadan kaldırabileceklerini sanıyormuş gibi görünmekteler. Ancak bu problem her şeyden üstün bir önem taşımaktadır ve son derece de maliyetlidir. Bu, mini devletin karşısındaki en büyük tehdittir ve bize, görece çok daha ucuz olan ve ülke savunmasıyla yakından ilişkili olan başka bir işlevi hatırlatır: aynı şekilde her şeyden üstün önemdeki dış politika. Bu ikisinin yarattığı sonuçlar, mini devlet fikrini, uzak, ütopik, ama yine de bu yüzden vazgeçilmemesi gereken bir ideal haline getirir: Sadece düzenleyici bir ilke olarak olsa da mini devlet yaşamını sürdürmektedir.

Ancak bir noktayı daha belirtmek istiyorum: Ülke savunması yükümlülüğünde olan bir devlet, vatandaşlarının savunma yeteneklerini ve dolayısıyla da sağlıklarını kontrol etmelidir. Hatta belli bir dereceye kadar ekonomiyi de kontrol etmelidir, çünkü büyük miktarda stokları bulunmalı, bir trafik tekniği ile sinyal tekniği ve daha birçok şeyi olmalıdır.

IX. Reşit olmayanların hakları

Ama ne yazık ki *ilke olarak* da *ahlaksal nedenlerle* babacılık olmadan olmaz. Eğer devlet vatandaşlarının soygunlara karşı polis tarafından korunma hakkını tanıyorsa, reşit olmayanların da birçok şekilde korunma hakkını tanımalıdır; gerekirse ana babalarına karşı bile. Böylelikle tabii ki, ilke olarak babacı bir tavra bürünür. Böylece, "mini devlet mi, babacı devlet mi?" probleminin yerine, "ahlaksal olarak gerekenden *fazla olmayan* babacılık" problemi geçer. Ahlaksal olarak fazla iddialı olan babacı devlete karşı mini devletin ilke olarak ahlaksal üstünlüğü yerine, devlet ve özgürlük arasındaki eski karşıtlığa ve Kant'ın diktatörlüğe karşı özgürlüğü kaçınılmaz olandan *fazla* kısıtlamama kuralına geri dönüyoruz.

X. Sivil bürokrasi probleminin çözülebilirliği. Askeri bürokrasi

Tiranca olmayan (yani "demokratik") her devlet kuramındaki önemli bir nokta da bürokrasidir. Çünkü bürokrasilerimiz, (kelimenin benim kullandığım anlamıyla) "demokratik değildir". Yaptıkları ve yapmadıkları için uygulamada asla hesap sorulamayan çok sayıda cep diktatörü barındırırlar. Büyük bir düşünür olan Max Weber, bu problemi çözülemez bulmuş ve bunun sonucunda kötümserleşmiştir. Ben bunu ilke olarak kolayca çözülebilir buluyorum, eğer *bizim* temel demokratik kurallarımız tanınırsa – ve problem gerçekten çözülmek istenirse. Ama *askeri* bürokrasi problemini ben de çözülemez buluyorum. Sınırsızlığa doğru uzanan ve kamuca denetlenemeyen askeri güç tehlikesi, neden bir iyimser olarak bütün ümidimi, ne kadar uzaklarda bulunsa da, dünya barışına bağladığımın ve bağlamak zorunda olduğumun bir açıklamasıdır: Kant'ın "Ebedi Barış"ına. Hazır bundan bahsederken, *barış adına*, barış hareketi denilen yönelime karşı olduğumu belirtmeliyim. Deneyimlerimizden ders çıkarmalıyız; barış hareketi şimdiye kadar iki kez saldırganı cesaretlendirme sonucunu doğurmuştur. Kayser II.

Wilhelm, Belçika'ya verdiği garantiye rağmen pasifistçe nedenlerle İngiltere'nin savaş kararı veremeyeceğini sanıyordu; Hitler de İngiltere'nin Polonya'ya olan garantisi için benzer şekilde düşünüyordu.

XI. Gençliğin umudu

Batılı demokrasilerimiz, hepsinden de önce –Batı demokrasilerinin en eskisi olan– Birleşik Devletler benzersiz birer başarıdır: çok fazla çalışmanın, çabanın, çok fazla iyi niyetin ve hepsinden önemlisi, birçok alanda birçok yaratıcı düşüncenin ürünü olan başarı. Sonuç: Şimdiye kadar hiç olmadığı kadar çok insan daha özgür, daha güzel, daha iyi ve daha uzun bir yaşam sürüyor.

Birçok şeyin iyileştirilmesi gerektiğini tabii ki biliyorum. Herhalde en önemlisi de, "demokrasilerimiz"in çoğunluk diktatörlüklerinden yeterince belirgin şekilde ayırt edilememesidir. Ama insanların bu kadar özgür yaşayabildikleri ve eskiler kadar iyi, ya da daha iyi bir hayat sürdükleri devletler, tarihte şimdiye kadar asla olmamıştır.

Bu fikri çok çok az insanın paylaştığını biliyorum. Dünyamızda yaşamın karanlık tarafları olduğunu da biliyorum: Caniler, vahşetler, uyuşturucular. Birçok hata yapıyoruz; ve birçoğumuz hatalarından ders çıkarıyorsa da, bazıları hâlâ onlara takılıp kalıyor.

Dünya böyle. Bize ödevler verir. Biz de onun içinde tatmin ve mutlu olabiliriz. Ama bunu yüksek sesle ifade etmeliyiz! Ben bunu neredeyse hiç duymuyorum. Onun yerine her gün, içinde yaşamaya lanetlendiğimiz, sözde o kadar kötü olan dünya hakkında yakınmalar, sızlanmalar dinliyoruz.

Bu yalanların yayılmasını, çağımızın en büyük suçu olarak görüyorum, çünkü gençliğimizi tehdit ederek hakkı olan umudu ve iyimserliği ondan çalmayı deniyor. Bazı durumlarda onları intihara veya uyuşturucuya, hatta terörizme kadar sürüklüyor.

XII. İyimserlik ve medya tehlikesi

Ne mutlu ki gerçek kolaylıkla sınanabilir: Batı'da bizlerin şimdiye kadar gelmiş geçmiş en iyi dünyada yaşadığımız gerçeği. Artık bu gerçeğin bastırılmasına izin veremeyiz. Bu konuda en büyük günahları işleyen medya, büyük zararlara yol açtığına ikna edilmelidir. İşbirliği yapmaya ikna edilmelidir.

Medyayı gerçekleri görme ve söyleme noktasına getirmeliyiz. Kendi tehlikelerini görme ve bütün sağlıklı kurumlar gibi özeleştiride bulunma ve kendi kendini uyarma noktasına getirmeliyiz. Bu, onlar için yeni bir ödevdir. Şu anda yol açtığı zarar büyüktür. Medyanın işbirliği olmaksızın iyimser kalmak neredeyse imkânsızdır.

11. Özgürlük ve Entelektüel Sorumluluk*

Gelecek ardına kadar açık. Ve de bize bağlı, hepimize. Bizim ve diğer birçok insanın, bugün, yarın ve ertesi gün neler yaptığına ve yapacağına bağlı. Neler yaptığımız ve yapacağımız da yine bizim düşüncemize bağlıdır; ve de dileklerimize, ümitlerimize ve korkularımıza. Dünyayı nasıl gördüğümüze bağlıdır; ve geleceğin ardına kadar açık olanaklarını nasıl yargıladığımıza.

Bu, hepimiz için büyük bir sorumluluk demektir. Hiçbir şey bilmediğimiz, ya da bildiğimiz az şeyi "hiçbir şey" diye tanımlamakta haklı olacak kadar az şey bildiğimiz gerçeğinin bilincine vardıkça, sorumluluğumuz daha da büyür. Çünkü, doğru kararları verebilmek için bilmemiz gerekenlerle karşılaştırıldığında, bildiklerimiz hiçbir şeydir.

Bunu gören ilk insan Sokrates'ti. Sokrates, bir devlet adamının bilge olması gerektiğini söylemiştir – hiçbir şey bilmediğini bilecek kadar bilge. Platon da devlet adamının, hepsinden çok da kralın, bilge olması gerektiğini söylemiştir; ama bununla Sokrates'ten çok farklı bir şeyi kastetmiştir. O, kralların filozof olması gerektiğini ve –son derece bilgece ve karmaşık olan– Platoncu eytişimi öğrenmek için onun, Platon'un okuluna gelmeleri gerektiğini; hatta daha da iyisi, kendisi gibi çok bilen ve bilge filozofların kral olmasını ve dünyayı yönetmesi gerektiğini kastetmiştir. Platon bu öneriyi Sokrates'in ağzından yapmış ve bazı yanlış anlamalara yol açmıştır. Filozoflar kral olmaları gerektiğini duymaktan çok hoşlanmışlardı, Sokrates ile Platon'un devlet adamından beklentileri arasındaki fark, felsefi ey-

* Haziran 1989'da St. Gallen'da yapılan konuşma.

tişimin sisi içinde kayboldu gitti. Bu yüzden bu farkı bir kez daha belirtmek istiyorum: "Devlet adamı bilge olmalıdır" formülü, Platon için bilge filozofların yönetim talebi anlamına geliyordu ve buradan aydınların, entelektüellerin, "seçkinler"in yönetim talebi çıktı. Platon'un çarpıcı bir şekilde karşıtı olarak aynı formül, "Devlet adamı bilge olmalıdır", Sokrates için devlet adamının ne kadar az bildiğini bilmesi gerektiği anlamına geliyordu; bu yüzden de taleplerinde son derece mütevazı olmalıydı. Böylece savaşa ve barışa karar vermeyi kapsayan büyük sorumluluğunu görür ve ne büyük zarara yol açabileceğini bilir. Ne kadar az şey bildiğini bilir. "Kendini tanı!" der Sokrates, "kendini tanı ve ne kadar az şey bildiğini itiraf et!" (karş. Ksenofon'un *Memorabilia*'sında Bölüm IX, 6) Sokrates'in tutumu, Sokrates'in bilgeliği budur. "Kendini tanı ve bilgisizliğini itiraf et!" Platoncu ise gerçi genellikle kral değildir, ama daima her şeyi bilen parti önderidir; ve her ne kadar önderlik ettiği parti sadece kendisinden oluşsa da, tersine, neredeyse bütün parti önderleri, özellikle de saldırgan partilerin önderleri, ve de başarılı partilerin önderleri, Platoncudur. Çünkü Platon'un bizim hükümdarımız olması gerektiğini öğrettiği en iyi, en bilgili ve dolayısıyla de en bilge insanlar onlardır.

"Kim yönetmeli?", Platon'un politik felsefesinin temel sorusudur. Platon'un yanıtıysa: "En iyi ve aynı zamanda en bilge olan!"dır. İlk bakışta bu yanıt kaçınılmaz olarak ve apaçık doğru gibi görünmektedir. Peki en iyi ve en bilge olan kendini en iyi ve en bilge olarak görmüyor ve bu yüzden hükümdarlığı reddediyorsa ne olacak? Bir Sokratesçi, en iyi ve en bilge kişiden bu tavrı beklerdi! Bir Sokratesçi herhalde aynı zamanda, kendisini en iyi ve en bilge insan olarak gören adamın, megaloman olması gerektiğini ve bu yüzden ne iyi ne de bilge olabileceğini düşünürdü (karş. Ksenofon'dan alıntılanan kısım).

"Kim yönetmeli?" sorusu apaçık yanlış sorulmuş bir sorudur. Yine de bugüne kadar tekrar tekrar sorulmuş ve hep Platon'unkine benzer şekilde yanıtlanmıştır. Uzun bir süre yanıt: Askerlerin seçtiği kayser idi, çünkü sadece o, edindiği gücü elinde tutmak için yeterli güce sahip olabilirdi. Daha

sonraları, tanrının inayetindeki meşru prens denildi. Marx bile soruyordu: Güç, *diktatörlük* gücü kimin olmalıdır? Proleterlerin mi, kapitalistlerin mi? Yanıt: iyi olan, sınıf bilinci olan proleterlerin. Kötü olan, kendine âşık kapitalistlerin kesinlikle değil. Lümpen proleterlerin de kesinlikle değil! Marx'a göre bunlar, küfredilmekle yetinmelilerdi. (Bizde ise ortadan kalkmışlardır.)

Demokrasi kuramcılarının çoğu da "Kim yönetmeli?" şeklindeki Platoncu soruyu hâlâ yanıtlamaktadır. Kuramlarının özü ise, ortaçağdan bu yana geçerli olan yanıtın, "tanrının inayetindeki meşru prens"in yerine "tanrının inayetindeki halk"ı koymak olmuştur, ki burada "tanrının inayeti" sözcükleri bir kenara bırakılarak yerine "halk, halkın inayetindeki" konur. Daha Roma'da da: *Vox populi vox dei* derler; Türkçesiyle: Halkın sesi tanrının sesidir.

Platon'un "Kim yönetmeli?" sorusunu daima görmekteyiz, politika kuramında, meşruiyet kuramında ve özellikle de demokrasi kuramında bu soru hâlâ büyük bir rol oynamaktadır. Bir hükümetin, meşru olduğu zaman, yani anayasanın kuralları uyarınca halkın veya temsilcilerinin çoğunluğu tarafından seçildiği zaman, yönetme hakkı olduğu söylenir. Ama Hitler'in de meşru bir şekilde iktidara geldiği ve onu diktatör yapan yetkilendirme yasasının meclis çoğunluğuyla karara bağlandığı unutulmamalıdır. Meşruiyet ilkesi yeterli değildir. O, Platon'un "Kim yönetmeli?" sorusunun bir yanıtıdır. Biz ise sorunun kendisini değiştirmeliyiz.

Halkın hâkimiyeti ilkesinin de Platon'un sorusunun yanıtı olduğunu gördük. Bu tehlikeli bir ilkedir. Bir çoğunluk diktatörlüğü, azınlık için korkunç olabilir.

44 yıl önce bir kitap yayımladım, *Açık Toplum ve Düşmanları*. İkinci Dünya Savaşı'na karşı tavrımı açıklamak için yazmıştım. Bu kitapta, Platon'un "Kim yönetmeli?" sorusunun yerine, kökten farklı bir soruyu koyma önerisini getirmiştim; "Devletin yapısını nasıl biçimlendirelim ki, bir hükümetten kan dökmeden kurtulabilelim?"

Bu soru, hükümetin *görevlendirilme* biçimini değil, onun *düşürülmesi* olasılığını vurgulamaktadır.

"Halkın hâkimiyeti" anlamına gelen "demokrasi" sözcüğü, ne yazık ki bir tehlikedir. Halkın her üyesi, yönetmediğini bilir ve bu yüzden demokrasinin bir kandırmaca olduğuna inanır. İşte tehlike burada yatmaktadır. İnsanın daha ilkokuldan itibaren, demokrasinin Atina demokrasisinden bu yana, bir diktatörlüğü, bir "tiranlığı" *engellemesi* gereken bir politik yapının geleneksel ismi olduğunu öğrenmesi önemlidir. Çin'de yine gördüğümüz üzere diktatörlük, tiranlık en kötü şeydir. İnsan kan dökmeden ondan kurtulamaz, ama genellikle kan *dökerek* de kurtulamaz: Hitler'e karşı 20 Temmuz 1944'te yapılan ayaklanma denemesinde de gördüğümüz gibi günümüzde diktatörler daima çok güçlüdür.

Ama her diktatörlük ahlakdışıdır. Her diktatörlük ahlaksal olarak kötüdür. Hükümetin kan dökmeden düşürülebildiği bir yönetim biçimi olarak demokrasinin ilk ilkesi, ahlaksal temel ilkesi budur. Diktatörlük ahlaksal olarak kötüdür, çünkü vatandaşlarını, bile bile ve vicdanları sızlayarak, ahlaksal inanışlarına rağmen, en azından susarak, kötülükle işbirliği yapmaya zorlar. İnsanlardan insanlık sorumluluğunu alır, ki bu olmadan insan ancak yarım, hatta yüzde bir insandır. İnsan olma sorumluluğunu taşımaya yönelik her denemeyi bir intihar denemesine dönüştürür.

Atina demokrasisinin de, en azından Perikles ve Thukydides'e kadar, bir halk hâkimiyetinden çok, bedeli ne olursa olsun tiranlıktan kaçınma denemesi olduğu, tarihsel olarak gösterilebilir. Bunun bedeli yüksekti, belki de fazla yüksek, ve 100 yıldan az bir zaman sonra ortadan kaldırıldı. Bunun bedeli, fazla popülerleşen her vatandaşı, popülerliği yüzünden sürgüne gönderebilen, göndermesi gereken ve genellikle yanlış anlaşılan Atina'daki halk mahkemesidir. Bunun yüzünden Aristides ve özellikle de Themistokles gibi en nitelikli devlet adamları sürgüne gönderilmiştir. Themistokles'in yolunu tıkadığı veya lakabının "adil" olmasının vatandaşlarını kıskandırdığı için Aristides'in sürgüne gönderildiğini söylemek saçmalıktır. Olay aslında çok farklıdır: Bu lakap Aristides'in popüler olduğunu göstermektedir, hatta fazla popüler. Halk mahkemesinin işlevi ise, popülist bir diktatör türemesini engellemekti. Themistok-

les'in olduğu gibi onun da sürgüne gönderilmesinin tek nedeni buydu.

Atina demokrasisinin bir halk hâkimiyeti olmadığını ve halk hâkimiyeti diye bir şey olamayacağını Perikles de gayet iyi biliyormuş gibi görünmektedir. Çünkü Thukydides'te okuyabildiğimiz o büyük konuşmasında şunları söyler: "Her ne kadar pek azımız bir politika üretme ve uygulama durumundaysa da, hepimiz o politikayı yargılama durumundayız." Bu da demektir ki: Hepimiz yönetip kumanda edemeyiz, ama hepimiz hükümeti mahkemeye çıkarıp jüri üyesi olabiliriz.

İşte bence bir seçim günü tam olarak böyle olmalıdır. Yeni hükümeti meşrulaştıran bir gün değil, eski hükümeti mahkemeye çıkardığımız gün. Hükümetin hesap vermesi gereken gün.

Şimdi burada vurguladığım farkın, halk hâkimiyeti olarak demokrasiyle, halk mahkemesi olarak demokrasi arasındaki farkın pratik sonuçları da olduğunu kısaca göstermek istiyorum:

Bu fark asla sadece sözel değildir. Bunu, halk hâkimiyeti fikrinin, oransal bir halk temsilciliğini desteklemeye sürüklemesinden görebiliyoruz. Her fikir grubu, her parti, çok küçük partiler bile olsa, halk temsilciliğinin halkın tam bir aynası olması ve bir halk hükümeti fikrinin olabildiğince gerçekleştirilmesi için temsil edilmelidir. Hatta şöyle korkunç bir öneri bile duymuştum: Her vatandaş, ekranlarda halk temsilcilerinin tartıştığı her konu üzerinde, bir elektronik düğmeye basarak doğrudan oy verebilmeliymiş. Bunun dışında halk hâkimiyeti olarak demokrasi açısından halk inisiyatifinin büyük memnuniyetle karşılanması gerektiği de söylenmektedir.

Benim savunduğum, halk mahkemesi olarak demokrasi açısından olay çok farklı görünmektedir. Partilerin çok sayıda olmasını bir talihsizlik olarak görüyorum; dolayısıyla oransal temsile dayalı seçim kanununu da. Çünkü çok sayıda parti, koalisyon hükümetlerine yol açar, bunlarda da her şey kaçınılmaz bir uzlaşmanın sonucu olduğu için, halk mahkemesi karşısında kimse sorumluluğu taşımaz. Ayrıca bir hükümetten kurtulup

kurtulamayacağımız da kesin değildir, çünkü hükümette kalabilmek için sadece yeni bir koalisyon ortağı bulması yeterli olur. Az sayıda parti varsa hükümetler de asıl olarak çoğunluk hükümetleridir, sorumlulukları da açık ve nettir. Halkın fikirlerini de oransal olarak halk temsilciliğinde, hatta ve hatta hükümette yansıtmaya çalışmanın değerini anlayamıyorum. Bunun sonucu, hükümetin sorumsuzluğudur, çünkü yansıma aslına karşı sorumlu olamaz.

Ama halk hâkimiyeti kuramına karşı herhalde en güçlü itiraz, mantıkdışı bir ideolojiye, bir batıl inanca neden olmasıdır: halkın (veya çoğunluğun) haksız olamayacağı ve haksızlık yapamayacağı şeklindeki otoriter ve görececi batıl inanca. Bu ideoloji ahlakdışıdır ve reddedilmesi gerekir. Thukydides'in bize öğrettiği gibi, (birçok konuda hayran kaldığım) Atina demokrasisinin, canice kararlar da aldığını biliyoruz. Tarafsız ada kenti Melos'a (uyarmadan olmasa da) saldırmış, bütün erkekleri öldürerek bütün kadınları ve çocukları büyük köle pazarlarında satmıştır. Atina bunları yapabilecek durumdaydı.

Weimar Cumhuriyeti zamanında özgürce seçilmiş Alman Meclisi ise Hitler'i, yetkilendirme yasasıyla yasal yoldan diktatörleştirebilmiştir. Her ne kadar Hitler Almanya'da asla özgür bir seçim kazanmış olmasa da, Avusturya'nın zorla Almanya'ya katılışından sonra bile bu ülkede devasa bir seçim zaferi kazanmıştır.

Hepimiz yanılabiliriz, halk veya herhangi bir başka insan grubu da öyle. Kaldı ki bir halkın hükümetini devirebilmesini savunuyorsam, bunu sadece tiranlıktan kaçınmanın *daha iyi* bir yöntemini bilmediğimden yapıyorum. Benim savunduğum halk mahkemesi olarak demokrasi de asla kusursuz değildir. Winston Churchill'in alaycı ifadesi buna çok uygun düşer: "Demokrasi bütün yönetim biçimlerinin en kötüsüdür, bütün diğer yönetim biçimleri hariç."

İncelemelerimin bu noktasını özetlemek gerekirse: Bu iki fikir arasındaki, halk hâkimiyeti olarak demokrasiyle halk mahkemesi olarak –veya kurtulamadığı bir yönetimden, yani bir tiranlıktan kaçınma aracı olarak– demokrasi arasındaki fark, ke-

sinlikle sözel değildir, çok önemli pratik sonuçları vardır; bu İsviçre için de anlamlıdır. Yine de liselerdeki derslerde, bildiğim kadarıyla çok daha mütevazı ve gerçekçi olan, ahlaksal olarak kaldırılamaz ve dayanılmaz olan diktatörlükten kaçınma kuramı yerine hâlâ, sık sık yıkıcı olmuş ideolojik halk hâkimiyeti kuramı savunulmaktadır.

Buradan tekrar başa dönmek istiyorum. Gelecek ardına kadar açık, bizse onu etkileyebiliriz. Bu yüzden sırtımızda ağır bir yük taşıyor ama neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Yardım edebilmek için ne yapmalıyız? Uzakdoğu'daki korkunç olayları engellemek için bir şeyler yapabilir miyiz? Milliyetçiliği, ırkçılığı, Kamboçya'da Pol Pot'un kurbanlarını, İran'da Ayetullah'ın kurbanlarını, Afganistan'da Rusların kurbanlarını, Çin'deki yeni kurbanları kastediyorum. Bu akla sığmayan olayları engellemek için ne yapabiliriz? Herhangi bir şey yapabilir miyiz, engelleyebilir miyiz?

Bu soruya yanıtım: Evet, sanırım çok şey yapabiliriz.

"Biz" dediğimde entelektüelleri, yani fikirlerle ilgilenen insanları, yani özellikle okuyan ve belki de yazan insanları kastediyorum.

Neden biz entelektüellerin yardım edebileceğini düşünüyorum?

Çok basit: Biz entelektüeller binlerce yıldır en korkunç zararları verdiğimiz için. Bir fikir, bir öğreti, bir kuram adına kitlesel kıyım – işte bu bizim işimiz, bizim icadımızdır: entelektüellerin icadıdır. İnsanları –hep de iyi niyetle– birbirine karşı kışkırtmaktan bir vazgeçebilsek, bu bile çok şey kazandırırdı. Bizim için bunun imkânsız olduğunu kimse söyleyemez.

On emrin en önemlisi diyor ki: Öldürmeyeceksin! İşte bu neredeyse bütün etiği kapsar. Örneğin Schopenhauer'in ifadesiyle ahlakbilim, bu en önemli emrin sadece biraz genişletilmesidir. Schopenhauer'in etiği basit, doğrudan ve açıktır. Der ki: Kimseye zarar verme, kimseyi yaralama; tersine elinden geldiğince herkese yardım et.

Ama Musa Sina Dağı'ndan taştan tabletlerle ilk kez aşağı indiğinde, daha on emri bildiremeden ne oldu? Ölümü hak

eden bir Allahsızlığa, Altın Dana Allahsızlığına tanık oldu. Hemen "Öldürmeyeceksin!" emrini unutarak bağırdı:

Tanrıyı dinleyen bana gelsin... Tanrı, İsrail'in tanrısı böyle buyuruyor: Herkes kılıcını kuşansın,... ve kendi kardeşini, arkadaşını ve yakınlarını boğazlasın... ve (böylece) o gün halktan üç bin insan öldü.

Belki bu başlangıçtı. Ama kesin olan şu ki, böylece devam etti, Kutsal Topraklar'da olduğu gibi sonradan burada, Batı'da da; özellikle de burada, Hıristiyanlık devlet dini olduktan sonra. Bu korkunç bir dinsel işkenceler tarihidir, doğru inanç adına yapılan işkenceler tarihidir. Daha sonra –özellikle 17. ve 18. yüzyılda– işkenceyi, gaddarlığı ve terörü aklamak için başka ideolojik inanç nedenleri eklendi: Milliyet, ırk veya sınıf; politik veya dinsel sapkınlık veya inançsızlık.

Doğru inanç ve inançsızlık fikrinde en darkafalı fenalıklar gizlidir; özellikle biz entelektüellerin kendimizi hemen kaptırdığımız fenalıklar: Ukalalık, ben haklıyımcılık, bilgiçlik, entelektüel kibir. Bütün bunlar darkafalı fenalıklardır – canilik gibi büyük fenalıklar değildir. Ama canilik de biz entelektüellere yabancı değildir. Canilik dalında da birçok başarıya imza attık. Daha Auschwitz'ten ve meşhur Yahudi sorununun "nihai çözüm"ünden yıllar önce yaşlıları ve hastaları katleden Nazi doktorlarını hatırlamak yeterli olacaktır.

Korkaklıktan, kibirden ve gururdan en fena şeyleri yapmış olanlar hep biz entelektüellerdik, hâlâ da öyleyiz. Okuyamamış olanlara karşı özel bir yükümlülüğümüz olan bizler, Fransız Aydınlanmacı Julien Benda'nın ifadesiyle tinsel hainleriz. Benda'nın gösterdiği gibi milliyetçiliği icat eden ve propagandasını yapan bizdik, bütün aptalca modalara da katılırız. Göze batmak isteriz, Hegelci hocalarımızdan öğrendiğimiz ve bütün Hegelcileri birleştiren, anlaşılmaz, ama çok etkileyici, bilgili, sanatsal bir dille konuşuruz. Dil kirlenmesi budur, birbirimizle kapıştığımız Alman dilini kirletme yarışı. Biz entelektüellerle akıllıca konuşmayı, ve çok sık saçmaladığımızı ve bulanık sularda avlandığımızı bize göstermeyi imkânsız kılan da bu dil kirlenmesidir.

Geçmişte sebep olduğumuz fenalıklar korkunçtur. O zamandan bu yana –her şeyi söylemede ve yazmada özgür olduğumuzdan bu yana– acaba daha sorumluluk sahibi olabildik mi?

Platon'un ütopyası hakkında bir zamanlar, dünya üzerinde cenneti kurmaya çalışanların hep bir cehennem kurduklarını yazmıştım. Ama birçok entelektüel Hitler'in cehennemine hayrandı. Ünlü İsviçreli ruh araştırmacısı Carl Gustav Jung, Hitler'in cehenneminde, Alman ruhunun yeni sıçrayışını görüyordu. Tabii Jung'un fazla korkmasına gerek yoktu, ne de olsa İsviçre'de yaşıyordu. Hitler'in ölümünden sonra, yazdıklarını unutuverdi ve Alman ruhunun doğasındaki köktenci kötülüğü yazmaya başladı.

Büyük Britanya uğruna verilen 1940 ve 1941 yıllarındaki belirleyici hava savaşında, neredeyse kesin olan ölümü kabullenip, kendilerini umursamadan bizim için feda eden genç savaş pilotlarının hazırladığı zeminde, Winston Churchill ve Franklin Delano Roosevelt, Atlantik Sözleşmesi ile yeni bir dünya kurdular. Hitler'e karşı kazanılan zaferden bu yana Batı Avrupa, Hitler'in cehennemi yerine Avrupa barışının cennetinde, tarihsel olarak bildiğimiz en adil ve iyi dünyada yaşıyor. Stalin de işbirliği yapmış olsa, bugün Birleşmiş Milletler aracılığıyla sadece Avrupa ve Kuzey Atlantik barışını değil, dünya barışını da sağlamış olurduk ve Amerikan Marshall Planı da Dünya Planı olurdu.

Ama yeni refah yaratılır yaratılmaz ve Batı'da işler yolunda gitmeye başladığında, entelektüellerin büyük bağrışmaları ve kötü çağımıza, toplumumuza, uygarlığımıza, çevremize yönelik hakaretleri de hemen başladı. Bir zamanlar o kadar güzel olan dünyanın artan kalıntılarını olabildiğince çabuk yok edebilmek için, güya kazanç hırsından yol açtığımız yıkımlar ve kirlilikler hakkındaki o korkunç abartmalar başladı. Doğru olan, bütün yaşamın daima tehlike altında olduğudur. Sanırım hepimiz, er ya da geç öleceğiz. Tehlike hep vardı, yaşamın başlangıcından bu yana hep, çevre için de vardı.

Doğa bilimi, teknoloji ve endüstri sayesinde, güneş sistemimizin yaratılışından bu yana ilk defa, çevre için bir şeyler

yapabilecek durumdayız, bütün doğa bilimciler ve teknisyenler bunun için çalışıyor. Ama doğaya zarar vermekle suçlanıyorlar. Bu arada, o harika güzellikteki Zürih Gölü ve Chicago'daki devasa Michigan Gölü sakin sakin çoktan kurtarıldı. Bu göllerdeki yaşam bilimin, teknolojinin ve endüstrinin işbirliğiyle kurtarıldı. Bu, herhalde yaşamın yaratılışından bu yana, bu güneş sisteminin tarihindeki bu türden ilk başarıydı.

Dünyayı yönetmek kolay değildir. Her hayvan türünün, her bitki türünün, her bakteri türünün, bütün diğer türlerin ortamı üzerinde etkisi vardır. Belki bizim etkimiz daha büyüktür. Ama yeni bir virüsün, yeni bir virüs salgınının veya yeni bir bakteriyel salgının insanlığı kısa zaman içinde yok etmesi de her zaman mümkündür.

Doğayı kontrol altında tutmak kolay değildir. Demokrasi de kolay iş değildir. Önceden de söylediğim gibi, Churchill demokrasinin diğerleri hariç bütün yönetim biçimlerinin en kötüsü olduğunu söylemiştir. Churchill'in açıkça söylemediği şeyi burada ben eklemek istiyorum: Hükümet için demokrasi açık farkla en rahatsız ve en zor yönetim biçimidir, çünkü hükümetler sürekli düşürülme tehlikesi altındadır. Hepimize hesap vermek zorundadırlar. Hepimizden biraz korkmak zorundadırlar. Böylesi de iyidir, ama bu onların işini güçleştirir. Biz jüriyiz, ama tehlikemiz, her an, genel olarak inanılan yanıltıcı din tarafından kandırılabilmemizdir. Hegelci *Zeitgeist*, ki daima tehlikelidir, moda ideolojiler, ki neredeyse daima dibine kadar aptalcadır ve gerçek apaçık gözümüzün önünde olsa da tekrar tekrar yalanı gerçek gibi gösterir – bütün bunlar bizi jüri üyesi olarak yanıltır.

Hitler de tıpkı benim gibi hocalarından tüm kalpleriyle inandıkları şeyleri öğrenmiştir: Dünya, sağlığına Alman özünde kavuşacaktır ve "Almanya, Almanya her şeyden üstün, dünyadaki her şeyden üstün" gibi dersler. Avrupa'nın üzerinde egemenlik kazanabilmek için iki Alman savaşında yok olan ve milyonlara cesur genç insanı, cesur düşmanları büyük ve diğer güçlerin önüne geçen bir Almanya için, Kayser için, başkumandan ve Führer için savaşan genç Almanlar gibi özgürlük ve ba-

rış için savaşan düşmanları kendileriyle birlikte ölüme sürükleyen birçok zavallı gençle birlikte Hitler de bunlara inanıyordu.

Bugün artık gerçeği görebiliriz ve görmeliyiz. Büyük ve cesur bir tarihçinin gösterdiği gibi (Profesör Fritz Fischer'den bahsediyorum) Alman ideolojisi bir yanılsamaydı. Daha doğrusu: Bir yalandı. Bütün alaylara rağmen ve sık sık yalana benzer şekilde kötüye kullanılmasına rağmen, doğru olan Batı ideolojisiydi. Batı barış için savaştı ve insanlık tarihinin başından beri savaşların harap ettiği Avrupa'da ona ulaştı, Batı Avrupalıların gerçekten etkili olduğu neredeyse her yerde barışa ulaştı.

Ama sorumsuz entelektüeller, Batı Avrupalı dünyamızda sadece kötü şeyler görebildiler. Dünyamızın adaletsiz olduğunu ve yıkılmaya mahkûm olduğunu öğreten o yeni dini kurdular. Bunu, Oswald Spengler'in kitabı *Der Untergang des Abendlandes*'ten (Batı'nın Çöküşü) bu yana öğrettiler, çünkü orijinal olmak istiyorlardı ve görünüşle çelişen şeyler söylemek istiyorlardı. Kaldı ki sadece görünüşü değil, nesnel gerçekliği de saptırmayı başardılar.

Ama artık entelektüellerden şikâyet etmek istemiyorum. Onlardan nihayet insanlığa karşı ve gerçeğe karşı sorumluluklarını üstlenmelerini talep ediyorum. Bizim özgürlüğümüz onların her şeyi söylemesine ve özgür dünyaya sövmelerine, özgür dünyayı kötü göstermelerine izin veriyor.

Bu da onların hakkıdır. Ama bu doğru değildir, ve buna hakkı olsa bile doğru olmayan şeyler bildirmek ahlakdışıdır. Churchill ve Roosevelt'in, savaştaki kahramanların ve Marshall Planı'nın ulaştığı şeyleri aşağılayarak ve iyiyi kötü gibi göstererek tehlikeye atmak, sadece ahlakdışı değildir, aynı zamanda da büyük bir sorumsuzluktur.

Artık Rusların da dünyamızı ve barışımızı takdir etmeye başladığını ve böylelikle –belki– çok daha büyük bir barışın, artık tamamen imkânsız ve ütopik bir şey olmaktan çıkabileceğini anımsatmak istiyorum. Cennetin ve cehennemin ne olduğu gerçeğini tahrif ederek bu olasılıkları azaltmamak için elimizden geleni esirgememek bizim görevimizdir.

Şimdi son kısma geliyorum.

Önce bir kez daha özetleyeyim. Batı'da bizler cennette yaşıyoruz, tabii henüz yedinci katında değil birinci katında. Cennetimizde birçok şey iyileştirilebilir. Dünyamıza artık sövmemeli ve onu kötülememeliyiz. Dünyada, özellikle de Avrupa'da gelmiş geçmiş en iyi dünyadır o. Bizlerin reformsever olduğumuz bir gerçektir. Hiçbir yerde Birleşik Devletler'de olduğu kadar değil. Bizler iyi niyetli ve fedakâr insanlarız. Cephenin iki tarafındaki askerler bunu kanıtladılar. Dünya üzerinde barışı gerçekleştirmek için en önemli şartlar böylelikle hazırlandı. Ancak gerekli koşullardan biri de *Rusların işbirliği yapmasıdır.* Onlar da işbirliği yaparlarsa, o zaman –belki– Churchill ve Roosevelt'in düşü gerçekleştirilebilir, sadece Avrupa'da değil, bütün dünyada.

Üstelik İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk defa Ruslar da işbirliği yapmak ister gibi görünüyorlar. Büyük ve cesur insan Sacharov, çok güçlü olan diktatör Gorbaçov'a güvenmememiz gerektiğini söylüyor. Sacharov belki de Sovyetler Birliği'nin çözülmek üzere olduğunu da söylüyor. Ama bu çözülüşü isteyemeyiz. Bu Sovyetler Birliği'nde benzersiz acılar doğurabilir; üstelik barışı da büyük tehlikeye sokar. Belki de bir askeri diktatörlüğe yol açabilir – bu dünyanın gördüğü en büyük orduya, deniz ve hava filosuna sahip bir diktatörlüğe. Bu da barış ümidini ortadan kaldırabilir.

Rusya'yı Sacharov kadar olmasa da iyi tanıyan George Soros, bütün bu tehlikeleri *New York Review of Books'ta* yayımlanan önemli bir makalede çözümlemektedir. Bununla birlikte Soros, Rusya'nın Batı'yla işbirliği yapmayı içtenlikle istediğine inanıyor. Cennetin ve cehennemin nerede olduğunu Ruslar bizden iyi biliyorlar.

Bu işbirliğini mümkün kılmak için, nelere ulaştığımızı ve bunlara özgürlükle ulaşılabileceğini nasıl kanıtladığımızı öncelikle kendimize itiraf etmeliyiz. Ancak ondan sonra bunlara nasıl ulaştığımızı kendimize sorabilir, ve eğer ordularını küçültmeye hazırsalar Ruslara da yardımımızı sunabiliriz. Üstelik *bütün ihtiyati tedbirlerle.*

Bu olanaklar önümüzde duruyor. Biz entelektüellerden nihayet nesnel gerçeği görmemizi ve geçmişte olduğu gibi cennetle cehennemi birbirine karıştırmamamızı istiyor.

Hiçbir şey –veya neredeyse hiçbir şey– bilmediğimizi bilmeliyiz. Gorbaçov'un da aynı durumda olduğunu da. Barışa bir adım olsun yaklaşabilmek için, ideolojilerden kaçınmalıyız, özellikle de barış için çok tehlikeli olan tek taraflı silahsızlanma ideolojisinden. Böceklerin yaptığı gibi, eleştirel olarak dokuna dokuna, *bütün mütevazılığımızla* nesnel gerçeği aramalıyız. Artık daha fazla her şeyi bilen peygamberi oynamaya çalışmamalıyız. Bu da demektir ki: *Değişmeliyiz.*

12. *Hayat Problem Çözmektir**

I

Neredeyse otomobille aynı yaştayım. Gerçi 1886 yılındaki keşfi kadar yaşlı değilim, ama çok iyi hatırladığım Kayser II. Wilhelm, ilk arabasını aldığında ben bir yaşındaydım.

Tuna boyundaki Greifenstein civarındaki Altenberg Şatosu'na arabayla ilk gidişim, bir arkadaşımın babası olan şato sahibinin Mercedes'iyle olmuştu. O zamana kadar hep dört atlı bir faytonla evimizden alınmıştık, ama bu sefer, bana dediklerine göre, en iyi Alman otomobili olan bir Mercedes ile gidecektik, üstelik bu modelin Avusturya'ya sokulan ilk örneğiyle. 1907 ya da 1908 yılı olsa gerekti.

İlk arabamı 1936 yılında ikinci elden Londra'da satın aldım. Binip hemen Cambridge'e gittim, inince –tabii sağ taraftan– arka tekerleklerin aksıyla beraber arabanın bir hayli dışına doğru uzadığını fark ettim. Hatırladığım kadarıyla sanki aksın 30 cm'si görünüyor gibiydi, ama herhalde şaşkınlığımdan dolayı böyle hatırlıyorum! "Standard" marka bir spor arabaydı, ki görünüşe göre haklı olarak çoktan ortadan kalktı.

Bu deneyimler ilerlemiş bir yaşın kimsenin elinizden alamayacağı avantajlarından birkaçıdır. Bir diğeri ise benim, daha genç çağdaşlarımın tersine, dünyamızı ve insanları harika buluyor olmamdır. Her ne kadar birçok kötülüğün var olduğunu biliyorsam da, bizim dünyamızın tarih içinde var olanların en iyisi olduğunu da biliyorum. Böyle bir şey söylediğimde dinleyiciler beni genellikle bunak yerine koyar. Bu belki doğrudur,

* 1991'de Bad Homburg'da yapılan konuşma.

ama ben yine de önümüzdeki tartışmada bu tezimi, dahası, içinde yaşadığımız kötü dünya hakkındaki mızıltıların –ki bunları çağımızın başlıca dini olarak tanımlayabiliriz– eldeki bütün gerçeklerle çelişki içinde olduğu tezini, herkese karşı savunmaya hazırım. Buradaki ana tezim sadece ekonomik durumumuzun daha iyi olduğu değil, ahlaksal olarak da daha iyi olduğumuz. Sadece bir tek şeyi kabul etmeye hazırım: her zamankinden daha aptal olduğumuz ve modern olduğuna inandığımız şeylere karşı hiç eleştirel olmadığımız. Ancak bunu duymak ve buna inanmak hiç de hoş değildir.

Belki de bunun nedeni eğitmenler olarak bizim yaptığımız hatalarda yatıyordur, eğitim de tekniğin bir parçası sayılabileceğinden, bu hatalar teknolojik hatalardır. En kötüsü de bu hatalardan hiçbir şey öğrenmememizdir. Burada da asıl konuya geliyorum.

Hataların düzeltilmesi teknoloji ve öğrenmenin en önemli yöntemidir. Biyolojik evrimde bu, ilerlemenin tek yöntemi gibi görünmektedir. Haklı olarak deneme ve yanılma yönteminden bahsedilirken, yanılmanın ya da hatanın –hatalı denemenin– önemi azımsanmaktadır.

Biyolojik gelişme hatalarla doludur, hataların düzeltmesi ise çok yavaş gerçekleşmektedir. Demek ki biz de bir sürü hatamız için, sadece o çok sevdiğimiz yeşil doğayı taklit ettiğimiz bahanesinin arkasına saklanabiliriz. Hatta hatalarımızı düzeltmede genellikle yeşil doğadan daha hızlı olduğumuzu da söyleyebiliriz. Çünkü aramızdan bazıları bizim hatalarımızdan ders almaya çalışmaktadır. Örneğin bütün bilim adamları, teknologlar ve teknisyenler bunu yapmaktadır, eğer yapmıyorlarsa da yapmalıdırlar; çünkü bütün mesleki becerileri bundan ibarettir.

Yaşam, yani organizmalar, tekhücrelilerden başlayarak en şaşırtıcı icatları gerçekleştirmektedir. Yeni icatlar, mutasyonlar, çoğunlukla iyi denemelerden ziyade kötü, hatalı denemelerdir ve elenirler. Fikirlerimizden birçoğunun yanlışlığını, daha onları cidden eleştirmeye başlamadan tanırız, diğerleriyse üretim sürecine ulaşmadan eleştiri tarafından elenirler. Bilinçli eleştiride, özeleştiride ve arkadaşlarımız ile olayın dı-

şındakilerin dostça ve düşmanca eleştirilerinde, doğadan belki biraz daha üstünmüşüz izlenimi doğmaktadır. Deneme ve yanılma yönteminde, eleştirel olarak seçen deneylerde doğa şimdiye kadar bizden kat kat üstündü. Onun birçok icadını, örneğin güneş enerjisini, üstelik kolayca depolanabilecek şekilde, kimyasal enerjiye dönüştürmeyi taklit etmek için şimdiye kadar boş yere uğraştık. Ama kesinlikle yakın bir zamanda bunu da başaracağız.

Hayat problem çözmektir. Bütün organizmalar, teknik sorunların çözümünde iyi ya da daha az iyi, başarılı ya da daha az başarılı olan mucit ve teknisyenlerdir. Hayvanlarda, örneğin örümceklerde de bu böyledir. İnsanların tekniği insanların problemlerini çözer, kanalizasyon, su ve besin bulma ve depolama gibi, ki bunları arılar da yapmaktadır.

Bu nedenle, Yeşillerde sık sık gördüğümüz şekliyle teknik karşıtlığı saçmalıktır, çünkü bu yaşam karşıtlığı demektir – ama ne yazık ki Yeşiller bunu görememektedir. Ama tekniğin eleştirisi tabii ki saçmalık değil, bilakis acilen gereklidir. Her insan farklı şekillerde bunu yapabilecek kapasitededir ve yapmalıdır. Eleştiri de teknisyenin mesleki becerisi olduğuna göre bu, özellikle de teknisyenlerin sürekli meşgul oldukları bir şeydir.

Yine de bazen problemleri ilk görenler olayın dışındakilerdir. Bu belki mucidin haklı olarak icadının uygulanmasına çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bu çaba içinde belki icadının uygulanmasının, istenmeyen sonuçları olabileceğini atlamaktadır. Bu şekilde, doğa araştırmacısı Rachel Carson'un mükemmel kitabı *Silent Spring*'de (Sessiz Bahar) bildirdiği üzere, sivrisinek ve diğer böceklere karşı çok başarılı olarak kullanılan bazı kimyasal icatlar, hiç istenmeyen bir sonuç olarak ötücü kuşların açlıktan ölmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu kitap, öncelikle Amerika'da, sonra da Almanya'da bir hiddet fırtınası oluşmasına yol açmış, sonucunda da Almanya'da teknik ve bilime (ve Amerika'ya) karşı olan bir politik harekete ve Yeşiller politik partisinin kuruluşuna neden olmuştur.

Az dikkat çeken hatalarımıza işaret edilmesi önemlidir. Bu hataların abartılması anlaşılabilir ve hatta belki de sesinin duyulması için gereklidir. Ancak bilim ve teknik aracılığıyla hata-

lardaki gerekli düzeltmeleri yapabilecekken, bilim ve tekniğe bütün olarak saldırmak, yalnızca aptalca değil, aynı zamanda tamamen sorumsuzcadır ve sansasyon düşkünlüğünün işaretidir.

Bazıları sansasyon düşkünlüğünden, uçuruma ne kadar yakın olduğumuzu ve belki de bizi kurtarmak için bir diktatöre ihtiyacımız olduğunu iddia edecek kadar ileri gidebiliyorsa bu, Hitler'in anısı hafızalarımızda gayet taze dururken, yalnızca delilik olarak tanımlanabilir.

Belli sorunların, örneğin hava kirliliği sorunlarının, özel bir yasa sistemi gerektirdiği tamamen doğrudur. Tabii ki çok fazla şey borçlu olduğumuz "serbest pazar" denilen sistemin ideolojik savunucularının inandığına göre, serbest pazarın serbestliğini kısıtlayan böylesi yasalar, kölelik yolunda atılmış tehlikeli adımlardır.

Ama işte bu da ideolojik saçmalıktır. Daha 49 yıl önce İngilizce olarak hazırladığım *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı kitabımda da belirttiğim gibi, serbest bir pazar ancak devlet tarafından yaratılan ve kollanan bir hukuk düzeni içinde var olabilir. Örneğin serbest silah ticaretinin kısıtlanmasını da içine alacak şekilde, silahlı hizip ordularının yasaklanması – yani açıkça serbest pazarın ve kişisel özgürlüğün kısıtlanması da bu kapsamdadır. Ancak devletin bu kısıtlamalarının, çete elebaşılarının kısıtlamalarına yeğleneceği de açıktır, ki çetelerin kısıtlamaları devletin kısıtlamalarının yetersiz olduğu yerlerde ortaya çıkacaktır.

Devletin vatandaşlarının genel özgürlüğü adına silah pazarını kısıtladığımız gibi, vahşi hayvanların ve dövüş köpeklerinin beslenmesini de yasaklamamız gerekir vs. Özgürlüğün sınırları her zaman için sorunludur ve bir deneyimin sonucudur. Pek tabii ki, yasalar üretim sürecinde zehirli gazlar saçılmasını yasaklamalıdır, ve pek tabii ki, zehirli gazlarla taşıtların ürettikleri daha hafif hava kirliliği biçimleri arasındaki sınır belirsiz ve sorunludur: Başka şeylerin yanı sıra bu, trafik yoğunluğuna da bağlıdır.

Demek ki ne olursa olsun, serbest pazar ideolojik ilkesinin yerine bir başkasını koymalıyız: özgürlüğü yalnızca ve yalnızca

acil nedenlerden dolayı, gerekli olduğu yerlerde kısıtlama ilkesi. Bu da demektir ki, gerekliliğin sınırının nerede çizileceği üzerine görüşler birçok durumda örtüşmeyecektir. Bu, özgürlüğün bir rol oynadığı her yerde ortaya çıkan bir durumdur. Bu nedenle de çevre sorunlarıyla veya ağır sanayi sorunlarıyla birlikte ortaya çıkmış veya özellikle bunlara özgü bir şey değildir.

Gerçekten de bütün davranışlarımızın beklenmedik sonuçları vardır. Bunların bazıları, eğer sonuçlarını öngörmek için daha fazla çaba veya masraf edilmiş olsa belki de öngörülebilecek olanlardandır. Başkaları ise öngörülemez olanlardır.

Otto Hahn ve Fritz Strassman, sonradan ortaya çıktığı gibi onları uranyumun parçalanmasına doğru götüren deneyi gerçekleştirirken, bu deneyin sonuçlarını öngörmelerinin kesinlikle imkânsız olması bunun bir örneğidir. Böyle bir şey beklemiyorlardı, gözlemlenen ve onlar için anlaşılmaz olan sonucu o şekilde yorumlamak da akıllarına gelmemişti.

Bu yorum, Hahn'ın işten çıkarılan çalışma arkadaşı Lise Meitner ve onun yeğeni, benim arkadaşım Otto Robert Frisch'in İsveç'te bir kayak turunda bir tartışma sırasında geliştirdikleri tamamen yeni bir fikirdi. Üstelik bu tamamen yeni fikir de eğer deneyci Frisch kısa zaman önce kuramcı Niels Bohr'un yardımcısı olmasa ve eğer Bohr ona, aşırı büyük bir damlanın çözülüşünü anlaşılır hale getiren atom çekirdeğinin yeni damla kuramından bahsetmiş olmasa herhalde kesinlikle akıllarına gelmezdi.

Bu yeni sezgisel ve sadece metaforik yardımcı fikir hakkında bilgi sahibi olmaları, Hahn ve Strassmann'ın deneyini doğru yorumlamalarında bir rol oynamıştır, yoksa bu yorum her ikisi için de tamamen ulaşılmazdı – tıpkı deney sonuçlarının onların hiç beklemedikleri şekilde olması gibi.

Burada incelemelerimin birinci –tekniğe yönelik saldırılara karşı savunma– kısmını, hepimizin hatalar yaptığı, ama Yeşillerin tekniği suçladıkları her şeyin, neredeyse tamamıyla nüfus patlamasına dayandırılması gerektiği iddiasıyla kapatıyorum. Ancak Yeşiller bu sorundan çok az bahsederler – herhalde eğer gerçekten bu sorunu ciddiyetle incelemeye hazır olsalar, onların tekniğe karşı saldırılarını bertaraf edeceği için.

II

İkinci kısım, iddialara karşı savunmaya değil, kültürel bir faktör olarak tekniğe övgüye adanmıştır.

Bu amaçla iki icat sınıfını birbirinden ayırmak istiyorum: Var olan bir sanayinin gelişmesine yardımcı olan icatlar. Buradaki en güzel örnek, kullanılması birçok sanayiyi ağır sanayiye dönüştürmüş olan James Watt'ın buhar makinesidir. Böylesi icatları iyileştirilmiş üretim araçları arasında sayabiliriz.

Çeşitli yazı türleri, yazılı kitap (İsa'dan 500 yıl kadar önce), Atina'da ilk kitap pazarının icadı, kitap basımı, fotokopi makinesi, daktilo, bilgisayar vb. insan dilinin icadıyla başlayan en büyük kültürel icatlarsa ikinci bir sınıfa aittir. İlk fotokopi makinesinin mucidinin de buhar makinesini icat eden aynı James Watt olması da şaşırtıcı olmakla birlikte az bilinmektedir.

Bu fotokopi makinesi çok basit bir fikre dayanmaktadır: Belki çocukluğunuzdan kurutma kâğıdı ya da kurutma yaprağını hatırlarsınız. Bunlar hızlı kuruyan mürekkep deneyleri sonucu gereksiz hale geldi. Watt'ın fikri, özünde, yeniden ıslatılabilen bir mürekkeple bunu emen bir kurutma kâğıdının bir kombinasyonuydu. Kurutma kâğıtlarının üzerinde görüldüğü türden bir ters yazıya mahkûm kalmamak için Watt özel olarak hazırlanmış ince bir kurutma kâğıdı kullanarak mürekkebi içinden geçecek şekilde emdirmiş ve kâğıdın diğer tarafından okunabilmesini sağlamıştır.

Bu kâğıtların hazırlanmasını ve mürekkebinin içeriğini kapsayan patentin tarihi 1780'dir! Bilinen en eski fotokopi makinesi olan bu icat, o zamanlar ne kadar tanındığı bilinmez, ama zamanla unutuldu. Bugün hâlâ çalışıyor. Her ne kadar çok az kopya almak mümkünse de, mesela yazarlar için çok büyük değerde olabilirdi. Kendimi daktiloyla yazmaya alıştırmaya çalışırken, o zamanların daktilosunun gürültüsünden aşırı rahatsız olduğum için, elyazmalarını ise çok sık kaybettiğim için, fotokopi makinesinin yazarlar için gerekliliğini çok iyi bilirim. Burada, çok büyük potansiyel önemi, kitap baskısıyla karşılaştırılabilecek büyüklükte bir kültürel önemi olan dikkate alınmamış icatların bir örneğiyle karşı karşıyayız.

Uzun süre neredeyse sadece kültürel olarak önem taşımış bir başka icat da fotoğraftır. Uzun zaman boyunca neredeyse istisnasız olarak çok şahsi bir portre ihtiyacını karşılıyordu. Bu, sadece hayatta kalmak yolundaki şahsi dileğe değil –Mısır mumyaları akla gelsin– aynı zamanda aile ve dostları olabildiğince canlı hatırlama ihtiyacına da karşılık gelir.

Ama kültürel olarak bunların hepsinden daha da önemli olan, devasa trafik devriminin yol açtığı şahsi ihtiyaç oldu: George Stephenson devrimi ve daha da önemlisi Henry Ford devrimi. (Mucidin o olmadığını biliyorum ama önce Amerika'yı, sonra da bütün dünyayı devrime götüren Ford oldu.

İlk demiryolları, denilebilir ki, bavullarıyla birlikte insanlar için motorlu posta faytonlarıydı – yük trenleri değil, yolcu trenleri önce çıktı. Bunlar da, önceleri yakınlarını ve arkadaşlarını görmek için seyahat etmek yolundaki bir şahsi ihtiyaca karşılık geliyordu. Aynı şey taşıtlar için de geçerlidir, örneğin devrimci Ford-T modeli de Birleşik Devletler'de bir devrim gerçekleştirerek, Amerikan insanına yeni bir yaşama biçimini sadece mümkün kılmakla ya da sunmakla kalmamış, düpedüz hediye etmiştir. Bu devrim düşünsel bir devrimdi. Yeni ve geniş bir bakış açısına ve yaşam biçimindeki herhangi bir değişiklikten beklenebileceğinden çok daha devrimci yeni bir düşünsel duruşa sürükledi. Gerçekten de bilinçdışı zincirlerden tam bir kurtuluş anlamını taşıyordu. Bu yarı bilinçli kurtuluşun romanı Sinclair Lewis'in *Free Air* (Özgür Hava) adlı romanıdır.

Ahlaksal açıdan belki de daha önemli olan, ev kölelerinin, diğer adıyla hizmetçi kızların, büyük çapta ev işlerinin makineleşmesi aracılığıyla mümkün olan büyük kurtuluşudur. En zengin olanlar hariç bütün kadınların bu zamanda yaşadıkları devasa devrim ve kurtuluş, ne ilginçtir ki bugün neredeyse tamamen unutulmuştur, oysa bu içler acısı bir kölelikten kurtuluş niteliğindeydi. Bütün suyun taşınması gerektiğinin, ısınma için kömür taşınması gerektiğinin, bütün çamaşırların elde yıkanması gerektiğinin, hem de fitilli petrol lambalarının olmadığı bir dönemde ne anlama geldiğini bugün kim bilebilir? Daha sonra ise gaz – ki önce sefil bir ışık veren idare lambası, sonra

da Auer'in harika gaz lambası manşonu geldiğinde, bunların hepsi saf birer kültürel gelişmeydi.

1913 civarında insanların, daha doğrusu kadınların kurtuluşu yavaş yavaş gaz ocağıyla başladı, 1922 civarındaysa gaz ocağı kömürlü mutfak ocaklarının ciddi bir rakibi haline geldi. Merkezi ısıtmalar bile uzun süre kömür veya kok kömürüyle çalıştırıldı.

Bugün yerini yaşam sevincine bırakan ev işi kahrı bir yana, bu korkunç ev işleri yaşam süresini çok kısaltmış olmalı. Kadınlar, teknik düşmanlığı vaaz edenler de dahil olmak üzere, bunu tekniğe borçlular.

13. *Tarihin Yorumunda Kinizme Karşı**

Uzun yaşamım boyunca derslerin dışında hiçbir zaman sıkılmadım, özellikle de aşırı acı veren bir beyin felcine yol açan okuldaki derslerde olduğu kadar. Özellikle de tarih ve coğrafya derslerinin etkisi neredeyse ölümcüldü.

Belki bu nedenle bazı tarih öğretmenlerinin, derslerini bir ölçek kinizmle çeşnileme denemesinde bulunmaları affedilebilir; bu arada çok ileri gidip de kinik tarih anlayışını başlıca moda haline getirmeleri, affedilebilir olmasa da, anlaşılabilir.

Kinik tarih anlayışı der ki, her yerde olduğu gibi tarihte de hâkim olan sadece ve sadece hırstır: açgözlülük, tamah, altın, petrol, güç. Kinik der ki, bu hep böyleydi ve böyle olacak; despotlukta böyleydi, demokraside de çok farklı değildir – sadece demokraside ikiyüzlülük, üstüne üstlük kavga vardır. Bu öğretiyi sadece yanlış değil, aynı zamanda sorumsuz da buluyorum, çünkü bazı makul nedenler onu destekler görünüyor. Onunla savaşmayı da acil bir ödev görüyorum. Çünkü kendimiz ve tarihimiz hakkında nasıl düşündüğümüz önemlidir; kararlarımız ve davranışlarımız için önemlidir. Bu konuyu seçmemin nedeni budur.

Kinik tarih yorumu, tarih anlayışındaki burada belirtmek istediğim üç büyük modadan üçüncüsüdür. Bugünlerde Marksist tarih yorumunun doğrudan takipçisi olarak ortaya çıkıyor, Marksist yorum ise milliyetçi veya ırkçı tarih yorumunun çökmesinden sonra başlıca moda olmuştu.

Almanya'da milliyetçi veya ırkçı tarih yorumu, Napolyon Savaşları ve Hitler Reich'ının çökmesi arasındaki dönemde kök

* Mayıs 1991'de Eichstätt Üniversitesi'nde yapılan konuşma.

saldı. Daha Hitler'den önce moda olduğu için öyle bir düşünsel ortam ve dünya görüşü yarattı ki, bunlar olmadan Hitler mümkün olamazdı; kaldı ki bu dünya görüşünü kısmen Napolyon'a, kısmen de Hegel'e borçluyuz. Bu anlayışa göre tarih, milletlerin veya ırkların baskınlık için savaşmaları demekti. Bu savaş bir kökten yok etme savaşı olarak görüldü. Bu tarih kuramına göre Hitler Reich'ının yok edilmesi, Alman halkının kökten yok edilmesi anlamına gelmek zorundaydı. Hitler'in artık sonlara doğru bile, kuramsal olarak öngörülmüş olan, Alman halkının tamamen yok edilmesini, uygulamada gerçekleştirmek için her şeyi yaptığı bilinmektedir. Bütün çabalarına rağmen neyse ki bu öngörü gerçekleşmemiştir.

Ciddiye alınacak bir kuram, bir öngörünün gerçekleşmemesi nedeniyle prestij kaybeder; bu durumda milliyetçi tarih yorumu modasının başına da benzer bir şey gelmişti; bu da herhalde Hegelci ve milliyetçi tarih yorumu modasından sonra Marksist tarih yorumunun başlıca moda olmasına yardımcı oldu; üstelik sadece eski Doğu Almanya'da da değil. Üçüncü olarak kinik modanın en son zaferini sağlayan bu Marksist tarih anlayışının yıkılması olduğu için, öncelikle Marksist tarih anlayışını daha yakından incelemem gerek. Zaten Marksist tarih yorumuna karşı savaşmak benim yaşamımda önemli bir rol oynamış olduğundan dolayı da bunu yapmak istiyorum.

Marksist tarih yorumu "maddeci tarih anlayışı" ya da "tarihsel maddecilik" olarak tanınmaktadır – iki isim de Marx ve Engels'e dayanır. Bu, Hegel'in tarih felsefesinin farklı bir yorumudur: Tarih artık ırk savaşlarının tarihi olarak değil, sınıf savaşlarının tarihi olarak görülmektedir. Üstelik tek bir amacı vardır: Sosyalizmin (veya komünizmin – kelimelerin önemi yoktur) tarihsel zorunluluğun sonucu olarak galip gelmek zorunda oluşunun bir kanıtını –bilimsel bir kanıtını– sunmak.

Bu sözde kanıt ilk olarak Marx'ın önce Fransızca *Misère de la Philosophie* (1847) adıyla yayımlanan kitabı *Felsefenin Sefaleti*'nin son üç sayfasında sunulmuştur. Şu şekilde:

Tarih, sınıf savaşlarının tarihidir. Çağımızda (Marx kitabı 1847'de yazmıştır) bu savaş, Fransız Devrimi'nden bu yana yöneten sınıf olan burjuvaziyle, yani sömürücülerle, sömürülen

proletarya, üretenlerin sınıfı arasında olmaktadır. Bu savaş sadece üretenlerin zaferiyle sonuçlanabilir, çünkü eğer bunlar sınıflarının bilincine varıp örgütlenirlerse, üretimi durma noktasına getirebilirler. "Güçlü kolun isterse bütün çarklar durur." Demek ki, üretenler henüz bunun bilincinde olmasalar da maddi gücü ellerinde tutar. Üstelik de büyük çoğunluktalar. Öyleyse "sosyal devrim" denilen zaferle kurtuluşları gerçekleşmelidir. Bunun sonucunda burjuvazi safdışı edilerek süreç, muzaffer proletaryanın diktatörlüğüyle güvence altına alınmalıdır.

Böylelikle tek bir sınıftan oluşan, yani sınıfsız bir üreticiler toplumu olan bir toplum ortaya çıkar. Artık burada yöneten bir sınıf yoktur, dolayısıyla da –burjuvazi safdışı edilir edilmez– yöneten ve yönetilenler yoktur. Sınıfsız bir toplumla birlikte de çoktandır özlenen dünya barışı sağlanır – ne de olsa bütün savaşlar sadece sınıf savaşları olabilir.

"Tarihsel zorunluluk" olarak sosyalizmin ortaya çıkma gerekliliğinin bilimsel diye ortaya atılan kanıtı kısaca budur.

Daha 1847'de *Felsefenin Sefaleti* kitabının sondan bir önceki sayfasında Marx'ın kendisi bir itirazda bulunur: Eski sınıflı toplumun ortadan kalkmasından sonra yeni bir politik güç kullanan yeni bir sınıflı toplumu meydana gelemez mi? Kilit noktadaki bu soruya Marx tek bir kelimeyle yanıt verir: "Hayır". Herhalde üretenler sınıfının parçalanmayacağını varsaymaktadır. Tıpkı Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, bir taraftan bürokrasi, polis ve cellat köleleri tarafından desteklenen Napolyoncu diktatörlerden oluşan yeni yönetenler sınıfı, diğer taraftansa *kalan bütün insanlar* şeklinde bir bölünme meydana gelebileceğini Marx öngörmemiştir.

Tıpkı Newton'un gökyüzü mekaniği aracılığıyla güneş tutulmasının öngörülebilir oluşu gibi, sosyal devrimin gerçekleşip sosyalizmin gelişinin geri döndürülemez olduğu öngörüsünün bilimsel olarak kanıtlanabilirliği iddiası, korkunç bir ahlaksal tehlike barındırmaktadır. Bunu 1918-1919 kışında 16,5 yaşındayken, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kendim yaşadım. Genç bir insan sosyalizmin tarihsel zorunluluğu kanıtını yutup buna inanırsa, yardım etmek için derin bir ahlaksal yükümlülük hisseder; benim gibi, komünistlerin sık sık yalan söylediği-

ni ve ahlaksal olarak kabul edilemez araçlar kullandıklarını görse bile.

Çünkü eğer sosyalizm gelmek *zorundaysa*, sosyalizmin gelişine karşı savaşmak gerçekten bariz bir *suçtur*; hatta gelmek zorunda olan her şeyin, olabildiğince az direnişle karşılaşması için sosyalizmin gelişini desteklemek herkesin ödevidir. İnsan tek başına güçlü değildir, öyleyse partiyle birlikte hareket etmeli ve onu sadakatle desteklemelidir; bu, ahlaksal olarak tiksindiği şeyleri desteklemek, ya da en azından yutmak anlamına gelse bile. Bu, insanı kişisel yıkıma sürükleyecek bir mekanizmadır. İnsan hep daha fazla entelektüel kıvraklık, bahane ve yalanı yutmak zorunda kalır; kaldı ki belli bir sınırı aştıktan sonra insan –herhalde– her şeye hazır hale gelir. İşte bu politik terörizmin, suç işlemenin yoludur.

Ben bu mekanizmadan yaklaşık sekiz hafta içinde kurtuldum. 17. doğum günümden kısa bir süre önce Marksizmi ebediyen terk ettim ve yargıladım. Bir gösteri sırasında polis tarafından vurulan bazı genç yoldaşların ölümünün etkisi altında kendi kendime sordum: "Bu sözde bilimsel kanıtın gerçekten doğru olduğunu *biliyor musun*? Bunu gerçekten eleştirel olarak inceledin mi? Başka genç insanları, hayatlarını ortaya koymaya cesaretlendirmenin sorumluluğunu taşıyabilir misin?"

Bu sorulara verilecek tek dürüstçe cevabın net bir "Hayır" olduğunu düşündüm. Marksistlerin kanıtını gerçekten eleştirel olarak incelememiştim. Kısmen başkalarının bu kanıtı onaylamalarına güvenmiştim, ki onlar da yine başkalarına, ve tabii bu arada bana güvenmişlerdi: Karşılıklılık üzerine kurulu bir güvence sistemi, öyle ki katılan bütün taraflar iflas etmiş, entelektüel olarak iflas etmiş, ve öyle ki bütün taraflar –herhalde bilinçsiz olarak– birbirlerini karşılıklı olarak yalancılığa itmekte. Bu durumu önce kendimde fark ettim, ama herhalde en çarpıcı olarak parti yöneticilerini içine çekmişti.

Her şeyin Marksistlerin sınıfsız toplumun geleceğine dair kanıtına bağlı olduğunu buldum. Ancak bu kanıt, tam da Marx'ın bir karşı tez ortaya atılabileceğini gördüğü ve olumsuz yanıt verdiği yerde tökezlemektedir. Partinin yardımıyla "Yeni Sınıf"ın başlangıcını oluşturan ve böylelikle Marx'ın ümitlerini

boşa çıkaran, açıkça ortada ki, parti yöneticileridir; gelecekteki kullarına yalan söyleyen, onlara güvenmeyen ama güvenlerini talep eden yeni bir yönetenler sınıfı. Daha zaferden ve diktatörlükten önce parti liderleri, hoşa gitmeyen sorular soran herkesi partiden atan yönetenler sınıfındadırlar. (Böyle insanları daha öldüremiyorlardı.) Bu onların hesap sorma şekliydi. Parti disiplininin kaynağı buydu.

Bunların hepsini doğru zamanda görmek benim için büyük ve hak edilmemiş bir şanstı. 17. doğum günümde Marksizme tamamıyla sırtımı döndüm. Daha uzun süre işbirliği yapmış olsam acaba sonum ne olurdu? Cesur ve kararlı bir muhalif olan Sacharov gibi bir adam bile, şimdiye kadar icat edilmiş en korkunç kitle imha silahlarını, önce Stalin'in (celladı Beria aracılığıyla), daha sonra da Kruşçev'in ellerine verecek kadar uzun süre Marksistlerin kanıtına kanmış olabilir. Sacharov'un süper bombasının zayıf türlerinin bile gücü "Hiroşima bombasını birkaç bin kat" aşıyordu.*

Daha sonraları Marksistlerin kanıtına inanmış ve Komünist Partisi üyesi olmuş önemli doğabilimcilerle tanıştım. Bunların en büyüklerinden birini partiden çıkmaya ikna ettiğim için gururluyum. O, büyük biyolog J.B.S. Haldane'di.

Sacharov Stalin'in ölümü vesilesiyle onun cinayetlerini insansever eylemler olarak göstermişti, çünkü (düşündüğüne göre) insanlığın içinde bulunduğu durum açısından son derece önemli olan sosyal devrim sırasında kaçınılmaz olarak böylesi şeylerin de olması gerekiyordu. Ancak, şansıma, insanın idealleri için yalnızca kendisini feda edebileceğinin, ama başkalarını feda edemeyeceğinin farkına ben erken vardım.

Marx'ın kanıtının amaç ve hedefi sosyalizmin ve dünya barışının, tarihsel bir zorunluluk olarak gelişini güvence altına almak olduğu halde, Marksist tarih anlayışında başka özellikler de vardır ki bunlar, herhalde Marksist kabalıklar olarak tanımlanabilir. Kısaca özetlemek gerekirse: Sosyalizm için savaşan insanlar dışındaki herkes, kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi önemsemez. Bunu itiraf etmedikleri takdirde sahtekâr ve ikiyüzlüdürler. Üstelik bunlar canilerin en başta gelenleridir. Çün-

* Alıntı için bkz. Sacharov, *Mein Leben*, Piper, Münih/Zürih 1991, s. 251.

kü eğer sosyalizmin gelişini engellemeye çalışırlarsa, devrime kurban edilmesi gereken bütün insan hayatlarının suçunu sırtlarında taşırlar. Durdurulamayacak bu devrime karşı direnmenin sonucunda devrim, zora başvurmaya mecbur olur. İşte devrimcileri kan dökmeye zorlayan, bu canilerin hırslarıdır.

Şimdi tarih yorumundaki üçüncü büyük modaya geliyorum.

Marksist kuramdan sosyalizmin gelişini çıkarırsak, doğrudan kinik tarih yorumuna ulaşacağımız ortadadır. Bunun için yeni bir fikre gerek yoktur. Olsa olsa, hep böyle olduğu ve hep de böyle olacağı şeklindeki kötümser fikir: Gösterişli bolluk toplumunda bile açlık, sürgünler, savaş ve sefalet hâlâ başroldedir, çünkü güç hırsı, altın hırsı, petrol hırsı ve silah sanayisinin pislikleri sosyal dünyada egemendir.

Marksizm ve dolayısıyla da kinizm, bütün bunların, tabii ki bütün ülkelerin en zengini olan Amerika Birleşik Devletleri'nde en kötü şekliyle bulunduğunu öğretir. Böylelikle de diğer ülkelerde, özellikle de en yakın zenginlikteki ülkelerde Amerikan karşıtlığı ortaya çıkar.

Günümüzde o kadar da modern görünen kinik tarih anlayışının ve çok etkili ve tehlikeli olan iki öncüsünün kısa özetini burada bitiriyorum. Keskin bir dönüş yaparak şimdi kendi fikirlerimden bazılarını açıklamak istiyorum.

Bu dönüşün ne kadar keskin olduğunu bir sonraki cümlemde göreceksiniz, hatta bunu incelemelerimin ikinci kısmının başlığı olarak bile kullanabilirdim. Başlığım: *Ben bir iyimserim.*

Ben, gelecek hakkında hiçbir şey bilmeyen ve o yüzden hiçbir öngörüde bulunmayan bir iyimserim. Yargılayabileceğimiz ve yargılamamız gereken bugünle, sonuna kadar açık olan ve bizim etkileyebileceğimiz gelecek arasında keskin bir çizgi çizmemiz gerektiğini iddia ediyorum. Bu nedenle geleceğe, geçmiş ve bugünün bir uzantısı gibi değil, çok farklı yaklaşmamız yolunda ahlaksal bir yükümlülüğümüz vardır. Açık olan gelecek, öngörülemez ve ahlaksal olarak çok farklı olasılıklar içermektedir. Bu nedenle de temel yaklaşımımız "Ne gelecek?" sorusu tarafından değil, "Belki dünyayı birazcık olsun daha iyi bir yer haline getirmek için, hatta gerçekten bir şeyleri düzeltebilecek olsak ve gelecek kuşakların her şeyi yine

kötüleştirebileceğini bilsek bile, ne yapmalıyız?" sorusu tarafından belirlenmelidir.

Konuşmamın ikinci kısmı da iki kısımdan oluşuyor: *Birincisi, bugün açısından iyimserliğim. İkincisi, gelecek açısından eylemciliğim.*

En baştan söyleyeyim: Beni yeniden iyimser yapan, 1950 yılındaki ilk Birleşik Devletler ziyaretimdi. O zamandan bu yana belki 20-25 kez Amerika'ya gittim ve bu izlenimim her seferinde daha da derinleşti. O ilk ziyaretim beni, savaş sonrası Avrupa'sında Marksizmin, her şeyi yutarak etkisini artırması yüzünden ortaya çıkan bir bunalımdan kurtarmıştı. Hitler'in 1938'de Avusturya'ya girmesinden sonra başladığım kitabım *Açık Toplum ve Düşmanları*, nihayet 1945'te yayımlanmıştı; ancak güzel söyleşilere ve iyi bir dağıtıma rağmen Marksizmin zafer geçidini etkilemede yetersiz görünüyordu.

İyimserliğimin asıl noktalarını hemen daha yakından açıklamam gerek.

1. Bir kez daha tekrarlıyorum: İyimserliğim sadece bugüne ilişkindir, yarına değil. Bir ilerleme yasası diye bir şey olduğuna inanmıyorum. Böyle bir şey bilimde bile yok; teknikte de yok. İlerleme olası bile görülemez.

2. Batı'da bizlerin bugün, gelmiş geçmiş en iyi sosyal dünyada yaşadığımıza inanıyorum – üstelik de yeni bir din, ahlaksal bir cehennemde yaşadığımızı ve fiziksel ve ahlaksal kirlilikten yıkıma doğru ilerlediğimizi bildiren yeni bir din ilan eden birçok entelektüelin ihanetine rağmen.

3. Bu kötümser dinin sadece korkunç bir yalan olmakla kalmayıp, –en önemli noktalardan birini hemen ortaya koymak gerekirse– bizimki kadar reform taraftarı bir toplumun şimdiye kadar hiç gelmediğini iddia ediyorum.

4. Bu reform taraftarlığı yeni bir ahlakbilimsel fedakârlık anlayışının ürünüdür, ki bu anlayış iki dünya savaşında, üstelik her iki tarafta da ortaya çıkmıştır. Yedi Yıl Savaşları'nda II. Friedrich, halkını ölümün yüzüne bakmaya zorlamaya mecbur kalmıştı. Şu haykırışı meşhurdur: "Hergeleler, ebediyen yaşamak mı istiyorsunuz?" Ahlakbilimsel değerlere bir dokundurma yapmanın yeterli olduğu görülmüştür: Almanya'da vazife, vatan, Batı'da ise vatan, özgürlük ve barış ve tabii her iki tarafta da kardeşlik.

Daha önce de işaret ettiğim üzere, kendi deneyimlerimden de gördüğüm kadarıyla, komünizmin gücünün, yaptığı ahlakbilimsel dokundurmalara dayandığına inanıyorum; tıpkı özgürlük hareketinde olduğu gibi. Hatta, bazı teröristlerin aslında bir ahlakbilimsel çağrının peşinden gittiklerine de inanıyorum, ancak bu çağrı onları önceden belirttiğim yalanların içine sürüklemiştir.

Yaşlılığında komünist bir sekreterin ellerine düşünceye kadar, uzun yıllar boyu büyük bir bağlılık duyduğum Bertrand Russell, günümüzün asıl sorununun, kendimizi zekâ olarak çok çabuk, ahlaksal olaraksa çok yavaş geliştirmiş ve nükleer fiziği keşfederken, gerekli ahlaksal ilkeleri doğru zamanda gerçekleştirmemiş olmamızda yattığını yazmaktadır. Diğer bir deyişle, Russell'a göre çok zeki, ancak ahlaken çok kötüyüz. Russell'ın fikirleri birçok kişi tarafından, birçok kinik tarafından da paylaşılır. Ben bunun tam tersine inanıyorum. Fazlasıyla iyi ancak çok aptal olduğumuza inanıyorum. Doğrudan veya dolaylı olarak ahlakımıza hitap eden kuramlardan çok kolay etkileniyoruz, ve bu kuramlara yeterince eleştirel yaklaşmıyoruz; entelektüel olarak bizi aştıkları için onların iyi niyetli ve fedakâr fedaileri oluveriyoruz.

İyimserliğimin olumlu tarafını şu şekilde özetlemek istiyorum: Çok güzel bir dünyada yaşıyoruz ve burada, Batı dünyasında şimdiye kadar gelmiş geçmiş en iyi sosyal sistemi yarattık. Hâlâ da onu iyileştirmeye ve reformdan geçirmeye çalışıyoruz, ki bu hiç de basit değil. Bize ümit vaat eden birçok reformun maalesef hatalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü sosyal politikadaki eylemlerimizin sonuçlarının, hedeflediğimizden ve öngörebildiğimizden genellikle çok farklı olduğu, kavradığımız en önemli olgulardan biridir. Yine de, çoğumuzun (örneğin kendimin) ümit ettiğinden çok daha fazlasına ulaştık.

Özetle: Ahlaksal olarak kötü bir dünyada yaşadığımızı iddia eden bugünün hâkim ideolojisi bariz bir yalandır. Bunun yayılması birçok genç insanın cesaretini kırarak onları mutsuz etmektedir – üstelik umudun desteği olmadan belki de yaşamayı başaramayacakları bir yaşta. Kısaca formüle ettiğim gibi: geleceğe dair bir iyimser değilim. Çünkü gelecek açıktır.

Tarihte bir ilerleme yasası yoktur. Yarın ne olacağını bilmiyoruz. Kimsenin öngöremeyeceği, iyi ya da kötü, milyarlarca olasılık var. Bu üç tarih yorumunun kendilerine peygambervari hedefler koymalarını reddediyorum ve ahlaksal nedenlerden dolayı geleceğin yerine *hiçbir şey* koyma iznimiz olmadığını iddia ediyorum. Örneğin bugünün eğilimlerinden yola çıkarak yarın ne olacağını söylerken yaptığımız gibi, geçmişten genel bir sonuç çıkarmayı denemek bile büyük bir hatadır. Tarihin, nereye aktığı hiç olmazsa kısmen öngörülebilir olması gereken bir akıntı olduğunu söylemek, bir imgeden, bir metafordan bir kuram çıkarma denemesidir.

Doğru olan tek tavır, geçmişi gelecekten çok farklı olarak görmektir. Neyin mümkün ve neyin ahlakbilimsel olarak doğru olduğunu öğrenmek için geçmişteki olguları tarihsel ve ahlaksal olarak yargılamalıyız. Geçmişten, geleceğin öngörülmesi için yönelimler ve eğilimler çıkarsamayı ise denememeliyiz bile. Çünkü gelecek açıktır. Her şey olabilir. Şu anda Sovyetler Birliği'nde Sacharov'un süper bombalarından binlerce var, onları kullanmak isteyen megalomanlardan da kesinlikle vardır. İnsanlık yarın yok olmuş *olabilir.* Ancak büyük ümitler de var: Bugünden çok daha iyi bir gelecek için sayısız olasılık var.

Ne yazık ki, geleceğe bu şekilde yaklaşmak herhalde kolay anlaşılır bir şey değil. Bir yandan geçmişle bugün, diğer yandansa bugünle gelecek arasındaki çizgiyi çizemeyen birçok entelektüel var; bu entelektüeller, akıllı bir adamın geleceğin içine yol gösterici işaretler koyabilecek durumda olması gerektiğini, Marksizmden öğrenmiş olmak istiyorlar. İyimserliğimin en azından *gizli* bir yol gösterici olması gerektiği, çünkü geleceğe yönelik olarak iyimser olmayan birinin, bugüne yönelik bir iyimser olamayacağı sık sık önüme sürülür.

Ama iddia ediyorum ki: *Benim bugüne yönelik iyimserliğimin bize gelecek için verebileceği tek şey, ümittir.* Bize ümit ve teşvik verebilir; çünkü bazı şeyleri daha iyi yapmayı başardığımıza göre, gelecekte de böyle bir başarı imkânsız değildir. Örneğin 20'li yıllarda hizmetçi kadınların kurtuluşundan bu yana Batı'da neredeyse kölelik kalmamıştır. En azından bu anlamda Batı özgürdür, biz de bununla gurur duyabiliriz.

Geleceğe gelince, kehanette bulunmaya çalışmamalıyız, sadece ahlaksal olarak iyi ve sorumluluk sahibi davranmaya çalışmalıyız. Bu ise bugünü, bir ideolojinin renkli gözlüğünden değil, doğru bir şekilde okumayı bir ödev haline getirmektedir. Neye ulaşmanın *mümkün* olduğunu bugünden, *gerçeklikten* öğrenebiliriz. Gerçekliği bu üç ideolojik tarih anlayışından birinin gözlüğüyle görmek, öğrenme ödevini yerine getirmediğimiz anlamına gelir.

Gelecek açıktır, biz ise geleceği, bugünden daha iyi hale getirmek için elimizden gelenin en iyisini yapma sorumluluğunu taşıyoruz. Bir despotluk rejiminde hepimiz birer köleyizdir; *kölelerse yaptıkları şeylerin sorumluluğunu bütünüyle taşımazlar.* Böylelikle şimdi ana tezlerimin sonuncusuna ulaşıyorum. Şöyle ki:

Politik özgürlük *–despotluktan özgür olmak–* bütün politik değerlerin en önemlisidir. Her zaman için politik özgürlük için savaşmaya hazırlıklı olmalıyız. Özgürlük her zaman kaybedilebilir. Hiçbir zaman onu güvenceye aldığımızı düşünerek elimiz boş durmamalıyız.

Bir despotlukta, bütün insanların insanlığa ihanet ederek kendi insanlıklarını kaybetme, insanlıktan çıkma tehlikesi içinde olduklarını iddia ediyorum. (Despotluğa karşı direnme cesaretine sahip olduğunu, daha sonraki takdire layık davranışlarıyla kanıtlamış olan) Andrei Sacharov gibi insanlar bile, gençken sadist bir cani gibi davranabilmiştir. Daha önce belirttiğim gibi Sacharov, Stalin'in en kötü celladı olan sadist Beria'nın kana bulanmış ellerine en korkunç kitle imha araçlarını vermekle kalmamış, Rus filosu için daha da korkunç bir kullanım planı da hazırlamıştır. Yüksek rütbeli bir subay, kendi savaş ahlakına sığmadığı için bu planı reddetmiştir. Sacharov bundan dolayı utandığını anlatmaktadır. Bütün bunlar, o alçak ve çılgın Marksist ideolojinin Sacharov'un gözlerini kör etmiş olması ve bu yüzden de büyük insansever Stalin'in –gerçekten onu böyle görüyordu– misyonuna inanmış olması yüzünden meydana gelmiştir. Böylelikle bu despotluk ortamında Sacharov, zaman zaman çılgın bir hayvana dönüşmüştür. Zaman zaman da olsa bu çılgınlık, düşünülebilecek en büyük fenalığı hazırlayacak ve yaşayan her canlının üzerine bir Demokles kılıcı asacak kadar uzun sürmüştür.

Despotluk, insani sorumluluk duygumuzu çaldığı için insanlığımızı da çalar. Bir despotluk rejiminde vicdanının yolunu izlemek isteyenler, imkânsızlıklarla karşı karşıya kalır: Yakınlarına karşı olan ödevlerle rejim tarafından ezilenlere destek olma ödevi; en azından rejimin insanları ezmesinde işbirliği yapmama ödevi arasındaki çelişkiye benzer çözülemez çatışmalar içine düşer. Kendi kendine gerçek ödevlerini, amiri olan despotlara karşı olan sözde ödevleriyle karıştırmamak için büyük bir cesaret sahibi olmalıdır. Tıpkı Alman savaş suçluları gibi, Sacharov da Kruşçev'e karşı aynı ödevi yerine getirme sözünü vermiş ve bunu kendine mazeret göstermiştir.

Despotluğun insanın ödev ve sorumluluk duygusuyla birlikte, bunları yerine getirmeye çalışan insanları da nasıl yok ettiğini, en unutulmaz şekilde Beyaz Gül örneğinde görüyoruz. Münihli öğrenciler ve bir öğretmenlerinden oluşan bu arkadaş grubu, 1942-43 kışında el ilanları dağıtarak insanları Hitler'in savaşına direnmeye çağırmıştır. Christoph Probst ile birlikte Hans ve Sophie Scholl kardeşler 22 Şubat 1943'te idam edilmişlerdir; Alexander Schmorell ve Profesör Kurt Huber 13 Temmuz 1943'te; Willi Graf ise 12 Ekim 1943'te. Hans Scholl 24, Sophie ise 21 yaşındaydı; diğer öğrenciler de aynı yaşlardaydılar. Savaş arkadaşlarından bazıları hâlâ yaşıyor.

Bizlere örnek olabilecek kahramanlar bizim kuşağımızda seyrekleşti. Bu insanlar kahramandı: Kendileri için neredeyse ümitsiz bir savaşa, başkaları bu savaşı devam ettirir ümidiyle atıldılar. Ve bizlere birer örnek oldular: Özgürlük, sorumluluk duygusu ve kendi insanlıkları ve bizim insanlığımız için savaştılar. Despotluğun devasa ve insanlıkdışı gücü onları susturdu. Ancak biz onları unutmamalı ve onlar adına konuşarak eyleme geçmeliyiz.

Politik özgürlük kişisel sorumluluk duygumuzun ve insanlığımızın önkoşuludur: Daha iyi bir dünyaya ve daha iyi bir geleceğe doğru adım atma yolundaki her deneme, *bir temel değer olan özgürlük* tarafından yönlendirilmelidir.

Avrupa'nın neredeyse daima sadece başarısızlığa uğramış Fransız Devrimi'ne (en azından de Gaulle Beşinci Cumhuriyeti

kurana kadar başarısız olmuş sayılabilir) bütün dikkatini yoğunlaştırırken, o denli büyük bir örnek olan Amerikan Devrimi'nin –en azından okullardaki derslerde– hiç dikkate alınmamasını ve neredeyse hep yanlış anlaşılmasını trajik buluyorum. Çünkü Amerika, önce Atinalı Solon'un gerçekleştirmeye çalıştığı ve Immanuel Kant'ın düşündüğü bireysel özgürlük fikrinin ütopik bir düş olmadığının kanıtını sunmuştur. Özgürlüğün bir yönetim biçimi olarak mümkün olmakla kalmayıp, en büyük zorlukları bile başarıyla atlatabileceğini Amerikan örneği göstermiştir. Bu yönetim biçimi her şeyden önce, gücün bölünmesi ve dağıtılması ve bölüşülmüş güçlerin birbirlerini karşılıklı kontrolü aracılığıyla *despotluğun* –tabii halk çoğunluğunun despotluğunun da– *engellenmesine* dayanmaktadır. Bu fikir bütün diğer demokrasilerin esin kaynağı olmuştur, Alman demokrat anayasasının da.

Ancak Amerika zorlu bir yoldan geçmiştir. 1763 Devrimi'nden bu yana bu yolda ilerliyor ama büyük başarılarına rağmen bu yol henüz bitmemiştir. Özgürlük savaşı devam etmektedir.

Amerikan Devrimi'ne esin veren, bütün insanların kişisel özgürlüğü fikri, güney eyaletleri bölgesinde 100 yıldan fazla bir süre hüküm sürmüş olan ve devrim öncesi dönemden, özellikle de İspanyollardan miras kalan Amerikan kölelik kurumuyla kökten bir çelişki içinde bulunmaktaydı. Güney eyaletleri kuzey eyaletlerine karşı bir önleyici savaş başlattıklarında Birleşik Devletler ikiye bölündü. Bu, herhalde o zamana kadar gelmiş geçmiş en korkunç savaştı, öyle ki bu sivil savaş arkadaşları ve aynı ailenin fertlerini karşı karşıya getirmişti. Birçoğu Amerika'nın özgürlüğe giden yolunun da Fransa'nınki gibi başarısız olacağına inanıyordu. Ancak her iki taraftan nice fedakârlıklar sonrasında (savaşa kurban giden 600.000 ölüden birisi de Abraham Lincoln'dü) güney eyaletlerinin önceden başarılı olan saldırıları püskürtülerek sonunda alt edildi. Köleler özgürlüklerine kavuştu ama, hiç duyulmamış zorlukta bir sorun henüz çözüm bekliyordu: eski zenci kölelerin torunlarının entegrasyonu, yüzlerce yıldır süregelen ve ten renginin farklılığı yüzünden o kadar kolay unutulamayan bu korkunç sosyal kurumun aşılması sorunu.

Bu durumun biraz olsun doğru betimlenip değerlendirildiği bir Alman tarih yapıtını daha hiç görmedim.

Birleşik Devletler'deki çeşitli hükümetlerin eski kölelerin eşit değerde vatandaşlar olmalarına yardım etmek için nasıl çabaladıklarını, 1950 ve 1989 yılları arasında yaşayarak görmek, ömrümün en önemli izlenimlerinden birisidir. Tek bir olayı burada anlatmak istiyorum. Eski güney eyaletlerinin merkezi olan Atlanta Üniversitesi'nde 1956 yılında konuktum. O zamanlar üniversitenin sadece zenci öğrencileri vardı, beyaz profesörler de azınlıktaydı. Bir defasında büyük bir bilgin olan rektöre (bir zenciydi) bu güzel, büyük ve mutluluk verici kurumun nasıl ve ne zaman kurulduğunu sormuştum: Güney eyaletlerinin merkezindeki bu zenci üniversitesinin, sivil savaştan altı yıl sonra, her biri çeşitli Hıristiyan kiliseleri tarafından kurulmuş olan ve çatısı altında beyaz ve zenci ruhbanların ve öğretmenlerin birlikte çalıştıkları birkaç zenci kolejinin –sanırım sekiz taneydiler– birleşmeleri sonucu kurulduğunu şaşırarak öğrendim.

Bu hikâyenin yorumunu ve onu *Meyers Enzyklopedisches Lexikon*'daki (Meyer Ansiklopedik Sözlük) sivil savaşın sonu hakkındaki şu sözlerle karşılaştırmayı sizlere bırakıyorum: "Ancak savaşın asıl sebebi olan kölelik, sadece görünüşte bir çözüme ulaştı." En azından bana "görünüşte çözüm" sözcüğü tamamen hatalı gibi görünüyor, ilgili başlıktaki pek çok başka şey gibi. Yazara göre gerçek bir çözümün nasıl olduğunu merak ediyorum. Atlanta Üniversitesi'nin tarihinin yanı sıra tanıklık ettiğim birçok çaba da beni derinden etkiledi.

Şimdiye kadar birçok ülkede bulundum ancak hiçbir yerde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kadar özgür bir nefes alamadım. Ve hiçbir yerde hoşgörüye, yardım etme ve öğrenme arzusuna eklemlenmiş bu kadar çok idealizm bulamadım; ve de bu denli etkin ve pratik bir idealizm, böylesi bir yardımseverlik. Daha sonraları da zencilerin entegrasyonunda tam bir başarı sağlanan Amerikan üniversitelerinde bulundum, öyle ki ten rengi artık hiçbir rol oynamamaktaydı.

Bütün bunları belki de duymaktan hoşlanmayanlar olduğunu bile bile söylüyorum. Üç yıl önce Hannover'de bir kong-

rede, diğer konuşmalarda Amerika'ya saldırıldığı için konuşmamda Amerika'yı savunduğumda, keşmekeş ve protesto çığlıkları arasında kalarak ıslıklar eşliğinde salonu terk ettim. Dinleyicilerimin fazla sıkılmadığının bir işareti olarak bu beni mutlu etti. Özgürlük ve hoşgörü için bir kurşun attığımı düşünerek –veya kendimi buna inandırarak– mutlu oldum.

14. "Barış için Savaş Açmak"*

Spiegel: Sayın Popper, Sovyet komünizminin yıkılmasıyla sizin yarım yüzyıl öncesinden bildirmiş olduğunuz bir kehanet gerçekleşiyor. Bu, açık toplumun düşmanlarına karşı eleştirel usçuluğun kazandığı bir zafer midir?

Popper: Kanımca kimsenin kehanette bulunmaması gerektiğinden, ben de böyle bir kehanette bulunmadım. Bir entelektüelin değerini iyi kehanette bulunup bulunmadığına göre belirleyen yaklaşımı tamamıyla yanlış buluyorum.

Almanya'daki tarih felsefesi, en azından Hegel'den bu yana, bir şekilde kâhince olmak gerektiğine inanıyordu. Bunu yanlış buluyorum. İnsan tarihten ders çıkarır ama, tarih bugün ve şu anda biter. Geleceğe karşı, tarihten bir şeyler çıkarsama ve bir yerde, geçmişin çizgisini geleceğe kadar takip etme denemesini yapmaktan çok daha farklı bir yaklaşım benimsemeliyiz.

Spiegel: Peki, bu bir kehanet olmasa da, en azından liberal demokrasinin despotluklar karşısında zaferini bekliyordunuz.

Popper: Geleceğe karşı yaklaşımımız şöyle olmalı: Gelecekte olacaklar için şimdiden sorumluluk taşıyoruz. Geçmiş elimizdedir. Her ne kadar geçmiş için de başka bir anlamda sorumluluk taşısak da: yani yaptıklarımızdan dolayı bizden hesap sorulabilse de, onunla daha fazla bir şey yapamayız. Ama gelecek için daha şimdiden ahlaksal olarak sorumluyuz, ve ayrıca ideolojik bir gözlük takmadan elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız – başarı olasılığı çok yüksek olmasa bile. En belirleyici an-

* *SPIEGEL* röportajı, Nisan 1992 (sayı 13), SPIEGEL Yayınevi'nin nazik izniyle basılmıştır.

lamda elimizden gelenin en iyisi, en az şiddet içerendir, acıları, gereksiz acıları, dindirendir.

Spiegel: Ancak daha Lenin'in zamanında bile solcu komünistler, Rusya'da devlet ideolojisi olarak bir partinin diktatörlüğüyle kurumsallaşan şeyin, sanayileşmiş Batı'daki proleterlerin devrimine dayanan Karl Marx'ın asıl kuramlarıyla fazla bir benzerlik taşımadığından yakınmıştır.

Popper: Bu konuda şunlar söylenebilir: Komünist çılgınlık asıl olarak, ki buna Marx'ta da rastlanabilir, sözde kapitalist dünyanın şeytan olarak görülmesinden ibarettir. Marx'ın kapitalizm dediği şey dünyada asla olmadı, ona benzer bir şey bile.

Spiegel: Pardon, ama sefil çalışma şartları olan Manchester liberalizmi gerçekten var olmuştur.

Popper: O dönem işçiler için kesinlikle korkunç zor bir zamandı, ama başka insanlar için de. Marx öncelikle işçilerle ilgileniyordu. Ama: Salt tarihsel olarak bakıldığında o insanların hali sürekli iyileşiyordu, oysa Marx yokuş aşağı gittiğini ve hep yokuş aşağı gitmesi gerektiğini iddia ediyordu.

Spiegel: Marx'ın mutlak yoksullaştırma kuramından mı bahsediyorsunuz?

Popper: Evet, kaldı ki yoksullaştırma kuramı gerçekleşmediği için, yoksullaştırma sömürgelere taşındı, bugün Üçüncü Dünya dediğimiz yerlere.

Spiegel: ... yani emperyalizm kuramı denilen şey.

Popper: Tipik bir entelektüel formülü ve tabii ki safi saçmalık. Çünkü sanayileşme yoksullaştırma olamaz, bundan daha açık bir şey olamaz. Daha sonra sömürgelerde de durum gitgide düzeldi.

Peki bu sözde kapitalizm neydi? Sanayileşme ve kitlesel üretimdi. Kitlesel üretim demek, çok şeyin üretilmesi ve bu yüzden çok kişinin bir şeyler alması demektir. Çünkü çok sayıda ürün için büyük bir pazar ve dolayısıyla çok sayıda alıcı olması gerekir. Marx, kapitalizmi cehenneme benzetmiştir. Dante'nin cehennemi ne kadar gerçekse bu cehennem de o kadar gerçektir. *Lasciate ogni speranza* – bütün umutları boş verin, Dante'nin cehenneminin ana fikri budur, Marx da bunu bilinçli olarak kapitalizme uyarlamıştır. Eğer kapitalizm zorunlu ola-

rak yoksullaştırmaya sürüklüyorsa, onun yıkılması tek çıkış yoludur: sosyal devrim.

Bugünkü toplumumuza çok eleştirel yaklaşıyorum. Burada düzeltilecek çok şey var. Ama bizim liberal toplum düzenimiz, şimdiye kadar dünya üzerinde gelmiş geçmiş en iyi ve en adil düzendir. Marx'ın tanıdığı *düzenin* evrimiyle ortaya çıkmıştır.

Spiegel: Sosyal adaletsizliği teşhir eden Marx'ın kapitalizm eleştirisinin ahlakbilimsel mesajından geriye bir şey kaldı mı? Sonuçta zenginle fakir arasındaki uçurumun dünya çapında derinleşmediğini söyleyemeyiz.

Popper: Ahlakbilimsel mesajın ortaçağdan bu yana birçok çeşidi oldu. Hıristiyan düşünürlerinde olduğu gibi Aydınlanma düşünürlerinde de ahlakbilimsel mesaj esastı. Bu ahlakbilimsel mesajın karşıtları da asıl olarak Romantiklerdi.

Spiegel: Aydınlanmacılar deyince herhalde ilk olarak Kant'ın, adil bir kentsoylu anayasasının dünya çapında yayılmasının insan türünün başlıca ödevi olduğu mesajını kastediyorsunuz, Romantiklerin şefi ise sizce Hegel mi?

Popper: Kesinlikle. Romantiklerin karşıt yaklaşımı aşağı yukarı şöyleydi: Savaş ve şiddet olmadan olmaz – Hegel'in tarihsel deneyiminin uygulaması budur. Ama geçmişteki bu savaş deneyimlerini geleceğimize uygulama fikri gerçekleştirildiğinde, artık gerçekten umut kalmaz: Silahlarımız her şeyi yok edebilecek durumda. Romantik atalarımıza o denli ferahlatıcı gelen çelik banyosunun ve kan banyosunun yerine, her şeyi yok eden nükleer ışıma banyosu geçti.

Spiegel: Peki Doğu Avrupa'daki çöküşe ne sebep oldu – silahlanma yarışının yol açtığı ekonomik zayıflama mı, entelektüel kuruma mı, kendi misyonundan kuşkulanma mı?

Popper: Birçok şey üst üste geldi: örneğin Macarların kaçan Doğu Almanlara sınırları açması; Sovyet Politbüro'sunun Gorbaçov'u bir reform hamlesi yapmakla görevlendirmesi. Ama ekonomik reform hiçbir işe yaramadı. Ekonomi yukarıdan aşağıya reformla düzeltilemez. Buna bir de entelektüel çoraklık eklendi. Marksizmden geriye sadece boş laf kalmıştı ve tek bir içerikli formül: "Kapitalizme ölüm!" – var olmayan şeytani kapitalizme. Kruşçev bunu eyleme geçirmeye çalıştı.

Spiegel: Fidel Castro'nun Küba'sında 1962'de Sovyet nükleer roketlerinin yerleştirilmesiyle oynanan pokeri mi kastediyorsunuz?

Popper: Kruşçev ABD'ye karşı yıkıcı bir istila planlamıştı. Ancak Amerikalılar saldırmaya hazır oldukları zaman geri çekildi. Nükleer fizikçi Andrei Sacharov *Mein Leben* (Yaşamım) adlı kitabında, "yapay olarak azaltılmış güçte" bile kendi verdiği adla süper güçlü ürününün, Hiroşima bombasının gücünü birkaç bin kat aştığını yazmıştır. Bu patlayıcılardan 36 tanesi Küba'ya gelmişti bile. Bu "birkaç"ın yerine üç koysak bile, bu 108.000 Hiroşima bombası eder. Bunu şöyle bir kafamızda canlandıralım. Ayrılış konuşmasında Gorbaçov, bu bombalardan yaklaşık 30.000 adet bulunduğunu söylemiştir.

Küba krizi önüne koyduğu hedeflerle Marksizmin neleri yapabileceğini gösterdi: kapitalizmi nükleer silahlarla şiddet uygulayarak yıkmaya çalışmak. Bunu asla unutmamak gerekir. Bu saldırıda sadece Amerika yok olmazdı, bütün dünya nükleer ışıma banyosuyla yok olurdu – her ne kadar bu birkaç korkunç yıl sürse bile.

Spiegel: Dünya şimdi kendi reformlarının kurbanı olan Perestroyka reformcusu Gorbaçov'a neler borçlu?

Popper: Çok şey. Gorbaçov Amerika'yı, kendinden önceki Sovyet yöneticilerinden farklı görmeye başladı. Oraya daha sık gitti, gelişinin kutlanmasını memnuniyetle karşıladı. Sonra da şu ilginç ve Marksist olmayan formülü ortaya attı: Rusya'yı normal bir ülke haline getirmek istiyorum. Bu bizim hukuk devleti fikrimize yaklaşmak demekti. Gorbaçov Rusya'yı normalleştirmek istiyordu: Bu tamamen yeni fikri ona borçluyuz. Rusya'nın o zamana kadar normal bir devlet olmadığını da en açık şekilde Sacharov'un özyaşamöyküsünden* anlayabiliriz.

Spiegel: Sovyet komünizminin yıkılması ve iki kutupluluğun bitmesi dünyayı daha güvenli bir yer haline getirmedi. Dünya çapında milliyetçi şeytanların hortlamasıyla, avarece elden ele dolaşan nükleer silahlarla ve yoksulluk göçleriyle çarpışmak zorunda kalıyoruz. Bunlar liberal demokrasilerin yeni düşmanları mı?

* Bkz. s.215'teki dipnot.

Popper: Bugün ilk hedefimiz barış olmalı. O da bizimki gibi bir dünyada, Saddam Hüseyin gibi insanların ve benzeri diktatörlerin olduğu bir dünyada zor ulaşılabilir. Biz burada barış için savaş açmaktan korkmamalıyız. Şu anki şartlar altında bu kaçınılmazdır. Bu üzücüdür de, ama eğer dünyamızı kurtarmak istiyorsak bunu yapmalıyız. Bu noktada kararlılık belirleyici derecede önemlidir.

Spiegel: Kitle imha silahlarının yayılmasını engellemek için savaş mı başlatmalı?

Popper: Şu anda, artık karaborsada bile bulunan bu çılgınca bombaların yayılmasını engellemekten daha önemli bir şey yoktur. Delirmemiş olan uygar dünya devletleri, burada işbirliği yapmalıdır. Bir daha hatırlatayım: Tek bir Sacharov bombası, birkaç bin Hiroşima bombasının gücüne eşdeğerdir. Bu da demektir ki, yoğun yerleşime sahip her devlette tek bir bombanın patlaması milyonlarca kurbana yol açacaktır, birçok yıl sonra bile ışımanın etkilerinden ölecek olan kurbanlar bir yana. Bu tür şeylere insan alışmamalıdır. Bu noktada harekete geçilmelidir.

Spiegel: Yani bombayı elde edeceği işaretleri gelirse Amerikalılar tekrar Saddam'a karşı savaşmalı mıdır?

Popper: Sadece Saddam'a karşı değil. Bu tür durumlar için uygar dünyanın bir müdahale birliği olmalıdır. Aşılmış anlamda pasifistçe davranmak saçmalık olur. Barış için savaşmamız gerekir. Tabii ki en az gaddarca olacak şekilde. Bombanın kullanılması, şiddet söz konusu olduğu için, şiddetle engellenmelidir.

Spiegel: Ama neredeyse, Pax Americana çizgisinde yeni bir dünya düzeni arzulayan ve aynı zamanda Japonya ve Avrupa'nın ekonomik rekabetini de engelleyen Pentagon stratejicileri gibi konuşuyorsunuz.

Popper: Böyle konuşmayı canice buluyorum: Nükleer savaşı engelleme gerekliliği, ekonomi sorunlarıyla bir araya getirilmemelidir. Bu Pax Americana'da çok aktif çalışarak onu bir Pax Civilitatis haline getirmeye çalışmamız gerekirdi. Bu basitçe, şu anki durumun bir gerekliliğidir. Burada söz konusu olan ufak tefek şeyler değil, insanlığın hayatta kalmasıdır.

Spiegel: Gorbaçov geçen Almanya ziyaretinde, Batı'dan kuv-

vetli bir destek gelmiş olsaydı, Moskova'da Ağustos darbesi ve beraberinde gelen şeylerin de olmayacağı yolunda şikâyetlerde bulundu. Rusya'nın daha beter bir despotluğa batmasını engellemek için Batı, Boris Yeltsin'e daha fazla destek vermeli midir?

Popper: Bence yardım etmeliyiz. Ama Gorbaçov'un şikâyet etmeye hakkı yoktur. Ona çok şey borçluyuz; ama o da yeniden silahlandı. Rusların bizimle, uygar devletlerle, bu korkunç silahları gerçekten kontrol altına almak için işbirliği yapması, yardımımızın bir önkoşulu olmalı. Ancak Rus askeriyesi de oyuna katılmalıdır.

Spiegel: Sizin fikrinizce gelmiş geçmiş en iyi ve adil toplumda yaşıyoruz. Üçüncü Dünya'da kitlesel açlığın veya çevreye verilen zararı engellemek için bu liberal demokrasinin yine de ikna edici çözüm önerileri bulunmuyor.

Popper: Bütün dünyayı besleyebilmenin de ötesindeyiz. Ekonomi problemi çözülmüştür: ama ekonomistler açısından değil, teknik açısından.

Spiegel: Ama Üçüncü Dünya'nın büyük bölümünde kitlesel sefalet içinde yaşandığını herhalde yadsımayacaksınız?

Popper: Hayır. Ama bu asıl olarak, açlık çekilen çeşitli devletlerdeki liderlerin politik budalalıklarına dayanmaktadır. Bu devletleri çok çabuk ve çok ilkelce özgürleştirdik. Bunlar henüz hukuk devleti değildir. Bir ana okulunu da kendi başına bıraksanız yine aynı şey olurdu.

Spiegel: Ekonomik çatışmalar bugün savaşın başka araçlarla sürdürülmesi midir? Avrupa ve Amerika, Japonlara karşı çip savaşını kaybetmekten korkuyor.

Popper: Bütün bu problemleri ciddiye almak mümkün değil, bunlar böyle tartışılmamalı. Ben bu konuşma biçimine kinik tarih anlayışı diyorum – entelektüeller yardımcı olmak yerine açıkgöz davranmayı yeğliyor. Japonlar gerçekten uygardır. İnsan onlarla anlaşabilir. Ama bizde olduğu gibi tabii Japonya'da da hep sadece budalalık baskın.

Spiegel: Bu sefer budalalıkla ekonomik fetih stratejilerini mi kastediyorsunuz?

Popper: Evet. Japonya'nın büyük problemleri var. Nüfusu çok fazla. Ama bundan daha sonra bahsedebiliriz. Ne yazık ki

haberciler bu şeyleri hep yanlış anlıyor, sansasyon peşinde koşuyorlar. Yeterince sansasyonumuz var.

Spiegel: Bütün bunlar herhalde sadece habercilerin icadı değil. ABD'de yürütülen "Japon malı almayın" kampanyası daha derinlerdeki bir çarpışma duygusuna işaret ediyor.

Popper: Bu çarpışmalar birer saçmalıktır. Bunların hiçbiri önemli değil. Japonya şu anda hiç de emperyalist değil. Gerçi her an kitle imha silahı üretecek sanayi ve imkâna sahip. Ama Japonlar bunun ne anlama geleceğini biliyor.

Kanımca kuramsal ulusal ekonomi her nasılsa entelektüel olarak tıkanma noktasına geldi, güncel sorunlarda saplanıp kaldı. Ama bu problemlerin hepsi çözülebilir. Şimdiye kadar hiçbir milyoner zenginlikten ölmedi. Savaş öncesi zamanla karşılaştırıldığında bizler de Almanya'da hepimiz birer milyoneriz.

Spiegel: Ancak kaynak zenginliğinin aşırı kullanımı da gezegenimizin zarar görmesine yol açıyor: örneğin ozon deliği.

Popper: Bunu henüz bilmiyoruz. Ozon delikleri milyonlarca yıldır var olmuş olabilir. Modern bir şeylerle ilişkilerinin olmaması da mümkündür.

Spiegel: Tanınmış bilim adamları buna farklı bakıyorlar. Yoğunlaştırılmış klorun artışıyla ozon tabakasının yok olması arasında bir bağlantı olduğuna inanıyorlar.

Popper: Tanınmış bilim adamları her zaman haklı değildir. Haksız olduklarını iddia etmiyorum – sadece çoğu zaman sandığımızdan daha az bildiğimizi iddia ediyorum.

Spiegel: Böylece bazen gayet kabaca saldırdığınız Yeşillerle kapışmayı sevdiğiniz konulardan birine geliyoruz. Gerçekten neden?

Popper: Onların gerçekten çılgınca doğa bilimi ve teknik düşmanlıklarından dolayı. Yeşillerde usçuluk karşıtı bir çekirdek var. Bu da sözümona istedikleri şeyin tam tersine yol açıyor. Ayrıca kendileri de güç sahibi olmak istiyorlar ve karşıtlarının olduğunu iddia ettikleri kadar kendileri de ikiyüzlüler.

Çevre facialarının temelinde, ahlakbilimsel olarak çözmemiz gereken nüfus patlaması vardır. Artık sadece gerçekten istenen çocuklar dünyaya gelmeli.

Spiegel: Buna nasıl ulaşmak istiyorsunuz, Çin'deki gibi devlet yasalarıyla mı?

Popper: Sadece devlet yasalarıyla değil, eğitimle de. İstenmeyen çocuklar ahlaksal olarak tehlike altındadır. Onları istemeyen insanların elinde, dünyaya gelmelerini engelleyecek araçlar olmalı. Artık bu araçlar var, düşük hapları gibi.

Spiegel: Burada Katolik kilisesini ve Papa'yı karşınıza alıyorsunuz.

Popper: Kilise ve Papa teslim olacaktır, özellikle de gerçekten ikna edici ahlakbilimsel gerekçeler öne sürüldüğünde. Tecavüz, Aids hastası çocukların doğumu veya açlık çekilen ülkelerde pratik olarak hiçbir yaşama şansı olmayan çocukların dünyaya gelmesi gibi. Kilise burada teslim olacaktır ve olmalıdır, bu sadece bir zaman sorunu.

Spiegel: Sayın Popper, şimdi isterseniz Almanya'yla ilgili bazı sorunları konuşalım. Avrupa'da güç dengesinin değişmesiyle yeniden birleşmiş, daha güçlü bir Almanya doğdu. Komşuların kaygılanması için bir neden var mı?

Popper: Tabii ki var. Ama şu anda Almanya'daki ortam –politik ve ahlaksal olarak– umulabileceğinden çok daha iyi. Bu da insanın temelindeki aklı gösteriyor. Ama gelecekte neler olabileceğini bilemeyiz. İnsanlığın refahında bir paradoks var: İnsanlığın refahı, bir yığın tehlikeye karşı gerçekten uyanık olunmasında yatar, ama refah uyanıklığı da öldürür. Özgürlük kolayca alışılmış bir şeye dönüşebilir. Bu da yeniden bir diktatörün kurbanı olunabileceği anlamına gelir. Avusturya'da bu az çok kendini göstermeye başladı.

Spiegel: Ama bunu gerçekten söyleyemeyiz. Herhalde aşırı sağcı FPÖ genel başkanı Jörg Haider'den bahsediyorsunuz.

Popper: Evet, orada genç insanlar Haider'e hayranlar. Bu, onların eğitiminin aptallığıyla ilişkili. Haider'in ideali Hitler'dir. Hitler'in yaptıklarını memnuniyetle yapardı.

Spiegel: Ama hiç de öyle söylemiyor.

Popper: Duyulabilecek kadar açıkça söylüyor. Bunu duymak isteyenler için söylüyor.

Spiegel: Almanya 60 yıl içinde iki totaliter sistem yaşadı. Şu anda da SED ve Stasi* haksızlık rejiminin sindirilmesi söz ko-

* SED: (Eski Doğu Almanya'da) Sosyalist Birlik Partisi.
Stasi: Doğu Alman gizli polisi (ç.n.)

nusu. Politik suç nasıl ölçülür, Batı'daki bizler ahlak yargıçları olabilir miyiz?

Popper: Eski Demokratik Almanya'nın lider kadrosunun, asıl sorumluların ahlak yargıcı olabiliriz. Honecker'i mahkemeye çıkarmaya çalışmayı çok önemli buluyorum.

Spiegel: Öyleyse suçluların kamuya teşhir edildiği geniş çaplı bir geçmişi sindirme operasyonundan çok, örnek vakaların ele alınmasını mı savunuyorsunuz?

Popper: Asgari miktarda intikam ve yapılmış olanlara benzer iğrençlikle bu işten sıyrılmamız büyük önem taşıyor.

Spiegel: Ve yobazlığa kapılmadan.

Popper: Yobazlığa da kapılmadan. Mahkeme büyük bir dikkatle çalışmalı. Dava eski liderlerin, en fazla 150 kişinin suçlarıyla sınırlı kalmak zorunda olacak. Bu kadar ileri gidilebilir, ama daha fazlası da zaten yapılamaz, yoksa olay çığırından çıkar.

Spiegel: İnsanlar ne yazık ki kahraman değildir ve totaliter bir toplumda olabildiğince normal bir yaşam sürebilmek için durumu idare ederler diye işbirlikçileri de hesaba katmamak mı istiyorsunuz?

Popper: Bu doğru. İşbirlikçilere fazla bir şey yapılamaz ve yapılmamalı. Büyük çoğunlukla korkuya kapıldılar: Terörizmin yöntemi de budur, korku salmak. Yine de bir noktada kahramanlık herkes için şarttır, özellikle de insanın aktif olarak adilik ve kötülük yapmak zorunda bırakıldığı noktada.

Spiegel: Amerika'da şu sıralar çok moda olan yeni muhafazakâr filozoflardan Francis Fukuyama, ideolojik çatışmaların sonunun gelmesiyle ve liberal demokrasinin dünyaya yayılmasıyla "tarihin sonu"nun geldiğini söylüyor. Demokrasinin zaferiyle birlikte aynı zamanda insanlığın ideolojik evriminin de son noktasına gelinmiş.

Popper: Bunların hepsi laf, budalaca laflar. Felsefede mucizelere yer yoktur. Üstelik "sosyal devrim"le birlikte tarihin sonuna ulaşılacağını, çünkü tarihin zaten sınıf savaşlarının tarihi olduğunu Marx da söylemiştir.

Spiegel: Fukuyama'ya sizin pek değer vermediğiniz anlaşılıyor: Bir dizi çelişkiden sonra sonuçta dünya üzerinde özgürlü-

ğü gerçekleştirme hedefine ulaşan tarihsel süreç kuramının sahibi Hegel.

Popper: Tabii ki. Hegel buna evet derdi, çünkü o tarihi, gücün tarihi olarak görüyordu. Büyük çoğunlukla da bu böyleydi. Tarih kitaplarımız asla insanlığın tinsel gelişimini değil, tersine gücün tarihini ana tema olarak ele alan yapıtlar oldu.

Tabii ki bize tarihin sonu gerekli, ama güç tarihinin sonu. Silahlar yüzünden bu artık gerekli oldu. Ahlaksal olarak bu hep gerekliydi, ama artık silah fazlalığı yüzünden yaşamsal olarak gerekli oldu.

Spiegel: Bir gün insanın dünya yüzünden silineceğini kendiniz de daha Hiroşima'dan önce yazmıştınız.

Popper: Neden olmasın? Görünmez tehlikeler var. Hepimizin öldüğü gibi belki insanlık da ölecektir, belki günün birinde güneş sistemiyle birlikte yok olacağız. Ama bu konulardan bahsetmek, hatta bu konular hakkında düşünmek bile anlamsızdır. Aids'ten çok zaman önce, diyelim ki, öngördüğüm gibi, bizi herhangi bir mikrobun yok etmesi daha olasıdır. Bu çok çabuk olabilir. Her an. Ama o zamana kadar daha binlerce yıl da geçebilir.

Spiegel: Bir kez daha: Demek ki, bir ilerleme yasası, mantıksal bir son nokta yok?

Popper: Bunların hiçbiri yok. Gerçekten olan, bizim devasa sorumluluğumuzdur: Gaddar olmamalıyız. Örneğin Aids'li çocukların dünyaya gelmesine izin vermek, akıl almaz bir şeydir. Kiliselerin de yaşama ilk yaklaşım ilkesi bu olmalıdır: Gaddarlık yok.

Spiegel: Bay Popper, şimdi neredeyse 90 yaşındasınız ve kendinizi sürekli radikal bir iyimser olarak tanımladınız. Ama bu söyleşide bazı çok kötümser noktalar vardı – yaşamınızın akşamında yeni bilgiler mi edindiniz?

Popper: İyimserlik görevimizdir. İnsan yapılması gereken ve sorumlu olduğu şeylere yoğunlaşmalıdır. Bu söyleşide söylediklerim, sizi ve diğer insanları uyanık kalmaya zorlama amacı taşıyor. Torunlarımızın durumunun bizlerden daha iyi olması için yaşamalıyız – sadece ekonomik olarak değil.

Spiegel: Bay Popper, bu söyleşi için size teşekkür ederiz.

15. *Komünizmin Çöküşü Üzerine Düşünceler: Geleceği Biçimlendirmek İçin Geçmişi Anlama Denemesi**

Herhalde konuşmamın başlığından da anlamış olduğunuz gibi, ben Marksizme karşıyım. Açıklamalarımın konusu, Marksizmin Batılı uygarlığımıza yönelik saldırılarıdır. Lenin ve Troçki'nin Eylül 1917'deki devrimi, bu saldırıların başlangıcını belirler. Yıkılışını ise burada toplanmış olan hepimiz, dönemin tanıkları olarak yaşadık.

Herhalde buradakilerden çok azı, bütün problemlerimizin nasıl başladığını kişisel deneyimleriyle bilecek kadar yaşlıdır. Ama ben, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürüldüğü o 28 Haziran 1914'ü çok iyi hatırlayıp, hâlâ hayatta olanlardanım. Bağrışan gazeteci çocuğun sesini bugün bile duyuyorum: "Katili bir Sırpmış!" Birinci Dünya Savaşı'nın 28 Temmuz 1914'te patlak vermesini de canlı olarak hatırlıyorum (benim 12. doğum günümdü). Bundan babamın bir mektubuyla haberim oldu, ama Kayser Franz Joseph'in "Halklarıma" diye yazdığı büyük bildirisinde de bulunuyordu. Avusturya ve Almanya'nın kendi başlattıkları savaşı kaybedeceklerini kavradığım 1916 yılının o gününü hatırlıyorum; Rusya'da demokratik bir devrimin olduğu 1917 Mart'ının o günlerini hatırlıyorum; Lenin'in Kerenski hükümetine karşı darbesini ve Rusya'da sivil savaşın patlamasını hatırlıyorum; Almanya ile Lenin ve Troçki'nin Rusya'sı arasında 1918 Mart'ında imzalanan Brest-Litowsk Barış Antlaşması'nı; Ekim 1918'de Alman ve Avusturya İmparatorluklarının yıkılışını ve savaşın bitişini ha-

* Sevilla'da Expo '92 çerçevesinde yapılan konuşma.

tırlıyorum. Bu olaylar benim hatırlayabildiğim en önemli olaylar ve şimdi anlıyorum ki, bütün insanlığı toptan yok olmanın eşiğine götürmüş olan olaylar.

Kısa bir konuşma olacağından mecburen fazlaca basitleştirmek zorunda kalacağım: Tarih resmimi, kalın bir fırçayla ve parlak renklerle boyayacağım.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Batı Avrupa, Almanya ve Kuzey Amerika'daki sanayileşme, kendiliğinden gerçekten liberal bir toplumun zaferine yol açabilirdi. Bu ülkeler gerçekten her ikisini de tanıyordu: özgürlük ve devasa ekonomik sıçramayı; açık sınırları ve seyahat pasaportlarının ortadan kalkmasını, suç oranının ve şiddetin azalmasını, eğitim standardının yükselmesini ve ücretlerin ve refahın artmasını. Ayrıca teknolojik ilerleme sayesinde, hâlâ dayanılmaz ağırlıkta olan çetin el işçiliğinin bir ölçüde rahatlamasını. Almanya ve Avusturya'nın yol açtığı Birinci Dünya Savaşı, bunların hepsini yok ederek, bir savaşı başlatmaya izin veren eski yönetim biçimlerine artık güvenilemeyeceğini gösterdi. Aynı problemle bugün bile karşı karşıyayız.

Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen üç gücün –Almanya, Avusturya ve Türkiye– yıkılması dışarıdan savaşılarak sağlandı. Ama içeride de, özellikle Avusturya'da, Rus Devrimi'nin de etkisiyle kanlı ayaklanmalar oldu. İki muzaffer güç, Fransa ve İtalya da temelinden sarsıldı. Sadece Büyük Britanya ve Birleşik Devletler savaştan önce girdikleri liberal reform yolunda ilerlemeye devam ettiler, ne var ki, İngiltere'de, kısmen Rusya'nın etkilediği bir devrim başlatma denemesini temsil eden bir genel grevin çökertilmesinden sonra.

Bu iki İngilizce konuşan ülkenin gösterdiği örneğin, borsanın çöküşü ve dünya ekonomik krizi bir yana, kuşkusuz istikrar sağlayıcı bir etkisi vardı: 1935 yılının İngiltere'si, işsizliğe ve Hitler tehdidine rağmen, bütün hayatım boyunca gördüğüm en halinden memnun sanayi ülkesiydi: Her bir işçi, her otobüs muavini, her taksici, her polis tam bir centilmendi. Ama Rusya'da Marksizmin zaferi ve komünistlerin propaganda amacıyla ve dünya devriminin organize edilmesi için savurdukları korkunç meblağlar, Batı'nın her yanında sol ve sağ arasında

kökten bir politik kutuplaşmaya yol açmıştı. Bu kutuplaşma da faşizme –önce Mussolini altında İtalya'da, ki onun politikasını diğer Avrupa ülkelerindeki faşist hareketler hemen kopyaladılar, özellikle de Almanya ve Avusturya'da– bazı bölgelerde ise iç savaşa, aslında öncelikle sağ tarafın teröristlerinin yaptığı tek taraflı bir iç savaşa zemin hazırladı.

Yani şu durum gelişti: Doğu, özellikle de Sovyetler Birliği, güçlü bir ideolojiyi ve bitmez tükenmez bir yalan cephaneliğini temel alan acımasız bir Marksizmin diktatörlük yönetimi altında bulunuyordu. Batı ise sürekli, güçlü bir soldan gelen ve temelinde Marksist partilerin etkisinin, propagandanın, Rusya'nın gücünün yarattığı hayranlığın ve sosyalist bir toplum ümidinin yattığı potansiyel (ama nadiren gerçek) şiddetin tehdidi altındaydı. Bu ise sağ tarafta gerçek bir şiddete neden oluyor ve böylece faşistleri güçlendiriyordu. Almanya, Avusturya ve Avrupa'nın güney kısmı, sol ve sağ arasındaki bu keskinleşen kutuplaşma karşısında faşizme teslim oldu. Sovyetler ve Nazi Almanyası için aslında bir modern savaş tekniği deneyi olan İspanya'daki o korkunç iç savaşta, bu kutuplaşma zirve noktasına ulaştı.

Fransa ve Büyük Britanya'da bile faşist partiler kuruldu. Yine de buralarda ve küçük Kuzey ülkelerinde demokrasi tutunabildi.

Bu şartlar altında, Hitler'in Batı'ya karşı savaşından önce neredeyse bütün entelektüeller, demokrasinin insanlık tarihinde sadece bir geçiş aşaması olduğunu söyleyerek yakında biteceğini muştuladılar. Bir rastlantı olarak benim kitabım *Açık Toplum ve Düşmanları,* bu insanlara ve yıkıcı tarihsel öngörü modasına karşı saldırıyı başlattı.

Daha sonra Hitler İkinci Dünya Savaşı'nı patlattı – ve bir adam sayesinde kaybetti: Winston Churchill. Sonuç olarak Hitler'i ve bağdaşıklarını deviren, Batı demokrasileri ile Rusya arasındaki ittifakın kurulmasını ona borçluyuz. Ancak bunun bir sonucu olarak, savaştan sonra sol güçler, sol-sağ kutuplaşmasında her zamankinden güçlü hale geldiler. Gerçi Hitler ve Mussolini'nin yenilgisiyle faşizm her yerde safdışı edilmiş oldu, ama şimdi de çok daha tehdit edici olan, Doğu ve Batı arasındaki Soğuk

Savaş başlamıştı. Bu sırada Doğu, komünist diktatörlüğün demir yumruğu altında hiçbir zaman olmadığı kadar kenetlenmişken, Batı demokrasileri her zaman olduğu gibi içten çatlamıştı ve Orta Doğu'da olduğu gibi aslında bütün dünyada sözde kapitalist Batı ülkelerine karşı tahrikte bulunan, Sovyetler'in kışkırttığı ve desteklediği sol tarafından çalkalanmaktaydı.

Bütün bunlara rağmen zaferi özgür demokrasiler, Batı'nın açık toplumları kazandı. Kendilerinin hep açıkça tartıştığı, kendi muazzam iç çatışmaları yüzünden yıkılan onlar olmadı. Tersine son derece kendi içine kapanık ve tam bir birlik halindeki Doğu Alman komünist diktatörlüğü yıkıldı ve güçlü bir birlik olan Sovyet İmparatorluğu'nu da çökertti.

Bayanlar ve Baylar, lütfen demokrasilerin hangi devasa gerilimleri atlattığını kafanızda canlandırmaya çalışınız. Sizi temin ederim ki bu, şimdiye kadar herhangi bir politik güç gruplaşmasının dayanması gereken en büyük yük olmuştur. Kaldı ki bu güç gruplaşmasında söz konusu olan çok gevşek bir demokratik uluslar birliğiydi. Bunların her biri kendi içinde parçalanmıştı ve, iç gerilimleri daha da artıran çok güçlü dış kuvvetlerin tehdidi –hatta saldırısı– altındaydılar. Her birinin, en yakın bağdaşıklarının bile anlamadığı, çözmesi gereken büyük ve kendine özgü problemleri vardı. Her biri, dışarıdan devasa kuvvetlerin tehdidi altındaki "içinde ayrılık olan bir ev" (bkz. Markos İncili 3, 25) idi. Ama bu evler, özgür toplumlar, dayandılar; bunlar açık toplumlardı.

Ama kapalı, mühürlü olan, demir zincirlerin bir arada tuttuğu ev çöktü ve paramparça oldu.

Sonuçta açık toplumlar kazandı, Sovyet İmparatorluğu kaybetti. Ne mutlu ki bu, ne Doğu ne de Batı tarafından tek bir kurşun bile atılmadan oldu – en azından şimdiye kadar. Ne üzücü ki, eski düşmanlarımızın ülkelerinde kan döküldü (ve dökülüyor). Kaldı ki en azından kısmen onlara borçlu olduğumuz bir ekonomik krizde bulunsak da, Marksizmin onları içine sürüklediği sefaletten çıkmaları için onlara yardım elini yine biz uzatıyoruz.

1989'dan bu yana tanık olduğumuz ve henüz sonu görünmeyen bu büyük ve anlamlı olaylar için benim kuramım,

Marksizmin ölümüne yol açan hastalık için kuramım, şu formülle özetlenebilir:

Marksizm Marksizmden öldü.

Daha doğrusu: Marksist güç, Marksist kuramın verimsizliğinden ölmüştür. Marksist kuram, Marksist ideoloji gayet makul olabilir; ama tarihin ve toplumsal yaşamın gerçekleriyle çelişiyordu: Son derece hatalı ve son derece küstah bir kuram söz konusuydu. Sayısız hatası, çok sayıdaki kuramsal yanılgısı, yine sayısız irili ufaklı yalanla hasır altı edildi. Gaddarca güç kullanarak ve şiddetle desteklenen yalanlar, kısa zamanda Rusya'da diktatörlük gücüyle hüküm süren komünist sınıfın ve Rusya dışındaki yükselen diktatörlerden oluşan hırslı sınıfın gündelik tinsel dövizine dönüştü. Bu yalanlar evreni, bir entelektüel kara delik şeklinde büzüştü. Bildiğiniz gibi bir kara delik, her şeyi yutan, yok eden, yokluğa sürükleyen sınırsız bir güce sahiptir. Yalan ve gerçek arasındaki fark kayboldu. Sonunda da tinsel boşluk kendi kendisini yuttu. Sonuç olarak Marksizm, Marksizmden öldü, üstelik de aslında uzun zaman önce. Yine de korkarım hem Doğu'da hem de Batı'da milyonlarca Marksist ona sarılacak. Tıpkı şimdiye kadar yaptıkları gibi, gerçek dünyada neler olursa olsun: Olguları yok sayabilirsiniz ya da açıkladığınızı sanarak unutabilirsiniz.

Böylelikle konuşmamın, geniş kapsamlı, kabaca kesitlerden oluşan bir kuşbakışı tarihsel özetten oluşan giriş kısmının sonuna geliyorum. Şimdi gelen kısmı ise iki parçadan oluşuyor. İlki Marksizmin kısa bir tanımını ve eleştirisini sunuyor; ikincisi ise bu yeni durumu, politik bir reform –demokrasilerimizin reformu– aracılığıyla, yaşamımızın iyileştirilmesi amacına yönelik olarak nasıl kullanabileceğimizi gösterme yolunda bir denemeden oluşuyor. Bununla söylemek istediğim, kurumlarımızın değiştirilmesinden çok, bakış açımızın değiştirilmesidir.

Ancak konuşmamın giriş kısmının biraz fazlaca soyut bulunması mümkündür; bu yüzden bir tür özyaşamöyküsel not düşmek, daha Marksist kuramı kısaca ortaya koymama ve eleştirel olarak çürütmeme geçmeden belki sizleri de yoran, aynı seçkinci stille devam etmekten daha anlamlı görünüyor. Bu yüzden ilkgençliğimden bir öykü anlatarak konuşmamı biraz

daha canlandırmaya çalışacağım: Nasıl Marksist olduğumu –veya olmaya yaklaştığımı– ve nasıl olup da yaşamımın geri kalan kısmı boyunca bir Marksizm karşıtına dönüştüğümü anlatacağım; bu, 17. doğum günümden kısa zaman önce, 28 Temmuz 1919'da oldu.

Annem ve babam katı pasifistlerdi, daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bile; babam bir liberaldi, çok bilgili, Immanuel Kant'tan, Wilhelm von Humboldt'ten ve John Stuart Mill'den etkilenmiş bir avukattı. İlk defa savaş esnasında, on dört veya on beş yaşındaydım, politik özgürlük sorunu hakkında ilginç bir fikir aklıma geldi. Viyana'da Gutenberg Anıtı'nın yanından geçiyordum ve umut içinde barış ve demokrasi hakkında düşünüyordum ki, birdenbire bir demokrasinin asla gerçekten sağlam olamayacağının farkına vardım. Çünkü tam da sağlamlaşmaya başladığı anda, ona sanki banal bir şeymiş gibi bakmaya başlarız ve böylelikle de özgürlük tehlikeye girer. İnsanlar artık onun için çaba göstermezler, onu bakıp büyütmezler, çünkü özgürlüğü kaybetmenin ne anlama geleceğini kafalarında canlandıramazlar: belki terörizm, hatta belki de savaş.

Bu şimşek gibi fikre rağmen Komünist Parti beni çekti, çünkü o zamanlar, Brest-Litowsk Barış Antlaşması'nın imzalandığı Mart 1918'de bir barış partisi olduğunu iddia ediyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden önceki o günlerde, gerçi barış hakkında çok konuşuluyordu, ama komünistler dışında kimse, bunun için politik fedakârlıkta bulunmaya razı değildi; Troçki Brest-Litowsk'ta bu ümidi yarattı, dünyanın geri kalanına verdiği mesaj buydu. Bolşeviklerin fanatizmi ve alışılmış yalancılıkları hakkında, bir Rus arkadaşım bana çok şeyler anlattığı için onlara güvenmiyor olsam da, bu mesajı çok iyi aldım. Ama beni ona çeken, kendini pasifizme adamasıydı.

Alman ve Avusturya İmparatorluklarının yıkılmasından sonra –çeşitli nedenlerden dolayı– artık okula gitmemeyi ve üniversiteye giriş sınavına hazırlanmayı tercih ettim. Ve bundan fazla uzun olmayan bir zaman sonra, bu Komünist Parti'de ne olduğunu bir denemeye karar verdim. Parti merkezine gidip kendimi ayakçı olarak hizmetlerine sunduğumda herhalde Nisan 1919 olsa gerekti. Bu arada Marksist kuramı da biraz daha

tanımıştım ve üye olmak için daha çok genç olsam da, en üst partililer beni şahsen kolları açık karşıladılar ve olabilecek her türlü işi verdiler. Sık sık beni fazlaca gizli olmayan oturumlarına götürüyorlardı, ki bu bayağı da acayipti, ve onların düşünme biçimi hakkında çok şey öğrendim. (Çok daha sonraları verdiğim adla) *Marksist ideolojinin fare kapanından* kıl payı kurtuldum. Ahlaksal ödevim olarak gördüğüm şey beni fazlasıyla motive ediyordu, ki bu neredeyse felaketim olacaktı.

Şimdi bu ideolojik tuzağı tanımlamak ve ardından da ondan nasıl kurtulduğumu anlatmak istiyorum: Buna yol açan, korkunç bir olayın bana yaşattığı ahlaksal şok ve muazzam bir ahlaksal tiksinti oldu. Marksist kuramın, veya Marksist ideolojinin, birçok yönü vardır, ama açık farkla en önemli olanı şudur: *Söz konusu olan bir tarih kuramıdır,* güya mutlak ve bilimsel kesinlikle (her ne kadar kaba hatlarıyla da olsa) insanlığın geleceğini önceden söyleme durumunda olan bir tarih kuramı. Daha doğrusu, Newton astronomisi bir güneş veya ay tutulmasını nasıl önceden bildirebiliyorsa, toplumsal devrimleri aynı şekilde önceden bildirebileceğini iddia eder. Marx kuramını şu fikir temelinde kurar: *"Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, bir sınıf savaşları tarihidir."*

Marx, sınıf savaşının, sınıfsız veya komünist bir toplumun kurulmasıyla sonuçlanacak sosyal bir devrimle doruk noktasına ulaşacağını, ilk olarak 1847'de, *Felsefenin Sefaleti* adlı kitabının sonunda bildirmiştir. Tanıtlama çizgisi çok kısadır: Çalışan sınıf ("proletarya") eskiden beri bastırılan tek sınıf olduğu için, üstelik de tek üreten sınıfı oluşturduğu, daha da ötesi büyük çoğunluğa sahip sınıf olduğu için, zorunlu olarak zaferi kazanacaktır. Ancak onun devrimci zaferi bütün diğer sınıfların kaldırılmasına ve sonuç olarak sadece *tek bir* sınıftan oluşan bir topluma yol açmalıdır. Tek sınıflı bir toplum ise sınıfsız bir toplumdur – ne yöneten ne de ezilen bir sınıfın bulunduğu bir toplum. Bu yüzden Marx ve Engels'in bir yıl sonra *Komünist Manifesto*'larında açıkladıkları üzere, söz konusu olan komünist bir toplumdur.

Tarih de bir sınıf savaşları tarihi olduğuna göre, bu tarihin sonu demek olacaktır. Artık savaşlar, çarpışmalar, şiddet, baskı

olmayacaktır; devletin gücü hiç olacaktır. Veya, dinsel kavramlarla anlatırsak: Yeryüzü cenneti kurulacaktır.

Bunun tersine, Marx'ın "kapitalist" olarak tanımladığı o zamanlar var olan toplum, yine Marx'ın öğretisine göre, kapitalistlerin bütün yönetimi elinde tuttuğu bir toplumdu – daha doğrusu bir sınıf diktatörlüğüydü. Anıtsal yapıtı *Kapital*'de –üç cilt, toplam 1748 sayfa– Marx, *sermayenin yoğunlaşması* yasası nedeniyle kapitalistlerin sayısının sürekli azalması, işçilerinkinin ise artması gerektiğini göstermiştir. Benzer bir yasa nedeniyle, yani *artan yoksullaştırma* yüzünden, işçilerin durumunun sürekli kötüleşmesi gerekir. Onlar sürekli yoksullaşırken, kapitalistler sürekli zenginleşir. İşçilerin dayanılmaz sefaleti, onları devrimci sınıfsal çıkarlarının bilincinde olan kökten devrimcilere dönüştürecektir. Bütün ülkelerin işçileri birleşerek sosyal devrimi zafere sürükleyeceklerdir. Bütün kapitalistleriyle birlikte kapitalizm yok olacak, *tasfiye edilecek* ve yeryüzünde barış olacaktır.

Artık Marx'ın tarihin akışına dair öngörüsü bütün inanılırlığını kaybetmiştir, Batılı Marksistler her ne kadar eskiden olduğu gibi başarıyla, insanlıkdışı, ahlaksal olarak çürümüş "kapitalist" bir dünyada yaşadığımız kuramını bildirseler de bu görüşü artık savunmuyorlar. Marksizm, Birinci Dünya Savaşı'nın açlık yıllarında ve ondan sonraki daha korkunç dönemde, aslında hâlâ inandırıcılığını korumaktaydı, hatta uzun zaman sonra bile önde gelen fizikçiler ve biyologlar ona bağlılık yemini ediyordu. Gerçi Einstein Marksist değildi, çünkü kendininkiler de dahil olmak üzere kuramların, normalde asla yeterli olmadığının bilincindeydi. Ama Marksizme kesinlikle bir sempati besliyor, hatta hayranlık duyuyordu. J.B.S. Haldane ve J.D. Bernal gibi başlıca İngiliz bilim adamlarından çoğu, partiye üyeydiler. Marksist kuramda onları çeken şey, tarihsel bir bilim olma iddiasında olmasıydı. Stalin'in ölümünden kısa süre önce Bernal, Stalin'in yaşayan bilim adamlarının en büyüğü ve bütün zamanların en büyük bilim adamlarından biri olduğunu duyurmuştu. Bu bilimsellik statüsünde olma iddiasının ne denli ciddi olduğunu göstermek için sadece bir örnek: Gayet iyi tanıdığım, bu arada ölmüş olan Viyanalı bir fizikçi olan Alexander Weiß-

berg'in bir kitabı vardı. Stalin'e hayranlığından dolayı 1931'de Rusya'ya gitti, o da onu 1936'daki büyük temizlik sırasında hapse attı. Tekrar tekrar işkence gördü ve korkunç şartlar altında hapis tutuldu, ta ki 1939 yılındaki Hitler-Stalin Paktı'na kadar, Stalin onu ve Almanya ve Avusturya'dan gelen birçok diğer komünisti Hitler'e satana kadar. Bu kesinlikle bütün zamanların en aşağılık ticaretidir. Bütün diğerleriyle birlikte Hitler'in toplama kamplarına atıldı, birkaç defa kaçtı ve her seferinde yeniden yakalandı, sonunda 1945'te Rus birlikleri tarafından kurtarılana kadar. Stalin'in zindanlarındaki deneyimlerini anlattığı bu son derece ilginç kitabında Weißberg, sonunda yine de eskiden olduğu gibi Marksist kurama inandığını ima etmektedir. 1946'da onunla Londra'da karşılaştım; bu arada artık iyileşmiştir diye düşünüyordum. Büyük hata. 1951'de kitabı Almanya'da çıktığında ve birkaç yıl sonra onu son olarak gördüğümde, her ne kadar bazı düzeltmelere gereksinimi olduğunu kabullense de hâlâ Marksist tarih kuramına inanıyordu. Tabii ki onu döndürmeye çalıştım, ama Stalin'in hapishanelerinin başaramadığını benim becerdiğimden kuşkuluyum.

Aynı zamanda büyük bilim adamları olan üç inançlı Marksizm savunucusundan daha bahsetmek istiyorum. Öncelikle ünlü doğabilimci çift Joliot-Curie. 1935'te birlikte Nobel Kimya ödülünü alan Madame Curie'nin kızı Irène ve eşi Frédéric Joliot, hem direnişin üyesiydiler, hem de Fransız Atom Enerjisi Komisyonu'nun. Ölümlerine kadar her ikisi de Komünist Parti'nin aktif birer üyesi olarak kaldı.

Sonra Andrei Sacharov, Rus hidrojen bombasının babası. Sacharov'un, bu büyük sapkının büyük bir hayranıydım, hâlâ da öyleyim. 60. doğum gününde New York'ta bir konuşma yaparak onu savundum ve Rus yönetimine onu serbest bırakma çağrısında bulundum. Ancak anılarını (*Mein Leben*) okurken hayretle, 40 yaşında bile resmi komünist doktrinden ne kadar emin olduğunu gördüm. Bildirdiğine göre Stalin öldüğünde Sacharov, bu büyük insan dostunun ölümünden dolayı gözyaşları dökmüş; devrimin kaçınılmaz olarak gelmesi gerektiğine ve bu büyük insan dostunun işlediği gaddarlıkların gerekli olduğuna inanmış. En azından 1961'de 40 yaşına kadar kesin ka-

nıları bunlarmış. Sonradan ise düşünce biçimini kökten değiştirecekti.

Şimdi, Marksist tuzak dediğimde sadece, tarihsel Marksist muştuda doruğa ulaşan sözde bilimsel kuramı kastetmiyorum. Bununla daha çok, bu muştuya inanan kişiyi partiye bağlayan ahlaksal zincirlere işaret ediyorum. Muştuyla beraber bu tuzağı oluşturan ahlaksal kelepçeleri canlı bir şekilde hatırlıyorum.

Devrimden sonra gelecek cennetle ilgili olarak başından beri biraz kuşkuluydum. O zamanın, açlığın, yoksulluğun, işsizliğin ve dörtnala giden enflasyonun, ve bundan faydalanmayı bilen döviz spekülatörlerinin pençesindeki Avusturya toplumu, tabii ki hoşuma gitmiyordu. Yine de partinin üyelerinde, benim hissettiğim kadarıyla, "sınıf düşmanı"na karşı canice içgüdüler uyandırma yolundaki apaçık gayreti beni huzursuzlandırıyordu. Ama bana bunun gerekli olduğunu ve zaten o kadar da ciddi olmadığını anlatıyorlardı; bir devrimde önemli olan tek şeyin zafer olduğunu, çünkü kapitalizmin şartları altında her gün, bütün bir devrim boyunca olacağından daha fazla işçinin öldürüldüğünü söylüyorlardı. İstemeye istemeye bunu sindirdim, ama bunun için, ahlaksal inanılırlığım anlamında büyük bir bedel ödediğim duygusundan bir türlü kurtulamadım. Bir de parti yetkililerinin yalanları vardı. Açıktan açığa bir gün şunu, ertesi gün tam tersini, daha ertesi gün de yine başka bir şey söylüyorlardı. Örneğin önce Kızıl Terörü yalanlıyor, hemen ardından da onun gerekli olduğunu savunuyorlardı. Buna karşı çıktığımda da, bu çelişkilerin gerekli olduğunu ve eleştirilmemesi gerektiğini, çünkü devrimin başarısı için partinin bütünlüğünün çok büyük bir anlam taşıdığını duyuyordum. Hatalar yapılmış olabilirdi, ama bunları teşhir etme iznimiz yoktu: Parti çizgisine bağlılık, mutlak bir bağlılık olmalıydı. Çünkü sadece parti disiplini zaferi daha çabuk kazandırabilirdi. Yine de bunları istemeyerek kabullensem bile, kişisel bütünlüğüm gibi bir şeyi partiye kurban ettiğim hissi içimde uyanıyordu.

Ve sonunda facia geldi: Temmuz 1919'da bir gün polisler, partinin desteklediği silahsız genç yoldaşların gösterisinde ateş açtı ve birkaç kişi öldü (yanlış hatırlamıyorsam sekiz kişi). Poli-

sin tavrına karşı hiddete kapılmıştım, ama kendime karşı da. Çünkü sadece gösteriye katılmakla kalmamış, parti tarafından desteklenmesine de razı olmuştum. Belki başkalarını da cesaretlendirmiştim. Hatta belki bunlardan bazıları ölenlerin arasındaydı. Ne için ölmüşlerdi? Kendimi onlar için sorumlu hissediyordum ve vardığım sonuç şuydu: Kendi yaşamımı ideallerim için ortaya koyma hakkım vardı. Ama başkalarını, hayatlarını benim ideallerim uğruna, hele ki doğruluğundan kuşkulanmanın *mümkün* olduğu Marksizm gibi bir kuram uğruna, riske atmaya cesaretlendirme hakkım kesinlikle yoktu.

Gerçekten ciddi ve eleştirel olarak Marksist kuramı incelemiş miydim? Derinden sarsılmış bir şekilde yanıtın "Hayır" olduğunu kendi kendime itiraf etmek zorunda kaldım.

Ama parti merkezine geldiğimde, orada çok farklı bir yaklaşımla karşılaştım: Devrim böyle kurbanları gerektiriyormuş; bunlar kaçınılmazmış. Ayrıca bu bir ilerleme anlamına da gelirmiş, çünkü işçileri polise karşı daha da kızdırarak sınıf düşmanının bilincine varmalarını sağlarmış...

Bir daha asla oraya gitmedim: Marksist tuzaktan kurtulmuştum.

Bundan böyle son derece eleştirel olarak Marksizmi incelemeye başladım.

Çok farklı nedenlerden dolayı –öncelikle de faşizmi asla desteklemek istemediğimden dolayı– sonuçlarını ancak 26 yıl sonra, *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı kitabımda yayımladım. Bu arada başka sonuçlara ulaşmıştım: Bir kuramın bir bilim statüsüne, örneğin Newton astronomisi gibi bir bilim statüsüne ulaşıp ulaşamadığını saptamaya yarayan bir ölçüt geliştirmiştim.

Marx'ın tarih kuramının yanlış olduğu çok sayıda noktayı burada saymaya çalışsam, bu konuşmanın çerçevesinin dışına çıkmış olurum. Açık toplum hakkındaki kitabım, Marksist muştunun ayrıntılı bir çözümleme ve eleştirisini kapsamaktadır. Bu noktada sadece en bariz olanı vurgulamak istiyorum: Marx'ın kastettiği anlamda "kapitalizm" artık yok. Marx'ın tanıdığı toplum büyük, hatta devasa devrimler geçirdi. Bir zamanlar milyonlarca erkeğin ve daha da fazla kadının yapmak zorunda kaldığı dayanılmaz ağırlıktaki ve yıpratıcı el işçiliği

artık Batılı toplumlarımızda kalmadı. Ben onu kendi gözlerimle gördüm; bunu kendisi yaşamamış olan, ne kadar kökten bir değişimin oluştuğunu kafasında canlandıramaz: o kadar kötülediğimiz teknolojinin ilerlemesine borçlu olduğumuz gerçek bir devrim.

Bütün olarak baktığımızda, Marx'ın öngördüğünün tam tersi ortaya çıktı. İşçilerin durumu artık o kadar kötü değil, Batı demokrasilerinde çoğu yaşamından gayet memnun. Tabii ki sol –hem kızıl hem de yeşilci sol– eskiden olduğu gibi propaganda yaparak dünyamızın insanlıkdışılığına olan inancı, halimizin kötü olduğu inancını, ve böylece maalesef gerçekten de halimizin kötü olduğu duygusunu güçlendiriyor. Çünkü esenliğimiz, kısmen de düşündüklerimize bağlıdır. Tarihçinin bakış açısından baktığımızda ise, bizim açık toplumumuz şimdiye kadar dünya üzerinde gelmiş geçmiş en iyi ve en adil toplumdur.

Söz konusu olan artık apaçık Marx'ın bir zamanlar "kapitalist" olarak tanımladığı toplum değildir; onu öyle tanımlayarak kendimizi kandırmak için de hiçbir gerekçe yok.

Daha da ileriye gidebilirim:

Marx'ın kavramı kullandığı tarihsel anlamda bir "kapitalizm" bu dünyaya *asla* gelmemiştir: Marx'ın *artan yoksullaştırma yasası* veya gizli bir kapitalistler diktatörlüğü gibi eğilimleri içinde barındıran bir toplum asla olmamıştır. Bunların hepsi safi kendini kandırmacadan ibarettir. Sanayileşmenin başlangıcındaki yaşamın korkunç zor olduğunu kabul etmeliyiz. Ancak sanayileşme, aynı zamanda üretimin artması ve sonra da kitlesel üretim anlamına gelir. Apaçık ortada ki, kitlesel üretim sonuçta kitlelere de ulaşmıştır. Marx'ın muştusuyla birlikte tarihsel betimlemesi de, sadece yanlış değil, aynı zamanda olanaksızdır: Onun öğretisine göre hep azalan sayıdaki zengin kapitalistler için yapılmış bir şeyi, kitlesel olarak üretmek mümkün değildir.

Öyleyse şu kesindir: Marx'ın kapitalizmi olanakdışı bir tinsel yapı, bir hayal ürünüdür.

Ancak bu hayal ürününü yok etmek için Sovyetler Birliği,

aşağı yukarı 50 milyon ve hatta daha fazla Hiroşima bombasına denk gelen bir büyüklükte nükleer silah da dahil olmak üzere şimdiye dek görülmemiş bir silah kapasitesini yığmıştır. Bütün bunlar, sözde insanlıkdışılığı yüzünden sanal bir cehennemi yok etmek için yapılmıştır. Gerçi gerçeklik tabii ki cennet gibi değildi – ama komünist gerçekliğe göre cennete çok daha yakındı.

Böylece ikinci kez aynı sonuca ulaştım – ama farklı bir taraftan: Marksist ideolojinin mantıksal çözümlemesi ve eleştirisinden yola çıkarak.

Böylesi ideolojilerin bizi esir almasına asla izin vermemeliyiz.

Şimdi konuşmamın son kısmına yöneliyorum. Geçmişten gelecek için neler öğrenebiliriz? Politikacılarımıza neler önerebiliriz?

İlk olarak, akıllı bir insanın gelecekte neler *olacağını* önceden söyleyebileceği şeklindeki anlamsız düşünce alışkanlığımızdan kendimizi kurtarmalıyız. Görünüşe göre herkes, akıllılığın kanıtının, insanın doğru çıkacak şeyler muştulaması olduğuna inanıyor. Ve yine neredeyse herkes, gelecek için akılcı bir programın, doğru bir öngörüden yola çıkması gerektiğine inanıyor.

Yine herkes, insanlık tarihini gözlerimizin önünde kıvrılıp giden güçlü bir akıntı olarak görüyor. Nasıl geçmişten akıp geldiğini görüyoruz; eğer doğru bakarsak, en azından gelecekteki gidişatının genel yönünü önceden söyleyebilecek durumda olmamız gerekir.

Herhalde bu, çoğu kişiye anlaşılır görünüyor. Ama temelden yanlıştır – ahlaksal olarak bile yanlıştır. Bu anlayışın yerine tarihe kökten farklı bakan bir bakış açısı geçmelidir. Şunu öneriyorum:

Tarih bugünle biter. Ondan ders çıkarabiliriz; ancak gelecek kesinlikle geçmişin bir uzantısı, bir çıkarsama değildir. Gelecek henüz yoktur; bizim büyük sorumluluğumuz da burada yatar: geleceği etkileyerek onun daha iyi olması için her şeyi yapma sorumluluğumuz.

Bu amaçla geçmişten öğrendiğimiz her şeyi kullanmalıyız;

öğrenmiş olmamız gereken önemli bir şey de: alçakgönüllü olmaktır.

Yani ne yapmayı öneriyorum?

Gördüğümüz üzere geçmiş, sol ve sağ arasındaki bir kutuplaşmanın cenderesindeydi, ki bu da, insanlığın kendisi de bu arada yok olacak olsa bile, insanlık namına yok edilmesi gereken, ama var olmayan bir kapitalist cehenneme olan inancın bir sonucuydu. Neredeyse o noktaya kadar da gelmişti; ama artık bu budalaca deli saçmasının bir etkisi olmayacağını umut edebiliriz (her ne kadar gerçekten tam olarak ortadan kalkmasının çok uzun süreceğinden endişe etsem de).

Sadece dışarı değil, içeri doğru da silahsızlanma yolunda büyük bir çaba göstermemizi öneriyorum. Yani bir sol-sağ kutuplaşması olmaksızın politika yapmaya çalışmalıyız.

Sanırım buna ulaşmak son derece zordur. Yine de yapılabileceğinden eminim.

Ama sol ve sağ partiler her zaman olmamış mıdır? Olabilir, ama Lenin'den önce, o "bilimsel" kesinlikten beslenen bu çılgınca kutuplaşma, bu nefret ve fanatizm yoktu. Winston Churchill parlamentoda bir cepheden öbürüne geçebiliyordu. Bu bir hiddet fırtınasını salıveriyor ve hatta birçoklarında kalıcı bir kişisel kin, belki de ihanete uğramış olma duygusunu bırakıyordu. Yine de bütün bunlar, şimdiki sol-sağ kutuplaşmasından çok farklı bir düzlemde oluyordu. Buna karşılık iyi komünistler bile, sürekli partiye ihanetle suçlanma ve –ezkaza Sovyetler Birliği'nde yaşıyorduysalar– bu yüzden hapse girip idam edilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Aradaki fark belki de en iyi şu şekilde betimlenebilir:

Normal vatandaşlar için ispiyonculuk, çok daha kötüsü arkadaşlarını ispiyonlamak gibi şeyler, daima korkunç, akıl almaz şeylerdir. Ancak birkaç iyi komünist böylesi çamur atmalar sonucu ihanetle suçlandı, en azından Stalin'in döneminde. Tabii eğer aleyhlerinde dava açıldıysa. En aşırı biçimleriyle sol-sağ kutuplaşmasının nasıl bir ortam yarattığı hakkında bu bir fikir verebilir. Açık bir toplumda böylesi şeylerden kurtulmak kesinlikle mümkündür.

Sol-sağ kutuplaşmasının yerine ne koyalım? Ya da, daha iyi

bir ifadeyle: Sol-sağ kutuplaşmasının karşısına, bunu ortadan kaldırmak umuduyla hangi programı koyabiliriz?

Ben çokpartili bir sistemi öneriyorum – umarım büyük partiler olur. Şu şekilde:

Artık ideolojik savaş mekanizmasını hurdaya çıkarabilir ve az çok genelgeçer bir insancıl program başlatabiliriz. (Programlarımızı yaparken tam ve kesin olarak anlaştığımızı varsaysak bile, çoğunluk partisinin dürüstlüğünü ve yönetim becerisini denetleyecek bir muhalefetin olması için en az iki parti olması gerektiğine dikkat ediniz.) Aşağıdaki programı öneriyoruz ve onu tartışmaya açmaya ve iyileştirmeye hazırız:

1. *Sorumluluğun kontrolünde daha fazla özgürlük:* En üst düzeyde kişisel özgürlüğe ulaşmayı umuyoruz; bu ise sadece uygar bir toplumda mümkündür – yani, şiddet olmaksızın yaşamaya kendini adamış bir toplumda. Gerçekten de bu, uygar bir toplumun en göze batan niteliğidir: problemleri sürekli barışçı, şiddet içermeyen yollarla çözmeye çalışmak.

2. *Dünya barışı:* Artık bir kere atom bombaları ve nükleer başlıklar bulunduğuna göre, bütün uygar toplumlar, barışı korumak ve atom ve hidrojen bombalarının yayılmasını tam olarak engellemek için işbirliği yapmalıdır. Gerçekten de bu, başlıca ödevimizdir, yoksa uygarlık ve kısa zaman sonra da insanlık ortadan kalkacaktır. (Bu basit gerçeği Batılı ideolojik emperyalizm olarak görenler çıkacaktır; bu çok akıllıcadır ama bu noktada tamamen önemsizdir.)

3. *Yoksullukla savaş:* Teknoloji sayesinde dünya –en azından potansiyel olarak– yoksulluğu ortadan kaldırmak için yeterince zengindir. İşsizliği katlanılır bir asgari düzeye çekmek için de yeterince zengindir. Bunun çok zor olduğunu iktisatçılar deneyimleriyle biliyorlar – kuşkusuz zordur da. Gayet ani olarak (1965 civarında) bunu, eskiden olduğu gibi, en acil hedefleri olarak görmekten vazgeçtiler: Bu problemin artık modası geçmişe benziyor. Birçok ulusal iktisatçı sanki bu problemin çözümsüz olduğunun bir kanıtı varmış gibi davranıyor. Ancak tam tersine, her ne kadar serbest piyasa ekonomisine belli müdahalelerden kaçınmanın çok zor olduğu ortaya çıkabilecek olsa bile, problemin gayet iyi çözülebilir olduğuna dair birden

çok kanıt vardır. Ama serbest piyasa ekonomisine zaten sürekli karışıyoruz, hatta belki gereğinden de fazla. Bu problemin çözümü acildir ve çağa özgü olmaktan çıkmış olması hiddet vericidir. Eğer ekonomi uzmanları daha iyi yöntemler geliştiremeyeceklerse, basit olarak kamusal çalışma tedbirlerine başvurabiliriz. Özellikle de otoyol yapımı, okul inşası, öğretmen yetiştirme, vb. kamu ödevlerinin özelleştirilmesi de bunlardan biridir. Artan işsizlik dönemlerinde, kısırdöngüye karşı politikalar oluşturulması amacıyla bu önlemler yoğunlaştırılmalıdır.

4. *Nüfus patlamasıyla savaş:* Diğer doğum kontrol yöntemlerini tamamlayan düşük hapının bulunmasıyla, artık biyokimyasal teknoloji, nüfus kontrolü hakkında aydınlanmanın dünya çapında gerçekleştirilebileceği bir düzeye ulaşmıştır. Bunun da Batılı bir emperyalist politika kapsamında olduğu tezini açık toplumlar, kendi (zaten azalan) doğum kontrol oranlarını düşürmeyi sağlayarak çürütebilirler.

Bu nokta büyük aciliyet arz etmektedir ve insancıl bir programı olan bütün partilerin gündeminin en üst sıralarında bulunmalıdır. Çünkü çevre sorunu dediğimiz problemlerin hepsi sonuçta nüfus patlamasına indirgenebilir; bir an durup düşünmek herkesi buna ikna etmek için yeterli olsa gerek. Örneğin kişi başına enerji tüketimimizin arttığı ve sınırlanması gerektiği doğru olabilir. Ancak bu doğruysa, açıkça yoksulluk ve cehaletle bağlantılı olan nüfus patlamasının nedenlerine karşı savaşmak çok daha acildir. Ayrıca, insanlık adına, sadece istenen çocukların doğması için çabalamalıyız, çünkü bu korkunç bir şeydir ve istenmeyen bir çocuk dünyaya getirildiğinde, bu çok sık fiziksel ve ruhsal şiddete yol açar.

5. *Şiddet uygulamamaya yönelik eğitim:* (Tabii ki, yanılabilirim ama) şiddet uygulamasının son zamanlarda arttığı kanısındayım. Ne olursa olsun, bu sınanabilecek bir hipotezdir. Bence çocuklarımızı şiddeti hoşgörecek şekilde eğitip eğitmediğimiz incelenmelidir. Eğer yanıt evetse, acilen harekete geçmek zorundayız demektir: Çünkü şiddeti hoşgören bir anlayış uygarlığımızı kökten tehdit eder. Ama bütün olarak baktığımızda, acaba çocuklarımızla gerçekten yeterince ilgileniyor muyuz, gereksinim duydukları şefkati gösteriyor muyuz? Bu çok önemli bir noktadır, çünkü ço-

cuklarımız genç yaşlarında neredeyse tamamen bizim elimizdedir, onlar için taşıdığımız sorumluluğu abartmak mümkün değildir.

Bu sorunun, öncekilerin bazılarıyla, örneğin nüfus patlamasıyla yakından bağlantılı olduğu akla yatıyor. Sanıyorum çocuklarımıza şiddet uygulamamanın erdemlerini olmasa bile, en azından gaddarlığın bütün kötülüklerin en büyüğü olduğunu öğretmeye çalışmalıyız. "Gereksiz gaddarlık" demiyorum, çünkü gaddarlık hiçbir zaman gerekli olmadığı gibi, asla caiz de değildir. Sık sık düşüncesizlikten, yani budalalıktan, tembellikten veya bencillikten işlediğimiz bir suç olan ruhsal gaddarlık da buna dahildir.

Korkarım bu tür eğitimsel sorunlardan bahsetmek artık moda değil, çünkü artık herkesin istediğini yapması modern sayılıyor ve geleneksel bir ahlakın ölçütlerine göre bu kabul edilemez olsa da, teslim edileceği üzere, ahlak çoğunlukla ikiyüzlülükle ilgilidir. Buna karşılık olarak diyorum ki: Kant bize şunu söylemiştir: "Kendi aklını kullanma cesaretini göster!" Belki biraz daha alçakgönüllü olarak şunu söylemek istiyorum: Modaları aşma cesaretini gösteriniz ve her geçen günle birlikte sorumluluklarınızın biraz daha bilincine varınız. Herhalde özgürlüğe sağlayabileceğiniz en büyük katkı bu olacaktır.

6. Altıncı ve sonuncu noktam ise: *Bürokrasiye hâkim olma ve onu kısıtlama:* Bu konuda söylenecek çok şey olsa da burada bunu yapmayı düşünmüyorum.

*16. Barışın Gerekliliği Hakkında**

Bugün burada bana verilen onur için hepinize, özellikle de Alman Birleşmiş Milletler Derneği'nin yönetimine teşekkür ederim. Bu onurun Otto Hahn'ın ismiyle bağlantılı olması beni daha da derinden etkiledi.

Daha uranyumun parçalanmasını keşfinden 20 yıl önce Otto Hahn benim kahramanlarım arasındaydı, yeni radyoaktif elementler, yeni atomlar ve yeni ışıma biçimleri bulan o büyük ışıma kimyası ve atom kuramı araştırmacıları arasında. Ama bunlar, bazı fiziksel ilişkileri; çeşitli ışımalar arasında ve ışıyan atomların dönüşümleri arasında bulunan ilişkileri betimleyen ve açıklayan yeni kuramlar, yeni önemli hipotetik doğa yasaları da bulmuşlardır.

Daha 1918 yılında, ben henüz 16 yaşındayken Otto Hahn, Pierre ve Marie Curie, Ernest Rutherford, William Ramsay ve kuramcılar Max Planck, Albert Einstein ve Niels Bohr gibi en büyüklerin arasındaydı. Bu büyük araştırmacıların, atom fizikçilerinin ve ışıma kimyacılarının adını ilk olarak Viyana'da Boltzmann sokağındaki Fizik Enstitüsü'nde duydum, o zamanlar Viyana'da Stefan Mayer'in yanında Radyum Araştırma Kurumu'nda çalışan, çoktan ölmüş olan arkadaşım Franz Urbach'tan. Birkaç yıl sonra, bugün neredeyse tamamen unutulmuş önemli bir atom araştırmacısı olan hocam Arthur Haas'ın yazmış olduğu *Atomtheorie* (Atom Kuramı) başlıklı bir ders kitabında Otto Hahn hakkında daha fazla şey okudum. Kitabın ilk baskısı 1924'te yapılmıştı; 1929 yılından kalma ikinci baskısı

* 17 Aralık 1993'te Berlin'de Otto Hahn Barış Madalyası'nın verilmesi dolayısıyla yapılan teşekkür konuşması.

hâlâ elimde. Okumaktan lime lime olmuş o kitabı buldum. Hatırladıklarım doğru çıktı: Orada aynı cümle içinde (sayfa 183) Curie çiftinin radyum ve polonyumu keşfinden, Otto Hahn ve Lise Meitner'in protaktinyumu keşfinden bahsediliyor.

İşte Otto Hahn ismi benim için, büyük atom keşiflerinin yapıldığı kahramanlar çağından kalma en eski anılarımla bağlantılı. İki dünya savaşı arasındaki bu dönemden kalma, Ernest Rutherford'la, Niels Bohr'la, Otto Robert Frisch'le ve Lise Meitner'le olan kişisel anılarım var. Ama Otto Hahn'la hiç tanışmadım.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Frisch bana, Hahn'ın Hiroşima'nın yok edilmesini duyduğunda yaşadığı çaresizliği anlattı. Bu korkunç haber, o zamanlar İngiltere'de gözaltında olan ona ve diğer Alman atom araştırmacılarına ulaştığında, ilk başta Hahn kendisini de sorumlu tutmuş. Hahn derinden sarsılmıştı. Daha sonraları Frisch bana Hahn'ın nükleer silahlar hakkında; Almanya'nın nükleer silahlarla donanmasına karşı ve barışın mutlak gerekliliğine dair tanıtları hakkında kamuoyunu aydınlatma çalışmalarından bahsetti.

Otto Hahn'a bir araştırmacı ve insan olarak ilkgençliğimden bu yana hayranlık duydum. Ona karşı 75 yıllık hayranlığımın ardından, şimdi onun adını taşıyan bu büyük onur layık görülüyor: Otto Hahn Barış Madalyası. Ama benim için anlamlı olan sadece Otto Hahn ismi değildir. Bütün yaşamım boyunca, özellikle de –çok iyi hatırladığım bir gün olan– Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden bu yana, barışın korunması sorunu, bana kişisel bir sorumluluk olarak eşlik etmiştir.

Barış Madalyası'nın verilmesiyle ilgili olan herkesten, teşekkürlerimi kabul etmelerini rica ediyorum. Ayrıca buraya kadar gelerek, barışın koşulsuz gerekliliğine ve Birleşmiş Milletler'in gerekliliğine olan inançlarını ifade eden herkese teşekkür etmek istiyorum.

Adını ilk olarak Viyana'daki Fizik Enstitüsü'nde 1918'de duyduğum Otto Hahn gibi araştırmacıların, özellikle de atom fizikçilerinin ve nükleer kimyacıların bulunduğu ünlüler tapınağından bahsetmiştim. Ama bundan çok daha önce, bu araştırmacılara olan hayranlığımın temellerini atmış, ve daha sonra

da, Birleşmiş Milletler'in öncülü olan Milletler Cemiyeti'ne beslediğim coşkuya katkıda bulunmuş olan bir şey oldu. 1908 Noel'inde ablam Dora'ya beni son derece ilgilendiren, ama o benim canlı ilgimi paylaşmadığından bana bir yıl sonra hediye ettiği bir kitap geldi. Bu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunan ve 1930'da ölümüne kadar Milletler Cemiyeti'ndeki en önemli ve aktif şahsiyet olan Norveçli Fridtjof Nansen'in bir kitabıydı. Yedi yaşındaki beni bu denli saran kitabın başlığı, *In Nacht und Eis. Die norwegische Polarexpedition 1893-1896* (Gecenin ve Buzun İçinde. Norveç Kutup Yolculuğu 1893-1896) idi. Yani tam 100 yıl önce, Nansen'in buz tarafından ezilmek yerine kaldırılacak şekilde inşa ettirdiği "Fram" adlı gemide başlamış olan üç yıllık bir yolculuk hakkındaki bir kitaptı. Gemi neredeyse 35 ay boyunca kutup buzlarıyla çevrilmiş durumdaydı ve Nansen'in planlarına uygun olarak kutup dairesini çaprazlama geçerek Yeni Sibirya adalarından Spitzbergen'e kadar geçmişti.

Çocukluğumu hiçbir kitap bu kadar etkilemedi. O benim keşiflere olan ilgimi, sadece keşif gezilerine değil, kuramsal keşiflere de olan ilgimi uyandırdı. Cesur kuramların ve atak, hatta fazlaca atak hipotezlerin anlamını bana daha çocukken açıklayan, Nansen'in kitabı olmuştur. Nansen'in anlattığına göre, bütün fikirleri acımasızca eleştirilmiş, öncelikle de uzmanlar tarafından, kutup araştırmasındaki öncülleri tarafından. Bu uzmanlar Nansen'in parlak planlarına fantastik oldukları gerekçesiyle saldırıyor, bunun bir intihar olduğunu söylüyor ve "Fram"ın da kendinden önceki gemiler gibi buz içinde ezileceği kehanetinde bulunuyorlardı. Nansen ise planlarını akıllıca savunuyordu. Üç uzun kutup kışı boyunca süren yolculuğu, cesur, ama inceden inceye düşünülmüş kuramlarının deneysel bir sınavı oldu.

Araştırmanın, bilimsel ve kuramsal araştırmanın da, cesur hipotezler kurarak onları deneysel olarak sınamaktan oluştuğu görüşü, daha çocukluğumda bilincimde yerleşti. Bu yaklaşımı borçlu olduğum kişi Nansen'dir. Bu, gerçek bilimin bütün zamanlar boyunca güvence altına alınan sonuçlardan *değil*, keşif çalışmasından oluştuğu şeklindeki belki biraz romantik bir

yaklaşımdır. Buna göre gerçek bilimin en önemli kısmı, her şeyden önce tekrar tekrar yenileyici keşif çalışmalarından oluşur; yani bariz olan olgulardan *değil,* kesin olmayan hipotezlerden. Bu yüzden araştırmacı bazen, entelektüel sorumluluğunu büyük çapta zorlayan risklere girmelidir.

Hipotezler olmadan deney yapılamayacağını Charles Darwin de vurgulamıştır. Ama Nansen daha da ileri gider. Gayet çılgın hipotezlerin bile hiç hipotez olmamasından iyi olduğunu söyleyerek, örnek olarak üç eski Kuzey efsanesini veya destanını gösterir: Gemilerin hiç buz olmadan Japonya ve Çin'e gittiğini anlatan üç hipotez: 1. Asya'nın kuzeyinden, kuzeydoğu geçidi; 2. Kuzey Amerika'nın kuzeyinden, kuzeybatı geçidi; ve 3. Doğrudan kuzey kutbu üzerinden yolu açan buzsuz bir kutup dairesi. Nansen kitabının girişinde bu üç kuram hakkında şunları yazmaktadır: "Bu kuramlar ne denli çılgınca olursa olsun, yine de insanlığın refahına büyük bir katkıda bulunmuşlardır. Çünkü dünya hakkındaki bilgimizi geliştirmemize çok fazla katkıda bulundular... Araştırmanın hizmetindeki hiçbir çalışma işe yaramaz değildir; kökten yanlış varsayımlarla işe başlasa bile."*

Çocukluğumda bu kitabı tekrar tekrar büyük ilgiyle okurken, benim üzerimdeki etkisinin ne denli kalıcı olacağı hakkında hiçbir fikrim yoktu. Bunu ancak şimdi hayretle görüyorum. Nükleer fiziğe olan ilgime ve Otto Hahn gibi nükleer fizikçileri ve ışıma kimyacılarını yüceltmeme neden olan o eğilimi de Nansen'in etkisine borçlu olduğumun şimdi tamamen bilincindeyim.

Bu teşekkür konuşmamda iki kahramanım, Hahn ve Nansen hakkında konuşmayı aylar öncesinden planlamıştım. Ama Hahn ve Nansen'in dost olduklarını hiç bilmiyordum. Geçen ay Dietrich Hahn, Otto'nun torunu, büyükbabası hakkında, aslında Walter Gerlach tarafından yazılmış olan ve Dietrich'in de önemli katkılarının bulunduğu bir kitabı bana gönderdi. Tamamen rastlantı sonucu asistanım kitabın 142. sayfasını açtı – ve bana okudu: "Bundan sonraki zamanda, Hahn ve Fridtjof Nansen arasında, jeolojik sorunlar hakkında sıkı bir bilimsel yazışma gelişti. Hahn, başka şeylerin yanında Wegener'in kıtasal kayma kuramını da onaylar."

* Fridtjof Nansen, *Furthest North,* Constable&Co., Londra 1897, s. 7.

Şaşkınlığımı asla tahmin edemezsiniz! Teşekkür konuşmamı ilkönce yazarken ve her ikisi de bilim ve barış için çalışmış olan iki kahramanımdan, Otto Hahn ve Fridtjof Nansen'den bahsederken bundan hiç haberim yoktu.

Dietrich Hahn'ın kitabından yaptığım bu alıntıda Alfred Wegener'in de adının geçmesi benim için çok ilginçtir, çünkü Nansen gibi o da, kuramlarının sınanması için yaşamını tehlikeye atan, çocukluğumun araştırmacı kahramanlarından biriydi. 1930'da (Nansen ile aynı yıl) öldü, 50 yaşında ve buzullaşmış Grönland yüksek platosunun merkezine doğru üçüncü Grönland yolculuğundaydı.

Bu teşekkür konuşmasında Nansen'i iki nedenden dolayı anmak istedim: 1. Bilimsel araştırmaya olan ilgimi uyandırdığı için; ve 2. Uluslararası Kızıl Haç'ın ve Milletler Cemiyeti'nin Yüksek komiseri olarak 1918'den sonra barış için onca şey yaptığından dolayı. En büyük hizmetlerinden biri hâlâ unutulmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nansen Pasaportu'nu yarattı ve 5 Temmuz 1922'de yürürlüğe koydu. Bu, sonradan sonraya toplam 52 devletin tanıdığı, devletsiz mülteciler için bir seyahat belgesiydi; önce Rusya'dan mülteciler için düşünülmüş ama kısa zamanda bütün dünyadan mültecilerce kullanılmıştı.

Nansen'in neredeyse unutulmuş olan bir diğer hizmeti de, o zamanlar açlık çeken Sovyet Rusya'ya dev çapta düzenlenmiş yardımdı. Bu, bu türden ilk uluslararası yardım eylemiydi ve 1921'den 1923'e kadar sürdü. Nansen aracılığıyla Birleşmiş Milletler'in öncülü olan Milletler Cemiyeti tarafından organize edildi. Açlık çeken ve hasta insanlara uluslararası kuruluşu aracılığıyla gıda maddesi ve ilaç ulaştırma ve onlara dağıtma iznini Nansen, Lenin'den büyük zorluklar altında aldı. Lenin'in korktuğu, herhalde her şeyden önce casusluk ve Sovyetler Birliği'ndeki içler acısı durumun duyulmasıydı. Bu eylemin sonunda, 1923 yılında, Nansen'in yardımının Rusya'da üç milyon insanın hayatını kurtardığını Lenin kendisi söylemiştir. Diğer kaynaklara göre (kesin olarak kontrol edemesem de) ise yedi milyon insanın.

Ne üzücü ki, Birleşmiş Milletler için örnek olarak bu denli önemli bir müdahalenin çabucak unutulduğunu gözlemliyo-

rum; bunu burada belirtmemin nedeni de budur. Soğuk Savaş sırasında ne zaman Nansen'in Rusya yardımını bilmesi gerektiğine inandığım biriyle –özellikle de aktif bir diplomatla– karşılaştıysam, ona bunu sordum. Hiçbirinin böyle bir şeyden haberi yoktu. Birleşmiş Milletler'in ön tarihindeki bu olayın anımsanmasının doğru olacağına inanıyorum. Tarihten ders çıkarmak bizim için sonsuz önem taşır, aynı şekilde tarihin saptırmalarından ve unutkanlıklarından ders çıkarmak da önemlidir. Sanırım Nansen yardımının bu denli çabuk unutulmasının nedeni, bunu hatırlamanın hem Rusları hem de Batı ülkelerindeki solcu entelektüelleri rahatsız etmesiydi.

Hahn ve Nansen'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birbirlerine yazdıkları mektupları bilmiyorum. Ama herhalde jeofiziksel içerikli olmalarına rağmen, Nansen'in barış çabaları hakkında da bir şeyler içeriyordur. Nansen 1930'da öldü. Acaba 1945'ten, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra barış için nükleer silahlara karşı çalışmalarına başladığında Hahn onu anımsıyor muydu? Sanırım, hayır. Hahn'ın barış çabalarının nedeni, basitçe, nükleer silahlar hakkında bütün diğer vatandaşlardan daha fazla şey bilmesi ve bu yüzden de insanlık için bu denli belirleyici olan bir sorunda görüş bildirmeyi bir görev bilmesi olsa gerek. İnsanları aydınlatabileceği için bilgisini ortaya koymalıydı.

Peki ne için? İnsanın çok eski bir dileği için. *Et in terra pax* – Ve dünyada barış. Yeni Ahit'te bunu okuyoruz. Beethoven'ın *Missa Solemnis*'inin bir yerinde, sarsıcı tonlarla, bunu duyuyoruz. Bu sayede Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti yaratıldı, tıpkı Immanuel Kant'ın, bütün filozofların en büyüğünün kitabı *Zum ewigen Frieden*'da (1795) talep ettiği gibi. Bu sayede, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünyada barışı sağlamak yolunda büyük umutlarla Birleşmiş Milletler kuruldu. Bu yüzden de Otto Hahn, nükleer silahları düşünerek, ölümünden kısa süre önce "Dünya Barışının Gerekliliği" hakkında yazmıştır.

Barış gereklidir. Belki daha uzun süre uğrunda savaşıp savunmamız gerekecek. Buna hazırlıklı olmamız gerek. Bizlerin ve Birleşmiş Milletler'in hatalar yapacağımıza da. Ama iyimserlik ödevimizdir.

Bitirmeden "iyimserlik ödevimizdir" ifadesini açıklamak istiyorum.

Gelecek açıktır. Önceden belirlenmiş değildir. Bu yüzden kimse olacakları önceden söyleyemez – rastlantılar hariç. Gelecekte bizi bekleyen olasılıklar, hem iyileri hem de kötüleri, önceden görülemez. "İyimserlik ödevimizdir" derken, sadece geleceğin açık olmasını değil, aynı zamanda geleceği yaptıklarımızla hepimizin birlikte belirlemesini de kastediyorum. Gelecek olanlar için hep birlikte sorumluyuz.

Bu yüzden kötü bir şeyi önceden bildirmek yerine, geleceği daha iyi yapabilecek şeyler için emek vermek hepimizin ödevidir.

Kavram Dizini

Açıklama/açıklama denemesi/denemeleri 28, 29, 87; nihai – 42, 44, 69
Açıklama potansiyeli 36
Afganistan 196
Ahlak/ahlaksal ödev/yükümlülük 11, 151, 157, 159, 160, 165, 175, 216, 218, 241, 251,
Ahlakbilim 11, 159, 196, 217, 227, 231, 232
Ahlaksal gelecekçilik 153, 155
Aids 232, 234
Aktarıcı madde 26
Aktarım, uyarıcı ve sinaptik 27; engelleyici – 27
Algı 19, 102, 103, 109, 110, 113, 128; Gestalt – 110, 114-115
Almanya 76, 77, 99, 163, 164, 182, 195, 199, 205, 211, 217, 225, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 243, 253
Amerikan karşıtlığı 216
Analitik psikoloji 64
Anayasal Hükümet 9
Anlam (Tarihin –ı) 139, 150, 160
Anlam çözümleme 39
Aprioricilik 102
Aristokrasi 138, 163, 175
Aritmetikleştirme 41, 42
Asal sayılar 68, 80, 81, 82; İkiz – 82, 83
Askeri bürokrasi 187
Astroloji 9
Astronomi 8
Atalet yasası 43, 45
Atina 170, 171, 172, 173, 174, 175, 193, 195, 208
Atlantik Sözleşmesi 198
Atom 44, 47, 56, 58, 118, 252, 253; Atom bombası 100; kuramı 86, 117, 119, 252

Attika-Delia Deniz İttifakı 173
Augustinus dönemi 11
Avusturya 110, 125, 126, 145, 195, 203, 217, 232, 235, 236, 237, 243, 244
Aydınlanma 127, 128, 127, 131, 227

Babacılık 181, 182, 183, 186, 187
Bağışıklık kazanma (bir kuramın) 32, 33
Bağlar, ortak değerlikli 48, 50; ortak değerlikli olmayan 50
Barış 10, 11, 91, 95, 99, 100, 101, 173, 187, 191, 200, 201, 202, 217, 225, 229, 240, 242, 249, 253, 256, 257; gerekliliği– 252, 253, 257
Barış hareketi 187
Batıl inanç 8, 9, 161, 162
Beklenmedik şekilde ortaya çıkma 60, 71; İnsan bilincinin– 60
Beklenti 15, 16, 17, 21, 23, 65, 66, 85, 89, 94, 95, 98, 109, 110; bilinçsiz– 112; potansiyel – 112
Belirlenimcilik 56
Belirlenmezcilik 56
Belit 45, 46
Bellek 66, 67, 88
Bencilik 159
Benzerlik 108
Betimlerin seçici niteliği 141
Beyaz Gül 221
Beyin araştırmaları 27
Beyin fizyolojisi 67
Beyin süreçleri 64, 84, 85, 86
Big Bang kuramı 51
Bilgi (*Erkenntnis*) 106, 131; Bilgi (*Wissen*) 108, 109, 110; doğuştan gelen – 94, 98, 113; apriori – 103, 104; içgüdüsel – 88; varsayımsal - 103; doğa bilimsel – 92, 93; nesnel – 21; kesin - 72, 93, 113, 114; öznel – 21; tahmin – 93, 94, 98, 113, 114; algı – 103, 110
Bilgikuramı 19, 76, 89, 90, 91, 95, 107, 108, 109 111; evrimci – 102, 107, 110
Bilim 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 54, 55, 57, 60, 70, 71, 89, 93, 91, 94, 95, 114, 117, 119, 133, 134, 139, 140, 141, 142, 161, 170, 199, 205, 206, 217, 245, 254, 255, 256; dinamik – 31; deneysel – 31, 76; genelleyici – 143, 144, 145; tarihsel – 144, 242; ideallaştırici – 37; modern – 134; arı – 29
Bilim öğretisi 15, 18; - mantığı 18, 30, 31; - kuramı, eski 19, 21 ; geleneksel – 23
Bilincin kova kuramı 140
Bilinç 37, 44, 58, 59, 61, 63, 66, 67, 77, 81, 88, 89, 90, 95, 107, ; hayvan – 58, 59, 60, 65, 66, 88
Birebir belirgin düzenleme 86
Bireycilik 126, 157, 159

Birleşik Devletler 164, 167, 177, 188, 201, 209, 216, 217, 222, 223, 236
Birleşmiş Milletler 10, 11, 198, 252, 253, 254, 256, 257
Biyoloji 7, 17, 39, 54, 55, 56, 57, 59, 72, 108, 143
Biyolojik olgu 18
Biyolojik yapılar 7-8
Borsanın çöküşü 236
Brest-Litowsk Barış Antlaşması 235, 240
Bugün 216, 217, 218
Burjuvazi 212, 213
Bürokrasi 163, 187, 213, 251
Bütüncülük 40, 56
Bütünsel alan kuramı 49, 53
Büyük Britanya 163, 164, 167, 198, 236, 237

Çağrışım psikolojisi 64
Çalışma hipotezi 141
Çekim esiri 47
Çekim kuramı, Einstein'ın 30, 31, 33, 34, 36; Newton'un – 30, 33, 34, 36, 40, 44
Çekim kuvveti 43, 44
Çekirdek erimesi 53
Çekirdek güçleri 47, 49, 50, 52, 87
Çelişkiler 130-131
Çevre 17, 23, 95, 198; - sorunları 207; -ye zarar verme 230
Çin 193, 196, 231, 255
Çip savaşı 230
Çoğulculuk 17, 18, 134, 168
Çözüm denemesi/denemeleri 16, 17, 18, , 20, 23, 24, 84, 85, 86; geçici – 33
Çürütme 23, 24, 27, 120, 121, 140, 239

Dairesel yörünge hipotezi 117
Dairesellik (kuramların) 146
Dalga kuramı, Işığın yayılmasının 72
Dalga Mekaniği 117, 118
Damla kuramı, atom çekirdeğinin 207
Darwinci ayıklanma 23, 94, 105
Darwinci gelişim kuramı 17
Darwincilik 18, 57, 104, 105
Davranış felsefesi 84
Davranışçılık 84, 90; dogmatik – 108, felsefi – 69, 84
De Broglie dalgaları 118

Demokrasi 9, 10, 125, 135, 136, 137, 138, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 174, 175, 176, 177, 188, 192, 193, 194, 195, 199, 211, 222, 233, 237, 238, 239, 240, 246; Atina demokrasisi 171, 172, 173, 176, 177, 193, 194, 195; liberal demokrasi 225, 228, 230, 233
Deneme hareketleri 15, 16, 17, 112
Deneme ve yanılma 15, 16, 95, 97, 98, 104, 111, 204, 205
Deney 112
Deneyler 25, 205
Denklik ilkesi 45
Despotluk 181, 211, 220, 221, 222, 225, 230
Devlet gücü 176, 180
Devlet organları 183, 185
Devlet ve özgürlük kuramı (Kant) 181
Devrim, Amerikan 222; düşünsel – 209; Fransız – 138, 212, 213, 221; Macar – 138; Püriten – 125; Rus – 138, 236; sosyal – 213, 215, 227, 233, 241, 242
Dış dünya 19, 104
Dış politika 186
Diferansiyel hesabı 120
Diktatörlük 163, 164, 176, 179, 187, 188, 192, 193, 196, 201, 213, 215, 226, 237, 238, 239, 242, 246
Dil 19, 20, 21, 22, 24, 31, 37, 62, 66, 67, 68, 80, 81, 86, 88, 89, 93, 95, 98, 101, 130, 160, 161, 208; insan -inin işlevleri 61, 96, 97
Dil kirlenmesi 197
Din 92, 99, 100, 132, 134, 137, 152, 161, 162, 168, 169, 176, 197, 196, 199, 200, 204, 217 kötümser – 217
Din savaşları 126, 131
DNA 55, 112, 118
Dogma/dogmatik 9, 20, 25, 87, 98, 99, 96, 100, 108, 120, 134, 152
Doğa bilim(ler)i 88, 15, 28, 33, 47, 53, 92, 94, 95, 119, 134, 139, 142, 163, 172, 198, 231
Doğa yasası/yasaları 10, 35, 107, 142, 252
Doğru inanç 197
Doğruluğu bulmak 114
Doğruluk arayışı 93, 94, 99, 116, 168
Doğruluk fikri 34, 37; nesnel – 90, 114
Doğruluk sorunu 89
Doğu Almanya 212
Dramcılar 171
Duyu organları 19, 20; - algısı 119
Dünya 1 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90
Dünya 2 62, 63, 64, 65, 67, 68, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90

Dünya 3 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90
Dünya 4 62, 78
Dünya 5 62
Dünya barışı 11, 187, 198, 213, 215, 249, 257
Dünya ekonomik krizi 236
Dünya görüşü, realist 37
Dünya Savaşı, Birinci 11, 99, 213, 235, 236, 240, 242, 253, 254, 256, 257; İkinci – 10, 11, 127, 192, 201, 237, 253, 257
Dünyayı dinamik görmek – 77; statik – 77
Düşük hapı 250
Düşünce, bilim öncesi 25; evrimci – 108
Düşünce içerikleri, nesnel 79
Düşünce süreçleri, öznel 79
Düzlem kuramı 120

Efektler, optik 36
Eğilimler 118
Eğitim 126, 158, 159, 161, 172, 232, 236; ahlaksal – 160; entelektüel – 157; göreneksel – 157; şiddet uygulamamaya yönelik – 250; tekniğin bir parçası olarak – 204
Einstein Kuramı 25, 30, 36
Elektrodinamik 87
Elektromanyetik kuramı/güç alanı 46, 47, 48, 49, 73, 86
Elektronlar 48, 50
Elementer parçacıklar 117
Eleştiri 23, 28, 85, 95, 97, 129, 131, 204, 205; deneysel – 116; tekniğin – 205
Emperyalizm kuramı 226
Enerji, kimyasal 205; Güneş – 205
Entegral hesabı 120
Entelektüeller 92, 100, 101, 115, 128, 130, 134, 191, 196, 197, 198, 200, 201, 219, 230, 237, 257; Peygamber gibi – 130
Eşkutuplu birleşme değeri 48
Etki 142
Etkileşim, Psikofiziksel 63, 84, 85, 86, 87
Etkileşim, zayıf 49; ruh ve beden arasındaki – 76, 84
Etkinlik/etkin/eylemcilik 111, 217
Evren (*Kosmos*) 37; Evren (*Universum*) 43
Evrensel tarih 151
Evrim (kuramı) 50, 52, 53, 57, 59, 74, 78, 94, 108, 109, 204
Eukleides kanıtı 82

Fare kapanı, tuzağı, Marksist, ideolojik 241, 244
Faşizm 155, 237, 245
Fikir oluşturma, özgürce 131
Fikir(ler), alışılagelmiş – 26; düzenleyici – 34; insanbiçimci 107; tümevarım –i – 112; - tarihi 133, 134
Filozof/Felsefe 127-128
Fizik 39; Makro – 42; Mikro – 42
Fizikselcilik 54, 69, 90; arı – 84, 86
Fransa 222, 236, 237

Gaddarlık 234, 243, 251
Geçmiş 66, 88, 149, 150, 153, 216, 219, 225, 235, 247, 248
Gelecek 88, 107, 153, 190, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 225, 232, 244, 247, 258
Gelenek, dogmatik 134; iki aşamalı – 134
Gelişim kuramı 15, 19, 78
Gençlik 188
Genetik düzenek/yapılar 17, 18
Genetik kodun benzersizliği 55
Geometrikleştirme 41
Gerçeklik problemi 111
Gereksinimler 94
Geri besleme süreci 68
Gestalt psikolojisi 65
Gezegen kuramı 116
Gezegen yörüngeleri 36
Gezegenlerin hareketi 25
Gizilgüç 52, 53
Gölgegörüngücülük 63
Görecelik kuramı, genel 45; özel – 30, 45, 72
Gözlem 19, 20, 35, 36, 89, 117
Güç politikası 146, 151, 152, 160, 161
Güç, diktatörlük 163, 192, 239
Güçler, elektriksel 46; manyetik – 46

Halk inisiyatifi 179, 194
Halk mahkemesi 166, 193, 194, 195
Halkın hâkimiyeti 9, 166, 168, 174, 178, 179, 192, 193
Hata, teknolojik 204; - düzeltilmesi 204
Hava kirliliği 206
Helyum (çekirdekleri) 50, 51, 87

Hertz dalgaları 86
Heykeltıraş 171
Hıristiyanlık 152, 154, 155, 156, 160, 197
Hidrojen 50, 51, 52, 53, 69, 74, 87
Hilozoizm 58
Hipotez 15, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 32, 54, 55, 56, 57, 59, 89, 92, 93, 94, 95, 101, 103, 104, 108, 114, 115, 117, 120, 121, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 250, 254, 255; bilimsel – 99, 120; daire –i 120; Elips –i 120; metafiziksel – 119, 120
Hiroşima Bombası 215, 228, 229, 247
Hitler-Stalin Paktı 243
Hoşgörü 168, 223, 224; dinsel 125, 131
Hukuk 160, 183
Hukuk devleti 11, 181, 182, 228, 230
Hukuk düzeni 182, 206
Hükümet değişikliği 135, 178
Hükümet oluşumu 166

Irkçılık 196
Işık esiri 46
Işık hızı 30
Işıldak kuramı (bilimin) 140
Işıma kimyası 252
Işıma, kaotik 37

İcatlar 80, 204, 205, 205
İç savaş, Amerikan 222, 223
İçgüdüler 89
İçtepi 43
İdealleştirme 37
İdealizm 38, 137, 223; Alman – 128
İdeolojiler 99, 100, 101, 169, 199, 202, 247
İki partili sistem 168
İkicilik (çekim güçlerinin ve elektromanyetik güçlerin) – 60
İlerleme (Fortschritt) 10, 11, 30, 147, 148, 162, 204, 217, 219, 234, 236, 245; bilimsel – 20, 24, 25, 30, 140
İletişim 96, 97, 98
İnanç (Tahmin) 21; Dinsel 131
İnançsızlık 197
İndirgeme denemeleri 40, 42, 43, 44, 46, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 65, 71, 72
İndirgeme, Descartesçı – 42, 49; bilimsel – 39, 44; Biyolojinin fiziğe - 39; Kimyanın

kuvantum fiziğine - 49; Mekanik ve kimyanın elektromanyetik kuramına – 48; nihai – 42, 43, 44, 47, 56, 65, 69; termodinamiğin mekaniğe – 71
İndirgemeci olmayanlar 71
İndirgemecilik 40, 54, 65, 72; felsefi – 40, 69, 70-71
İndirgemecilik karşıtı araştırma programı 65, 72
İngiltere 47, 99, 125, 126, 127, 136, 137, 172, 182, 188, 236, 253
İnsan hakları 182, 183
İnsancılık 172
İnsanlık onuru 137, 181
İran 196
İspanya 237
İsviçre 99, 125, 126, 127, 136, 196, 198
İşlevin üstlenilmesi 86
İşsizlik 236, 244, 249, 250
İtalya 236, 237
İyimser/İyimserlik 100, 136, 137, 187, 188, 189, 216, 217, 218, 219, 234, 257, 258
İyonya Okulu (Doğa Felsefesi) 133, 134
İzotop 49, 50

Kadınların kurtuluşu 210, 219
Kalıtım 35, 112
Kamboçya 196
Kantçılık 102
Kapitalizm 226, 227, 228, 242, 244, 245, 246
Karanlıkçılık 45
Kaynak materyalleri 146
Kehanet 155, 156, 225
Kellogg Paktı 11
Kepler yasaları 120
Kesinlik93, 94, 155, 161, 162, 241, 248
Kırmızı kayması 33, 36
Kilise, Katolik 232
Kimlik 66, 88
Kimya 39, 42, 47, 48, 49,50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 252
Kinizm 211, 216
Kitap pazarı 170, 171, 172, 208
Kitle imha silahları 2215, 229, 231
Kitlesel üretim 226, 246
Koalisyon (hükümeti) 9, 166, 167, 194, 195
Komünizm 137, 212, 218; - çöküşü 235; Sovyet – 225, 228
Konuşma yetisi 66
Korinthos 171

Korkaklık 100, 197
Koşullanma 88
Koşutçuluk, psikofiziksel 59, 62, 63, 84, 85
Kozalaksı bez 61
Kozmogoni 28, 50, 51, 53
Kozmoloji 51, 53
Köken (yaşamın) 54, 55, 56, 57, 58, 59, 74, 115
Kölelik 99, 135, 138, 148, 152, 206, 209, 219, 222, 223
Kuramı ve uygulaması, demokratik devlet 170
Kuramı, Çoğunluğun hükümeti düşürme yetkisi 168
Kuramı, demokrasi 163, 164, 168, 192
Kuramı, Dil 95, 97, 100
Kuramı, gen-özdeşliği 88
Kuramı, kıtasal kayma 255
Kuramı, koşullu refleks 88
Kuramı, meşruiyet 192
Kuramı, parçacıkların ve dalgaların bütünleyiciliği 118
Kuramı, şifrelenmiş genetik bilgi- 35
Kuramı, telsiz yayımı 86
Kuramı, zaman 66, 67, 103, 140
Kuramlar/Kuram oluşumu 17, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 37, 52, 62, 79, 89, 103, 114, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 218, 242, 252, 255; biyolojik – 33; deneysel bilim – 31; fiziksel – 50, 51, 142; kimyasal – 33; rekabet halindeki – 34; tatmin edici – 29; yanlış – 20, 34, 78; - cesareti 34; - doğruluk kapsamı 34, 37; - (mantıksal veya deneysel) kapsamı 34, 35, 36; - sınanması 32, 33, 37, 140, 142, 146, 256; - üstünlüğü 25; -ların eleştirisi 28
Kurtuluş 213
Kurumlar, demokratik 162
Kutup araştırması 254
Kuvantum kuramı, atomun 35; Elementlerin periyodik sisteminin – 48
Kuvantum mekaniği 38, 47
Küba 228
Kültürel görececilik 114
Kümeler öğretisi 41
Kütle, ağır 30, 45, 46; atıl – 45, 46

Mach İlkesi 30, 31, 45
Madde 37, 42, 43, 44, 47, 48, 51, 57, 58, 59, 60, 62, 73, 85, 87, 118; kaotik – 37
Maddecilik 62, 96; tarihsel – 267
Maddetanımazcılık 62

Makromekanik 25
Mantık 131
Marksizm 156, 163, 214, 215, 216, 217, 219, 227, 228, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 245
Marshall Planı 198, 200
Maske çıkarma felsefeleri 148
Matematik 80, 94
Maxwell Denklemleri 46
Mekanik, Newton 33, 46
Melos 173, 195
Merak 15, 18
Mezon 48
Meşruiyet ilkesi 192
Metafizik 76, 77; Kepler – 119; Sokrates öncesi – 77
Mikroyapı, Maddenin 73
Mill İlkesi 184, 185, 186
Milletler Cemiyeti 10, 256, 257
Milliyetçilik 196, 197
Mini devlet 182, 186, 187
Moleküler Biyoloji 57
Monadlar 58
Monarşi 163, 175
Moskova Ağustos Darbesi 230
Motonöronlar 27
Muhalefet 168, 249
Mutasyonlar/mutasyon yeteneği 18, 112, 204
Midilli 174

Namussuzluk 128
Nansen Pasaportu 256
Nansen yardımı 257
Neden 143
Nedensel ilişkiler 22
Nesnellik/nesnel 22, 148, 149
Newton kuramı 25, 30, 44, 46, 72
Nötron 48, 49, 50
Nötron dalgaları 118
Nüfus patlaması 207, 231, 250, 251
Nükleer savaş 100; fizik 218, 228, 255

Olasıcılık 56
Oligarşi 175
Onur (insanlık) 137, 181
Optik, ışıma 117; Dalga – 147
Oransal Temsil 166, 167, 168; -e dayalı seçim yasası 194
Organizma 18
Oersted güçleri 46
Ortadoğu 238
Ortadan kaldırma/ortadan kaldırma süreci 15, 16, 17, 20, 22, 23, 25, 28, 29, 31, 34, 49,112
Ortaklaşacılık 157, 159
Otorite 93, 128, 182, 195
Otto Hahn Barış Madalyası 253
Oylama 164, 174
Ozon deliği 231

Öğrenme 15, 16, 17, 56, 88, 96, 98, 120, 121, 129, 204
Öncel düzen 52, 53, 58
Önceleme 107, 109
Önermeler, deneysel 35; doğru – 37, 79
Öngörü 142, 143
Öngörü 142, 143
Örnek 221
Özbilinç 39, 60, 62, 65, 66, 67, 87, 88, 89, 90
Özcülük 40, 46
Özdeki tamamlanmamışlık (bilimin) 39
Özdeşleştirme 40
Özeleştiri 129, 167, 189, 204
Özerklik, özerk 62, 63, 68, 69, 79, 80, 81, 82, 90, 130
Özgecilik 157, 159
Özgürleştirme, kendini 126, 127, 130
Özgürlük 77, 99, 125, 127, 132, 135, 136, 137, 138, 148, 152, 160, 162, 172, 179, 180, 181, 182, 184, 187, 190, 199, 200, 201, 206, 207, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 232, 236, 240, 249, 251; Din – ü 132; Düşünce – 132; ; kişisel – 126, 127, 206, 222, 249; politik – 132, 134, 135, 136, 138, 220, 221, 240; vicdan – 132; - kötüye kullanılması 179, 180; - sınırlandırılması 179, 180
Panpsikizm 58, 59
Paradokslar 41
Parçacık kuramı 59
Parti disiplini 215, 244

Partiler 165, 166, 167, 169, 191, 194, 237, 248, 249, 250,; - hâkimiyeti 165
Pasifizm 240
Pauli ilkesi 48
Pax Americana 229
Pax Civilitatis 229
Pazar, serbest 206
Platoncu 191
Platoncu Eytişim 190
Politika 194, 218, 248, 250
Polonya 138
Polonyum 253
Pozitivizm 77, 119
Pozitron 48, 49
Problem 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 26, 28; eski – 28, 29, 30, 56, 65; deneysel bilim – 31; yeni – 28, 29, 30, 51, 53, 54, 56, 70, 71; bilim kuramı – 31; - çözme 7, 15, 16, 57, 58, 94, 203, 205; - durum 18, 20
Proletarya 213, 241
Protein sentezi 55
Proton 47, 48, 50
Psikanaliz 32, 33, 35, 66, 148
Psişizm 84, 85
Pythagorasçılar 117, 133

Radyum 320
Realist 76, 77
Realizm 38
Refah devleti 183, 185, 186
Reform taraftarlığı 217
Reform, politik 239
Reformasyon 217
Rekabet 167
Ressam 171
Rezonans 117, 118
Roma İmparatorluğu 11
Romantikler 159, 227
Rönesans 133, 134
Ruh-beden problemi 60, 84, 85, 118
Ruh-beyin koşutçuluğu 63

Sacharov bombası 229
Sağduyu 18, 19

Sanayileşme 226, 236, 246
Savaş 99, 101; psikozu 99
Sayı kuramı 81, 82
Seçim, doğal 55, 57, 59, 105
Seçim yasası 164
Serbest piyasa ekonomisi 249
Sınama 29, 111, 140, 143; deneysel – 28
Sınıf savaşları 212, 213, 233, 241
Sınıflı toplum 213
Sınır koşulları 142
Sınırlama problemi 31; ölçütü 31
Silahlanma yarışı 10, 227
Silahlar 11; - ticareti 206
Silahsızlanma 10, 202, 248
Sinaps 26, 27
Sivil bürokrasi 187
Soğuk Savaş 257
Sokratesçi 191
Sol-Sağ kutuplaşması 237, 248, 249
Sonuç kütlesi, bir kuramın 35
Sonsuzküçükler hesabı 41
Sorumluluk 9, 11, 153, 155, 161, 162, 176, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 200, 214, 220, 221, 225, 234, 247, 249, 251, 253, 255
Sosyal bilimler 15
Sosyal felsefe 76
Sovyetler Birliği 201, 219, 237, 246, 248, 256
Soyutlanmışlık, nedensel 86
Sözde kuram 146
Sparta 173
Süpernova patlaması 50, 52

Şairler 171
Şema, dört aşamalı – 28, 29, 31; üç aşamalı 16, 17, 18, 20, 22, 23, 28; –nın dinamik niteliği 29; -nın döngüsel niteliği 29

Takdir-i İlahi 52, 58
Talepler, Platon'un - 187; Sokrates'in - 188
Tamamlanmamışlık önermeleri 70
Tanıma 64
Tanrı, tanrısal 8, 44, 80, 117, 152, 153, 154, 155, 192, 197

Tansör hesabı 30
Tarafların belirginleşmesi 24
Tarih anlayışı 144, 146, 147; kinik – 211, 216, 230
Tarih felsefesi 212, 225
Tarih kuramı (Marx'ın) 245
Tarihyazımı 139
Tarih yorumu, Hegel'in 212; ırkçı – 211; Marksist – 211, 212; milliyetçi – 212
Tarih, insanlık 9, 89, 99, 148, 150, 151, 200, 237, 247; doğa bilimlerinin –i 47, 53; politik güç –i 151, 160; - sonu 233, 234, 241; - yorumu 216, 219
Tarihselcilik 150, 152, 155, 156, 161, 162; tanrıcı – 152
Tartışma, bilimsel 24; eleştirel 21, 22, 24, 28, 29, 31, 34, 37, 97, 129, 132, 134
Tekhücreliler 204
Tekbencilik 38
Teknik 207; Kültürel faktör olarak -e övgü 208
Teknoloji 146, 198, 199, 204, 246, 149, 250
Teleoloji 57
Teleonomi 57
Telkin (gereksinimi) 92, 95, 98, 100, 101
Terörizm 138, 179, 188, 214, 233, 240
Thebai 171
Tinselcilik 84
Tirol 125
Tiyatro 170
Toplama Kampı 243
Toplum 133, 136, 137, 139, 198, 213, 216, 217, 227, 241, 242, 244, 245, 246, 249; açık – 148, 160, 161, 168, 225, 138, 245, 246, 248, 250; liberal – 227, 236; sınıfsız – 268; uygar – 11, 183, 249
Totolojiler 34
Töz, maddesel 85
Trafik devrimi 209
Tümevarım 76, 112, 113, 114; - çürütülmesi 112
Türkiye 236

Ulusal Ekonomi 231
Uluslararası Kızıl Haç 256
Umut 160, 162
Uranyum parçalanması 207, 252
Us 129, 132, 181
Usçuluk 127, 128, 129, 130, 132, 134, 135; eleştirel – 225; - karşıtı 231
Uygarlık 11, 90, 134, 158, 198, 249, 250; Batı – 235

Uyum/uyumlu 8; - öğretisi (Kepler'in) 117, 121
Uyum sağlama 17, 105, 108
Uzak etki 43, 46

Üçüncü Dünya 226, 230
Üçüncü Reich 127, 211, 212
Ülke savunması 186
Ütopya 198

Varolmayış, Maddenin 59
Varoluşçu felsefe 76
Verimsizliği (Marksist kuramın) 239
Viyana Okulu 77, 119

Yaklaşım/yaklaşma, doğruluğa 34, 37, 38, 114
Yanlışlama 23, 24, 25, 27, 32, 33, 35, 36, 141
Yanlışlanabilirlik ölçütü 31, 32
Yanlışlayıcı, potansiyel 35, 36
Yapı, içsel 68, 79, 80
Yaratıcı yenilik 64
Yaratıcılık 39, 59
Yardımcı hipotez 32, 147
Yardımseverlik 137, 223
Yargılama 178, 179
Yasa(lar) 142; evrensel – 143, 144, 145; genel – 145, 146, 147; ilerleme –sı 217, 219, 234; psikolojik – 145; sermayenin yoğunlaşması –sı 242; sosyoloji –ı 145; tarihsel – 144, 145;
Yasalara uygunluk 16
Yaşamın kökeni 54, 55, 56, 57, 58, 59, 115
Yaşamın oluşumu 104, 105
Yayımcı 170
Yazın 170, 171, 172
Yedi Yıl Savaşları 217
Yeni Ahit 11, 152, 257
Yeşiller 205, 207, 231
Yetkilendirme yasası 176, 192, 195
Yok etme 11
Yoksullaştırma kuramı, Marx'ın 226
Yoksullukla savaş 249

Yorum 29, 148; tarihsel – 147, 149, 150; tarihselci – 150
Yönetim biçimleri 9, 174, 176, 177, 195, 199, 236
Yöntem, bilimsel – 23, 24, 25, 26 ,27, 37, 140; eleştirel – 20, 21; sezgisel 41
Yunan düşünürleri/filozofları 8, 15, 18, 28

Zaman bilinci 65, 88, 130
Zehirli gaz 206
Zeitgeist 128, 199